

PEKO DAPČEVIĆ

TAKTIKA
PARTIZANSKIH
ODREDA I BRIGADA
U TOKU NOR

VOJNO DELO

БИБЛИОТЕКА
ДОМА ЈНА — БЕОГРАД

Сигна-

тура

III-1a-210 пр.1

Име.

Бр.

14801

VOJNA BIBLIOTEKA

NAŠI PISCI

KNJIGA DVADESET SEDMA

UREĐIVAČKI ODBOR

BOŽO BOŽOVIĆ, ALEKSANDAR VOJINOVIĆ, MARTIN DASO-
VIĆ, MILINKO ĐUROVIĆ, BRANISLAV JOKSOVIĆ, BOGDAN
OREŠCANIN, FRANJO TUĐMAN, MILOŠ SUMONJA
NOVO MATUNOVIĆ – odgovorni urednik

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD JNA „VOJNO DELO“

РЕКО ДАРЧЕВИЋ

БИБЛИОТЕКА ДОМА ЈНА — БЕОГРАД	
Класификациона ознака	III-1a-210 пр-1
Инв. бр.	14801

ТАКТИКА
PARTIZANSKIH ODREDA
I BRIGADA
U TOKU NOR

БЕОГРАД
1961

БЕОГРАД
БЕОГРАД
св. III-12-210/1
књ. бр. 16828

PREDGOVOR

Težio sam da u ovom radu istaknem neke specifičnosti našeg borbenog iskustva i obradim neka važna pitanja taktike narodnooslobodilačkog rata (koja su, više nego inače, nosila i pečat politike). Pri tome sam posebnu pažnju posvetio periodu dejstava partizanskih odreda i brigada, kao osnovnih taktičkih jedinica Narodnooslobodilačke vojske. Iako sam se ograničio na posebno tretiranje samo ta dva najkarakterističnija dejstva, ipak se i iz njih mogu sagledati sva složenost i teškoće sa kojima su bila skopčana i dejstva Narodnooslobodilačke vojske u cjelini. Dejstva koja sam obradio, kao i sva naša dejstva u toku rata izvođena su u specifičnim uslovima, a sagledavanje tih uslova osnovni je preduslov za shvatanje suštine i karaktera narodnooslobodilačke borbe. Da sam se orijentisao na obradu većeg broja primjera i iz svih krajeva naše zemlje, nesumnjivo je da bi se došlo do iscrpnijih, cjelovitijih i sigurnijih zaključaka, ali bi to prešlo okvire ovoga rada i dobilo više oblik pregleda narodnooslobodilačkog rata.

Čitalac će u ovom radu nailaziti na često isticanje naše inicijative, koja se jasno ispoljavala u stalnoj aktivnosti svih formacija Narodnooslobodilačke vojske, sadržanoj u „ofanzivnom duhu i u odbrani“. Time sam htio da potvrdim činjenicu da su neprijateljska dejstva u suštini predstavljala nužnu reakciju na našu stalnu borbenu i političku aktivnost, i da je naša borba — bez obzira na to što smo se nalazili u permanentnom okruženju neprijateljskih snaga

— (mada smo i mi vrlo često okružavali), mogla biti vođena tako uspješno zahvaljujući toj inicijativi. Tako je inicijativa postepeno i sve više prelazila u naše ruke, a neprijatelj je bio prinuđen da se brani i većinom vodi onakav rat kakav smo mu mi nametali. Aktivnost i izuzetna dinamičnost borbena dejstva, bili su glavna odlika čitavog narodnooslobodilačkog rata, u kome su naši narodi sopstvenim snagama izvojevali tako grandioznu pobjedu i izvršili revolucionarni društveni preobražaj.

Da bi se lakše i cjelovitije shvatila uloga naših snaga — odreda, brigada i Narodnooslobodilačke vojske — i da bi se svakom od tih elemenata odredilo pravo mjesto u opštim zbivanjima, pored obrade čisto vojnih — taktičkih problema, dodirnuo sam i neka pitanja koja su bila tijesno povezana sa taktičkom i političkom stranom ovog sveobuhvatnog rata — sa borbom za izvojevanje nacionalne slobode i nezavisnosti i istovremeno izvršenje revolucionarnog društvenog preobražaja zemlje. U stvari, striktno odvajanje vojnih problema i načela od opšte politike narodnooslobodilačkog pokreta bilo bi pogrešno, jer su oni bili sadržani u pokretu i neodvojivi od njega. Osim toga, cjelovito razmatranje svih zbivanja u njihovoj tijesnoj povezanosti i zavisnosti, treba da bude baza za studiju, makar koliko ta ratna dejstva bila stručna, jer bi se inače dobila jednostrana i nepotpuna slika naših napora i konačnog uspjeha, a njegova suština i osobitosti ne bi bile pokazane u svom pravom svjetlu.

Pretirajući osobitosti narodnooslobodilačkog rata u raznim etapama njegovog razvitka — i s obzirom na materiju koja je data u ovom radu — teško je bilo izbjeći neka manja ponavljanja, jer su se slični problemi pojavljivali u toku čitavog rata, tako u nešto drukčijem vidu.

Za izvanredno značajni i složenu temu o osobitostima narodnooslobodilačkog rata nije lako naći najcjelishodniji način obrade. Izabrao sam ovaj metod u težnji da, i pored nešto šireg i slobodnijeg razmatranja, istaknem suštinu i duh narodnooslobodilačkog rata i da pokažem nerazdvojnu i logičnu vezu strategije i politike i u pitanjima taktike.

Pisac

I GLAVA

USLOVI U KOJIMA JE STVARANA I PRIMJENJIVANA NAŠA TAKTIKA

Vjerovatno taktika nije nikad bila u tako izrazitoj mjeri kao u narodnooslobodilačkom ratu podložna stalnom i snažnom uticaju mnogobrojnih raznovrsnih, a često i vrlo komplikovanih objektivnih i subjektivnih uslova. Jedan od osnovnih razloga za to ležao je u tome što su i taktika i njena načela izvirali ne samo iz opštih uslova, nego i iz karaktera našeg rata i naših revolucionarnih društvenih stremljenja. Pošto se taktika primjenjivala i razvijala u takvim uslovima, prirodno je da je zavisila od njih, da se mijenjala pod njihovim uticajem i da smo je stalno morali prilagođavati tim uslovima i mogućnostima. Pri tome se nijesu smjeli postavljati neki kruti okviri, koji bi u bilo kom pogledu sputavali razmah, potrebnu elastičnost, raznovrsnost i duh narodnooslobodilačke borbe. Međutim, postojali su ipak izvjesni okviri, koji su služili više kao orijentacija nego kao nešto od čega se ne bi smjelo odstupati, jer je to nametala praksa rata. To su, dakle, bili samo najnužniji okviri, stalno podložni realnoj ocjeni opštih kretanja sve intenzivnije prakse, odnosa naših i neprijateljskih snaga i obostranih mogućnosti na bojištu. Zato su naša borbena dejstva imala i specifičan karakter — kao odraz širih zahtjeva i potreba narodnooslobodilačkog pokreta. Pošto je taktika izrastala iz takvih uslova i prakse, taktički po-

stupci su se mijenjali i dalje usavršavali u okvirima i van okvira poznatih taktičkih načela za izvođenje borbenih dejstava. Baš zato što smo uspijevali da se sve više prilagođavamo uslovima i koristimo svoje prednosti, prirodno je što su i oni „nužni okviri“ postajali sve elastičniji, tako da nijesu kočili inicijativu naših trupa, bez koje se nije mogao zamisliti njihov opstanak na bojištu. Uostalom, ta inicijativa je bila osnovni preduslov za primjenu gotovo neprekidnih ofanzivnih dejstava. Drugim riječima, blagodareći sve većoj inicijativi i efikasnosti naših trupa, počev od odreda pa do divizija — kao i nama svojstvenom stvaralačkom duhu, onemogućavali smo neprijatelju da se sa nama obračunava na klasičan način. Istina, i neprijatelj je stalno težio da pronade nove metode upotrebe svojih snaga, uzalud pokušavajući da na odgovarajući način parira našu taktiku. Ali, on je stalno zakašnjavao, zahvaljujući tome što smo mi bili brži, efikasniji i vještiji, što smo svoj metod gradili na određenoj koncepciji i stalnosti akcije i što su njegovi uslovi i ciljevi bili dijametralno suprotni od naših. U tome mu nijesu pomogli ni naponi koje je preduzimao da bi pomoću građanskog rata, koji je vješto raspirivao preko najraznovrsnijih kvislinških formacija od ustaša do četnika, razbio naše snage i onemogućio nam da stvorimo tako snažnu vojsku. Iako nam je time nametnuo još jedan težak problem, jer je trebalo voditi rat i osujetiti takve planove neprijatelja, mi se nijesmo mogli zvesti, već smo se od samog početka pravilno orijentisali na borbu protivu glavnog neprijatelja — okupatora. Zbog toga je samo u nekim manjim epizodama rat povremeno mogao dobiti neke karakteristike građanskog rata, tako da okupator nije mogao ostvariti svoje zamisli.

Narodnooslobodilački rat u našoj zemlji otpočet je i vođen pod uticajem raznih uslova koji se uglavnom ogledaju u:

- specifičnosti položaja naše zemlje poslije teškog aprilskog sloma 1941 godine;
- specifičnosti ustanaka i narodnooslobodilačkog pokreta u cjelini;
- specifičnosti ustanaka i raznovrsnosti borbe u pojedinim krajevima Jugoslavije;

- specifičnosti puta izgradnje Narodnooslobodilačke vojske;
- specifičnosti kombinacije dejstava partizanskih odreda i ostalih vojnih formacija Narodnooslobodilačke vojske;
- specifičnosti izgradnje starješinskog kadra;
- stalnoj potrebi da se sačuvaju i neprekidno proširuju postignute tekovine i obezbijedi suština i duh narodnooslobodilačkog rata;
- stalnoj nadmoćnosti neprijatelja;
- stalnom strategijskom, a ponekad i operativnom ili taktičkom okruženju pojedinih formacija i grupacija narodnooslobodilačke vojske (Kozara, Neretva, Sutjeska itd.);
- specifičnim okolnostima koje su nam za duži period nametale vođenje rata (bez neposredne podrške saveznika), koji je — blagodareći nastojanju okupatora da organizuje i angažuje kvislinške tampon vojske — u nekim periodima dobio i neke karakteristike građanskog rata;
- promenljivoj jačini i kvalitetu neprijateljskih okupacionih, satelitskih, četničkih, milicijskih i drugih izdajničkih snaga;
- specifičnim okolnostima koje su zahtijevale da se uporedo sa vođenjem rata vrši i revolucionarni društveni preobražaj naše zemlje;
- raznim drugim objektivnim i subjektivnim teškoćama u kojima je narodnooslobodilački rat počeo i vođen sa stalnom težnjom da se što prije prevaziđe stari način vođenja partizanskog rata, itd.¹⁾

¹ U poglavlju „Stalna nadmoćnost neprijatelja“ prikazane su neprijateljske okupatorske i kvislinške formacije (ustaša, domobrana, šiptarsko-muslimanskih divizija i milicije, ruskog korpusa izdajnika generala Vlasova, četnika itd.), kao i njihov brojni odnos prema našim snagama. Ovdje ću dati samo kratke karakteristike tih vojski.

Njemačke trupe: najteži i najuporniji neprijatelj Narodnooslobodilačke vojske. U početku iznenadene, nijesu mogle dati otpor našim, iako vojnički još labilnim ustaničkim snagama. Brzo se snalaze i prelaze u protivofanzivu, boreći se uporno i dosta vješto u uslovima koji su im bili nametnuti. Naročito se uporno i vješto bore tamo gdje može doći do izražaja njihova nadmoćnost i tehnika, a slabije u „nenormalnim“ uslovima. Zale se da „partizani ne ra-

Navedeni uslovi činili su, naravno, kompleks okolnosti u kojima je vođen narodnooslobodilački rat, kao društvena pojava koja je odigrala svoju specifičnu i izuzetno veliku ulogu u ovom dijelu Evrope. Zato je sve te uslove trebalo temeljito sagledavati u cjelini i svakome od njih određivati svoje mjesto. To je bilo nužno i radi pravilnog usmjeravanja naših taktičkih dejstava i krupnih operativnih pothvata, da bi se mogle određivati ili prilagođavati osnovne smjernice naše taktike i strategije u toku čitavog rata. To znači, da je sve navedene uslove trebalo imati u

tuju po pravilima“. Uporne u napadu, a žilave u odbrani, makar bile prisiljene da se bore i u okruženju. U tome su bile ravne snagama Narodnooslobodilačke vojske. Zato je bila pravilna ocjena naših boraca i starješina, da su njemačke trupe jedini dostojan i jak neprijatelj. Služile su se, kao i svi ostali neprijatelji, najbrutalnijim mjerama odmazde i terora nad ranjenim i zarobljenim borcima i starješinama i mirnim stanovništvom rejona kuda su prolazili.

Italijanske trupe: u početku su iznenađene, tako da su ih ustaničke snage lako tukle i primoravale da uz velike gubitke napuste veliki dio teritorije i pređu u odbranu garnizona koje su sačuvali. U prvoj protivofanzivi (jakih snaga dovedenih iz Albanije i Italije) uspjele su da potisnu naše snage i da samo privremeno vrate veći dio teritorije, ali i tada zbog privremenog povlačenja i pasiviziranja partizanskih odreda. A da nije bilo kolebanja naših snaga, četničke pomoći i naslona na njemačke trupe, one ni tada ne bi postigle neki veći uspjeh. Poslije aktiviranja partizanskih odreda brzo su vraćene u svoje garnizone. Nemajući ofanzivnog duha, one su u svim daljim poduhvatima tražile oslonac na četničke formacije i Njemce. Primjenjuju sistem odbrane, sličan onome koji su primjenjivale u kolonijama: sistematski utvrđuju garnizone, iz kojih samo povremeno vrše ispade sa ograničenim ciljevima kaznenih ekspedicija. U odbrani pasivne i neuporne, vrlo često su podlijegale brzom i energičnom dejstvu naših snaga. Na otvorenom polju su ih brzo razbijale naše jedinice koje su bile brojno i dva do tri puta slabije. Od ranije katastrofe u Jugoslaviji spasli su ih četnici i naslon na njemačke trupe.

Bugarske trupe: kao regularne trupe vrlo dobre za policijsku službu. Nešto upornije u odbrani nego u napadu. Kao i u prvom svjetskom ratu spremne da izvode masovna istrebljenja stanovništva.

Mađarske trupe: kao i bugarske.

Ustaške trupe: neki njihovi bataljoni, sastavljeni od fanatičnih zlikovaca, uporno su se borili u nekim situacijama. Još upornije se bore kada se oslanjaju na njemačke trupe. Ostale snage sastavljene od terorista i ološa često su predstavljale rulju koja je bila spo-

vidu i sagledavati njihov ukupni i pojedinačni uticaj na ponašanje naših i neprijateljskih trupa u konkretnim akcijama. Trebalo je, dakle, svakom faktoru pravilno određivati mjesto i ulogu, da bi se što bolje iskoristili njihovi pozitivni i neutralisali njihovi negativni uticaji, da bi se u svakoj konkretnoj situaciji mogli stvarati za nas što povoljniji odnosi snaga na bojnem polju, bez obzira na brojnu i tehničku nadmoćnost neprijatelja.

Za obezbjeđenje takvih osnova naše taktičke doktrine trebalo je stvoriti čvrste i pokretne vojne formacije koje će svojim brzim dejstvima iznenadivati neprijatelja i na-

sobna samo da terorise i sprovodi kaznene ekspedicije prema nezaštićenom stanovništvu. Odstupali su kao rulja poslije jačeg udara naših snaga.

Domobranske trupe: bez oslonca na ustaške ili njemačke trupe stalan i lak plijen trupa Narodnooslobodilačke vojske (bilo je domobrana koji su i po više od tri puta sa celom opremom zarobljavani u toku rata).

Siptarsko-muslimanske divizije i milicija: uporne u napadu, ako su oslonjene na njemačke trupe. Slabije u odbrani, ali uporne ako brane rejon odakle su mobilisane. Iz primitivnosti, u pojedinim situacijama, donekle i fanatične. Poslije prvih većih udara ubrzo odstupaju kao rulja gubeći svaku vojničku povezanost.

Vlasovljev korpus: tipična policijska kontrarevolucionarna vojska koja se bolje bori u napadu nego u odbrani. Njegove konjičke snage bile su najuporniji i najnezgodniji neprijatelj satelitskih neprijateljskih snaga.

Četnici: sami, nedovoljno organizovani i bez oslonca na okupatorske trupe, bili su slaba vojska. Uz podršku okupatorskih snaga strvinarski napadaju i izvršavaju neke zadatke. Kad su sami, naročito u odbrani, ne izdržavaju nalete naših slabijih snaga, već se brzo povlače u okupatorove garnizone. Tada bi se prinudno mobilisani seljaci razbježali svojim kućama, a okupator bi četničke formacije — svedene na ograničeni broj koljaša, nasilnika i nekoliko stalnih četničkih brigada — ponovo naoružavao i opremao radi upotrebe u povoljnoj situaciji. Iako su ih njemačke trupe djelimično prihvatale poslije kapitulacije Italije, oni su već bili razbijeni u Crnoj Gori i Hercegovini, baš tamo gdje su se nalazile njihove glavne baze, tako da sem nešto u Srbiji, nijesu kasnije predstavljali skoro nikakvu ozbiljnu snagu. Većina onog dijela koji je pokušao da se sa Njemcima povuče na zapad, bila je zarobljena ili uništena pod konac rata.

Naslon četnika na zapadne saveznike i pomoć koju su od njih dobijali, nijesu mnogo smetali okupatoru, a zapadnim saveznicima su služili kao političko oružje u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta.

metati mu takav način borbe koji mu neće odgovarati. Prema tome, ispitivanjem, sagledavanjem i upoređivanjem svih uticajnih elemenata i njihovih protivurječnosti mogli smo formirati svoja kompletna taktička gledanja. Tek ako se tako posmatra odnos taktike i uslova u našoj komplikovanoj i skoro jedinstvenoj ratnoj praksi u porobljenoj Evropi, onda se može shvatiti kako smo mogli savladavati mnogobrojne teške uslove sa tako ograničenim snagama i još ograničenijim sredstvima. A praksa je sve više potvrđivala neospornu činjenicu da je taktika davala utoliko veće rezultate ukoliko su borbena dejstva više odgovarala konkretnim uslovima i ukoliko smo pravilnije ocjenjivali njihove uticaje. Prirodno je da su se pri tome morala izbjegavati pretjerivanja ili kriva tumačenja i skretanja sa pravog puta, jer su raznolikosti i bogatstva ratne prakse u protivnom mogla da pomute mnoge naše krupne planove. U stvari, jedno je naučnom analizom bilo moguće shvatiti uticaj mnogih uslova, novosti i postupaka koji su se iz dana u dan na osnovu toga radali i na praksi sistematizovali. Taktiku perioda partizanskih odreda, taktiku brigada (kao jezgro vojske) i taktiku Narodnooslobodilačke vojske u cjelini trebalo je, dakle, oformljavati i primjenjivati kroz sveukupnost specifičnih uslova i mnogih izuzetnih okolnosti, kao i kroz reperkusije koje su iz toga za nas nužno proizlazile. Međutim, pri tome se trebalo čuvati da se te specifičnosti ne smatraju nedokučivim i nerazrješivim da se ne bi palo u krajnost koja bi negirala uspješnost naše prakse i dovela do sputavanja burnog razvitka narodnooslobodilačkog rata. I baš zato što smo u vatri prakse mjerili i procjenjivali razne uticaje i odnose mogli smo usavršavati, dopunjavati i uspješno primjenjivati svoju taktiku.

Teškoća je mnogo u svakoj borbi, a kamoli u ratu. One, prirodno, mogu biti teže ili lakše prirode zavisno od:

— opšte vojno-političke situacije (koja se odlikuje teškoćama trajnijeg karaktera) i svake konkretne situacije u kojoj se rat vodi (sa teškoćama promjenljivog i prolaznijeg karaktera);

- ciljeva pokreta u cjelini ili konkretnog podhvata;
- političke baze kao oslonca pokreta;
- ljudi;

- tradicija;
- geografsko-hidrografskih uslova zemlje.

Svi ti uslovi mogu biti u manjoj ili većoj mjeri bremeniti raznim teškoćama ili povoljnostima vojničke ili političke prirode. Očigledno je da sve povoljnosti treba do maksimuma koristiti, a teškoće savladavati ili neutralisati da se ne bi zapadalo u bezizlaznu situaciju. Dakle, u našem slučaju su se teškoće komplikovale i nagomilavale i zbog toga što su se uz vojne probleme morala rješavati i mnoga politička pitanja, koja su davala određeni pečat ne samo taktičkim dejstvima, nego i našoj vojnoj strategiji. Isto tako, naše jedinice su morale da savlađuju mnogobrojne teškoće na polju boja, da bi i na taj način jačale i proširivale potrebnu bazu (političku osnovicu). Time su i mnoge ranije taktičke norme i norme vođenja rata u cjelini, pored vojnog dobijale mnogo širi — vojno-politički izgled i sadržaj. A blagodareći stalnom i snažnom moralno-političkom osloncu, borbena dejstva su postajala dinamičnija, solidnija i odlučnija u rješavanju tako širokih zadataka. Zbog toga su se od samog početka stvarale kvalitetno nove i često nemjerljive snage koje su bile u stanju da prebrode mnoge teškoće.

Za dugoročnije vođenje rata naročito je važno da snage otpora od početka budu sposobne da odole prvim snažnim naletima (protivofanzivama) brojno i tehnički nadmoćnog neprijatelja. Međutim, iako su našim snagama, strogo gledano, nedostajali mnogi „čisto“ vojnički elementi, one su u cjelini bile dovoljno sposobne za dejstvovanje u okvirima postojećih pravila i za korišćenje svih njihovih prednosti. One su, razumljivo, postajale utoliko sposobnije ukoliko je u procesu rata stvarana snažnija Narodnooslobodilačka vojska, kao materijalna baza svih naših ratnih i političkih kombinacija. U tome smo postizali ogromne uspjehe, prije svega, što smo shvatili uslove u kojima se živjelo i dejstvovalo, a i što smo uvijek i sistematski na praksi provjeravali i izučavali svoje postupke, dajući svakom postupku ono mjesto koje mu je pripadalo u opštim zbivanjima. Takvo gledanje na vođenje rata i stalna praksa koju smo sticali omogućavali su nam da realno cijenimo sopstvene i neprijateljeve snage, njegove i naše slabosti, naše i nje-

gove mogućnosti itd. Takvom realnom ocjenom u upoređenjima mogli smo određivati i primjenjivati i takve odnose snaga koji nijesu bili uobičajeni u ranijoj ratnoj praksi. Upravo, to su bili ti specifični odnosi koji su odgovarali našem narodnooslobodilačkom ratu i koji su davali posebno obilježje našoj taktici. Zbog toga su i uslovi okupacije u Jugoslaviji ubrzo postali veoma teški i za neprijatelja, iako su okupatorske trupe i dalje bile jake i samouvjerene. Time se i može objasniti što smo brojno i tehnički znatno slabijim snagama razbijali mnoge neprijateljske formacije i konačno se sa njima na kraju obračunali. Naše procjene su (zbog samog karaktera rata) bile svojevrsnije i elastičnije nego u normalnim uslovima, između ostalog, i zato što smo se — boreći se za slobodu — oslanjali i na neke nemjerljive faktore, kao što su:

- politička osnovica i moral naroda;
- novi metod upotrebe vojnih formacija koji je radala svakodnevna praksa;
- vještina korišćenja povoljnih i izbjegavanje nepovoljnih uslova;
- nezavisnost od okvira teritorije;
- sloboda od čuvanja nekih atributa države.

Važnost političke osnovice, odnosno elementa *morala*, u ovakvim ratovima još nije dovoljno ocijenjena. Vojni stručnjaci, makar bili revolucionarni i organizatori ovakvih ratova, često veoma bojažljivo pristupaju obradi tog važnog pitanja. Oni to ne čine do kraja, jer se u većini slučajeva boje „optužbe“ da će isuviše istaći taj element na štetu normi i normativa. Boje se i toga da bi takva studija, ako bi tako postupili, mogla biti isuviše „opterećena“ politikom. Iako bi to bilo djelimično tačno, ako bi se isticala samo politička a zapostavljala vojna stručna pitanja vođenja narodnooslobodilačkog rata, u našem slučaju se moral mora itekako isticati da bi se dobila prava slika njegove uloge koju je igrao i odigrao u narodnooslobodilačkom ratu. Makar se i pretjeralo u nekim konstatacijama biće daleko manja šteta od zapostavljanja morala, tj. najvažnije strane jednog jedinstvenog problema kojim je obezbeđivana sva naša politika i suština vođenja rata.

Tačno je da takva studija u našem slučaju ne bi bila kompletna niti bi mogla imati pretenzija jedne naučne vojno-političke studije, ako se ne bi dalo odgovarajuće mjesto i vojnoj strani pitanja. Ali, tačno je i to da bi se odvojila duša od tijela i da bi izlaganja i ocjene mogli dobiti mehanički — nenaučni karakter ako bi se zapostavio element političke osnovice (morala) — ako mu se ne bi dalo pravo i odgovarajuće mjesto, kao osnovnom faktoru svih borbenih dejstava u narodnooslobodilačkom ratu. Političke i vojne studije mogu se samo donekle raditi odvojeno, ali one mogu biti realne samo ako se što više dopunjuju i ako se pri tome nađe odgovarajući kompromis koji će pokazivati i duh i praksu rata. Takav metod obrade narodnooslobodilačkog rata, bilo da se radi o strategijskim ili taktičkim pitanjima, može se, a mislim da se i mora primjenjivati u našem slučaju.

U svakom slučaju *moral*, kao osnovni elemenat političke osnovice, igra izvanredno važnu, a u narodnooslobodilačkom ratu i rješavajuću ulogu. On je takvu ulogu igrao kod nas i zato što su se uslovi često mijenjali, što su teškoće iziskivale velike napore i žrtve i tražile idejno svjesne ljude, koji će sagledavati perspektivu i biti spremni da se uporno bore za njeno ostvarenje; što se taktika morala saobražavati tim stalno promjenljivim uslovima; što se vojska morala stvarati u posebnim uslovima i što su se sve te teškoće mogle savladavati jedino najvećim stepenom moralne čvrstine i političke svijesti (nacionalne i internacionalne). A moral se kod nas ogledao i u komunističkoj požrtvovanosti i patriotskoj spremnosti većeg dijela naroda da pođe u oružanu borbu za nezavisnost i slobodu zemlje. Zato je razumljivo što smo u prvi plan stalno isticali parolu „Bratstvo i jedinstvo“ — parolu koja je održavala i nacionalna i internacionalna stremljenja naših naroda i radničke klase kao predvodnika takve beskompromisne oružane borbe.

Dugotrajni marševi, borba sa nadmoćnim okupatorskim trupama, satelitskim, četničkim i drugim snagama; borba u uslovima: okruženja, izdaje, gladi, zime, nedostataka tehnike i kadrova itd. skršili bi svaku vojsku koja ne bi imala sličan moral i takav oslonac u narodu kakav je

imala Narodnooslobodilačka vojska i takvu solidnu političku osnovicu kao što smo je mi imali. A takva politička osnovica omogućavala je iznalaženje odgovarajućeg kompromisa između mogućnosti vojske i težnji i ciljeva politike. To je besumnje bilo odlučujuće za pronalaženje daljih puteva, za razumevanje svih okolnosti i za savlađivanje teškoća koje je nametala praksa narodnooslobodilačkog rata.

Na toj bazi formirali smo *metod upotrebe vojnih formacija Narodnooslobodilačke vojske* koji smo sistematski i stalno usavršavali i njega se pridržavali (vidi od istog pisca „Kako smo vodili rat“, izdanje Srpske književne zadruge, Beograd 1956 god.). Drugim riječima, mi smo u ratnoj praksi do najvećeg stepena iskoristili svoje prednosti i neprijateljske teškoće i nedostatke i time obezbeđivali stalnu aktivnost i ofanzivnost, zahvaljujući u prvom redu snažnoj političkoj osnovici koja je bila osnovni pokretač svih naših borbenih dejstava.

Blagodareći tome što nijesmo *mного zavisili od okvira teritorije* (što je u našim uslovima bilo jedino realno rješenje) omogućeno je maksimalno razvijanje borbene inicijative naših jedinica tako da su i one sve lakše prevazilazile i razbijale okvire i norme koje su se primjenjivale u drugim vojskama. Time je na najcjelishodniji način obezbeđivana sloboda pokreta i udara. A vladanje teritorijom, prema novim potrebama, zavisno od konkretne situacije i potrebe za sve većim intenzitetom borbe na što široj teritoriji, olakšavalo je izbor pravca udara i omogućavalo racionalniju upotrebu naših vojnih formacija. Prirodno je, da nam je prostranija slobodna teritorija pružala povoljnije uslove za izvođenje složenih taktičkih i operativnih dejstava i njihovih kombinacija. Neprijatelji nijesu mogli shvatiti to jedinstvo suprotnosti (kojim smo tako vješto vladali) zato što su se držali konzervativnih i krutih shvatanja da se ne može dejstvovati bez teritorije (onakve kakvu su je oni shvatili). Oni su se stalno nadali da će makar i privremenim zauzimanjem naših slobodnih teritorija onemogućiti život i rad Narodnooslobodilačke vojske, a nijesu ni pomišljali na to da će ona imati tako bu-

ran razvitak koji je nastupio naročito krajem 1942 godine kada su formirane divizije koje su brojile po 2.500 do 4.000 boraca i starješina. Oni su se nadali da će krupne formacije Narodnooslobodilačke vojske, bez oslonca na teritoriju kao jedinog saveznika, biti dezorijentisane poslije svakog jačeg udara i da će neminovno biti prinuđene da se ponovo vraćaju na niže forme organizacije — na brigade i odrede. Oni su očekivali da će naše jedinice — lišene neke teritorije — mijenjati svoju taktiku i vraćati se na stare postupke, bez mogućnosti da stvaraju nove slobodne teritorije i obezbijede dalji razmah i povezivanje narodnooslobodilačke borbe. Međutim, praksa je brzo demantovala takva njihova očekivanja. Ona je nasuprot tome pokazala da je privremena nevezanost za teritoriju olakšavala primjenu uspješnog i elastičnijeg metoda upotrebe formacija Narodnooslobodilačke vojske, i njihovo čuvanje od uništenja, kome bi bile izložene da su se čvrsto vezivale za teritoriju. Prema tome, nevezanost za teritoriju značila je u isto vrijeme i neobaveznost čuvanja teritorije kao nekog atributa države. Jasno je da je Narodnooslobodilačka vojska mogla ratovati i bez nekih atributa države, koji su kasnije, u daljim etapama vođenja rata utoliko više nadoknađivani ukoliko su se naše snage više razvijale. Naprimjer, u tom procesu nastupilo je stvaranje AVNOJ-a, stvaranje stalne slobodne teritorije na Visu u toku 1943. i slobodnih teritorija u toku 1944. sve do konačnog oslobođenja zemlje, 1945. godine. Jedna od najvećih specifičnosti narodnooslobodilačkog rata bila je u tome što je Narodnooslobodilačka vojska u toku čitavog rata na svoj način obezbeđivala sve veći broj potrebnih atributa. A što nijesmo imali sve attribute u prvim etapama rata bilo je u stvari i korisno jer nijesmo morali upotrebljavati dio Narodnooslobodilačke vojske za njihovo obezbjeđenje, tako da smo sve snage mogli upotrebljavati kao ofanzivnu pokretnu snagu za izvođenje borbenih dejstava i operacija na pravcima koje smo sami birali i za rješavanje drugih mnogo važnijih problema koje je rat nametao, odnosno onih pitanja od kojih su zavisili i suština, i tok, i konac rata. Tako je naše živo i inventivno vojno iskustvo dolazilo sve više do izražaja, a naše trupe su postajale majstori

primjene jedne elastične i svojevrsne taktike kojom su uspijevale da savladaju mnoge stalne i prolazne teškoće.

Teritorija, kao prostor za manevrisanje, morala se obezbjeđivati prvjenstveno živom silom, jer se bez toga nije moglo slobodno kretati i boriti. Zato se Narodnooslobodilačka vojska, radi izvođenja i povezivanja oružane borbe na opštejugoslovenskom planu, iako u elastičnim okvirima, morala boriti za obezbjeđenje slobode kretanja. Time je u isto vrijeme osiguravana bezbjednost trupa na određenim teritorijama i stvarana mogućnost za širu primjenu raznovrsnih taktičkih dejstava i njihovog povezivanja na više pravaca. Tu protivurječnost između potrebe za držanjem teritorije, s jedne, i nevezanosti za nju, s druge strane, uspješno smo rješavali prema konkretnoj situaciji, koja je postavljala nekad jedne, a u drugoj prilici druge zahtjeve (ranjenici, privremeni odmor trupa, mobilizacija, obezbjeđenje novih podhvata i tome slično), tako da o nekoj *apsolutnoj nezavisnosti od teritorije i nije riječ*. To znači da smo slobodnu teritoriju blagodareći našem metodu upotrebe jedinica (nevezanost za teritoriju, sloboda manevra itd.), i mogli stvarati i uvijek imati.

*

Pošto u toku prve tri godine rata nijesmo dobijali neku značajniju neposrednu pomoć od saveznika, bez obzira na usluge koje smo im činili vođenjem narodnooslobodilačkog rata, bili smo prinuđeni da izolovano cijenimo mnoge faktore i da krajnjim naporima sopstvenih snaga rješavamo sva pitanja vođenja rata. Procjene u takvim okolnostima bile su izvanredno važne, čak i važnije nego u klasičnim uslovima, jer je od pravilnosti ocjene svih mjerljivih i mnogih nemjerljivih faktora umnogome zavisila cjelishodnost upotrebe naših snaga, a time i krajnji ishod rata. Ali treba istaći da bi suve vojničke „realističke“ ocjene mogle dovesti do šablonskog izopačavanja stvari, jer bi često, naročito u pojedinačnim slučajevima, dovelo do precjenjivanja neprijateljskih i potcenjivanja sopstvenih snaga.

U početku je bilo veoma teško shvatiti svaki uslov posebno i njihovu komplikovanu sveukupnost koja se mijenjala iz dana u dan u svim etapama rata. To je bilo teško i zbog toga što bi detaljno analiziranje svih uslova i teškoća često išlo na štetu donošenja svojevremenih odluka, jer bi se događaji u tom slučaju vrlo brzo odvijali, — brže nego što bi se mogle donositi svakodnevnne odluke, tako da bi njihovo sprovođenje znatno zaostajalo za događajima. I dok smo stečenim iskustvom u dotadašnjoj ratnoj praksi neke uslove brzo shvatili i teškoće uspješno savladivali, dotle smo, u isto vrijeme, nailazili na nove, često složenije i teže uslove i teškoće, za čije je savlađivanje trebalo brzo pronalaziti nova rješenja, razumije se uz ogromno naprezanje ljudskih i moralnih snaga. Pri tome je bilo najvažnije *da se pravilno odvoje glavni od sporednih uslova i glavne od sporednih teškoća — da se što prije izvrši neka vrsta njihove kategorizacije.*

Kategorizacija uslova i teškoća može se vršiti, bilo po značaju, bilo po aktuelnosti i vremenu kad treba pristupiti ispitivanju njihovih uticaja i posljedica na razna pitanja strategije ili taktike na datoj etapi vođenja rata. Međutim, ni kategorizacija uslova, ni odnos prema njima nikada se ne smiju i ne mogu zauvijek opredeliti, jer život i praksa u svakom ratu nameću potrebu da se u tu osnovnu kategorizaciju unose stalne korekcije. Ovo tim prije što svaki novi uslov postavlja nov odnos, nova mjerila i nov put pri rješavanju novih i starih problema. Karakteristično je da je u našem ratu u tom pogledu bila neophodna posebna elastičnost, jer bi bez nje bila nemogućna široka i realna procjena situacije, tog najvažnijeg elementa za planiranje bojeva i operacija. Osim toga trebalo je realno procjenjivati odnos između dejstva (taktike) i svih starih, novih, stalnih i promjenljivih uslova i na taj način stalno bogatiti ratnu praksu i usavršavati i izgrađivati svoju taktiku. A izgrađivati i primjenjivati taktiku koja će u tako teškim uslovima odgovarati svim specifičnostima našeg rata i Narodnooslobodilačkoj vojsci, koja se i sama morala izgrađivati u tom složenom procesu, značilo je iznalaziti najbolje izlaze iz uslova koji su nam bili nametnuti silom okolnosti. Mogao se i opredijeliti značaj svakog uslova,

mogao se svaki od njih na vrijeme sagledati, i po značaju i po mjestu, i po vremenu, mogli su se savlađivati njihovi razni uticaji, teškoće koje izazivaju i njihove posljedice, ali to ipak ne bi bilo dovoljno, ako uporedo sa tim ne bi išla izgradnja taktike koja će biti kadra da iznalazi sve novija i novija rješenja. Trebalo je, dakle, brzo shvatiti da će primjena taktičkih načela zavisiti u prvom redu od toga kako ćemo se postavljati prema svim tim teškim uslovima, odnosno od toga da li ćemo se odlučno uhvatiti u koštac sa teškoćama, ili ćemo se uklanjati i čekati povoljnije situacije za njihovo rješavanje. Mi smo pošli pravim putem i u primjeni taktike vodili računa o:

- rejonima u kojima se dejsstvovalo;
- našim opštim i konkretnim mogućnostima;
- karakteru naših ljudi (tradiciji);

— stalnoj promjenljivosti svih tih elemenata i uticaju novih i stalno dejsstvjućih faktora na živu i svakodnevnu praksu narodnooslobodilačkog rata.

Pošto je narodnooslobodilački rat ubrzo dobio opštejugoslovenski karakter (što je i bio osnovni uslov za njegovo uspješno vođenje i konačan uspjeh), on je i dobio takav razmah i širinu da je iznenađeni neprijatelj zapao u mnoge nepredviđene teškoće. No, i pored toga mi rat nijesmo mogli voditi ravnomjerno u svim oblastima Jugoslavije i po nekom tačno unapred pripremljenom planu — šemi. Naprotiv, zbog tako velikog broja i raznovrsnosti oblasti, od kojih je svaka imala svoje specifičnosti i različite uslove, prirodno je što je i borba u njima izbila i vođena u raznim vidovima. A kad se uzme u obzir da su one u početku bile povezane samo jednim opštim rukovodjenjem, onda je jasno da su postizani veći uspjesi tamo gdje su specifični i vrlo različiti uslovi pravilnije cijenjeni, tj. tamo gdje je primjenjivana taktika koja je odgovarala datim okolnostima. Međutim, dešavalo se da su dejsstva ponegdje nespretno kopirana po ugledu na dejsstva u nekom drugom rejonu, tako da je dalji razvitak borbe u tim rejonima bio skopčan sa nekim krizama i komplikacijama, umjesto da se postupalo prema konkretnim uslovima i izbjegle mnoge teškoće. Tako nespretno kalemljena dejsstva

stvarala bi nezgodnu situaciju zbog toga što nije nađen najbolji — adekvatni odnos prema dotičnom rejonu i stvarnim uslovima koji su u njemu postojali.

Praksa je ipak, kao zajednička, nametala potrebu da se, naročito u početku, obezbijedi stalno izvođenje borbenih dejstava u raznim rejonima, ali razumije se pod raznim okolnostima. Međutim, partizanski odredi još nedovoljno vojnički učvršćeni, nijesu mogli izvoditi složenija dejstva, tim prije što je njihova taktika umnogome zavisila od uslova rejona i od izvjesnog kolebanja labilnih seljačkih masa. To je, prirodno, ograničavalo dijapazon i negativno uticalo na kvalitet njihovih dejstava. Kasnije je taktika sve više razvijana, naročito poslije formiranja Narodno-oslobodilačke vojske koja je objedinjavala iskustva većeg broja rejona i daleko slobodnije i jedinstvenije dejstvovala.

Sobzirom na mnogonacionalnost naše zemlje, moralo se i te kako voditi računa o tome da organizacija vojske odgovara nacionalnim zahtjevima i potrebama buduće države. Zbog toga je i razumljivo što smo preko proleter-skih i udarnih brigada i divizija dosljedno i po svaku cijenu ostvarivali politiku bratstva i jedinstva naših naroda. Takvo jedinstvo je bilo neophodno, jer bez takve veze ne bi bilo moguće *povezivanje raznih rejona naše zemlje* niti prelaženje preko njihovih granica. Zato je trebalo voditi računa o različitostima rejona, o njihovim pogodnostima i nepogodnostima, da bi se borba usmjeravala ka jednom zajedničkom cilju. A uzimajući u obzir te specifičnosti i preduzimanjem mjera da se što prije ižive ostaci partikularizma koji su mogli imati korijena u starom društvenom uređenju ili čak i sticanjem konkretnih okolnosti, mi smo sve više otklanjali mnoge teškoće koje su izgledale nepremostive u prošlosti. Dakle, umjesto popuštanja pred teškoćama, uspjeli smo da pokrenemo mase za borbu ne samo za izvojevanje svojih nacionalnih prava, već i za ostvarenje opštejugoslovenskih ideala.

Ogromna većina vojnih starješina Narodnooslobodilačke vojske, koja je bila prožeta duhom internacionalizma, pravilno je shvatila ulogu i značaj svoje teritorije, uočavala njene dobre i loše strane i prema tome saobražavala borbena dejstva svojih jedinica. I starješine i borci su

od samog početka smjelo odbacili ukorijenjeno gledište u teoriji da se partizanska dejstva ne mogu izvoditi u ravničarskim i komunikativnim rejonima i da se partizani mogu održati samo po šumama, brdima, planinama i nepristupačnim teritorijama. Naprotiv, oni su pošli od ispravne postavke da se intenzivna borba može izvoditi u svakom rejonu, samo ako se pametno saobrazi prostoru, vremenskim i ostalim uslovima, i ako se pri tome vodi računa da se ne padne u „ropstvo“ uslova rejona. Oni su, dakle, pravilno shvatili da su za nas čovjek i velika ideja za koju se on tako uporno i samoprijegorno borio, bili veoma važni elementi na kojima je sve to trebalo graditi. Zato je i odnos prema uslovima koji je nametao pojedini rejon evoluirao utoliko više ukoliko je borba postajala intenzivnija i ukoliko su se dejstva čvršće povezivala i dobijala karakter operacije.

Blagodareći nagomilanoj praksi i sve većim mogućnostima naših boraca i starješina da svoje taktičke postupke sve više i brže usavršavaju, neprijatelj nije više uspijevao da ih kao ponekad ranije razbije u pojedinim rejonima. On to nije mogao postići zato što je pri takvim pokušajima dolazilo, posredno ili neposredno, do brze aktivizacije naših snaga na drugim pravcima iz tog rejona, ili do akcija na drugim pravcima, a time i do diobe i rasparčavanja neprijateljskih jedinica. Takva koordinacija dejstava, koja najčešće nije mogla biti ostvarivana preko direktnih operativnih veza, znatno je olakšala situaciju pojedinih rejona ili operativnih grupa u vrijeme kada je neprijatelj pokušavao da ih razbije i uništi. Do uspješne koordinacije dejstava naših snaga iz nekoliko dobro povezanih rejona naročito je dolazilo do izražaja poslije formiranja brigada i divizija Narodnooslobodilačke vojske i obrazovanja tzv. slobodnih teritorija.

Iako su opštejugoslovenske mogućnosti, zbog širine i kvaliteta borbenih dejstava naših snaga, bile velike, one su ipak zavisile od mnoštva konkretnih bojeva. A ukoliko su se ti „izolovani“ bojevi svrsishodnije povezivali, utoliko se sve više obrazovao jedan opšti front oružane borbe protiv okupatora i kvislinga. I baš zato što su opšte mogućnosti na praksi pravilno odmjeravane i iskorišćavane nije se

dozvolilo da se dejstva isuviše rejoniziraju i izlože nekoj vrsti izrođavanja. Jer, da smo u tako oštrom sukobu, sa jakim i nadmoćnim neprijateljima, a u uslovima koje nam je nametnuo tako intenzivan rat, trajno ostali pri rascjepkanim makar i vrlo rasprostranjenim i razvijenim taktičkim dejstvima, i da ih nijesmo povezivali u krupne i mnogobrojne operacije, neprijatelj bi mogao slobodnije da bira pravce udara i manevara i da naše trupe lakše tuče po dijelovima. Međutim, treba uočiti da nam ta rascjepkanost dejstava, iako je bila nepoželjna, *nije sprečavala primjenu ofanzivne taktike* i da je ona zadugo bila neizbježna i cjelishodna. A ofanzivnu taktiku smo i u tim uslovima primjenjivali baš zato što smo se služili pokretljivošću, i što nijesmo bili čvrsto vezani za teritoriju, što smo pretežno držali inicijativu i slobodu dejstva u svojim rukama, tako da su neprijateljske trupe uglavnom reagirale na naša dejstva, umjesto da planski izvode svoje pripremljene operacije.

Mi smo znali kakve se mogućnosti pružaju u oslobodilačkom ratu i revoluciji, jer se u njima opšti i lični interesi poklapaju do te mjere da se i ona težnja ličnog samoodržanja, takoreći potpuno utapa u opšti cilj — sve za pobjedu. A ako narod od ranije posjeduje izvjesne *borbene kvalitete i tradicije* i ako se bez kolebanja odluči da stupi u oružanu borbu, onda je uspjeh sigurno zagarantovan. To je u našem slučaju više nego kod drugih naroda nadoknađivalo nedostatak mnogih atributa vojske i tehnike i omogućavalo nam da vodimo ofanzivan rat. A pošto je taktika stvar konkretnih ljudskih dejstava, u njoj i te kako dolaze do izražaja mnogi subjektivni elementi čovjeka. Ako za to već odranije postoje veće ili manje predispozicije, kao što je bio slučaj kod nas, one će se uvijek pozitivno odražavati na bojištu i u svakoj novoj situaciji. Karakter većine naših ljudi, ratničke tradicije, tj. njihove već stečene navike za brzo prilagođavanje situaciji i primjenu odgovarajućih borbenih postupaka, igrali su važnu ulogu i u našem ratu, tim prije što su pravilno usmjeravani, dalje sistematski razvijani i povezivani za određenu ideju. Takvi pokreti obično dobijaju mnogo elemenata nacionalnog ili narodnorevolucionarnog karaktera.

Zapad je često pokušavao da našem pokretu naturi takav karakter, objašnjavajući našu hrabrost i naše uspjehe hajdučkom i četničkom nacionalnom tradicijom. Time je težio da umanjí značaj revolucionarnog faktora, koji je obezbjeđivao revolucionarni društveni preobražaj i snažno okupljao i usmjeravao sve te tendencije ka jednom cilju i ka jednoj ideji vodilji. Jasno je da takvo izvrtnje i umanjivanje značaja naše ideje nije moglo izmijeniti suštinu narodnooslobodilačkog rata. Mi smo uspjeli da iskoristimo sve što je u našem narodu bilo najbolje, tako da je narodnooslobodilački pokret od samog početka bio oslobođen usko nacionalističkih tendencija, tim prije što smo vodili opštenarodni rat, koji je istovremeno bio i duboko internacionalan i u jugoslovenskim (jedna od osnovnih parola je bila „Bratstvo i jedinstvo“) i u svjetskim okvirima. Pošto smo vodili politiku i primjenjivali taktiku koja je odgovarala opštenarodnom ratu, došlo je do brze diferencijacije nacionalističkih elemenata koji su bez predomišljanja prodali svoj „nacionalizam“ okupatorskim trupama. Nasuprot takvim elementima, sve pozitivne tradicije i najbolje osobine naših naroda, koje su brzo postale svojina Narodnooslobodilačke vojske, bile su utkane u borbena dejstva naših trupa, koje su sebe s pravom smatrale jedlinim pravim nasljednikom takvih osobina. To je imalo izvanredno veliki uticaj na privlačenje sve većih snaga (naročito seljačkih masa) u Narodnooslobodilačku vojsku.

Već je istaknuto da nije presudno da se uvijek tačno određuje u kakvom se odnosu pojavljuju svi uslovi, jer neki od njih nameću u prvi plan čas jedan čas drugi problem, već je daleko presudnije da se brzo shvati njihov sveukupni uticaj i njihove posljedice ako se ne bi pravovremeno reagiralo. Razumije se da smo i mi ponekad morali brzo da reagujemo i tražimo rješenje nekog problema ili okolnosti koja nijesu trpjela odlaganja. A takva sloboda odlučivanja ne samo u okvirima taktike, nego i u domenu operatike i strategije, bila je karakteristična u našem ratu baš zato što on po svojoj suštini — nije trpio krutu centralizaciju.

Stalni uslovi uglavnom zavise od:

— opšteg geografsko-strategijskog položaja zemlje;

- stvora zemljišta;
- klimatskih;
- komunikacijskih i sličnih uslova.

Geografsko-strategijski položaj zemlje povoljno ili nepovoljno utiče na vođenje svakog, a naročito oslobodilačkog rata. Pošto će neprijatelj uvijek ozbiljnije cijeniti značaj zemlje koja se nalazi na važnom strategijskom raskršću, on će tamo angažovati dovoljno snaga i sredstava da bi u jednom opštem ratu obezbijedio što veću slobodu kretanja ka svom glavnom cilju. A ako je takva zemlja usamljena, agresor će mnogo lakše nagomilavati takve snage i sredstva kojima će pokušati da što prije likvidira snage otpora (Kina, Jugoslavija, Vijetnam, Alžir, itd.). On će angažovati utoliko veće snage i sredstva ukoliko ocijeni da snage otpora svojom ofanzivnošću i uspjesima pokazuju tendenciju brzog razvoja u ozbiljnu vojsku koja malo po malo postaje gospodar čitavih rejona, prijeteći da ozbiljno ugrozi okupatorove trupe i njegove planove. Iako je neprijatelj tada u povoljnijem položaju, to ipak ne znači da će samim tim i riješiti rat u svoju korist. Dakle, položaj zemlje igra važnu, ali ne i rješavajuću ulogu. Praksa Jugoslavije, Kine, Poljske, a naročito Vijetnama i Alžira, pokazala je da se oslobodilački rat može uspješno voditi i u najtežim uslovima. Međutim, davanje pretjeranog značaja geografsko-strategijskom položaju neke zemlje, najčešće ima političku pozadinu, jer se radi o suzbijanju takvih pokreta (kao u mnogim slučajevima drugog svjetskog rata), da bi se „savezničke“ ili emigrantske snage u „pogodnom“ času, pojavile na pozornici kao odlučujući faktor.

Pošto su neki pokreti otpora precjenjivali element prostora došlo je do toga da su i borbu vodili na daleko nižem nivou od njihovih konkretnih mogućnosti. Neprijatelj je to vješto koristio, bilo sam ili preko nacionalističkih i kvistlinških tampon formacija (koje su zbog nešto pasivnijeg držanja snaga otpora u nekim zemljama mogle donekle i preuzeti inicijativu), zadajući ozbiljne udarce partizanima i *snagama otpora*. A zbog degradiranja borbениh dejstava na tako nizak nivo i sputavanja razmaha oslobodilačke borbe, prirodno je, što takvi pokreti otpora

u toku drugog svjetskog rata nijesu ni dobili onaj značaj koji su mogli imati i što njihova taktika nije mogla doći do potrebnog izražaja. Za razliku od našeg slučaja, tamo se nije išlo ka sve većem razmahu oružane i druge borbe, tako da su njihove snage otpora stvarno upadale u sve težu situaciju. U svakom slučaju praksa Jugoslavije, Kine, Vijetnama i Alžira jasno je pokazala da se teškoće mogu savladati samo intenzivnom oružanom borbom, a pogodnosti najbolje iskoristiti ako se od početka pretežno ofanzivno dejstvuje i stvaraju sve jače oružane snage koje će to obezbjeđivati.

Neosporno je da se naša zemlja i u toku drugog svjetskog rata nalazila na veoma važnom pravcu poznatog „Drang nach Osten“ i u okviru čitave teritorije porobljene Evrope, posebno u vezi sa Istočnim frontom i frontom u Africi. Ona je bila od značaja i u ekonomskom pogledu (Bor, Trepča, Ljubija, žito, itd.), tako da nije ni čudo što su okupatori morali da angažuju toliko jake snage da bi barem osigurali najvažnije komunikacije i najvažnije ekonomske izvore. Ali, ako se posmatra geografsko-strategijski položaj, na primjer, Čehoslovačke, Mađarske ili Francuske, zar se ne bi došlo do zaključka da bi im okupator morao poklanjati čak i veću pažnju nego našoj zemlji samo da je tamo došlo do ozbiljnijeg otpora. Ovo zato što su se te zemlje nalazile na još osjetljivijim pravcima, upravo u neposrednoj pozadini — ili bolje reći u srcu tzv. „Tvrđave Evrope“. A kakve bi posljedice bile da su okupatori morali angažovati u tim zemljama odgovarajuće snage, razumije se na štetu glavnih frontova, nije potrebno ni dokazivati.

Iako *stvor zemljišta* nesumnjivo ima veliki značaj za vođenje oružane borbe i za procjenu sopstvenih i neprijateljskih mogućnosti, on nije bio, niti može biti odlučujući faktor, bez obzira na sve ode brdima i planinama, koje su izrečene da bi se objasnilo uspješno vođenje partizanskog rata u brdovitim rejonima Evrope ili opravdalo izostajanje vođenja takvog rata u ravnicama ili na manevarskom zemljištu Francuske, na manevarskom zemljištu Čehoslovačke, u Holandiji, Belgiji itd. Na žalost, precenjivanjem tog elementa, pokreti otpora tih zemalja omogućili

su svojim neprijateljima da mnogo lakše kanališu i sputavaju ionako skućene akcije, a da se sami mnogo slobodnije kreću i u ravnicama i manevarskim zemljištem uopšte. Očigledno je da tim pokretima nije bilo jasno da su makar i privremenim vladanjem teritorijom mogli doći do vojske, i da je jedino vojska bila u stanju da, u granicama svojih potreba, vlada nekom teritorijom da bi obezbijedila kontinuitet svojih borbenih akcija.

Pogledajmo *raznolikost uslova stvora zemljišta* Jugoslavije i to kako su formacije Narodnooslobodilačke vojske u tim uslovima koristile pogodnosti i pričinjavale sve veće nepogodnosti okupatorskim trupama. Jugoslavija je pretežno brdska i planinska zemlja, sa mnogobrojnim rijekama, šumama, klisurama i relativno malim brojem komunikacija. Ravnica ispod 2.000 metara nadmorske visine zauzima oko 30% teritorije. Njeni žitorodni rejonu prostiru se sjeverno i južno od Save i Dunava i južnije u rejonima koji gravitiraju ka tim rijekama, ili njihovim pritokama. Oko 25% teritorije zemlje zauzima manevarsko zemljište od 200—500 metara nadmorske visine (pogodno za upotrebu sve ratne tehnike) dok ostalih 45% ispunjavaju brdski i planinski tereni od 500—3.000 metara³). Ali dok su rejonu Bosne, Crne Gore, Makedonije i dijelovi Hrvatske i Srbije manje komunikativni, dotle Slovenija, dijelovi Srbije i Hrvatske raspolažu sa znatno više komunikacija. Dakle, iako nešto manje od polovine površine Jugoslavije zauzimaju brdski i planinski, a manje od 20% planinski tereni od preko 1.000 metara, ipak, narodnooslobodilački rat nije uspješno vođen samo u planinama i po šumama, već i na većini teritorija Jugoslavije, što je i činilo njegovu osnovnu karakteristiku. A da je vođen samo u planinama, on ne bi ni bio svenarodni, tako da bi se i okupatorske trupe lako i brzo obračunale sa našim snagama. Šta više, jedinice Narodnooslobodilačke vojske nijesu ni težile tome da iz brda, kao iza busija, napadaju okupatorove trupe već, naprotiv, da vladaju dolinama, odnosno čitavim teritorijama, dakle, i brdima, i planinama, i

³ Od toga je 27,5% nadmorske visine od 500—1.000 m; 14% od 1.000—1.500 m; oko 3% od 1.500—2.000 m i 0,5% preko 2.000 m.

šumama na toj teritoriji. Ovo utoliko prije što su se u dolinama nalazili glavni izvori za omasovljavanje vojske i za njeno snabdjevanje.⁴⁾

Klimatski uslovi takođe utiču na vođenje bilo kog rata, ali je normalno da okupatorove trupe u tom pogledu moraju imati više teškoća, naročito ako postoje velike klimatske razlike između zemlje iz koje su došli i zemlje koju su okupirali, jer se moraju prilagođavati novim uslovima. Međutim, ni jedinice Narodnooslobodilačke vojske, u kojima su se nalazili borci i starješine iz svih krajeva zemlje sa vrlo velikim klimatskim razlikama — počev od Alpa, bosanskih, crnogorskih i drugih planina, do blage mediteranske klime i skoro tropske Makedonije, nijesu uvijek vodile borbu u već priviklim klimatskim uslovima, već su se i same morale privikavati na nove i teške klimatske uslove. Pored toga, zima i veliki snjegovi su za njih predstavljali veće teškoće nego za neprijatelja, jer su uslovi za njihovo kretanje, manevrovanje, kamufliranje, snabdijevanje, sanitetsko i drugo obezbjeđenje bili veoma teški zato što nijesu raspolagale najosnovnijim materijalnim sredstvima i tehnikom. Zato je neprijatelj pravio planove i gajio nadu da će Narodnooslobodilačkoj vojsci u toku zime zadati takve udarce od kojih se ona više nikad neće oporaviti. Zato je i većinu svojih ofanziva preduzimao početkom ili na izmaku zime, kada se neopremljena vojska u brdskim predjelima još uvijek nalazila u teškim uslovima. Dakle, dok teren i zima u normalnim uslovima ratovanja, pri jednakoj opremljenosti vojski, predstavljaju prednost za onoga na čijoj se teritoriji vodi odbrambeni rat, dotle nam je zima, iz navedenih razloga, znatno otežavala vođenje narodnooslobodilačkog rata. No, to nikako ne znači da se zimi treba prepustiti tako teškim uslovima i čekati „hajdučki sastanak“, jer bi baš to išlo na ruku neprijatelju. Uostalom, to nijesu ni činile trupe Narodnooslobodilačke vojske,

⁴ Bilo bi neshvatljivo kako bi Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, koja je 1942 godine brojila 200.000, 1943 — 300.000 i 1944 godine preko 400.000 ljudi, mogla opstati kao planinska vojska. Tačno je samo to da su okupatorove trupe samo povremeno uspijevale da neke njene formacije ili grupe potisnu u planine.

već su stalno održavale kontinuitet borbenih dejstava i ču-
vane dragocjeno stečenu inicijativu, makar i po cijenu iz-
vanrednih napora i većih gubitaka.

Naša praksa je pokazala da nerazvijenost zemlje u
pogledu *komunikativnosti* može samo u početku ići u pri-
log partizanskoj — narodnooslobodilačkoj vojsci. To naro-
čito važi za period partizanskih dejstava kada se partizan-
ske snage veoma često „pojaviuju i nestaju“ (makar se
borba počinjala i ustancima) i kada se izbjegavaju frontovi
i frontalne borbe. U toj etapi borbe slaba komunikativnost
djeluje kao saveznik partizanskih snaga, ako se vješto i
smišljeno dejstvuje i prilagođava tim uslovima. Dejstva
partizanskih odreda u tom periodu imaju karakter dejstava
manjih snaga, te je od naročite važnosti skrivenost mane-
vra, iznenadnost, brzina i raznovrsnost dejstava, a tome i
stvor terena može mnogo da pomogne. Snage odreda, voj-
nički još nedovoljno učvršćene, ali vrlo pokretne i razba-
cane svuda po teritoriji, većinom vrše iznenadne prepade
na kolone neprijatelja, izvode diverzije na komunikaci-
jama i brze i energične akcije na manje garnizone, poslije
čega se brzo sklanjaju („nestaju“) tako da im brda i slaba
komunikativnost u tome samo pomažu. Izbjegavajući pro-
tivudare neprijatelja one takvim dejstvima nanose osjetne
gubitke onim neprijateljskim snagama koje bi pokušale
da ih traže i gone daleko u brda i teško prolazne rejone —
naročito u bespuće. Takva taktika je odgovarala našim od-
redima, a svaki dobijeni boj doprinosio je njihovom daljem
vojničkom i političkom učvršćenju. Slaba komunikativnost
i teška prolaznost zemljišta olakšavala je odredima izvr-
šenje potrebnih priprema za nove bojeve i manevre i omo-
gućavala sve veću aktivnost i vladanje sve većim prostora-
tima. Zato su oni uspjevali da sačuvaju inicijativu, bez
obzira na pokušaje neprijatelja da ih nabacivanjem u pla-
nine izoluje od baza za snabdjevanje u dolinama.

Ukoliko se više razgarala narodnooslobodilačka borba
i izgrađivala vojska u vidu brigada, divizija i korpusa,
utoliko je i potreba za boljom komunikativnošću postojala
sve veća. Komunikacije su joj bile sve više potrebne da bi
se mogla slobodnije kretati, vršiti koncentracije, obezbjedi-

vati isadejstvo i izvoditi operacije i krupne manevre na najširem frontu.⁵⁾

U stranoj literaturi, a i u praksi, često se srećemo sa tvrdnjama da su jedino slabo komunikativni rejoni i zemlje pogodni za vođenje partizanskog rata, da takav rat odgovara samo nerazvijenim, necivilizovanim, kolonijalnim i sličnim narodima i zemljama i da, prema tome, civilizovani narodi i zemlje sa razvijenom mrežom komunikacija, ne mogu voditi partizanski rat: da je on za njih „luksuz“ itd. Mislim da niko ne može poreći da se Slovenija, Slavonija i Vojvodina, i pored opšte zaostalosti Jugoslavije (bar kada se upoređuje sa srednjim evropskim nivoom 1941 godine), mogu ubrajati u komunikativne i civilizovano razvijene krajeve i da je narodnoslobodilački rat i tamo — bez obzira na to — vođen sa skoro istim intenzitetom kao i u ostalim krajevima Jugoslavije. Istina je da su naše divizije u Sloveniji, Slavoniji i Vojvodini bile nešto manje i kasnije formirane nego u Bosni i Hrvatskoj južnije od Save, ali su one i tamo dejstvovale u toku 1943 i 1944 godine, dakle, u dubokoj pozadini neprijatelja, u vrijeme kada nije bilo direktnog naslona na glavne snage Narodnooslobodilačke vojske koje su tek sredinom 1944 godine konačno oslobodile jedan dio zemlje i uspostavile front prema neprijateljskim snagama.

Neshvatanje karaktera naše i kineske narodnooslobodilačke vojske i sličnih vojski i njihovo poistovjetljavanje sa partizanima, potiče od nepoznavanja narodnooslobodilačkih ratova, od neshvatanja suštine tih vojski i njihove uloge u drugom svjetskom ratu, kao i uloge koju igraju danas ili će igrati u slijedećim ratnim sukobima. Umjesto da se tretiraju i sagledavaju kao formacije bliske savremenim armijama, one se silom svrstavaju u partizanske odrede, naturajući im i izmišljajući njima tuđe neadekvatne osobine, mogućnosti norme po kojima su, kako su oni mislili, morale dejstvovati. Dakle, najprije je trebalo izmisliti te-

⁵ Iz daljeg izlaganja o veličini Narodnooslobodilačke vojske i odnosu naših i neprijateljskih snaga od 1941 do 1945 godine vidjeće se koliko je ona bila velika i razvijena, kakav je prostor i koliko komunikacija bilo potrebno da bi nesmetano razvijala svoja borbena dejstva i održala inicijativu u svojim rukama.

oriju, a onda i na praksi pokušati da se umanju značaj narodnooslobodilačke vojske, negira njen karakter i njena uloga. Ako se taktička borbena dejstva regularnih vojski moraju postaviti u određene odnose prema zemljištu i komunikacijama, onda je i Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, koja je bila svoje vrste regularna vojska, u tom pogledu morala uspostavljati takve odnose koji su bili bliže normalnim nego nekim drugim zahtjevima. Zato je i logično da je ona u pogledu organizacije, formacije i načina izvođenja borbenih dejstava, kao i svaka druga regularna vojska, uglavnom primjenjivala približno ista načela, saobražavajući ih svojoj situaciji. I dok su njene potrebe za komunikacijama, bez obzira na izvjesne specifičnosti, bile bliske zahtjevima regularnih vojski, one su se ipak razlikovale u tome što je trebalo obezbeđivati izuzetnu pokretljivost njenih formacija i što su joj bile potrebne mnogo kraće i jednostavnije linije za snabdjevanje. Naime, naše snage su se pretežno snabdijevale materijalnim sredstvima sa neposrednog ili bliskog rejonu na kome su se operacije izvodile, dok su tehnička sredstva većinom otimala od neprijatelja. Komunikacije su, dakle, postajale sve važniji faktor za razvijanje borbenih dejstava. Tako je naša vojska, i pored nadmoćnosti neprijatelja, držala inicijativu u svojim rukama, i nalazila nove forme dejstava i vladala ne samo brdima i dolinama — čitavim rejonima — nego i važnim komunikacijama van tih rejonu. Zbog toga ona i nije ostala samo vojska planina i brda, već oslobodilačka vojska sa skoro svim atributima redovne vojske.

Promjenljivi uslovi uglavnom zavise od toga:

— kakav je karakter rata i kakav je njegov odnos prema drugim ratovima ili opštem (svjetskom) ratu (ako se vodi);

— kakva je veličina vojske kojom se počinje i vodi rat i da li je osiguran njen stalan razvoj ka regularnoj vojsci;

— kakva je ekonomska snaga zemlje;

— kakvo je jedinstvo i spremnost naroda za borbu;

— koliko je jaka i kakvog je kvaliteta neprijateljska vojska;

— i od toga ko vodi rat, itd.

Pošto je *narodnooslobodilački karakter našeg rata* u raznim fazama sam po sebi postavljao taktici i strategiji mnoge i raznovrsne zahtjeve, prirodno je što je i upotreba snaga Narodnooslobodilačke vojske morala biti saobražena uslovima takve borbe. Narodnooslobodilački rat je naročito obilovao raznim i promjenljivim uslovima prije svega zato što je otpočet i vođen u veoma teškim okolnostima i za narod i za organizatore koji su ga otpočeli. A uspješno je vođen baš zato što je sve bilo potčinjeno samom karakteru rata i što smo se od početka oslonili na snažnu moralno-političku osnovicu koja nam je omogućavala da brzo prevazilazimo mnoge teškoće i da stvaralački primjenjujemo mnoge taktičke norme, saobražavajući ih potrebama i načinu dejstva Narodnooslobodilačke vojske. Oslobodilački i pravedni karakter rata omogućio je našim borcima da se posluže novim mjerilima pri ocjenjivanju starih i stvaranju novih normi, iz čega je izrastao naš metod borbenih dejstava — *naša taktika*. Prirodno je što neprijatelj, polazeći od uslova u kojima je dejstvovao i težnji koje mu je nametala ideologija i brojna i tehnička opremljenost njegovih trupa, nije mogao imati ista mjerila, niti shvatiti sve ono što se zbiva kod Narodnooslobodilačke vojske, u prvom redu njenu moralno-političku snagu, njen moral i njenu taktiku. I baš zato što je naše snage i njihove mogućnosti i dalje tvrdoglavo mjerio svojim mjerilima, bez obzira na to što se situacija stalno mijenjala i postepeno, ali sigurno obrtala u našu korist, on je gotovo uvijek doživljavao teško razočaranje. A pošto se držao takvih svojih procjena, neprijatelj je preuveličavao teškoće na koje će partizani i naše formacije naići kada na njih bude bacio svoje daleko nadmoćnije i tehnički opremljenije snage. Tako je mislio čak i onda kada smo već bili stvorili snažnu Narodnooslobodilačku vojsku, jer nije shvatio brzinu i proces njenog stvaranja, njene mogućnosti i prednosti u takvom ratu. On je, u stvari, potcjenjivao naše snage i njihove mogućnosti, zapostavljao njihove prednosti i precjenjivao svoje snage i njihove mogućnosti. Zbog toga je, prirodno, zapadao u sve težu situaciju.

Iako je za nas bila izvanredno povoljna okolnost u tome što smo vodili rat u okviru antihitlerovske koalicije,

Ipak je ta pogodnost samo djelimično pomagala stvaranju oružanih snaga i organizovanju oružane borbe u pozadini neprijatelja. Ona bi, u stvari, ostala samo jedna povoljna i neiskorišćena mogućnost, da nijesmo, vjerujući u svoje sopstvene snage, sami povelili tako intenzivan i beskompromisan narodnooslobodilački rat. Ta okolnost je počela da dolazi do izražaja tek krajem 1943 godine kada su saveznici, zbog sve većeg porasta naše uloge, morali priznati Narodnooslobodilačku vojsku i počeli je nešto izdašnije pomagati oružjem, opremom i hranom, tim prije što im je činila ogromne usluge u odnosu na afrički i evropski front. Pri tome su, razumije se, politički taktizirali i težili da nam ne daju „premnogo“, kako bi očuvali neki balans u odnosu na četnike. Međutim, taktika i organizacija naših snaga u to vrijeme bile su toliko usavršene da je ta pomoć doprinijela njihovoj boljoj opremljenosti, naročito u pogledu tehničkih sredstava, tako da su još uspješnije djelovale. Time su stvorene i izvjesne političke pogodnosti, jer su četnici, kao tampon vojska, i za saveznike i za jedan dio kolebljive javnosti prestali da budu jedini „dosljedan“ saveznik.

Naše snage su u početku bile dosta labilne, bez dovoljno vojne tradicije i prakse; one nijesu bile izvježbane u kasarnama, na vježbama, u manevrima itd., već su se morale tek uvježbavati u toku borbe, u surovoj ratnoj praksi, i pod izvanredno teškim uslovima. Ti uslovi su se usložavali i neophodnošću da se, uporedo sa vođenjem neravne borbe sa okupatorskim trupama, stalno jačaju oružane snage i stvaraju vojska koja je bila prožeta ofanzivnim duhom i samoinicijativom. Zaista možemo se ponositi što smo u tome potpuno uspjeli, što smo ubrzo postali veoma važan i značajan vojnički faktor u Evropi, koji je, kako kažu njemački komandanti, za njih predstavljao — četvrti front ovdje na Balkanu. A taj front i uslovi pod kojima je stvaran bili su posljedica snažnog dejstva svih mjerljivih i nemjerljivih faktora revolucionarnog rata. Na tom frontu stajala je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, kao kvalitativno nov faktor i snažan instrument antihitlerovske koalicije u ovom dijelu Evrope. To je već bio jedinstven i očigledan primjer kako se sopstvenim

snagama mogu rješavati osnovna pitanja vođenja rata i kako narodnooslobodilačkim pokretima i male pomoći mogu doprinijeti da odigraju veliku ulogu.

Ekonomska snaga naše zemlje nije se ogledala u punim magazinima, u razvijenoj industriji, povećanoj proizvodnji za vojne potrebe i u svim drugim sredstvima koja čine dio ekonomskog potencijala, jer od toga takoreći ništa nije postojalo. Naše ekonomske snage ogledale su se u spremnosti naroda da svojoj vojsci daje hleb, meso i nešto povrća i voća⁶⁾, dok je ta vojska sama otimala oružje i opremu od neprijatelja. Naš narod je, i pored sistematske pljačke i pustošenja koje su vršile okupatorove trupe, sa ciljem da time povećaju ionako teške materijalne uslove naših trupa, nesebično snabdijevao Narodnooslobodilačku vojsku sa onim što je uspio da skloni i sakrije poslije svih razaranja. Takav odnos naroda prema vojsci bio je plod pravilne politike našeg vojnog i političkog rukovodstva koje je uspjelo da od naroda i vojske stvori jednu jedinstvenu borbenu cjelinu. Međutim, nema sumnje da bi pretjerano korišćenje ionako oskudnih sredstava sa ratom osiromašene sistematski pustošene teritorije dovodilo narod na ivicu propasti od gladi. Zbog toga su naše jedinice uzimale samo najnužnije, a ponekad su i od zaplijenjenih sredstava ustupale jedan dio ugroženom stanovništvu. To je bilo moguće i zato što su se one zadovoljavale količinama koje su bile ispod svakog minimuma, jer su znale šta znače i te minimalne količine kad ih narod mora otkidati od svojih usta.

Snabdijevanje vojske intendantskim potrebama ni u jednom drugom kao u narodnooslobodilačkom ratu ne zavisi toliko od krajnjih napora naroda i njegove spremno-

⁶⁾ Iako su okupatorove trupe i kvislinške vojne formacije do te mjere crple i uništavale poljoprivredu Jugoslavije da je jedva što ostajalo za oskudnu prehranu stanovništva, ipak su naši seljaci davali koliko su mogli da zadovolje minimalne potrebe narodnooslobodilačke vojske. Oni su davali najveći dio svoje stoke i namirnica da bi prehranili vojsku i omogućili joj dalje vođenje rata. Naš seljak je tu žrtvu činio isto onako svjesno i dobrovoljno kao što je svjesno i dobrovoljno išao u borbu, i prihvatio revoluciju. To je obezbijedilo ekonomsku bazu vođenja rata, bez koje se ne bi mogla razvijati regularna vojska, a ni osigurati njena pobjeda.

sti da bez prinude dijeli sa vojskom sve što ima. Mi smo bili potpuno svjesni koliko je taj problem složen i politički osjetljiv. Znali smo da će i u tom pogledu biti neophodno izvanredno naprezanje i da to može biti kamen spoticanja ili temelj jedinstva naroda i vojske. Zato smo preduzeli sve političke i organizacione mjere da bi narod što bolje i brže shvatio tu neophodnost. Zato su intendature dobile zadatak da vojne formacije snabdijevaju u granicama najpotrebnijeg minimuma i za narod što bezbolnije, s tim da se to obavlja preko organa narodne vlasti i na dobrovoljnoj bazi. Zato su i rukovodioci intendantske službe, iako su bili svjesni politički ljudi, taj posao obavljali pod rukovodstvom političkih komesara. Tako je i postupljeno, jer je od pravilnog izvršenja tog teškog zadatka zavisio odnos naroda prema Narodnooslobodilačkoj vojsci i obratno, zatim elan i moral boraca (koji su bili dio tog naroda), a često i taktika borbenih dejstava naših formacija. A pošto je vojska proisticala iz naroda — popunjavala se i snabdijevala iz naroda, mi smo na specifičan način rješavali i ovaj problem, koji u sličnim uslovima teško mogu rješavati druge regularne vojske. To je bio još jedan značajan element koji je našu vojsku činio nerazumljivom za neprijatelja, pa čak i za saveznike.⁷)

Uz mnogobrojne teškoće koje su pritiskivale naše snage isticao se i *problem vojnih kadrova*, tim prije što su i dejstva postajala sve složenija, obimnija i raznovrsnija. Međutim, organizatori naše borbe majstorski su rješavali i to krupno pitanje, bez obzira na nedostatak klasične pozadine i starih vojnih specijalista. Blagodareći visokoj političkoj svijesti i neopterećenosti nikakvim šablonima, naši kadrovi su u vatri borbe sticali ratnu praksu i iskustvo, primjenjivali već poznata taktička načela i otkrivali nove cjelishodne postupke, obogaćujući, razvijajući i primjenjujući specifičnu taktiku — taktiku koja je odgovarala konkretnim uslovima date situacije. Time se

⁷ Još mi je duboko u sjećanju kako se saveznički oficiri za vezu koji su došli kod nas 1943—44. godine, nijesu mogli načuditi takvoj snazi i ofanzivnom duhu Narodnooslobodilačke vojske, zatim narodu koji je tako nesebično pomaže i oficirima koji služe bez plate.

i može objasniti što su taktička dejstva naših vojnih formacija bila sve življa, duhovitija i efikasnija. Zbog toga su okupatorske trupe bile primorane da sve više prelaze u očekujući položaj, izlažući se stalnim i sve jačim udarcima naših snaga. Štaviše ni njihova dobro organizovana obavještajna služba nije mogla dovoljno da pronikne u tajne taktike Narodnooslobodilačke vojske niti u suštinu vođenja narodnooslobodilačkog rata. Dok su postupci naših snaga bili potpuno razumljivi i logični, jer su vodile pravedan — oslobodilački rat, dotle su oni izgledali nenormalni — vanpravilski neprijateljskim snagama zato što su bile orijentisane na drugi način borbe. Zbog toga one i nijesu bile u stanju da se blagovremeno preorijentišu i prilagode novim uslovima, tako da su često gubile pouzdanje i tukle u prazno.

Sve teškoće pod kojima je vođen narodnooslobodilački rat trebalo je pravilno i svojevremeno shvatiti i prema njima i novonastaloj situaciji podešavati borbena dejstva, da ne bi dolazilo do riskantnog nesklada između onoga što se moglo i što se htjelo. Već sam govorio o tome kako se uslovi i okolnosti često mijenjaju, kako njihovi uticaji i posljedice mogu biti veoma različiti — od manje važnog do presudnog značaja. Zato bi nepravilan ili nemaran odnos prema tim uticajima ili prema svakom pojedinačnom uslovu povećavao ionako velike postojeće teškoće. Svaka krutost i pretjerivanje u ocjeni tih teškoća izazivala bi zbunjenost i sputavala slobodu dejstva Narodnooslobodilačke vojske koja je za nju bila od životnog značaja.

Ocjena uslova zavisila je od *osnovne koncepcije našeg vojnopolitičkog rukovodstva*, koju je, shodno novoj situaciji, trebalo stalno razvijati i obezbjeđivati potrebnu perspektivu našim borbenim dejstvima. Dakle, skoro sve je zavisilo od toga koliko se realno i mudro cijenila opšta situacija, kako se brzo uopštavala praksa i kako su se na bazi određene koncepcije planirala i izvodila borbena dejstva. Koncepcija se morala odražavati ne samo na način vođenja konkretnih i operativnih dejstava, nego i na vođenje rata u cjelini. Ona se morala ogledati u ciljevima rata i konsekventno sprovoditi u djelo da bi se obezbijedio razmah borbe i uspon vojske. Takva koncepcija je u tim

uslovima tražila mnogo više razboritosti, vještine i elastičnosti, nego što bi to bilo potrebno u drugim — normalnim uslovima vođenja rata. Trebalo je, dakle, brzo nalaziti kompromis između vojničkih dejstava i političkih stremjenja. Trebalo je imati u vidu da svako taktičko dejstvo nosi u sebi i karakter političke akcije (čini njen dio) i da više nego u drugim uslovima utiče na krajnji ishod svih akcija koje se nadovezuju na nju. A obezbjeđenjem tog jedinstva mogle su se ostvarivati krupne političke težnje, uspješno voditi operacije na širokom prostoru i *stvarati specifična nadmoćnost* nad okupatorovim trupama. Prema tome, naša ratna praksa morala je odgovarati i zahtjevima opšte politike i težnji da se neprijateljskim trupama nametne svoj metod borbenih dejstava. Dakle, bila je potrebna ne samo inicijativa u izvođenju taktičkih borbenih dejstava, već i inicijativa u najširem smislu, kao plod opšte politike. Time se i može objasniti što je naš rat od početka do kraja — iako je vođen u okruženju — dobio takve razmjere i bio pobjedonosan. A ključ za obezbjeđivanje sigurne perspektive morao se tražiti u tome da se taktika prilagođava uslovima i da se gradi na njima, kao što je tu veliku istinu potvrdila i praksa našeg rata. Međutim, da smo precjenjivali postojeće teškoće ili do detalja tražili uticaje mnogih naših specifičnosti, neizbježno bismo postavili izgradnju svog metoda borbenih dejstava. Osim toga, sama borbena dejstva ne bi se dovoljno povezivala po rejonima, već bi se bez potrebe izrođavala u rascjepkane akcije. To bi nas u velikoj mjeri orijentisalo na partizanska dejstva i otežavalo nam brzu izgradnju Narodno-oslobodilačke vojske, kao strategijske kategorije. Međutim, o takvom klanjaju pred teškoćama kod nas nije moglo biti ni riječi zato što je KPJ imala jasnu koncepciju borbe i što su partizani, pod dejstvom tih faktora, postepeno postajali sve svjesniji činjenice da će voditi borbu u najtežim uslovima i da će sve teškoće morati da savlađuju samoprijegom, umješnošću i stalnom aktivnošću. Prema tome, prije bi se moglo reći da smo isuviše potcjenjivali uticaje teških uslova umjesto da smo ih precjenjivali. To je umnogome pomagalo našim trupama da lakše prebrode mnoge teškoće, da uspješno i brzo okreću

situaciju u svoju korist i da neprijateljske protivofanzive gotovo redovno pretvaraju u svoje moćne, mnogo šire i značajnije ofanzive. Takvo realno gledanje našeg rukovodstva i trupa na savladivanje teškoća bilo je podsticano sigurnom perspektivom koju je davala opšta politika i koju su prihvatili svi naši borci i starješine. Ponekad je to ličilo na potcjenjivanje uslova, na pretjeran optimizam i na precjenjivanje sopstvenih snaga — na „juriš na nebo“ — ali to nije imalo negativnih posljedica, jer se taj optimizam zasnivao na izvanrednom moralu, tako da je najčešće i davao odlične rezultate. U stvari, moralni faktor je bio ona snažna poluga koja nam je omogućavala da „vanpravilski“ i izvanredno smjelo i uporno djelujemo, a pri tome ne zapadamo u suvi prakticizam. Tako visok moral omogućavao je našim trupama da izvršavaju takve zadatke koje je postavljala politika i strategija u toku čitavog narodnooslobodilačkog rata. A tamo gdje smo nepravilnim političkim mjerama, ili nesmišljenim vojničkim dejstvima (Plevlja 1941. itd.) nanijeli udar moralu trupa i naroda, mi smo iskomplikovali postojeće uslove i omogućili drugim još nepovoljnijim faktorima da dođu do izražaja. Zbog toga smo, između ostalog, i morali napuštati neke teritorije (Crnu Goru, Hercegovinu, centralnu Bosnu 1942. godine i još neke rejone — najviše u periodu 1942. godine) jer su, uslijed kolebanja masa i izvjesnog pada morala partizana, iskrsle mnoge nove nezgode koje su nas prisilile da preduzmemo ozbiljne mjere da bismo spasili svoju živu silu, kao najdragocijenije sredstvo za dalje vođenje rata. Uslovi i teškoće u tim rejonima postajali su iz dana u dan sve teži, tako da smo morali ustuknuti, pošto nijesmo imali ni snaga ni mogućnosti da ih uspješno savladujemo na tako upropašćenom terenu. Sreća je bila u tome što su to bile samo epizode koje nijesu imale rješavajućeg uticaja na čitav tok rata, jer smo tada već bili u mogućnosti da činimo obrte, kao onaj sa proleterskim brigadama 1942. godine, kojim su bile savladane ili izbjegnute mnoge teškoće i stvoreni uslovi za još širi i kvalitetniji razmah narodnooslobodilačke borbe. I uticaj naših *iznenadjenja* bio je mnogo jači od uticaja onih faktora koji se normalno ubrajaju u vojna iznenadjenja na bojištu. Nji-

me smo otklanjali mnoge teškoće i postizali znatne prednosti koje su i te kako doprinosile obezbjeđenju pozitivnih rezultata. Iznenadjenje je bilo stalni pratilac i saveznik našeg ofanzivnog partizanskog duha, koji nije znao za prepreke. Zbog toga Narodnooslobodilačka vojska, oslonjena na tako visok moral i nošena takvim duhom, nije ustuknula pred teškoćama, već ih je gazila, bez obzira što su one stalno iskrsavale. Ona se uspješno borila i sa teškoćama koje su joj nametali *uslovi borbe u okruženju i izrazita vojna i tehnička nadmoćnost neprijatelja*. A pošto se analizom ova dva uslova, koji daju poseban pečat narodnooslobodilačkom ratu, mogu najbolje sagledati mnogi drugi uslovi i dobiti približno cjelovita slika okolnosti u kojima je on vođen, oni će se ovdje nešto detaljnije razmotriti.

USLOV BORBE U OKRUŽENJU

Narodnooslobodilački rat smo počeli u sasvim izuzetnoj, teškoj i komplikovanoj situaciji, jer od strane jugoslovenske vojske, koja je bila *likvidirana za svega 12 dana*, nije ništa ostalo osim okupiranog naroda. No, bez obzira na to i na izvanredno povoljan položaj okupatora, *mi smo ga otpočeli na vrijeme* i vodili ga ofanzivno, bez obzira na to što smo se tri godine nalazili u potpunom *strategijskom okruženju*, na teritoriji koja nije imala nikakve neposredne veze sa saveznicima, i koju je neprijatelj tako brzo i lako okupirao i pretvorio u bazu za svoje dalje pothvate. Pri tome je od početka trebalo računati na stalnu nadmoć okupatorskih snaga na čitavoj teritoriji Jugoslavije, koja će se utoliko više povećavati ukoliko naša oružana borba bude postajala snažnija. Zato smo svoju zemlju, bez obzira na sve te izuzetne okolnosti, morali što prije pretvoriti u prostrano bojište na kome će neprekidno dejstvovati bilo kakve snage Narodnooslobodilačke vojske. Osim toga, u oružanoj borbi protivu okupatora i kvinslinga morali smo iznalaziti najefikasniji metod borbe, očuvati i razvijati njen tempo i osigurati njenu neprekidnost izvođenjem mnogobrojnih makar i manjih udara na

najosjetljivija mjesta borbenog rasporeda neprijatelja. U stvari, trebalo je postepeno kidati karike okupatorskog obruča da bi se stvorili uslovi za sigurno i potpuno uništenje okupatorske vojske na našoj teritoriji.

Forme manevra, razumije se, morale su biti različite u raznim krajevima, bilo da je borba početa ustancima u pojedinim velikim i značajnim rejonima, ili da je vođena u vidu najraznovrsnijih borbenih dejstava (akcija) naoružanog dijela naroda, u drugim rejonima. Ovdje treba uočiti jednu bitnu specifičnost našeg i neprijateljskog položaja. Naime, između okupatorskih trupa i naših snaga *nije bilo neke izrazite linije fronta, a front je takoreći svuda postojao, postojalo je i obostrano okruženje — strategijsko i taktičko, jer su naše snage bile izolovane i daleko od saveznika, a neprijateljske su bile utopljene u teritoriju načičkanu našim većim ili slabijim snagama. Osim toga nije bilo izrazite pozadine ni za jednu ni za drugu stranu, a i front i pozadina su se neprekidno mijenjali, nastajali i nestajali. To je bila borba u izmiješanom borbenom rasporedu.* Pri tome je okupator raspolagao tehnikom i odlično opremljenim trupama, tako da je bio životno zainteresovan za držanje gradova i komunikacija. Čim je počela oružana borba, okupator je stalno težio da opšte strategijsko okruženje pretvara u operativno, a ovo u taktičko, da bi nam nanio što veće gubitke i odlučujući poraz. Međutim, u tome skoro nikada nije uspijevaao, jer su naše snage i prije nego bi on uspio da zatvori obruč, vještima manevrima i napadima na pogodnom pravcu, uspijevale ne samo da se probiju, nego i da mu nanesu ozbiljne gubitke.

A kad je narodnooslobodilačka borba zahvatila celu teritoriju Jugoslavije, naročito poslije stvaranja brigada i divizija (u toku 1942. godine) mogućnosti neprijatelja za ostvarenje taktičkog okruženja bile su sve manje, jer su naše jedinice, naročito grupisane, sve uspješnije okružavale razne neprijateljske grupe. Tako je strategijsko okruženje i za neprijatelja i za nas sve više gubilo svoj značaj. U stvari, neprijatelj nije više nikada mogao tako čvrsto da zatvori obruč oko naših snaga, a da se one ne bi uspješno probijale iz njega, jer su i same sve uspješnije manev-

rovale i opkoljavale i uništavale neprijateljske jedinice i posade po garnizonima. Svi njegovi pokušaji operativnog okruženja, koje je preduzimao u svojim tzv. ofanzivama prema nekim našim snagama u pojedinim oblastima, takođe su se završavali neuspjehom, jer su naše snage — poslije tih ofanziva, blagodareći pogodnim manevrima, aktivnosti i inicijativi — uvijek postajale jače. Zbog toga su naši iznenadni napadi, kao posljedica naše izrazite ofanzivne taktike, dovodili do operativnih i taktičkih okruženja i zarobljavanja čitavih neprijateljskih posada — stotina i hiljada neprijateljskih vojnika, podoficira i oficira sa čitavim naoružanjem i opremom.⁸) Tako se kod nas pokazalo kao ispravno načelo da „onaj koji obilazi može biti običen“.

Polazeći od osnovne koncepcije našeg metoda ratovanja, tj. primjene ofanzivne taktike na neprijateljske ofanzive nijesmo odgovarali odbranom, jer bismo u tom slučaju išli na ruku neprijatelju, već smo težili da primjenom osnovnih principa tog metoda — izrazite pokretljivosti, nevezanosti za teritoriju, manevrovanja snagama itd. — izbjegnemo udar i u najpogodnijem momentu preuzmemo inicijativu. Za nas je bilo najvažnije da organizovanim i energičnim protivdejsvima parališemo neprijateljsku nadmoćnost, da njegovo okruženje pretvaramo u fikciju i da sami okružavamo i uništavamo neprijatelja. Ali to ne znači da nijesmo bili svjesni značaja stvarne brojne i tehničke nadmoćnosti neprijatelja i njenih posljedica. Mi smo vrlo dobro znali da moramo ulagati ogromne napore da bismo paralisali ili barem ublažili njen uticaj. Brzo smo uvidjeli da zato nijesu dovoljni partizanski odredi, već jaka vojska koja će savlađivati svako okruženje, koja će sve češće sama okružavati neprijatelja i izvoditi krupne operacije. Za to je trebalo privući mase naroda u borbu i vojnički ih što bolje i brže organizovati. Pored toga, *trebalo je stvarati*

⁸ Treba uočiti da se sadržaj termina strategijsko, operativno i taktičko okruženje kod nas ne podudara sa onim što ovi termini znače u uobičajenom smislu, odnosno u tzv. normalnim uslovima. To sam donekle objasnio u početku ovog odeljka, a to uglavnom dolazi uslijed specifičnosti narodnooslobodilačkog rata i specifičnog položaja u kome su se nalazile naše i okupatorove trupe.

nadmoćnost specifičnog karaktera, tj. nadmoćnost za svaku konkretnu akciju primjenom odgovarajućih formi manevra. Mi smo morali tražiti najefikasnije forme borbe, i to stalno, jer nam je bilo jasno da će rat trajati dugo, možda — nekoliko godina. Znali smo i to da ćemo nailaziti i na ogromne teškoće, ali smo bili svjesni da ne smijemo ustuknuti pred tim teškoćama, niti izgubiti početnu inicijativu, a time i bitku. Naš početni udarac po okupatoru u srcu porobljene Evrope i stupanje u neravnu borbu sa njim bio je prvi prodor. Ali to prvo probijanje breše ostalo bi samo iskra da se na to nije nadovezala najintenzivnija oružana borba, borba na život i smrt, da to nije bila odskočna daska za hiljade novih bojeva i operacija Narodno-oslobodilačke vojske i za veliki revolucionarni društveni preobražaj naše zemlje. Razumije se da je trebalo nastaviti sve žešće napade, i na sve većoj teritoriji, kako bi Narodno-oslobodilačka vojska dobijala sve veću slobodu dejstava. A ona je zbog položaja u kome se nalazila, iako je pretežno ofanzivno dejstvovala, morala primjenjivati različite forme manevra kada bi privremeno došlo do okruženja. U saglasnosti sa osnovnom koncepcijom naše ofanzivne strategije i taktike, ona je, za razliku od svih sličnih pokreta otpora u Evropi, i u takvim prilikama dejstvovala pretežno ofanzivno, ne dozvoljavajući neprijatelju da je prinudi da pređe u odbranu i time izgubi inicijativu.

Neprijatelj je ponekad uspijevao da okruži neke naše snage prije svega zato što je na okupiranoj teritoriji raspolagao znatnom brojnom i tehničkom nadmoćnošću. Karakteristično je da je do tih okruženja obično dolazilo kad je neprijatelj — osjećajući sve veću opasnost od ofanzivnih dejstava naših krupnih snaga, koje su držale značajne teritorije — bio prinuđen da duboko u pozadini priprema i koncentriše svoje trupe sa ciljem ne samo da osvoji te teritorije, nego, u prvom redu da sabije naše snage na prostor koji će biti nepovoljan za bilo kakav manevar da bi ih potpuno tukao na tako skućenom prostoru. I njegove „poznate ofanzive“, naročito četvrta i peta, dolazile su poslije naših krupnih ofanzivnih dejstava na tim *pravcima*. U bitkama na Neretvi i Sutjesci neprijatelj je bio uspio da nas okruži i sabije na veoma teško prohodnu i

prostorno dosta ograničenu teritoriju, samo je trebalo izvršiti i drugi dio uništavajućeg plana. Ali, i tada, kao i svakom drugom prilikom, to su bile samo puste želje, jer su naše snage uspješno izvršile proboj iz okruženja i otvorile vrata novim ofanzivnim dejstvima. I pored velikih gubitaka koje smo imali i u jednoj i u drugoj bici, mi smo izvojevali pobjede i pokazali neprijatelju da nas ništa ne može spriječiti da ofanzivno dejstvujemo u svim situacijama. Dok je neprijatelj stvarao plan za četvrtu ofanzivu sa ciljem da tuče našu glavninu na prostori: Kordun, Lika, Banija, Bosanska krajina, 1, 2. i 3. divizija bile su orijentisane ka drugoj teritoriji. Tada je 1. proleterska divizija otpočela uspješnu ofanzivu prema dolini Bosne, a 2. je u vrijeme kad je započela neprijateljska ofanziva, nadirala prema Imotskom i Posušju. Dakle, do momenta kad je otpočinjala neprijateljska ofanziva, situacija kod naših snaga se uvijek, a najčešće i bitno, mijenjala (primjer sa Weiss-I, pógotovo sa Weiss-II, pa čak i u toku Schwarza, s obzirom na zakašnjenje neprijateljskih snaga koje su imale da zatvore obruč na zapadu — na Zelengori i Sutjesci, što je i bilo bitno za ishod bitke na Sutjesci). Takav ofanzivni karakter našeg rata bitno je uticao na mogućnost, planiranje i izvođenje neprijateljskih ofanzivnih operacija. Dok je neprijatelj nastupao preko Bosanske krajine, vrhovni komandant je odlučio da glavnim snāgama (1, 2. i 3. divizija) preduzme ofanzivu u dolini Neretve i da otvori taj pravac za ofanzivna dejstva naših trupa prema istoku. Posljedice uspješnog izvršenja ovog plana bile su veoma krupne: razbijena je i uništena italijanska divizija „Murdje“ i otvoren put ka istočnim pokrajinama. Istina, neprijatelj nam je u kanjonu Neretve i Rame nametnuo novu bitku, jer naše snage, zbog velikog broja ranjenika, nijesu uspjele da izvrše brz manevar u pravcu istočne Bosne, Crne Gore i Hercegovine. Da nismo morali nositi 3—4.000 ranjenika i teških tifusnih bolesnika, mi bismo i na tim pravcima svakako brzo razvili svoja nova ofanzivna dejstva i izbjegli (izmanevrisali) njegovu ofanzivu. A kad je neprijatelju pošlo za rukom da intervencijom od Mostara i Sarajeva ponovo okruži naše snage, trebalo je preduzeti hitne mjere da se obezbijedi

proboj iz tog okruženja, ali kako? Insistirati na brz proboj ka istoku, sa osloncem na planinu Prenj, bilo je riskantno ako bi neprijateljeve snage od Bugojna i Vakufa ostale da slobodno djeluju protiv iscrpene 7. baniske i 9. dalmatinske divizije, u našem drugom ešalonu, tim prije što su ove divizije bile opterećene i ranjenicima. Izlaz je bio da se ofanzivnom akcijom naših glavnih snaga suzbije neprijatelj na tom pravcu, da se privuku ranjenici bliže Neretvi i da se tim manevrom stvori utisak kao da imamo namjeru da se probijamo na sever prema centralnoj Bosni. Zato su manje snage ostavljane u kanjonu Neretve sa ciljem da obezbijede ranjenike i sačuvaju prostor oko Jablanice i Ostrošca za naš slijedeći manevar, dok se ne izvrši ovaj manevar i odbace njemačke snage ka Bugojnu. I dok su naše divizije vršile uspješnu ofanzivu prema Vakufu i Bugojnu, vrhovni komandant je već napravio plan za prodor svih snaga na istok. Tako je, zahvaljujući tom uspjehu prema Vakufu i Bugojnu, vrhovni komandant mogao orijentisati sve snage Glavne operativne grupe na pravcu proboja prema istoku koji je izvršen u toku jednog dana i noći. Tako je neprijatelj obmanut našim manevrom prema Vakufu i Bugojnu i izigran uspješnim forsiranjem Neretve kod srušenog mosta u Jablanici. *Ranjenici su bili na vrijeme prebačeni preko Neretve sa prvim ešalom koji je otpočeo svoju ofanzivu prema istočnoj Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori.* Proboj iz okruženja bio je ostvaren. Naše snage su savladale i slijedeće prepreke kod Kalinovika i Drine, gdje su razbile okupatorove trupe i četnike, a zatim prešle u ofanzivu na širokom frontu. Tako je propala četvrta neprijateljska ofanziva, a snage Glavne operativne grupe svojom novom ofanzivom stvarale su nove slobodne teritorije i širile razmah narodno-oslobodilačke borbe.

Za bitku na Sutjesci može se reći da je poslednji veliki pokušaj okupatora da okruži snage Glavne operativne grupe i da ih u jednom zamahu uništi. Okupatoru je pošlo za rukom da okruži oko 18.000 naših boraca i ranjenika ali mu nije uspjelo da ih uništi. Bitka je uslijedila kao neposredno produženje teške i dugotrajne operacije protiv slobodne teritorije — kao produženje takozvane

četvrte neprijateljske ofanzive. Neprijatelj je koristio situaciju u kojoj su se našle naše trupe poslije Neretve i Drine, naročito njihovu iscrpenost, oskudicu municije, opterećenje sa oko 4.000 ranjenika, slabu snabdjevenost itd., ali je nije mogao iskoristiti do kraja.

Već sam napomenuo da je raspored neprijateljevih trupa, bilo da su se nalazile u garnizonima ili van njih, naročito onda kada bi dobio pojačanja sa strane, samo po sebi predstavljao okruženje naših snaga u cjelini. Međutim, da se ovakva definicija okruženja ne bi shvatila kao suprotnost ofanzivnom karakteru našeg rata, treba imati u vidu činjenicu da su se naše snage — kao što sam već istakao — nalazile ne samo u strategijskom okruženju (jer nijesu imale nikakvog neposrednog oslonca na saveznike), nego i u *potencijalnom*, operativnom, pa i taktičkom okruženju, zato što se neprijatelj nalazio takoreći svuda. On je — raspoložujući boljim saobraćajnim vezama i ogromnom nadmoćnošću u ljudstvu i tehničkim sredstvima — naročito onda kada bi privukao pojačanje sa drugih frontova ili teritorija — mogao preduzimati pokušaje taktičkog ili operativnog okružavanja naših snaga — na raznim sektorima, upravo tamo gde bi zaželio. Nesreća je za njega bila u tome što su se njegove brojne divizije morale utopiti za odbranu mnogobrojnih garnizona, objekata i komunikacija, za uspostavljanje i održavanje solidnog okupacionog sistema — tako da mu je ostajalo veoma malo manevarskih snaga za uspješno izvršavanje takvih okruženja. I zaista, takva okruženja je vršio kad je, po cijenu teških žrtava, na račun snaga sa drugih frontova, morao izdvajati izvjesne snage za naše ratište. Te snage su, u osloncu na okupacioni sistem, ojačane izvjesnim rezervama i dijelovima posada nekih garnizona ili sektora, preduzimale ofanzivu na nekom pravcu, ali bi se samim tim oslabio okupacioni sistem na drugim pravcima. Da bi nesreća za njega bila još veća, naše snage su koristile te njegove slabosti i preduzimale svoja ofanzivna dejstva u raznim oblastima i postizale znatne uspjehe, dok su se snage koje bi bile zahvaćene neprijateljskom ofanzivom, vješto izvlačile i, u stvari, vršile ofanzivu u pravcu svog povlačenja. Tako su se i neprijateljske rasparčane snage na našoj teritoriji, u stvari

nalazile u našem okruženju. To potvrđuje i činjenica što neprijatelj nije bio u stanju da izvede ni jednu ozbiljniju ofanzivu isključivo sa snagama okupacionog sistema (jer su to bile snage za odbranu onoga što se moralo braniti), već je morao dovlučiti operativne snage sa strane, a ređe i sa neugroženih rejona. To je bio naš veliki doprinos frontovima naših saveznika, jer smo svojim aktivnim dejstvima stalno ugrožavali njegov okupacioni sistem i *davili* jednu po jednu njegovu posadu. Zato ako se uzmu u obzir sva naša dejstva na teritoriji Jugoslavije vidjeće se da su neprijateljska okružavanja bila veoma rijetka, mada značajne epizode u toku našeg oslobodilačkog rata. Drugim riječima, *mi smo nametali neprijatelju takav metod ratovanja u kome smo pretežno imali inicijativu*, okružavali i tukli njegove snage (najprije u manjim, a zatim u sve širim razmjerama). To znači da su intervali u kojima je neprijatelj imao inicijativu i preduzimao okruženje naših snaga na nekim sektorima bili znatno kraći od trajanja naših ofanzivnih dejstava. *I dok se neprijatelj na taj način pretežno nalazio u okruženju, naročito na mnogobrojnim poprištima širom Jugoslavije, dotle smo mi izbjegavali svako okruženje*, jer bi to značilo gubljenje inicijative i sputavanje našeg manevrovanja, a time i izlaganje opasnosti od uništenja. U tome nam je išla u prilog nevezanost za teritoriju, jer smo uvijek našli pogodan pravac za prebacivanje snaga na drugu pogodnu teritoriju. A i kad je, sticajem okolnosti, dolazilo do onih rijetkih većih okruženja, naše snage su se uspješno probijale i otklanjale takve okolnosti.

Karakteristično je da su se naša dejstva u takvim uslovima daleko više temeljila na snazi čovjeka — na snazi njegovog morala, nego na brojnoj jačini ljudi i njihovoj tehničkoj opremljenosti (koja je bila izrazito nedovoljna i slaba). Karakteristično je i to da smo vodili mnogobrojne (idejno) povezane a od 1942, naročito 1943. i dalje i prave „uređene“ bitke ili nepovezane (prostorno) koji su tako reći svakodnevno nagrizzali neprijatelja i predstavljali veoma značajnu bitku, naročito ako se posmatra po rezultatima i posljedicama u cjelini. Pri tome su se naše glavne snage, primjenjujući svoju cjelishodnu taktiku, čuvale ne-

potrebnih gubitaka i redovno održavale sposobnost da odmah pređu u ofanzivu na nekom drugom suprotnom pravcu od onoga na kome bi neprijatelj napadao. Prema tome, i proboj iz okruženja sastojao se iz niza manje ili više povezanih bojeva, s tim što je uvijek primjenjivan neki vješto zamišljen manevar koji je dovodio do uspjeha. To potvrđuju primjeri Kozare, Neretve, Sutjeske, Drine, a analizom pojedinih bojeva, kao dijela tih operacija, može se doći do zaključka: da su uspjesi bili utoliko veći ukoliko su naše snage istrajnije i u pravo vrijeme primjenjivale ovaj manevar koji je neprijatelj manje očekivao i koji je, samim tim, bio iznenadniji, efikasniji i presudniji za krajnji ishod.

Naše snage za razliku od trupa drugih armija, iako istrošene i iscrpene, morale su da preduzimaju ofanzivna dejstva odmah poslije proboja, jer je to bio imperativ naše koncepcije i zakonita pojava rata kakav je naš bio. Ovo utoliko prije što one skoro nikada nijesu raspolagale nekim jačim rezervama na koje bi se mogle osloniti i sa osloncem na nju doći u pozadinu da bi se odmorile, popunile i spremile na nova dejstva.

Do onih rijetkih okruženja većih snaga Narodnooslobodilačke vojske dolazilo je prvenstveno zbog toga što su bile opterećene ranjenicima (oko 3—4.000 za vrijeme bitaka na Neretvi i Sutjesci), a i zato što su naše snage u cjelini bile daleko inferiornije i po broju i u tehničkom pogledu. Zbog toga nijesmo mogli stvarati i neprekidno braniti slobodnu teritoriju (pozadinu) koja bi nam obezbjeđivala tehnička sredstva stvaranjem industrije, odnosno materijalne baze sa svim sredstvima koja predstavljaju pozadinu fronta. Za nas je, naprimjer, bilo teže rješavati problem ranjenika od problema tehnike, jer smo tehniku uspješno i u sve većim količinama otimali od neprijatelja. Bilo je čak i takvih situacija, kao na Neretvi i Sutjesci, ili prilikom manevra 2. i 5. divizije u zapadnoj Srbiji početkom 1944. godine, a i drugdje, kada su ranjenici i bolesnici od tifusa činili i do 20% naših snaga, tako da su bitke u pojedinim etapama dobijale karakter teških i iscrpljujućih borbi za ranjenike, sa svim nepoželjnim posljedicama. U takvim situacijama trebalo je čitavu taktiku prilago-

davati kompromisu između potrebe za nošenjem i obezbjeđenjem ranjenika, s jedne, i nužnošću za stalnom aktivnosti i probojem na šire operativno prostranstvo, s druge strane. Neprijatelj je vješto iskorišćavao naš odnos prema ranjenicima sa ciljem da nas tako opterećene i vezane ranjenicima dovodi u težak položaj i iscrpljuje do konačnog uništenja. On je i svojim zvjerstvima prema zarobljenim ranjenim borcima pokušavao da pokoleba moral naših trupa. Ali baš zato što je naš odnos prema čovjeku — koji je tako nesebično davao svoju krv za stvar oslobođenja — bio takav, mi smo od toga stvorili jednu jaku i stalnu moralnu komponentu narodnooslobodilačkog rata (3. udarna divizija je, naprimjer, takoreći žrtvovana da bi se spasili ranjenici u Sutjesci, jer se niko, od vrhovnog komandanta do komandanta divizije, nije mogao odlučiti da postupi drukčije, iako je vojna situacija to i zahtijevala).

Pothvati našeg saniteta su posebno poglavlje istorije i prakse narodnooslobodilačkog rata. Njegovi manevri — „bojevi“ i „operacije“ — bili su sastavni dio svih manevra i operacija Narodnooslobodilačke vojske. Za divljenje je kako je on to činio i pod najtežim uslovima i sa najoskudnijim sredstvima samo da bi našim snagama omogućavao da slobodnije vrše svoje složene borbene zadatke, od čijeg je izvršenja u najvećoj mjeri zavisila i njegova bezbjednost. Bez takvog rada saniteta, koji, bez pretjerivanja, možemo nazvati njegovim borbenim dejstvima u okruženju, naše trupe ne bi mogle onako inicijativno i uspješno dejstvovati i manevrovati, jer bi morale vezivati daleko veće snage za obezbjeđenje ranjenika i bolesnika.

Neprijatelj se stalno nadao da će nas svojom nadmoćnošću i okružavanjem, u smislu klasične Kane, sabiti na što uži prostor na kome će nas uzduž i poprijeko lako prostreljivati artiljerijskom i minobacačkom vatrom, da bi nas tako lišio manevra, tog našeg veoma moćnog oružja. Izgledalo mu je da će tako najlakše ostvariti svoju stalnu težnju „da uhvati i uništi partizane“ — trebalo je još „samo“ dovršiti započeto, tj. počesno uništavati naše tako priklještene grupe. No, to je bio težak i pretežak posao (kako i on sam kaže), jer se redovno dešavalo da su se naše divizije svojim aktivnim dejstvima u odlučnom momentu

izvukle iz tih kliješta, tako da je neprijatelj redovno i beskorisno udarao u prazno ili uspijevao da nanese manje ili veće gubitke našim zaštitničkim dijelovima. Zato se danas i može čitati u neprijateljskim dokumentima kako se naše brigade i divizije nikada nijesu mogle tako opkoliti da bi se i potukle ili natjerale na potpunu pasivnost. Naprotiv, one su se brzo izvlačile i ponovo se pojavljivale kao aktivna snaga. Štaviše, Narodnooslobodilačka vojska je mnogo uspješnije i češće okružavala i uništavala okupatorske i kvistlinške formacije (od bataljona do divizije). U tome se i ogledala njena velika prednost nad neprijateljem koji je samo izuzetno — isključivo onda kada nije bilo ni trunke budnosti kod neke naše jedinice — uspijevao da ostvari taktičko okruženje, ali ne i uništenje okružene jedinice. On u tome nije uspijevao, između ostalog, i zato što je baš u tim situacijama dolazio do izražaja naš manevar — brz i efikasan udar — koji je dolazio prije nego je neprijatelj pristupio organizovanju i uništenju naših snaga koje su se silom okolnosti našle u takvoj situaciji. Takvih slučajeva bilo je svega nekoliko u toku čitavog narodnooslobodilačkog rata. Dakle, neprijatelj nas je na svoj način okružavao i natjerivao na teške i iscrpljujuće operacije, a mi smo opet na svoj način, okruživali i skoro redovno razbijali i plijenili njegovo naoružanje i opremu. I u tome je bila razlika između njegovog i našeg okruženja — između njegovih trupa i trupa Narodnooslobodilačke vojske.

Vidjeli smo da je narodnooslobodilački rat počeo ofanzivnim dejstvima protivu neprijatelja koji je okupirao zemlju. Smjenjivale su se manje i veće akcije partizana, četa, bataljona i partizanskih odreda sa ustancima u pojedinim pokrajinama i rejonima Jugoslavije. U tom periodu najčešće je dolazilo do povremenih frontalnih borbi ustaničkih masa i neprijateljskih snaga u kojima su ove — poslije probijanja tih frontova — uspijevale i da razbiju neke naše dijelove. Nesposobne da brane i trajno odbrane frontove, naše snage su samo privremeno gubile inicijativu, tako da neprijatelj — bez obzira na vojničku slabost i djelimičnu stihiju koja je pratila takva naša dejstva — nije mogao trajno da uništi tu inicijativu. On je brzo reagirao na naša prva masovna dejstva, ali mu je bilo potrebno iz-

vjesno vrijeme da se pribere od udara, da dobije najosnovnije podatke o jačini i namjerama naših snaga i da izvrši pregrupaciju i koncentraciju svojih snaga na ugroženim odsjecima novostvorenog fronta. Zato je na nekim sektorima morao da dovodi snage iz Evrope i da grupiše po nekoliko divizija, sa odgovarajućim artiljerijskim, inžinjerijskim, tenkovskim i drugim formacijama (što je bilo skopčano sa izvjesnim teškoćama zbog velikih rušenja koja su vršili ustanici) i da organizuje opsježne operativne pripreme kako bi mogao preduzeti uspješne operacije protivu naših snaga. Koristeći neke naše subjektivne slabosti i mnoge nepovoljne okolnosti (svoju izrazitu nadmoćnost u doba kada je punom snagom nastupao na Istok, mogućnost brze koncentracije jakih snaga na jugoslovenskom ratištu, izolovanost narodnooslobodilačkog rata u Evropi, okupaciju većeg dijela naše teritorije, nedostatak pokretnih i vojnički čvrstih formacija Narodnooslobodilačke vojske koje su ga odlučno napadale iz pozadine i razvlačile njegove snage i dr.), neprijatelju nije bilo teško da u pojedinim slučajevima razbije neke naše snage ili da im nanese osjetne gubitke. Osim toga, naše snage, bez dovoljno iskustva, vezane za uske teritorije i nedovoljno organizovane, nijesu bile sposobne da izvode neke zamašnije operacije ili neka povezanija dejstva sa dejstvima na drugim pravcima. Slabosti početnog perioda ogledaju se i u tome što Vrhovni štab još nije bio u stanju da neposredno rukovodi operacijama, jer se njegovo rukovođenje u početku moralo kretati u okvirima opštih direktiva (sem rejona Srbije, pretežno zapadne, i Šumadije, zbog čega je odmah poslije prvih akcija i napustio Beograd, organizujući štab u Užicu i povezujući se neposrednije sa istočnom Bosnom, Crnom Gorom i Hercegovinom). Vrhovni štab je to učinio da bi bar donekle obezbijedio sadejstvo i manevar naših snaga na što širem području i razvukao snage neprijatelja.

Očigledno je da naše snage nijesu mogle izbjeći da ih neprijatelj sabije na određenu teritoriju i iscrpene tuče i stoga što su to bili ustanici, ili akcije pojedinih rejona, čiji se borci zbog kratkoće vremena, nijesu mogli tako brzo pripremiti za šira manevarska dejstva. A sasvim je nor-

malno da su seljaci (koji su činili većinu Narodnooslobodilačke vojske) težili da brane „svoje“ rejone odnosno svoja ustanička sela. Zato je bilo veoma teško riješiti problem mobilnosti bar nekog jezgra u početku, tj. problem odvajanja seljaka od svojih sela, da bi se ta mobilnost postepeno prenijela i na ostale formacije Narodnooslobodilačke vojske. To je u isto vrijeme bilo i sudbonosno pitanje za stvaranje čvrste vojske, za dalji tok i ishod borbe. Tim putem se moralo poći da bi se prevazišle početne slabosti i stvorili povoljni uslovi za uspješno vođenje operacija.

I pored zauzetosti na istočnom i drugim frontovima, neprijatelj je uspijevaao da prikupi i protivu nas angažuje jake snage brže no što smo se nadali i da nam na nekim sektorima ugrozi našu i onako vojničku slabu vojnu organizaciju. Zbog toga smo u početku bili prisiljeni da ponekad vodimo borbu i na način koji nam nije sasvim odgovarao i da u pojedinim slučajevima formiramo veoma slabe frontove koje još neučvršćena vojska nije mogla braniti (Srbija, Crna Gora, Hercegovina, dio Bosne itd.), tim prije što su okupatora već pomagale ustaše, četnici, nedićevci i ostali kvislinzi. Međutim, on, i pored toga, nikad nije uspio da razbije i uništi jezgro iz koga se kasnije razvila tako snažna Narodnooslobodilačka vojska. A situacija se iz korijena izmijenila tek poslije formiranja prvih proleterskih i udarnih brigada, kao pokretnih i regularnih vojnih formacija Narodnooslobodilačke vojske. Ona se promijenila, ne samo zato što je stvoreno tako čvrsto jezgro, već više zbog toga što je stvaranje toga jezgra došlo poslije formiranja jedne određene koncepcije o tome kako ubuduće treba voditi narodnooslobodilački rat. *Ta koncepcija, koja je data u Statutu proleterskih brigada, predstavlja osnovu naše taktičke misli, o čemu će biti riječi u III glavi ove knjige.* Samim tim što smo digli ustanke širom zemlje i pokrenuli narod da vodi tako intenzivan rat protiv okupatorove vojske, dobili smo početnu bitku, bez obzira na teške posljedice koje su nastupile poslije neprijateljske ofanzive. A pošto smo pri tome sačuvali jezgro vojske, koje je bilo sposobno da se uspješno bori sa neprijateljem, da uskoro uspješno preuzima inicijativu i da se sigurno probija iz okruženja (ako bi do njih došlo), do-

bili smo i drugu veliku bitku, jer smo osigurali kontinuitet oružane borbe i počeli sve uspješnije primjenjivati *taktiku pokretnog rata*.

.. Iz neprijateljskih okruženja najčešće smo se probijali organizovano, jer smo bili uvjereni da se primjenom svoje taktike, uz dobru organizaciju, možemo probiti iz svakog okruženja, bez obzira na to što je neprijatelj takve svoje pothvate preduzimao sa sve više snaga i sredstava, a i sa mnogo više iskustva. Njegovi pokušaji okružavanja dolazili su do punijeg izražaja u takozvanim ofanzivama protiv naših glavnih snaga, najprije na jednom, a zatim na nekoliko pravaca, ili najprije na nekoliko, a onda koncentrično ka jednom pravcu, težeći da sve više steže obruč da bi okružene snage prisilio da prime odlučujuću bitku u okruženju. On je svoje planove brižljivo i sa najvećom tajnošću pripremao u dubokoj pozadini, da bi postigao iznenađenje i onemogućio snagama Narodnooslobodilačke vojske da se pogodnim manevrom izvuku iz okruženja i otpočnu dejstva na drugom pravcu. Međutim, karakteristična je činjenica da su naše snage, umjesto da oslabe poslije neprijateljskih okružavanja i ofanzivnih dejstava, sve više bujale, takoreći progresivno rasle, i postajale sve sposobnije ne samo da se suprotstavljaju takvim pothvatima neprijatelja, već i da same sve efikasnije okružavaju i uništavanju njegove snage. One su se i kvalitativno tako brzo uzdizale da neprijatelj nikada više nije mogao za duže vrijeme naturiti borbu u okruženju već se morao ograničavati na kampanjske operacije u vidu ofanziva protivu nekih naših operativnih grupa. Glavni cilj svake od tih neprijateljskih ofanziva bila je Glavna operativna grupa Vrhovnog štaba i Vrhovni štab koji se sa njom kretao. Međutim, i ostale naše grupe već su bile sposobne da i samostalno izvode operacije na širem operativnom području, da preuzimaju inicijativu i neprijatelju naturaju svoj ofanzivni vid borbe. Tako je neprijatelj sve više morao prelaziti u odbranu, umjesto da napada i vrši uobičajena okruženja naših snaga.

Da bi spriječio proces daljeg jačanja naših snaga i stvaranje novih baza i uslova za njihova nova ofanzivna dejstva neprijatelj je (naročito 1942. i 1943. godine), i sam

poučen ranijim iskustvima, veoma brižljivo spremao nove operacije. Zahvaljujući izrazitoj brojnoj i tehničkoj nadmoćnosti svojih snaga, on je postizao manje ili veće (obično početne), a ponekad i krupnije operativne uspjehe. Na primjer, zauzimao je neke teritorije ili veći dio teritorija koje smo već duže vremena držali (IV „ofanziva“), ili primoravao naše snage da pod teškim uslovima izvode odbrambeni manevar na uskom i nepovoljnom prostoru (V „ofanziva“), a nametao nam je i takve operacije u kojima su naše snage teško mogle ispoljiti neku izrazitiju ofanzivnost. Naše trupe su ponekad zapadale i u teška iskušenja (Neretva) kada su se morale boriti na život i smrt, i u isto vrijeme dejstvovati na nekom drugom pravcu koji bi otvorio nove perspektive i obezbijedio im prelaz u ofanzivu (Neretva, Drina). Ali, zahvaljujući baš tome što nismo bili sputani okvirima teritorije i što smo takve krize rješavali ofanzivnim putem, neprijateljske operacije su sve više gubile početni zamah, tako da su naše snage svojim vještim manevrom izlazile iz teške situacije, brzo se oporavljale i spremale za svoja ofanzivna dejstva.

Otpočinjanjem naše ofanzive, usred neprijateljske ofanzive, da tako kažem, neprijatelj je bio potpuno iznenađen i umjesto da napada, morao je da preduzima ozbiljne mjere da bi sačuvao ono što je već postigao i spasio se od poraza u ofanzivi koju je sam počeo. Tako su propadale njegove nade da će strategijsko okruženje naših snaga ubrzo pretvarati u operativno, a zatim nastavljati taktičko stezanje prstena — onako kako to predviđaju pravilske odredbe — do njihovog konačnog uništenja. Naravno, za njega je bilo veoma važno da spriječi svako ponovno pribiranjje naših „razbijenih“ snaga, jer bi one jednog dana opet mogle postati opasnost za uspostavljenu „mirnu“ okupaciju zemlje.

Neprijateljski planovi za okruženje naših snaga predviđali su i uništavanje dijela našeg naroda — čak i sav narod u pojedinim rejonima. Neprijatelj je u tom cilju, zajedno sa ustašama i četnicima vršio one masovne pokolje naroda: Kozare, Like, Bosne, Pive (Crna Gora) itd. Uspostavljajući takav „mir“, on je mislio da će i partizane slomiti i pokazati im da njihova borba nema nikakvog smi-

sla. Njemu se žurilo da što prije razbije naše snage ne samo svojom vojničkom silom, već i pomoću kvislinga, jer su mu snage koje je upotrebljavao protivu nas bile prijeko potrebne za druge — „važnije“ frontove. I istina, snage Trećeg rajha i Italije imale su mnoge važne zadatke, koji nijesu trpjeli odlaganja, tako da bi im desetine okupatorovih divizija, koje su se uplele u borbu sa Narodnooslobodilačkom vojskom, dobro došle na Istoku ili u Africi.

Neprijatelju je — kao što sam već napomenuo ponekad polazilo za rukom da okruži neke naše snage, čak i Glavnu operativnu grupu Vrhovnog štaba. Uspijevao je da ponegdje i razdvoji neke naše formacije i da, zbog slabosti naše obavještajne službe i službe obezbjeđenja, postigne iznenađenje na pojedinim sektorima. Polazilo mu je za rukom da dosta skriveno izvrši neku koncentraciju snaga (pred četvrtu a naročito petu ofanzivu) i da nam ponekad nametne bitke i bojeve tada i tamo gdje ih mi nijesmo očekivali i željeli, oduzimajući nam privremeno inicijativu i prisiljavajući nas da se privremeno na svoj način branimo (pretežno ofanzivno). On je to postizao, uglavnom, na slične načine i poslije prvih iznenađenja. Međutim, unaprijed opterećen predubeđenjem u isključivu vojničku prednost i nepobjedivost svojih snaga, a ne shvatajući našu vojničko-političku snagu, kao nov faktor, on je u kasnijim procjenama situacije činio fatalne greške. Pošto su mu takva mjerila i praksa drugih zemalja služile kao isključivi kriterijum, on je pretjerano samouvjereno i naduveno davao svojim snagama i snagama kvislinga nerealne vojničke i druge zadatke („klati“, „ubijati“, „paliti“ itd.), potcenjujući naše snage i snagu narodnooslobodilačkog pokreta. Na to su ga vjerovatno navele neke naše početne, a i kasnije slabosti koje su se pojavljivale usljed tako brzog razvoja naših snaga (slabosti rasta). Vjerovatno da su na to uticali i uspjesi koje je postizao nezapamćenim varvarstvima prema našem narodu. A kad je počeo da polazi od realnijih proračuna i kad ga je surova praksa natjerala da bolje shvata i procjenjuje situaciju u našoj zemlji, on je počeo da uviđa da je na pogrešnom putu i da će ubuduće za okruženje i uništenje glavnih snaga Narodnooslobodilačke vojske biti nužne najozbiljnije pri-

preme daleko jačih i nadmoćnijih snaga, iskustvo i rješavajuća vojnička dejstva. Računice su mogle biti i tačne, ali je sve to već bilo kasno, jer su snage Narodnooslobodilačke vojske bile toliko narasle da su se mogle ne samo suprotstaviti takvim planovima, nego ih i osujetiti svojim uspješnim ofanzivnim dejstvima.

Kako je neprijatelj izvodio okruženje? On je skoro uvijek težio da tajno pripremi i iznenada otpočne koncentrične napade sa raznih pravaca. Njegove snage su po pravilu nastupale važnim komunikacijama ka određenom centru („gnijezdu“ partizana, odnosno njihovim bazama), oslanjajući se na tenkove, oklopna kola, artiljeriju i avijaciju, s tim što su samo slabiji njegovi dijelovi vršili manevar pored komunikacija u dometu svoje artiljerijsko-minobacačke vatre. Međutim, praksa rata ga je sve više prisiljavala da primjenjuje šire i obuhvatnije manevre i mnogo dalje od komunikacija. Zato su Njemci sa drugih frontova dovodili alpijske i planinske divizije i pukove (divizija „Princ Eugen“ je bila jačine skoro jednog korpusa), branderbuške pukove, planinske i alpijske bataljone itd. (Italijani su imali od početka do dva korpusa takvih formacija u Jugoslaviji), da bi mogao izvoditi borbena dejstva u svim uslovima na čitavoj teritoriji Jugoslavije. I zaista, on je tako kombinovanim i vrlo nadmoćnim snagama uspijevaio da savlada mnoge naše planine (Maglič, Zelengora, Durmitor i dr.), ali ne i Narodnooslobodilačku vojsku, koja je vještim taktičkim dejstvima, živošću i gipkošću svojih manevara izbjegavala njegove udarce i redovno i uspješno mu ih uzvraćala. Zato je neprijatelj kasnije sve više priznavao da smo pravi majstori u korišćenju zemljišta i vođenju borbe i u najsloženijim uslovima. On je govorio da ima utisak da se partizani bore vještije i upornije ukoliko se stave u teže i složenije uslove.

Napadi neprijatelja su skoro uvijek počinjali koncentričnim nastupanjem njegovih kolona (koje su ponekad na pojedinim pravcima dostizale jačinu i do 1—2 ojačane streljačke divizije), sa težnjom da u početku što sigurnije zatvore širi обруč oko naših formacija, a zatim da taj обруč postepeno stežu i pretvaraju u taktičko okruženje. Tome je

obično prethodilo izvjesno pregrupisavanje ili delimično ojačavanje garnizona prema našim snagama, da bi se bar u tim rejonima paralisala dejstva naših snaga i obezbijedila mirnija i što potpunija koncentracija snaga za izvođenje predstojećeg udara.

Međutim, čim bi neprijatelj otpočeo svoja dejstva odmah bi došlo do sudara sa našim brigadama i divizijama, a time i do izvođenja neke veće operacije ili niza bojeva, zavisno od jačine angažovanih snaga, posljedica i rezultata takvih sudara. To su obično bile tzv. neprijateljske „ofanzive“, u kojima je neprijatelj težio da jednovremeno izoluje što više naših snaga na što užoj prostoriji, a zatim da ih razdvoji po divizijama i počesno tuče. A prilikom napada na Glavnu operativnu grupu Vrhovnog štaba, težio je da uništi i naše vojno-političko rukovodstvo, tj. Vrhovni štab koji je planirao i rukovodio operacijama i narodnooslobodilačkim ratom u cjelini. Kao što je poznato, sve te njegove težnje ostale su bez uspjeha, pa i onaj njegov pokušaj u Drvaru 1944. godine.

I pored velike ofanzivne sposobnosti naših trupa, naše teškoće ogledale su se u tome što još nijesmo imali dovoljne mogućnosti za brzo sadejstvo i koncentraciju snaga sa drugih pravaca prema njegovim glavnim snagama. S druge strane, neprijatelj se naročito trudio da u samom početku iznenadi naše komande i što više komplikuje upravljanje i onako rasutim vojnim formacijama na velikom prostoru i da svede dejstva naših snaga na razjedinjene akcije što manjih snaga sa kojima će se mnogo lakše i brže obračunavati. On je, pritom, stalno težio da natjera formacije Narodnooslobodilačke vojske da „ratuju po pravilima“, da im nametne front i prime bitku kako ju je on zamislio. Iako je svojim prodorima na našu slobodnu teritoriju (koju mi redovno nijesmo uporno branili) ponekad i uspio da razdvoji neke naše formacije na periferiji, to još nije imalo nekog većeg značaja, jer mu je tek predstojao sudar sa glavnim snagama operativnih grupa Narodnooslobodilačke vojske i ona teška i iscrpljujuća borba, u kojoj su se smenjivali njegovi udari i naši protivudari; njegove pregrupacije i naše pregrupacije; njegovo mijenjanje planova i naše mijenjanje planova. Tada je nastajao onaj najoštrij vid borbe između

dvije raznolike vojske — borbe u kojoj smo se daleko bolje snalazili od njega, jer nam je daleko više odgovarala nego njemu. No, bez obzira na našu veću sposobnost za izvođenje velikih i gipkih pokreta i iznenadnih protivudara i udara, svaka takva neprijateljska operacija, sama po sebi, mogla je dovesti do taktičkog okruženja naših snaga u rejonu gdje se odvijala, a time i do odgovarajućih posljedica. A da bi to izbjegle, naše trupe su uspješno organizovale brza protivdejstva da bi spriječile neprijatelja da ma na koji način sabije naše trupe na prostor koji bi im onemogućio manevrovanje ili ih prisilio da prime frontalnu bitku.

Kad bi se probio na osolobedenu teritoriju, ili u neki od rejona koji su privremeno držale naše trupe, neprijatelj je dovodio svoje snage i sredstva iz dubine i produžavao nastupanje, ali je pri tome dosta često rasipao i prerano zamarao svoje snage i sredstva. On je težio da makar i privremeno ovlada i planinskim masivima, da bi nas sa njih nabacio u doline i ravnice i tamo mnogo brže i lakše tukao. Pri napadima na naše već okružene trupe, tražio je slabe spojeve divizija i pojedinih naših grupa i prenosio težište svojih napora prema našim novoformiranim jedinicama, da bi iskoristio njihovu još nedovoljnu prekaljenost i nedovoljno iskustvo. No, to mu nije moglo donijeti nikakav odlučujući uspjeh u bilo kojoj ozbiljnijoj operaciji, jer se bitka morala dobiti protivu glavnih snaga.

I dok je neprijatelj, blagodareći svojim daleko nadomćnijim i duboko ešeloniranim snagama i dovoljnim rezervama, mogao u toku operacije smjenjivati svoje trupe, dotle smo mi skoro redovno morali dejstvovati istim, često iscrpenim i ograničenim snagama. Dobijao se utisak da se neprijateljske snage stalno žure, bez obzira da li su stigle manji ili veći početni uspjeh. Opijene uspjesima u operacijama na drugim frontovima, one su uporno srljale u određenom pravcu i probijale se sve dalje čak i tamo gdje ih mi nijesmo očekivali (vrh Maglića u bici na Sutjesci i sl.). Međutim, tada im je nedostajao onaj posljednji — rješavajući udarac, koji bi mogao prevagnuti u njihovu korist. Štaviše, njihove ofanzive su u većini slučajeva tada počele da malaksavaju, a naše da se razbuktavaju. To je bio početak kraja njegovih ofanziva, jer je poslije toga

počinjao drugi dio bitke, koji je obično pripadao nama. Taj dio je bio kraći i efikasniji, ali ništa lakši od prvog. On se od našh protivnapada i protivudara radi lomljenja obruča pretvarao u našu protivofanzivu na širokom frontu i u žestok obračun sa neprijateljskim snagama na novom operativnom prostoru.

Za nas je bilo naročito važno da što prije utvrdimo o čemu se radi u svakom konkretnom slučaju — da otkrijemo kakva dejstva neprijatelj preduzima i sa kakvim ciljem. Ako ne bi na vrijeme uočili te njegove namjere, zakasnile bi naše protivmjere i dolazilo bi do iznenađenja, do nepotrebnih gubitaka i ispoljavanja neprijateljske inicijative. Tako smo, na primjer, zbog nekih slabosti, naročito u pogledu obavještenja i obezbjeđenja, teže otkrivali namjere neprijatelja i češće iznenađivani (zapadna Srbija, Crna Gora, Bosna, Hercegovina itd.). Takve situacije su bile naročito karakteristične u toku 1941. godine i u početnom periodu borbe u svakom rejonu (bez obzira na to da li je počinjao 1942. ili 1943), iako smo kasnije (1942—43) godine, mogli mnogo više koristiti opšte borbeno iskustvo Narodnooslobodilačke vojske i otklanjati neke posljedice prvih neprijateljskih protivdejstava. Neprijatelju je polazilo za rukom da iznenađuje neke naše formacije, prvjensčveno zato što nijesu imale dovoljno borbenog iskustva i što je njihova vojna organizacija počivala na teritorijalnoj bazi. Narodnooslobodilačka vojska je zato morala proći mnoga vatrena krštenja i organizaciona učvršćenja da bi mogla izdržati takav izvanredan intenzitet borbe koji su joj nametali ustanci i drugi vidovi dejstava širom Jugoslavije. Taj period sticanja iskustava i njegovog plaćanja dankom u krvi mora proći svaka armija, naročito oslobodilačka vojska. Ukoliko se oružana borba više širila i u koliko su se sticala bogatija iskustva utoliko se više razvijala i Narodnooslobodilačka vojska. Poslije formiranja brigada naša protivdejstva su izvođena smjelije i organizovanije, a rat je dobio pokretan karakter. Tada već nije bilo bojazni da će ponovljeno okruženje značiti i neku katastrofu naših trupa. Naprotiv, one su se izvanredno brzo privikavale na sva takva i slična dejstva i znale da svaka veća neprijateljska operacija (zahvaljujući njegovom po-

ložaju) može dovesti do novog okruženja na jednom ili više sektora. Našem komandovanju, pa i borcima bile su poznate mogućnosti i težnje neprijatelja, a bilo im je jasno i to šta mi moramo raditi u takvim slučajevima i kakve su naše mogućnosti i prednosti u odnosu na neprijatelja. Ali ni kasnije nijesmo sasvim izbjegli iznenađenje, kao što to očigledno pokazuju primjeri IV i V neprijateljske ofanzive.

Izlazeći iz procjene konkretne situacije, karakteristične po stalnoj brojnoj i tehničkoj nadmoćnosti neprijatelja, težili smo da zadržimo inicijativu i da svojim ofanzivnim operacijama onemogućimo izvođenje operacija neprijatelja, ili da ih ograničimo samo na izvjesne sektore opšteg vojišta, da bismo na kraju izvojevali odlučnu pobjedu u ratu. Time se i može objasniti sve veća i dugotrajnija pasivnost njegovih posada po mnogim garnizonima i uopšte, čak i onda kada su naše snage u širem rejonu njihovog stacioniranja izvodile makar i manja borbena dejstva. Dakle, naši uspjesi u borbi protivu neprijateljskog okruženja mogu se pripisati u prvom redu *aktivnosti* i *inicijativnosti* naših snaga. To je bilo najefikasnije sredstvo za *likvidaciju neprijateljske aktivnosti*. Tome je svakako doprinijela i naša obavještajna služba, koja nam je davala dragocjene podatke o snagama neprijatelja, njegovom položaju i namjerama. Osim toga, kod naših trupa se nije ispoljavala zbunjenost prilikom izvođenja pregrupisanja ili reagovanja na neprijateljske akcije, već su redovno ispoljavale izvanrednu mirnoću, odlučnost i samopouzdanje. A ta sigurnost i ozbiljnost s kojom su sačekivale neprijatelja, koji bi ih okružio ili pokušavao da okruži, bila je osnova svih aktivnih protivdejstava — početnih i konačnih uspjeha. Prirodno, naše trupe su najprije pružale jak otpor, zatim su vodile aktivnu, žilavu i elastičnu manevarsku odbranu, da bi iz nje u pogodnom trenutku, prešle u odlučna ofanzivna dejstva. S druge strane, neprijatelj je i sam često griješio, potcenjujući naše snage i smatrajući situaciju lakšom nego što je stvarno bila. Nasuprot tome, naše snage su shvatale opasnost od okruženja i težile da ga izbjegnu, a ako u tome ne bi uspjele (naročito zbog opterećenja ranjenicima) one su primjenjivale svoju oprobanu taktiku —

aktivna dinamična dejstva na raznim pravcima, da bi privukle i razvukle njegove glavne snage, pa i rezerve. Time su nanosile osjetne gubitke neprijatelju, iscrpljivale ga fizički i psihički i onesposobljavale ga za dalje izvođenje započete akcije. I dok su naše trupe u većini slučajeva uočavale dejstva njegovih snaga, dotle on nije mogao uspješno da prati sve naše pokrete i otkriva naše snage i njihove namjere. To ga je najčešće zbunjivalo i dezorijentisalo, tako da je često prije vremena ubacivao u borbu druge ešelone i rezerve, vjerujući da su sve naše snage već uvučene i angažovane i da je već došao moment da ih potuče. Zbog toga je, prirodno, prije vremena ostajao bez rezervi, koje su mu i te kako bile potrebne u vrijeme kada smo mi preuzimali inicijativu i prelazili u protivofanzivu, razbijajući njegove snage na pravcu našeg glavnog udara.

Naše trupe su svojim protivnapadima sprečavale uklinjanje neprijatelja i njegovo dublje prodiranje na našu teritoriju i u naše borbene poretke, ali u slučajevima kada bi mu to pošlo za rukom, one su težile presijecanju tih klinova, dejstvujući na bokove i pozadinu njegovih kolona (a samo djelimično sa fronta). Napadi sa frontova na ovako nadmoćnog neprijatelja bili su veoma rizični, bez obzira na aktivnost i upornost snaga koje bi ih izvodile. Našim bočnim napadima iz pozadine, makar i slabijim snagama, dobijali smo najnužnije vrijeme za planiranje, za prebacivanje ranjenika, za organizovanje i izvršenje pregrupisanja, odnosno za manevrovanje i otkrivanje osnovnih namjera neprijatelja. Međutim, i neprijateljske trupe su se, zahvaljujući stalnoj aktivnosti naših trupa, sve više iscrpljivale u traženju ishoda operacija u nizu bojeva. Tako su naše snage, iako još nijesu mogle tući ili potpuno razbiti neprijatelja u toku upornih borbi, sve više nagrizale ili stvarale izvjesne pukotine u njegovom rasporedu.

Bilo je izvanredno teško naći cjelishodan odnos između onih naših snaga koje će izvršiti prvi proboj i onih koje će štiti bokove i pozadinu od stalnih napada neprijateljskih snaga. To odmjeriti bilo je naročito teško u situacijama kao što su bile u toku bitaka na Neretvi i Sutjesci kada su te bokove i pozadinu opterećivale hiljade ranjenika i tifusnih bolesnika zato što je na tako malom prostoru neprijatelj

bio u stanju da dosta lako otkriva takoreći svako iole značajnije pomjeranje naših trupa. S druge strane, neprijatelj je baš tada vršio žestoke napade da bi na širokom frontu obruča privezao što više naših snaga i sredstava i razbio ih u tom rješavajućem — prelomnom momentu, tim prije što smo tada raspolagali sa veoma oskudnim snagama, koje je bilo teško dijeliti. On je na Sutjesci, na primjer, i poslije proboja 1. proleterske divizije iz obruča, napadima na bokove 2. proleterske (koja se probijala za 1. proleterskom i osiguravala vezu sa 7. udarnom divizijom) pokušao da spriječi proboj tog dijela naših snaga za snagama 1. proleterske divizije. Osim toga, on je stalnim i energičnim napadima na bokove (Suha, Bare, Ljubin Grob, Ozren itd.), pokušavao da spriječi povezivanje snaga ove tri divizije, jer su one, pod neposrednom komandom Vrhovnog komandanta bile dovoljno jake za obezbjeđenje proboja i izlazak na operativno prostranstvo istočne Bosne. Iako su brigade 2. proleterske divizije za vrijeme nastupanja trpjele velike gubitke (Ljubin Grob, Ozren itd.) poslije teških bojeva na Balinovcu i Rataju, osujećeno je okruženje glavnih snaga Glavne operativne grupe, prije svega zato što se 2. proleterskoj diviziji brzo priključila 7. udarna divizija, što su formacije 2. proleterske brzo nastupale i spojile se sa snagama 1. proleterske divizije i što je 7. udarna divizija u isto vrijeme obezbjeđivala bokove i pozadinu tih naših snaga koje su se probijale. Neprijatelj je poslije toga uzalud pokušavao da ponovnim napadima na bokove i zatvaranjem komunikacija Foča — Kalinovik — Sarajevo — i Višegrad — Sarajevo spriječi dalji pokret naših glavnih snaga ka istočnoj i centralnoj Bosni.

Blagodareći ogromnoj nadmoćnosti u snagama i sredstvima, neprijatelj je u mnogim, a naročito u ovakvim operacijama, uspijevao da nas potisne, da nam ponekad nanosi i osjetne gubitke i da nas sve više sabija na ograničeniju teritoriju, dok nas najzad, kao na Neretvi, Sutjesci, a i u nekim drugim bojevima, nije okružio zajedno sa ranjenicima, na prostori od desetine kvadratnih kilometara, ili čak i manjoj, i primorao da vodimo borbu za proboj iz okruženja. To nijesmo mogli uvijek izbjeći uslijed mnogih okolnosti, bez obzira na naša intenzivna i smišljena bor-

bena dejstva i vješte manevre. Međutim, i neprijateljske snage su sve više iscrpljivane, iako je po onome što se dešavalo na bojištu često izgledalo da je neprijatelj u naponu svoje snage i da će se baciti na naše trupe da bi nas uništio sa svim ranjenicima, rukovodstvima, opremom, narodom itd. Nastajalo je rvanje na život i smrt — ono karakteristično rvanje za takve situacije u narodnooslobodilačkom ratu, ono međusobno uništavanje iz koga smo najzad, izlazili kao pobjedoci. To se dešavalo skoro redovno u sličnim operacijama, bez obzira što smo, na primjer, u Sutjesci izgubili oko 6.000 boraca i starješina; bez obzira na gubitke i u drugim sličnim operacijama narodnooslobodilačkog rata. Nastajao je onaj trenutak kada se ishod operacija rješavao jedino smjelim usmjeravanjem glavnih snaga u određenom pravcu. Više se nije smjelo čekati, jer bi naše trupe, zbijene na tijesnom prostoru, bez hrane i drugih borbenih sredstava — naročito municije — bile satrvene iako se sve ne bi orijentisalo na proboj. Posljednje topovske i minobacačke granate i mine, naročito ručne bombe, čuvane su kao dragocjenost, a sa mrtvih su uzimani i posljednji meci da bi i oni bili iskorišćeni u odlučnom manevru — proboju.

Iako je na određenim pravcima mogao da koncentriše znatne snage, neprijatelj je zbog dugotrajnih borbi i osjetnih gubitaka, često oskudijevao u rezervama. A pošto se i otpor naših trupa sve više povećavao, bojevi i operacije su bivale sve teže i pogibeljnije za neprijatelja, dok se na kraju niješu završile konačnim razbijanjem, uništenjem zarobljavanjem i istjerivanjem okupatorovih trupa iz zemlje. Neprijatelj je, razumije se, pokušavao da onemogući svaki takav manevr naših trupa, koristeći pri tome izdašnu pomoć artiljerije i avijacije. Ali, i pored svih prednosti koje mu je pružala daleko bolja tehnička opremljenost, on u tome nije imao uspjeha, jer su naše trupe manevrovale i brže i efikasnije od njegovih. Uzalud su neprijateljske snage u najtežim operacijama, naročito u toku bitaka na Neretvi i Sutjesci, tražile naše slabe tačke da bi se uklinile u naše ranjenicima opterećene i sputavane borbene poretke. Ogroman broj ranjenika, čiji se broj i teret stalno povećavao (u Sutjesci je, na primjer, umjesto oko

2.500 ranjenika i tifusnih bolesnika — sa koliko smo počeli operaciju — pri kraju operacije trebalo braniti i spašavati oko 4.000), dovodio je naše trupe u veoma tešku situaciju. Zato su one u takvim slučajevima obično tražile izlaz u aktivnim dejstvima na slaba mjesta u neprijateljskom borbenom rasporedu, da bi u pogodnom momentu preduzele odlučan manevar kako bi se probile iz okruženja. Drukčije nije ni moglo biti, jer bi ih svaka pasivnost u takvoj odlučnoj situaciji osudila na katastrofu, a ranjenike i tifusare izložila masakru. Prema tome, dok je neprijatelj pokušavao da steže obruč oko naših snaga i da ih svojim prodorima rasijeca, naše snage su redovno odgovarale sve većom borbenom aktivnošću gotovo duž čitavog obruča, naročito tamo gde je prijetila opasnost od dubljeg prodora. Takvu aktivnost ispoljavale su i na Sutjesci kod Košura i Suhe, prema Magliću, Popovom Mostu, Ozrenu, Vrbničkim Kolibama i drugim položajima da bi sačuvale cjelovitost svoga „fronta“. One su iskorišćavale svoje protivnapade za postavljanje jednog dijela svojih snaga bočno prema neprijatelju, da bi odatle onemogućavale njegovo dalje prodiranje. Zbog toga, a i većih gubitaka, neprijatelj je postajao obazriviji, tako da su naše snage svaki i najmanji predah koristile za sređivanje i preduzimanje novih ofanzivnih akcija.

Da bi obezbijedile proboj, one su vodeći teške bojeve u okruženju, sve vrijeme pripremale svoj odlučni manevar radi razbijanja neprijateljevih snaga na jednom ili više pravaca. Pri tome su sve upornije vršile najcelishodnija pregrupisavanja i koncentracije na izabranom pravcu. A ukoliko su te radnje izvođene vještije i skrivenije, u dobro izabranom momentu, i na mjestu koje je davalo perspektive za razvijanje nove operacije, utoliko je uspjeh bio veći, a gubici naših snaga manji. Takav manevar je uspijevaao, jer smo uvijek zadržavali inicijativu i duh ofanzive, čak i u defanzivi, zahvaljujući izvanrednom moralu i otpornosti naših trupa, vještini komandovanja naših starješina i velikom iskustvu koje smo sticali u neprekidnim teškim takvim i sličnim borbama. Time se može objasniti što su naše snage u svakoj situaciji tako sigurno probijale, dejstvujući kao pesnica i nezadrživa lavina na pravcu glavnog

udara i kao lepeza na bokovima. One su istovremeno i napadale i branile se od neprijatelja koji je i sam vrlo žestoko napadao bokove i pozadinu naših snaga kada bi osjetio da vrše onaj odlučujući manevar da bi se u određenom pravcu probile iz okruženja. Međutim, dok se neprijatelj gubio u traženju nekih novih postupaka kojima bi nam doskočio, dotle smo mi stvarali i razvijali svoju veoma uspješnu taktiku kao rezultat nagomilanog iskustva i prakse svojih trupa i njihovih moralnih i materijalnih mogućnosti.

USLOV BROJNE I TEHNIČKE NADMOĆNOSTI NEPRIJATELJA

Izrazita brojna i tehnička nadmoćnost neprijatelja nastala je kao prirodna posljedica brzog nestanka bivše jugoslovenske vojske. Neprijatelj je imao takvu nadmoćnost i prilikom napada na Jugoslaviju, a i kasnije zadržavanjem dovoljnih snaga i sredstava i dovođenjem pojačanja kad god ga je na to prisiljavao zamah narodnooslobodilačke borbe. Svaka pomisao da se takva nadmoćnost može brzo izbjeći ili da će se odmah poslije prvih uspješnih akcija partizanskih snaga stvoriti uslovi za postizanje nadmoćnosti nad okupatorom, bila bi nerealna. Zato smo u takvoj situaciji morali koristiti svoje taktičke i operativne prednosti i mogućnosti na što širem frontu, da bi koliko-toliko umanjili tu opštu — strategijsku nadmoćnost neprijatelja. Drugim riječima, trebalo je stalno i sistematski stvarati mnogobrojne, makar i sitne taktičke nadmoćnosti i pogodnosti, kako bi ih jednog dana pretvorili u nadmoćnost većeg pa i presudnog značaja. To znači da je pomoću taktičkih prednosti trebalo stvarati operativnu nadmoćnost na jednoj ili na nekoliko tačaka frontova da bi se neprijatelj što više razvukao, kako ne bi mogao da „uhvati“ partizane ili da se sa njima obračuna „u jednom zamahu“.

Mi nikada nijesmo, sve do posljednje faze narodnooslobodilačkog rata, računali na neki brz obračun sa tako nadmoćnim neprijateljskim snagama (sem nekih nepromišljenih izuzetaka u nekim krajevima zemlje u julu 1941,

kao posljedica potcjenjivanja neprijatelja i precjenjivanja snaga Crvene Armije, što se, razumije se, negativno odražavalo i na vojnom i na političkom planu). Znali smo da se takvoj nadmoćnosti neprijatelja može uspješno suprotstaviti samo intenzivnim akcijama i odgovarajućim načinom borbe, uz primjenu svestrane inicijative. Prema tome, taj nepovoljan odnos snaga mogli smo mijenjati samo primjenom svojevrstne taktike, tim prije što smo imali prednost u političkom i moralnom pogledu — što smo vodili pravedan oslobodilački rat. Održavajući punu inicijativu, mi smo u toku mnogobrojnih akcija postepeno, ali sigurno *uništavali* okupatorove snage i uporedo s tim jačali Narodnooslobodilačku vojsku, a samim tim sve više popravljali onaj početni nepovoljan odnos, dok ga najzad nijesmo pretvorili u svoju sopstvenu nadmoćnost. To je, razumije se, *bila nadmoćnost specifičnog karaktera, jer se ona nije, kao obično, zasnivala na brojnoj i tehničkoj jačini snaga već na taktičkim, političkim i moralnim prednostima.*

Početna nadmoć neprijatelja bila je na prvi pogled toliko velika da je ulivala strah i trepet malodušnicima i onima koji nijesu bili za beskompromisnu borbu. No, iako je ona zaista bila velika mi smo se usudili da povedemo rat, i to s pravom, jer smo znali da cijenimo i druge nemjerljive elemente koji, pored snaga i sredstava, i te kako utiču na krajnji odnos, kao rezultat sveukupnih uticaja i okolnosti. I dok je neprijatelj apsolutno vjerovao u svoju fizičku nadmoć i njene posljedice, ako bi se neko usudio da je silom ospori, mi smo takođe vjerovali u svoje prednosti — ne potcjenjujući neprijateljske mogućnosti — *tako da je došlo do sudara različitih koncepcija dvije vojske.* Na praksi su se, dakle, sukobile dvije različite vojske — jedna (neprijateljska) „jaka i moćna“ i druga (partizanska) tek u povelju, koja je izgledala i slaba i još nedovoljno organizovana. No, to je bila samo prividna slika, jer je praksa pokazala da su mnoge prednosti bile na strani te „slabije“ vojske koja je, najzad, zahvaljujući svojim unutrašnjim snagama, izvojevala konačnu pobjedu. Međutim, treba imati u vidu da je neprijatelj, pored brojne i tehničke nadmoći, imao druga preimućstva, u prvom redu relativno mirno stanje i sigurnost na teritoriji pokorene Evrope,

tako da je — ne računajući zastoje pred Moskvom 1941. godine — nastavio pobjedonosno napredovanje na svim frontovima, počev od 1939. godine, pa sve do početka 1943. godine. Opijen tim zaista velikim uspjesima, on je neopravdano potcjenjivao i naše i savezničke mogućnosti, vjerujući da će izvojevati brzu i potpunu pobjedu i završiti rat u svoju korist.

Ukoliko se oružana borba u našoj zemlji više razbuktavala i taktički usavršavala utoliko je *nadmoćnost neprijatelja od početne apsolutne — postajala sve relativnija*. Zato je okupator počeo uviđati da ne može tako lako izaći na kraj sa našim snagama, pa je težio da svoju apsolutnu nadmoćnost ostvaruje u nekoliko rejona, u kojima bi ih okružio i sve više stezao do potpunog uništenja. Ali takva njegova težnja bila je iluzorna i neostvarljiva. Kao što sam već istakao u prvom odeljku, naše snage su izbjegavale svako okruženje, a ako bi sticajem okolnosti u njega i zapale, one su se vještim manevrom probijale i preduzimale ofanzivu u nekom drugom, za neprijatelja neočekivanom pravcu. *Tako su nastajale ozbiljne pukotine u njegovoj početnoj apsolutnoj nadmoćnosti* koje više nijesu mogla zapušiti nikakva nova pojačanja, jer su naše nabujale snage sve dublje prodirale u te „pukotine“. Nastalo je vrijeme kada smo o apsolutnoj nadmoćnosti u određenim situacijama mogli govoriti i mi i neprijatelj — on zato što je imao veće, bolje organizovane i izvanredno opremljene snage, a mi zato što smo, zahvaljujući specifičnosti narodnooslobodilačkog rata, uz stalnu aktivnost i aktivnu podršku većine naroda, primjenjivali najcjelishodnije taktičke postupke kojima smo nadoknađivali svoju brojnu i tehničku inferiornost.

Ako pogledamo kakva je izgledala nadmoćnost neprijatelja u samom početku i kroz kakve je evolucije prolazila u toku rata, dobiće se mnogo jasnija slika o karakteru narodnooslobodilačke borbe; naporima za stvaranje vojske u tim uslovima i njenim početnim i kasnijim teškoćama; o velikoj borbi naroda koji se naoružavao i borio oružjem koje je takoreći goloruk otimao od neprijateljskih savremeno naoružanih armija; o borbi morala, odlučnosti i smjelosti naših boraca i starješina protiv drskosti i brutalnosti

okupatorovih trupa i mnogobrojnih kvislinških formacija. Jednom riječju, dobiće se slika o moralnoj snazi našeg naroda i njegovih pregnuća, koji se tako odvažno uhvatio u neravnu borbu na život i smrt sa neprijateljima zemlje, znajući da se samo po tu cijenu može izboriti ono što se juče lako izgubilo i obezbijediti ono novo što će mu u budućnosti donijeti srećniji i bolji život u nezavisnoj zemlji. *Približno brojno stanje i međusobni odnos Narodnooslobodilačke vojske i neprijateljskih snaga u toku prve tri godine Narodnooslobodilačkog rata*⁹⁾

⁹ Pošto ne raspoložemo autentičnim podacima, nijesu prečišćena sva pitanja u pogledu neprijateljskih snaga. Korišćeni su podaci iz knjige druga Tita: „Deset godina Narodne revolucije“, Istoriski atlas VII., neki dopunski podaci, kao i „Oslobodilački rat naroda Jugoslavije“, izdanje VII.

Legionarske divizije (13. „Handžar“, 369. „Vražja“, 377. „Ti-gar“, 329. „Plava“ i 21. Skenderbeg) računata su u njemačke snage, jer je u njima bio njemački komandni i tehnički kadar, kao i većina jedinica rodova i specijalne jedinice, tako da su i bile skoro ravne njemačkim divizijama. Vlasovci (najprije divizija a potom korpus) takođe su uračunati u njemačke snage.

U njemačke snage uračunate su i one vojne i političke snage koje su se povukle iz Grčke i Albanije.

Nije izvjesno da li su i sve ostale policijske snage (osim njemačkih) uračunate u vojne snage, jer je njihovu jačinu teško utvrditi usljed nedostataka dokumenata.

Za slovenačke kvislinge u V I I nema podataka iz kojih bi se utvrdilo njihovo tačno brojno stanje. Ni o snagama crnogorskih separatista nema podataka.

Pokazana je jedna ustaška „Crna legija“, iako izgleda da su postojale dvije.

Za brojno stanje četničkih snaga nema sasvim tačnih podataka.

Kad bi se ovome dodale i snage koje su se povlačile sa neprijateljem do same granice i koje su bile tučene i zarobljene u širem rejonu Maribor, Celje, a koje nijesu ovdje uračunate, onda bi odnos snaga 1944. godine i u posljednjoj godini bio još povoljniji za neprijatelja.

Kao što se vidi, brojni odnos snaga 1944. godine bio je oko 1,5 prema 1 u korist neprijatelja, a 1945. oko 1,8 prema 1 u našu korist. Međutim, neprijatelj je i dalje zadržao tehničku nadmoćnost, jer su naše snage bile daleko slabije naoružane i opremljene. Ovome treba dodati i to da su one (zbog nedostatka kadrova) daleko slabije rukovale oružjem i drugom tehnikom i da su, za razliku od neprijatelja (koji je raspolagao dovoljnim količinama

Krajem 1941. godine

<i>Neprijateljske snage</i>		<i>Naše snage</i>
Njemačke	oko 88.000	
Italijanske	oko 340.000	
Bugarske	oko 55.000	
Nedićeve	oko 30.000	
NDH	oko 86.000	
Mađarske	oko 20.000	80.000
Svega:	oko 619.000	80.000

Međusobni odnos 8 : 1 (7,7 : 1)

Krajem 1942. godine

		<i>Naše snage</i>
Njemačke	123.000	
Italijanske	186.000	
NDH	190.000	
Bugarske	75.000	
Mađarske	25.000	
Kvislinške u Srbiji	30.000	150.000
Svega:	629.000	150.000

Međusobni odnos 4,2 : 1

municije i opreme) dobijale municiju i opremu u granicama ispod minimuma (vidi od istog pisca „Kako smo vodili rat“. Srpska književna zadruga, Beograd, 1956. g.).

Sve brojke su zaokružene na hiljade, jer u ovaj broj nijesu uračunata brojna stanja štabova i formacija za neposredno opsluživanje štabova.

1943. godine formirali smo nekoliko bataljona i brigada od nacionalnih manjina (Poljaka, Mađara, Čeha, i Slovaka, zatim Italijana, Bugara i Rusa) od nekoliko hiljada boraca. No, njihov broj nije bio toliko značajan koliko zajednička borba tih naroda rame uz rame sa narodima zemlje u kojoj je kovan duh internacionalizma.

Pošto smo 1944. godine, a naročito 1945, mobilisali muško stanovništvo oslobođenih krajeva, to je obučenosť ovih boraca bila veoma niska, tako da se nijesu mogli mjeriti sa starim borcima sve dok nijesu prošli kroz nekoliko vatrenih krštenja.

Krajem avgusta 1943. godine

(Prije kapitulacije Italije)

Njemačke	oko 150.000	Naše snage
Italijanske	„ 270.000	
NDH	„ 180.000	
Bugarske	„ 20.000	
Mađarske	„ 20.000	
Kvislinške u Srbiji	„ 30.000	
Bijela garda u Sloveniji	„ 5.000	175.000
Svega:	„ <u>675.000</u>	<u>175.000</u>

Međusobni odnos 4,4 : 1

Krajem novembra 1943. godine

(poslije kapitulacije Italije)

Njemačke	286.000	Naše snage
NDH	194.000	
Bugarske	93.000	
Mađarske	22.000	
Četničke (oko)	34.000	300.000
Svega:	<u>629.000</u>	<u>300.000</u>

Međusobni odnos 2 : 1

1944. godine

Njemačke	365.000	Naše snage
NDH	180.000	
Bugarske	130.000	
Mađarske	25.000	
Četničke	Nepoznate	
(procjenjuju se na 30.000)	<u>30.000</u>	500.000
Svega:	<u>700.000</u>	<u>500.000</u>

Međusobni odnos 1,5 : 1

Početkom 1945. godine

Njemačke	265.000	Naše snage
NDH	165.000	
Kvislinške u Sloveniji	<u>20.000</u>	<u>800.000</u>
Svega:	450.000	800.000

Međusobni odnos 1 : 1,8

Pored toga, jedan dio naših snaga bio je 1945. godine ostavljen za obezbjeđenje pozadine i služio je kao stratijska rezerva.

Formacije crnih košulja bile su u sastavu divizija, te nijesu posebno prikazane.

*Pregled snaga Narodnooslobodilačke vojske
Jugoslavije od 1941—1945. godine*

Krajem 1941. godine:

- 1 brigada,
- 43 partizanska odreda,
- 10 samostalnih bataljona,
- i niz manjih jedinica (gerilskih odreda, partizanskih četa i grupa). Ukupno oko 80.000 boraca i starješina

Krajem novembra 1942. godine:

- 2 korpusa,
- 8 divizija,
- 31 brigada (24 u sastavu i 7 van sastava divizija),
- 36 partizanskih odreda
- i niz drugih manjih jedinica. Ukupno oko 150.000 boraca i starješina.

Krajem novembra 1943. godine:

8 korpusa, u čijem sastavu je bilo:
26 divizija,
više od 10 samostalnih brigada,
108 partizanskih odreda i niz drugih manjih jedinica.
Ukupno oko 300.000 boraca i starješina.

Krajem decembra 1944. godine:

14 korpusa, u čijem sastavu su bile: 43 divizije, Primorska operativna grupa, Unska operativna grupa, četiri grupe odreda i veći broj odreda;

Korpus narodne odbrane Jugoslavije sa 5 divizija i 5 samostalnih brigada;

Mornarica NOVJ sa 5 pomorskih obalskih sektora.

Sastavi korpusa:

1. proleterski korpus (1, 5, 6, 11, i 21. divizija); 2. udarni korpus (3, 29 i 37. primorska operativna grupa, 6, 10. i Bokeška brigada i nekoliko odreda); 3. korpus (27. i 38. divizija i veći broj odreda); 4. korpus (7, 8. i 34. divizija i Unska operativna grupa sa 2. brigade); 5. korpus (4, 10, 39. i 53. divizija, Kozaračka grupa odreda i više drugih odreda); 6. korpus (12, 40. divizija i Istočna grupa odreda); 7. korpus (15. i 18. divizija); 8. korpus (9, 19, 20. i 26 divizija); 9. korpus (30. i 31. divizija); 10. korpus (32. i 33. divizija, Istočna i zapadna grupa odreda, u kojoj je i Zagorska brigada); 11. korpus (13, 35. i 43. divizija); 12. korpus (16, 36. i 51. divizija); 14. korpus (23, 25. i 45. divizija); 15. korpus (41, 42, 48, 49. i 50. divizija).

5 divizija van sastava korpusa kao rezerva VŠ (2. proleterska, 22, 24, 46. i 47. divizija).

Operativni štab za Kosmet sa 8 brigada.

Južna operativna grupa (pored 14. korpusa, 17. i 28. divizija).

4. operativna zona Slovenije (14. divizija, 6. i 11. brigada i Štajerski odredi).

2 vazduhoplovne divizije (11. lovačka i 42. jurišna).

Sastav KNOJ-a:

5 divizija (Hrvatska, Slovenačka, Bosanska, Hercegovačka, Vojvodanska i Makedonska).

5 samostalnih brigada (dvije beogradske, Srpska, Crnogorska i Sandžačka).

4 brigade van sastava divizija (Inženjerijska, 1. tenkovska, 1. gardijska VŠ i Zaštitna brigada GŠ Slovenije (tj. 14. brigada).

Motomehanizovani puk VŠ.

Grupa diverzantskih odreda GŠ Hrvatske.

Prateći i auto-bataljon GŠH; prateći bataljoni GŠ Srbije, Vojvodine i Makedonije.

Austrijski bataljon GŠ Slovenije.

Veći broj bataljona i četa pri komandama područja i mjesta.

Ukupno oko 500.000 boraca i starješina.

Početakom 1945. godine:

- 3 armije (sa 13. divizija)
- 11 korpusa van sastava armija (sa 29 divizija),
- 9 divizija van sastava korpusa,
- 6 divizija Korpusa narodne odbrane Jugoslavije,
- 2 samostalne brigade KNOJ-a,
- i veći broj partizanskih odreda.

Početakom marta 1945. godine:

- 4 armije,
 - 12 korpusa,
 - 53 divizije (u sastavu korpusa i armija),
 - 2 vazduhoplovne divizije,
 - razne jedinice ratne mornarice,
 - 7 divizija KNOJ-a,
 - 3 samostalne brigade KNOJ-a i veći broj partizanskih odreda.
- Tada je ukupno brojno stanje JA iznosilo oko 800.000 ljudi.

Pregled njemačkih snaga i njihovo brojno stanje od 1941. do 1945. godine

Krajem 1941.
godine:

6 divizija, oko 30 teritorijalnih, policijskih i drugih bataljona, razne druge manje jedinice i vazduhoplovstvo. *Ukupno brojno stanje oko 88.000 ljudi (od toga u divizijama 65.000, a u ostalim jedinicama 23.000).* Ovaj broj odgovara brojnom stanju oko 8 divizija.

Krajem 1942.
godine:

7 divizija, dijelova 4 puka, 5 pukova policije i oko 24 razna bataljona, razne druge manje jedinice i vazduhoplovstvo. *Ukupno brojno stanje oko 123.000 ljudi (od toga u divizijama 82.000, a u ostalim jedinicama 41.000).* Ovaj broj ljudi odgovara brojnom stanju oko 10 divizija.

Krajem novembra
1943. godine:

14 divizija, oko 20 samostalnih pukova, veliki broj samostalnih bataljona i jedinica za osiguranje i vazduhoplovstvo. *Ukupno brojno stanje oko 286.000 ljudi (od toga u divizijama 207.000, a u ostalim jedinicama 79.000).* Ovaj broj ljudi odgovara brojnom stanju oko 19 divizija.

Početakom 1945.
godine:

16 divizija, 14 policijskih i drugih pukova, 2 borbene grupe, nekoliko bataljona i veći broj raznih manjih jedinica. Pored toga bio je 1 italijanski

puk i 5 legija milicije, kao i 1 puk Ruske „oslobodilačke“ armije, vazduhoplovstvo i ratna mornarica. *Ukupno brojno stanje oko 263.000 ljudi* (od toga u divizijama 204.000, a u ostalim jedinicama 59.000). Ovaj broj ljudi odgovara brojnom stanju 20 divizija.

Pregled italijanskih snaga i njihovo brojno stanje od 1941. do 1943. godine*

Krajem 1941.
godine:

16 divizija, dijelovi divizije „Pulje“, trupe „Zara“, veliki broj raznih teritorijalnih bataljona, graničnih, karabinjerskih i drugih jedinica, vazduhoplovstvo i ratna mornarica. *Ukupno brojno stanje 340.000 ljudi* (od toga u divizijama 230.000, a u ostalim jedinicama 110.000). Ovaj broj ljudi odgovara brojnom stanju oko 26 divizija.

Krajem 1942.
godine:

19 divizija i dijelovi još 1 divizije, 2 obalske brigade, 17 bataljona i 10 divizionih granične straže, 58 raznih bataljona, druge manje jedinice, vazduhoplovstvo i ratna mornarica. *Ukupno brojno stanje oko 386.000 ljudi* (od toga u divizijama 273.000, a u ostalim jedinicama 113.000). Ovaj broj ljudi odgovara brojnom stanju oko 27 divizija.

* Podaci su uzeti iz knjige druga Tita: „Deset godina Narodne revolucije.“

Septembra 1943.
godine:

13 divizija (u 5 korpusa), 19 bataljona graničara, 1 obalska brigada, mornarica. *Ukupno brojno stanje oko 280.000 ljudi.*

Pregled ustaško-domobranskih snaga i njihovo brojno stanje od 1941—1945. godine

Krajem 1941.
godine:

6 divizija, oko 20 ustaških bataljona, razne pomoćne jedinice i 4 žandarmerijska puka. *Ukupno brojno stanje oko 86.000 ljudi* (od toga u divizijama 53.000, a u ostalim jedinicama 33.000). Ovaj broj ljudi odgovara brojnom stanju oko 8 divizija.

Krajem 1942.
godine:

7 divizija, 7 ustaških brigada, 1 dobrovoljački puk, 26 ustaških bataljona, 20 željezničkih stražarskih bataljona, 6 žandarmerijskih pukova, druge manje jedinice, mornarica i vazduhoplovstvo. *Ukupno brojno stanje oko 190.000* (od toga u divizijama 64.000 a u ostalim jedinicama 126.000). Ovaj broj ljudi odgovara brojnom stanju oko 17 divizija.

Krajem 1943.
godine:

19 brigada, 5 samostalnih pukova, 1 konjički puk, oko 40 raznih bataljona i drugih jedinica, 7 žandarmerijskih pukova, vazduhoplovstvo i mornarica.

Ukupno brojno stanje oko 194.000 ljudi. Ovaj broj ljudi odgovara brojnom stanju oko 16 divizija.

Krajem 1944.
godine:

3 domobranska zborna područja, 16 divizija (sastavljenih od lovačkih i brdskih zdругova), 1 poglavnikov tjelesni zdруг (ranga divizije), 1 brzi zdруг, 1 odbrambeni zdруг, mornarica, vazduhoplovstvo i 6 oružničkih pukovnija. *Ukupno brojno stanje oko 180.000 ljudi.*

Početkom 1945.
godine:

16 divizija, 3 brigade i razne samostalne jedinice, policijske snage, žandarmerija, vazduhoplovstvo i mornarica. *Ukupno brojno stanje oko 164.000 ljudi (od toga u divizijama 107.000, a u ostalim jedinicama 57.000). Ovaj broj ljudi odgovara brojnom stanju preko 20 divizija.*

Pregled bugarskih, mađarskih, nedićevih i četničkih snaga i njihovo brojno stanje za period 1941—1945. godine

Bugarske snage
Krajem 1941.
godine:

2 divizije, dijelovi još 3 divizije, 1 konjička i oko 2 granične brigade, policijske i druge jedinice. *Ukupno brojno stanje oko 55.000 ljudi (od toga u potpunim divizijama 20.000, a u dijelovima divizija i samostalnim jedinicama 35.000). Ovaj broj ljudi odgovara brojnom stanju oko 5 divizija.*

Krajem 1942.
godine:

5 divizija, 1 konjička i 1 granična brigada sa policijskim i drugim manjim jedinicama. *Ukupno brojno stanje 75.000 ljudi* (od toga u divizijama 50.000 ljudi, a u ostalim jedinicama 25.000). Ovaj broj odgovara brojnom stanju od 7 divizija.

Krajem 1943.
godine:

7 divizija, razne samostalne jedinice i policijske snage. *Ukupno brojno stanje oko 93.000 ljudi* (od toga u divizijama oko 70.000, a u ostalim jedinicama 23.000). Ovaj broj ljudi odgovara brojnom stanju oko 9 divizija.

Avgusta 1944.
godine:

10 divizija (od kojih jedna nepotpuna) sa *ukupno oko 130.000 vojnika i starješina*.

Mađarske snage
Krajem 1941.
godine:

dijelovi 1 konjičke i 4 pješadijske brigade, 1 samostalni puk i dijelovi 3 pogranična odseka, žandarmerija, manje pomoćne jedinice. *Ukupno brojno stanje oko 20.000 ljudi*. Ovaj broj ljudi odgovara brojnom stanju oko 2 divizije.

Krajem 1942.
godine:

dijelovi 5 pješadijskih i 1 konjičke divizije, 1 puk i dijelovi 3 pogranična odsjeka, žandarmerijske i manje pomoćne jedinice i vazduhoplovstvo.

Ukupno brojno stanje oko 25.000 ljudi. Ovaj broj ljudi odgovara brojnom stanju oko 2 divizije.

Krajem 1943.
godine:

dijelovi 4 pješadijske i 1 konjičke divizije, 1 samostalni puk, 3 pogranična odsjeka, žandarmerija, pomoćne jedinice i vazduhoplovstvo. *Ukupno brojno stanje oko 22.000 ljudi. Ovaj broj ljudi odgovara brojnom stanju oko 2 divizije.*

Krajem 1944.
godine:

1 cijela divizija i 5 nepotpunih divizija sa ukupno oko 25.000 vojnika i starješina. Vjerovatno je da je brojno stanje mađarskih snaga od samog početka bilo veće za 10 do 20.000 vojnika i starješina.

*Kvislinške snage
u Srbiji**)

Krajem 1941.
godine:

Nedićeve oružane snage, Ljotićevi dobrovoljački odredi, četnički odredi Koste Pećanca, četničke snage Draže Mihajlovića i Ruski zaštitni korpus. *Ukupno brojno stanje oko 30.000 ljudi. Ovaj broj odgovara brojnom stanju oko 2 njemačke divizije.*

* Četnici su imali vrlo nesolidnu vojnu organizaciju. Poslije prvih neuspjeha u boju sa snagama Narodnooslobodilačke vojske njihov broj se svodio na polovinu ili trećinu, pošto su se brzo vraćali kućama. Njihove stalnije grupe oko četničkih komandanata: Đurišica, Jevđevića, Keserovića, Đurića i neke manje grupe vršile su nasilja, pokolje i prisilnu mobilizaciju, i svuda su se približavale okupatorovim trupama u borbi protivu Narodnooslobodilačke vojske.

Krajem 1942.
godine:

Srpska državna straža, Ljotićev Srpski dobrovoljački korpus, četničke snage Draže Mihajlovića i Ruski zaštitni korpus. *Ukupno brojno stanje oko 30.000 ljudi.* Ovaj broj ljudi odgovara brojnom stanju 2 njemačke divizije.

Krajem 1943.
godine:

Srpska državna straža, Ljotićev Srpski dobrovoljački korpus, četničke snage Draže Mihajlovića i Ruski zaštitni korpus. *Ukupno brojno stanje oko 34.000 ljudi,* što odgovara brojnom stanju oko 2 njemačke divizije.

*Kvislinške snage
u Sloveniji*
Početkom 1945.
godine:

1 divizija i 1 odred četnika Draže Mihajlovića, Ljotićev Srpski dobrovoljački odred, 6 bataljona i 49 posadnih četa slovenačkih domobrana. *Ukupno brojno stanje oko 20.000 ljudi,* što odgovara brojnom stanju 2 divizije.

I pored ovako velike brojne i tehničke nadmoćnosti, neprijatelj nije bio u stanju da posjedne čitavu teritoriju naše zemlje, do posljednje varošice i sela. S druge strane, njegove tako rasparčane snage bile su izložene počesnom tučenju.

Da bi otklonio opasnost koja je prijetila mnogim važnim garnizonima i objektima, neprijatelj je, kao što sam već rekao, pripremao povremene ofanzive, dovlačeći nove snage sa drugih frontova, kao i operativne snage koje su mu stajale na raspolaganju, da bi stvorio izrazitu nadmoćnost i tukao naše snage na prostorijski koju bi sam izabrao. Njega

je sama ratna praksa tjerala da smanjuje broj mjesta i objekata za odbranu da bi mogao pojačavati posade ovih mjesta i objekata koje je trebalo po svaku cijenu braniti i da bi na taj način smanjio gubitke koje su trpjele njegove slabije posade. Međutim, zahvaljujući neprekidnoj aktivnosti naših snaga gotovo na čitavoj teritoriji naše zemlje, neprijatelj je za vrijeme svojih ofanziva morao da obezbjeđuje ugroženu pozadinu, bokove i odgoličene garnizone i da na taj način silom prilika gubi svoju nadmoćnost na mnogim sektorima.

Time je, naravno, slabljena efektivna jačina glavne grupe neprijatelja koja je imala zadatak da izvrši munjeviti i odlučujući udarac. Zbog toga se često događalo da sama dobija udarce umjesto da ih zadaje. Tako se neprijatelj na praksi uvjerio da ne može uništiti Narodnooslobodilačku vojsku ne samo u toku jedne operacije nego ni u toku više operacija, jer smo mi nametali težak-iscrpljujući rat. A kad bi rasporedom svojih divizija na jednom ili više pravaca obezbijedio izrazitu nadmoćnost i otpočeo jednu ili nekoliko operacija na najvažnijim pravcima, on bi u početku postigao izvjestan a ponekad i veći uspjeh, ali samo privremeno dok naše snage ne uoče njegove namjere, ocijene situaciju, donesu odgovarajuće odluke i ubrzo zatim preokrenu situaciju u svoju korist. Prema tome, njegova uvjerenost u mogućnosti svojih brojno i tenički nadmoćnih snaga (koje su takve stvarno i bile) išla su u raskorak sa konkretnom praksom rata, jer su snage Narodnooslobodilačke vojske, umjesto poraza, kratko vrijeme poslije svake operacije postajale sve jače i zadržavale sve žešće i teže udarce. Bilo je očigledno da su operativne mogućnosti onih nekoliko desetina divizija kojima je okupator raspolagao u Jugoslaviji, bile nedovoljne za ostvarenje njegovih megalomanskih težnji, a kamoli za obezbjeđenje mirne okupacije kao u drugim zemljama Evrope. Razloge za to treba tražiti u moralnoj snazi i spremnosti naših naroda za beskompromisnu borbu sa okupatorom, bez obzira na njegovu apsolutnu nadmoćnost i mjere koje je preduzimao. Oni bi u toj borbi svakako postigli i veće rezultate da su tim putem pošli i ostali porobljeni narodi Evrope, jer bi time bila učinjena velika

usluga antihitlerovskoj koaliciji. Oni tada ne bi bili usamljeni i sa mnogo manje žrtava dali bi više nego što su dali (iako su dali maksimum i više od toga, ako se tako može reći).

Pošto se naša oružana borba oslanjala na *solidnu političku osnovicu* i intenzivna i inicijativna borbena dejstva, to se i odnos snaga morao mjeriti drugim mjerilima — mjerilima koja su donekle i ranije bila poznata, ali ne i u uslovima drugog svjetskog rata. Za nas je bilo veoma važno ne samo da održavamo povoljan odnos nego da ga i stalno popravljamo, naročito na vojničkom planu, jer se sve nije moglo postići samo voljom, moralom i spremnošću naroda da pođe u tako tešku borbu. Bilo je jasno, bar našim komunistima, koji su organizovali i povelili borbu, a besumnje i mnogim drugim patriotima da je neprijatelj dovoljno jak i da nas neće tako lako pustiti da stvorimo solidnu vojnu organizaciju (najjači instrument za obezbjeđenje kontinuiteta borbe), ali i to da bez takve organizacije ne možemo postići konačnu pobjedu u ratu. Naime, iako smo neprijatelju, zbog velikog iznenađenja, u početku zadavali niz uzastopnih i snažnih udaraca, nismo ga mogli savladati ni 1941, niti jednu ili dvije godine kasnije, jer je tada, zahvaljujući svojoj nadmoćnosti, pobjeđivao na svim frontovima Evrope. Naprotiv, mi smo poslije sopstvenih udara očekivali njegove protivudarce koji su stvarno i uslijedili. A posljedice takvih protivdejstava bile su ozbiljne, prije svega, zbog njegove nadmoćnosti i našeg još nedovoljnog iskustva u izvođenju složenijih akcija. On je 1941. godine u vrijeme kad su se naše snage tek oformljavale kao vojne formacije — mogao da preuzme i da za izvjesno vrijeme održi inicijativu. Ali baš zato što nijesmo poklekli već produžili borbu, bez obzira na sve slabosti koje su se pojavile u početku, mi smo dobili potrebno vrijeme za dalju organizaciju oružanih snaga i uspjeli da spriječimo demoralizaciju naroda i njegovo odvajanje od narodnooslobodilačkog pokreta. Da smo u tome zakasnili odnos snaga bio bi još povoljniji za neprijatelja i nepovoljniji za nas. Osim toga, naš položaj u političkom i u vojničkom smislu bio bi još teži i komplikovaniji, a ovako smo u samom začetku počeli veliko djelo,

bez predomišljanja i bez pomoći saveznika, koji su se sve više udaljavali, umjesto da se približuju, jer je neprijatelj svuda nezadrživo napredovao. U takvoj, za nas nepovoljnoj situaciji morali, smo obezbijediti stabilno moralno-političko stanje koje je predstavljalo osnovni faktor među ostalim elementima našeg odnosa snaga. To je bilo utoliko važnije što je neprijatelj, poslije prvih poraza, brzo ojačao, pribrao se i pripremio za nove krupne operacije protiv naših snaga. Uzdaajući se u svoju nadmoćnost, on je najprije pošao prema glavnim poprištima, dajući prednost Srbiji i Crnoj Gori, a onda redom ili istovremeno prema drugim žarištima ustanka. Pošto su mu bile poznate slabosti našeg još nedovoljno povezanog pokreta i naše skoro nikakve mogućnosti za prebacivanje snaga iz jedne pokrajine u drugu, on se žurio da sve to što bolje iskoristi, a naročito da spriječi organizovanje naših oružanih snaga.

Naš pokret u početku bio je u najtežim uslovima, iako je neprijatelj bio iznenađen našim ustancima, jer je to bio period uvlačenja pretežno seljačkih masa u oružanu borbu i formiranje naših oružanih snaga iz takvih masa. Zato je nadmoćnost neprijatelja brzo dolazila do izražaja i zato je neprijatelj postizao relativno brzo i lako svoje početne uspjehe. No, to su većinom bili samo privremeni uspjesi, jer su se naše snage u svim pokrajinama brzo oporavljale, reorganizovale i prikupljale za ponovno preuzimanje rješavajuće inicijative. Kao što sam već istakao, neprijatelj se neopravdano nadao da će svojim ojačanim snagama zadati „još jedan posljednji udarac“ našim formacijama, koje su se privremeno povlačile u brda gdje je ponekad dolazilo i do izvjesne pasivnosti. Tako su kod nekih naših snaga u nekim slučajevima izostale neposredne vojničke reakcije na akciju neprijatelja, te je neprijatelj svojom nadmoćnošću dovodio naše iscrpene snage u situaciju pasivnog otpora, osipanja i gubljenja inicijative. Izlaz iz takve situacije mogao se nalaziti samo u brznoj reorganizaciji i protivakciji. I, zaista, zahvaljujući umješnom korišćenju pouka iz ustanaka i pravilnom usmjeravanju borbe, naše formacije su otpočinjale nova ofanzivna dejstva na još širim područjima, naročito u Crnoj Gori, Hercegovini, Bosni, Hrvatskoj, Sloveniji, a ne-

što kasnije i u Srbiji. One su tada već mogle da računaju i na svoj kvalitet, za razliku od početne situacije kada su skoro sve rješavale brojem ustanika (kvantitetom). Ali, to ne znači da naši ustanci nijesu bili moralno jaki, već samo to da su bili veoma neiskusni, tako da njihov moral nije dolazio do odgovarajućeg izražaja. Zato smo morali da poklanjamo najozbiljniju pažnju kvalitetu ustanika i svojih oružanih snaga, tim prije što ih nijesmo mogli da opremimo čak ni najosnovnijim sredstvima i što smo teške uslove, koji su proizilazili iz nadmoćnosti, bolje organizacije i tehničke opremljenosti neprijatelja, mogli paralisati samo jakim vojnim formacijama, oslonjenim na visoki moral, na cjelishodnu taktiku i umješno rukovođenje narodnooslobodilačkim ratom od strane KPJ, jer je rat iz dana u dan tražio da naše snage raspolažu sa mnogo više vojničkih atributa, nego za vrijeme ustanka, naročito u krizama koje neminovno mora proći svaki oslobodilački pokret. U samom početku, kada je inicijativa bila potpuno u našim rukama, kada je neprijatelj iznenađen, za prve uspjehe bile su dovoljne i ustaničke mase, ali je to ubrzo postalo nedovoljno — bila je nužna jaka regularna vojska, koja će biti u stanju ne samo da odbija, nego i da zadaje još jače i efikasnije udarce.

Trebalo je, dakle, na razne načine paralisati tako veliku nadmoćnost neprijatelja da ne bi splasnula naša borba, bez obzira na njen veliki početni zamah. A takva opasnost je postojala poslije prve neprijateljske ofanzive u Srbiji, Crnoj Gori, Hercegovini i drugim našim pokrajinama, tj. baš tamo gdje je pokret u početku bio najmasovniji i gdje su neprijatelju zadavani teški udarci i nanijeti osjetni gubici u ljudstvu i tehnici. Međutim, mi smo otklonili takve opasnosti, jer smo se ubrzo poslije toga sredili, formirali kvalitativno nove jedinice — brigade, koje su bile nosioci ofanzivnih dejstava i jezgro Narodnooslobodilačke vojske koja je iz dana u dan sve više jačala.

Jasno je da nijesmo mogli imati dovoljno snaga da u prvim godinama rata (bez obzira što se naš pokret brzo oporavio i još brže dalje razvijao, poslije prvih protivudara neprijatelja) brojem parališemo neprijateljsku nadmoćnost, a još manje oružjem, jer smo ga od njega oti-

mali. Zato je bilo najvažnije da održimo stalnu inicijativu — da ne dozvolimo neprijatelju da u nekoj odlučujućoj bici ispolji svoju nadmoćnost, drugim riječima, da pogodnim manevrima i postupcima sačuvamo svoje snage sve dotle dok toliko ne ojačaju da se sa njim mogu slobodnije hvatati u koštac i nanositi mu sve veće gubitke. Mi smo u tome potpuno uspjeli, jer su svi njegovi kasniji pokušaji uvijek propadali, iako je u bitkama na Neretvi i Sutjesci izgledalo da će se uspješno obračunati sa najvažnijom grupacijom Narodnooslobodilačke vojske — Glavnom operativnom grupom Vrhovnog štaba. Uostalom, karakteristika našeg rata (naročito poslije stvaranja Narodnooslobodilačke vojske) ogledala se u tome što smo — zbog nevezanosti za teren — bili operativno slobodni tako da smo mogli da stvaramo i taktičku i operativnu nadmoćnost tamo gde smo sami željeli. Nasuprot tome, neprijatelj je bio vezan za odbranu onih objekata i pozicija — privrednih i političkih rejona i centara, komunikacija, rudnika i drugih vojnih objekata — zbog kojih je i došao u Jugoslaviju. To ga je primoravalo da raspārčava svoje snage na mnogobrojne vodove, čete i bataljone i samim tim mu otežavalo da vodi izrazito pokretan rat u Jugoslaviji i da permanentno koncentriše snage kojima bi nas tukao. Istina je da smo i mi ponekad bili politički vezani za neku teritoriju, tako da nam je bila onemogućena koncentracija jačih snaga iz takvih rejona, bez obzira na to što trenutno nijesu bili ugroženi. Naime, napuštanje pojedinih rejona moglo je imati toliko velike negativne posljedice (naročito u moralnom pogledu) da se nikako ne bi mogle nadoknaditi ili otkloniti uspjesima koje bi te snage postigle u nekom drugom ugroženom rejonu. To znači da bi političke posljedice napuštanja čitavih rejona za duži period vremena bile daleko veće od prolaznih makar i većih neuspjeha, tim prije što se one često ne bi mogle lako i brzo otkloniti i što bi to, pored gubitaka kojima bi se izložile naše tako koncentrisane snage, dovelo i do nezgodnih moralnih posljedica (Plevlja 1941. godine). Zato se osnovna koncepcija naše strategije ogledala u neprekidnom vođenju mnogobrojnih manjih i većih borbi na čitavoj teritoriji Jugoslavije, odnosno u primjeni taktičkih postupaka koji će biti prožeti

stalnom aktivnošću, dinamikom i pokretljivošću, a posebno inicijativom, radi nametanja borbe neprijatelju u uslovima koji su za njega najnepovoljniji. U operativnom i strategijskom smislu, ta koncepcija se sastojala u izvanrednom manevrovanju Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba i ostalih operativnih grupa, u skladnom povezivanju njihovog dejstva, u gotovo stalnoj ofanzivnosti i cjelishodnom prenošenju težišta operacija u razne krajeve Jugoslavije u skladu sa situacijom koja se često mijenjala, u izbjegavanju odlučujućih bitaka i frontalnih borbi u kojima bi moglo doći do izražaja neprijateljeva brojna i tehnička nadmoćnost itd. Prema tome, *primjenom taktike stalne aktivnosti, manevra i stalnog cijepanja nadmoćnih neprijateljevih snaga nanošenjem stalnih manjih i većih udaraca obezbjeđivana je inicijativa Narodnooslobodilačke vojske, taj odlučujući faktor svih naših pobjeda.* A glavna operativna grupa, kao njeno elitno jezgro, odigrala je ogromnu ulogu u tom pogledu i dala novi smjer čitavom ratu, jer je svojim efikasnim dejstvima na više pravaca sve više potkopavala nadmoćnost neprijatelja, navlačeći i razvlačeći njegove elitne snage. Sličnu ulogu, iako u nešto drugim uslovima i obliku, imale su i naše druge pokretne operativne grupe u raznim pokrajinama.

Usljed brzog formiranja Narodnooslobodilačke vojske i njenog stalnog jačanja, položaj neprijatelja postajao je sve teži bez obzira na njegovu opštu nadmoćnost, jer se i odnos snaga počeo popravljati u našu korist. Zbog toga je prirodno što je okupator postavljao stalne zahtjeve da mu se sa drugih frontova pošalju pojačanja, iako se uz njega nalazilo još nekoliko stotina hiljada pripadnika kvilinske vojske. Njegova nadmoćnost je sve više opadala u prvom redu zato što su naše formacije na mnogim sektorima jugoslovenskog ratišta postajale sve jače i kvalitetnije tako da su lakše postizale taktičku i operativnu nadmoćnost. A uporedo sa promjenom kvaliteta naših snaga rastao je i njihov broj koji je ubrzo davao nov kvalitet, što je sve više vodilo ne samo ravnoteži nego i povećavanju naših prednosti u mnogim elementima i komponentama rata. Međutim, kada je Narodnooslobodilačka vojska pri kraju rata znatno brojno narasla to ne znači da

je i njena stvarna nadmoćnost potpuno odgovarala brojnomo porastu njenih snaga. Ranije sam istakao da je stvarna nadmoćnost (odnosno odnos snaga) najviše zavisila od kvaliteta, morala i taktičkih i operativnih sposobnosti jedinica. Zbog toga je prirodno da se neke naše jedinice, zbog neobučenosti, prelaska na novi metod borbe, i sa suviše malim brojem iskusnog kadra itd., nijesu mogle ravnati sa neprijateljskim divizijama sve dok nijesu postigle svoj raniji kvalitet (koji su imale prije popune novim neiskusnim i politički i tehnički još nedovoljno opremljenim borcima), što očigledno pokazuju Sremski front, Dalmacija, Bosna i Vojvodina krajem 1944. i početkom 1945. godine. Istina, njihov kvalitet je poboljšavan mnogo brže nego inače, zahvaljujući starom partizanskom kadru i duhu — onom ogromnom nemjerljivom i stalno djelujućem faktoru narodnoslobodilačkog rata. Dok smo ranije u većini bojeva i operacija uspješno djelovali, bez obzira na svoju brojnu inferiornost, dotle u završnim etapama narodnoslobodilačkog rata to više nije bilo moguće postići na stari način, već smo nešto slabiji kvalitet (usljed naglog narastanja naših formacija) morali nadopunjavati brojem (slučaj protivudara neprijateljskih snaga na Sremskom frontu i 22. njemačke divizije u rejonu Zvornik, Bijeljina).

Da je neprijatelj uspio da suzbije inicijativu Narodnoslobodilačke vojske i da svojim nadmoćnim snagama zadrži njena djstva i razvoj na mnogo nižem nivou, on bi samim tim otklonio svaku opasnost od sebe i naš narodnoslobodilački pokret sveo na nivo pokreta otpora, kakvi su oni bili u ostalom dijelu Evrope.¹⁰⁾ Međutim, baš zato što smo umjesto pokreta otpora vodili rat ne samo izvođenjem operacija na širokom frontu, nego i najintenzivni-

¹⁰ Za razliku od nas, mnogi pokreti otpora u porobljenoj Evropi, pravdajući svoj oportunistički, ili neshvatanje situacije, ustuknuli su pred opasnošću od velike nadmoćnosti neprijatelja i čekali povoljniji odnos snaga otvaranjem drugog fronta i sl. Pošto su na taj način bili dezorijentisani, a uz to neaktivni, nemoćni, začaureni i nesavremeni, neprijatelj im je, koristeći njihovu neaktivnost, nanosio udarce tamo gdje je htio i kako je htio, bez straha da će slične udarce dobiti natrag.

jim formama ustanaka, mi smo postepeno nagrizali njegovu nadmoćnost, uspostavljali ravnotežu u odnosu snaga i na kraju postajali toliko nadmoćni da smo izvojevali konačnu pobjedu. U tome su nam išle na ruku neprijateljeve greške, jer je pri procjeni naših i svojih snaga stalno upotrebljavao pogrešno — vojno mjerilo, ne uzimajući u obzir naš uspon i ono što je kvalitetno novo, naročito moralnu snagu naroda na koju se oslanjao narodnooslobodilački pokret. On je u početku našu borbenost tumačio kao partizansku smjelost, povezanu sa ratnim tradicijama naših naroda. Ali nije mogao da shvati revolucionarnu snagu opštenarodnog karaktera narodnooslobodilačke borbe. Tek kasnije, kad je na svojim ledima počeo osjećati tu snagu, kad je uočio značaj i posljedice našeg rata i pokreta uopšte, bio je prinuđen da preduzima opsežne mjere i da stvara krupne planove za uništenje naših snaga i ugušivanje ustanka, ali nikada nije uspio u tome, prije svega zato što nije mogao doskočiti našoj taktici. Prema tome, očigledno je da su i vojni faktori igrali veoma važnu ulogu. Ali ako bi se ti faktori gledali izolovano od ostalih faktora, oni ni izdaleka ne bi dali pravu sliku na osnovu koje bi se došlo do realne procjene odnosa snaga Narodnooslobodilačke vojske, i okupatorskih i kvislinških snaga. To znači da problem nadmoćnosti nije nimalo prost, već, naprotiv, veoma složen. Moglo bi se reći da od pravilne procjene svih nemjerljivih i mjerljivih faktora koji sačinjavaju stvarnu nadmoćnost zavisi uspjeh svake akcije, boja ili operacije. To je toliko nestabilna i stalnim promjenama izložena kategorija da je pravi virtouz onaj koji može brže i lakše da uđe u tu veliku nepoznanicu, u kojoj moralna strana, odnosno kvalitet čovjeka, svakoko, igra presudnu ulogu. Otuda i posljedice za onoga koji se oslanja na prividnu nadmoćnost, mogu da budu katastrofalne, kao što se to i desilo sa našim neprijateljima. S druge strane, naši uspjesi velikim dijelom potiču otuda što smo tu kategoriju — stvarnu nadmoćnost — realno cijenili i na osnovu tako realne procjene donosili cjelishodne odluke.

II GLAVA

KARAKTER NAŠIH DEJSTAVA U POČETNOM PERIODU NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA

IZVOĐENJE SAMOSTALNIH AKCIJA ODREDA UPOREDO SA AKCIJAMA OSTALIH NAŠIH SNAGA

Akcije su počele:

— ranije pripremljenim i energično izvedenim prepadima na garnizone, isturene tačke i kolone okupatorovih trupa;

— udarima po komunikacijama radi njihovog onesposobljavanja i dužeg onemogućavanja normalnog transporta neprijateljskih trupa, materijala i sirovina;

— diverzijama najrazličitijeg karaktera širom zemlje;

— razbijanjem žandarmerijskih i milicijskih stanica (riječ je o muslimanskoj, šiptarskoj i drugoj miliciji) i tek formiranih kvislinških vojnih formacija;

— mnogobrojnim akcijama partizanskih grupa najraznovrsnijeg karaktera na manje neprijateljske formacije i objekte — najčešće u vidu zasjeda na komunikacijama;

— masovnim napadima ustanika predvođenim od strane partizanskih odreda na garnizone u pojedinim krajevima zemlje;

— kombinacijom nekoliko takvih vrsta akcija na jednom ili više sektora, što je zavisilo od mogućnosti povezi-

vanja dejstava odreda na određenom prostoru i prema određenim ciljevima, itd.

Prepadi su veoma energično, smjelo i munjevito izvođeni, ponekad i bez obzira na očiglednu nadmoćnost neprijatelja, odnosno za nas nepovoljan odnos snaga. To je bilo normalno zato što smo u *tom periodu* vodili partizansku borbu, u kojoj nije važno, niti je moglo važiti, uobičajeno mjerilo brojnog i tehničkog odnosa snaga. Zato se ta borba morala zasnivati na: iznenadnosti, brzini, energičnosti, najracionalnijoj upotrebi izvanrednih individualnih sposobnosti boraca i starješina partizanskih odreda, poznavanju umješnosti, vještini naročito u *napadima noću*, na efikasnoj podršci naroda itd. Zahvaljujući baš tim odlikama, kao i izvanrednoj energičnosti, organizovanosti, iznenađenju i neustrašivosti naših trupa (odreda), postizani su veliki uspjesi i neprijatelju nanošeni veliki gubici u ljudstvu i tehnici.

Prepadi su se odlikovali solidnom i brzom pripremom, tajnošću i primjenom lukavstva, brzim i jednovremenim udarom po najosjetljivijim tačkama neprijateljskog rasporeda: pozadini, bokovima, začelju kolona itd., korišćenjem efektne neposrednosti vatrenog udara, snažnim jurišem na zbunjenog neprijatelja itd. Time je sputavana sloboda dejstva neprijatelja i obezbjeđivana sopstvena inicijativa.

Uspjeh akcije svakog odreda ili bilo koje njegove jedinice zavisio je prvjenstveno od organizacije i pripreme dejstva, zatim od načina izvođenja, a tek onda i od broja boraca koji su u njoj učestvovali. U slučajevima kad u pripremi nije obezbjeđena tajnost ili ako u prvom naletu nije bilo dovoljno energičnosti i čvrstog komandovanja, akcije su ili propadale ili bile skopčane sa velikim žrtvama. Tajnost je bila naročito važna zbog toga što u *prepadima* nijesu učestvovala samo grupe boraca, koje su se mogle lako i skriveno kretati i nestati poslije izvršenja kratkog i munjevitog dejstva, već stotine, ponekad i hiljade boraca, tj. čitavi odredi na nešto širem prostoru.

Odredi se nijesu ograničavali samo na prepade već su vršili blokade i *napade na naseljena mjesta* ili na unaprijed pripremljene rejone neprijateljske odbrane. Takve blokade, odnosno napadi, koji su trajali i duže vrijeme, mo-

rali su se solidnije i svestranije obezbjeđivati, naročito od intervencije neprijateljskih trupa iz susjednih garnizona, kao i od svih drugih protivmjera neprijatelja.

Odnos broja boraca partizanskih odreda ili njihovih bataljona prema broju neprijateljskih snaga igrao je manju ulogu u prepadima nego u napadima na neprijateljske garnizone ili ranije utvrđene tačke. Dok broj boraca u prepadima, zbog karaktera dejstava, nije ni izdaleka bio odlučujući faktor, dotle se u napadima na garnizone ili ranije utvrđene tačke morao donekle približavati uobičajenim mjerilima odnosa snaga. Tako je moralo biti iz prostog razloga što je u takvim napadima element iznenađenja dolazio do izražaja samo u početku, jer je neprijatelj oslanjajući se na utvrđene tačke, i u jednom i u drugom slučaju mogao brzo pokrenuti sve svoje snage i moćna tehnička sredstva. Prirodno je da to nije mogao skoro nikada postići u tolikoj mjeri prilikom naših prepada. Naprotiv, neprijatelj je u početku prepada najčešće bio zbunjnjen, jer se u većini slučajeva nalazio u daleko nepovoljnijem položaju od naših snaga, koje su za napad redovno birale klisure, uske prolaze, stiješnjena mjesta pored rijeke, otkriven teren itd., tj. takva mjesta koja su neprijateljskim trupama otežavala manevar i brz razvoj za borbu. To je našim snagama omogućavalo da po dijelovima tuku napadnute neprijateljske trupe, da ih napadaju sa bokova, iz pozadine, jednom riječi sa svih strana.

Naši napadi na garnizone: Plevlja, Udbinu, Bugojno itd. završavali su se neuspjehom i ozbiljnim žrtvama zato što nijesmo u dovoljnoj mjeri uzimali u obzir navedena mjerila i mogućnosti odnosno sposobnosti partizanskih odreda, već smo više uzimali u obzir mogućnosti dejstva na otvorenom polju. Naime, odredi su za razliku od formacija Narodnooslobodilačke vojske, radije izvodili akcije na otvorenom polju, nego napade na utvrđene garnizone i rejone, jer je na otvorenom polju bilo daleko više mogućnosti za manevrovanje, za brže akcije i za postizanje daleko većih rezultata, pri čemu su se osim toga, izlagali manjem riziku. Istina, i u početku se napadalo na garnizone, ali češće onda kada su odredi ojačali i vojnički se počeli učvršćivati. Pošto su se neprijateljski garnizoni na-

lazili na takvim mjestima odakle je bila mogućna kontrola značajnih prostoriya, odredi su dobijali daleko više prostora za manevrovanje ako bi ih likvidirali. Cilj je bio da se neprijateljske snage što prije zbune, rastroje, počesno tuku, zarobe i razoružaju i da se zaplijenjenim i neoštećenim oružjem naoružaju sopstvene trupe i organizuju nove formacije. Naše snage su se za napad tajno i brzo koncentrisale radi okruženja, a zatim bi svom snagom izvršile napad. Pri tome se težilo:

- da snaga udara stalno i brzo raste;
- da se napad vrši sa svih strana ili više pravaca;
- da se energičnim dejstvima i klinovima dezorganizuje sistem neprijateljske odbrane i njegove snage razdvoje na manje grupe, a zatim da se sabiju na što manji prostor oko izolovanih tačaka;
- da se rastroi njegov sistem komandovanja i
- da se onemogućí veza između izolovanih tačaka koje se još brane i veza sa susjednim garnizonima.

Obezbjedenje od intervencije spolja bilo je veoma važno zato što je ona mogla kompromitovati čitavu akciju. To se moglo desiti zato što odredi (a kasnije i brigade) nijesu raspolagali dovoljnim snagama za zatvaranje svih pravaca ka napadnutom garnizonu ili neprijateljskoj izolovanoj grupi. S druge strane, obavještajna služba je imala zadatak da na vrijeme prikupi što tačnije podatke o neprijateljskim snagama da nas ne bi iznenadile, a moralo se bar toliko brzo dejstvovati da se neprijatelj preduhitri i zbuni. Zato su odredi težili da se makar i izolovanim grupama, vodovima, a ponekad i četama, ukline u sistem neprijateljske odbrane, jednovremeno napadajući veliki broj tačaka. Oni su koristili i najmanje breše za ubacivanje u naselje, bez obzira na opasnost od opkoljavanja ili odsijecanja, samo da bi se što prije dočepali nekih važnih tačaka u sistemu odbrane i probili se do centra grada. Istovremeno sa prodorom u unutrašnjost ili poslije prodora, a u skladu sa unaprijed stvorenim planom, otpočeo bi napad i ostalih snaga sve do konačnog uništenja neprijatelja ili izvršenja postavljenog zadatka.

Čim bi zauzele neku zonu neprijateljskog garnizona, ili utvrđenu tačku, naše formacije bi je brzo pretvorile u

svoj oslonac i, povezujući se sa prijateljski raspoloženim stanovništvom, ubrzavale pad ostalih tačaka. Tako je i dolazilo do promjene odnosa snaga u našu korist.

Neprijatelj je organizovao svoju odbranu tako da su pojedine tačke bile međusobno tako dobro branjene jakom vatrom da su mogle produžiti otpor i poslije prodora partizanskih formacija u naseljeno mjesto, pa čak i onda ako ove formacije unište dio posade. Dobija se utisak da je sistem njegove odbrane, naročito na prilazima naselju, bio sličan sistemu odbrane određenih rejona u kolonijama. Očigledno je da je taj sistem bio zasnovan na pogrešnoj pretpostavci da će naše partizanske formacije biti slične tamošnjim pobunjeničkim grupama koje su, u stvari, bile od njih daleko slabije organizovane, naoružane i vođene. Takav njegov stav može se objasniti time što su se u dejstvima partizanskih odreda mogli zapaziti i izvjesni elementi „improvizacije“, tim prije što nijesu raspolagali ni artiljerijom, ni avijacijom, ni tenkovima, ni mogućnostima da drže frontove itd., a i zato što su mu neke naše akcije mogle ličiti na povremene juriše seljačkih ili pobunjeničkih grupa koje žele da se jednim jurišem (klinom) probiju i time brzo riješe sukob u svoju korist.

Utvrđeni dio naselja kao osnova odbrane, koji se često oslanja na ostale tačke u samoj varoši ili (naselju) na njenim prilazima (stare tvrđave, gradine, crkve, kasarne, industrijski objekti, centar grada, ranija utvrđenja itd.), obično su apsorbovale veći dio žive sile i tehnike neprijatelja. Zato je bilo nužno da se citadele što prije blokiraju, da bi se neprijateljske snage počesno tukle i da im se ne bi dopustilo da se solidno organizuju za odbranu i spriječe prodor naših snaga. Naše udarne i bombaške grupe nalazile su se na čelu tako smjelih akcija da bi koliko toliko nadoknadile nedostatak artiljerije i inženjerijskih sredstava. A zahvaljujući smjelosti, drskosti, lukavstvu, iznenađenju i brzini dejstva po najosjetljivijim tačkama odbrane one su gotovo redovno postizale ogromne uspjehe, koji su bili preteča neprijateljskog poraza. Neprijatelj to nije mogao izbjeći zato što nije dovoljno shvatio suštinu taktike odreda i brigada, a i zato što, zbog svog položaja, nije ni mogao drukčije dejstvovati. Čak i da je ušao u srž naše taktike,

on nije mogao da parališe inicijativu, vještinu i moralnu snagu naših jedinica, pa ni onda kad je shvatio u čemu se sastoji naš oprobani sistem napada, koji se na približno sličan način uspješno ponavljao iz akcije u akciju. Dakle, razlog za njegove neuspjehe ne treba tražiti samo u tome što on nije mogao shvatiti naš metod borbenih dejstava (kako se to često kaže), već u prvom redu u tome što na drugi način nije mogao da reagira. A ako bi se tvrdilo da su neprijateljske trupe trpjele velike poraze i gubitke i da su često gubile inicijativu, i ako se pri tome ne bi reklo da on, zbog sticaja svih drugih okolnosti, nije mogao drukčije dejstvovati, umanjivao bi se značaj većine dejstava narodnooslobodilačke borbe i veličina i „tajna“ naših uspjeha.

Blagodareći vještom pokretu i brzom i energičnom udaru u najosjetljivije mjesto, naše snage (čak i manje) kod neprijatelja su često stvarale utisak kao da se redovno radi o našim mnogo jačim snagama od onih koje su bile upotrijebljene. Zato se on često pasivno branio, oprezno dejstvujući i očekujući udar čas sa jednog, čas sa nekoliko pravaca i stalno strahujući od nekog našeg novog lukavstva i manevra ili od neizvjesnosti prostora, na kome smo se mnogo bolje snalazili i kretali od njega. Zbog toga je često ispuštao inicijativu iz ruku, pribjegavajući odbrani (iako je bio jači) da bi spasao što se spasti može. To se naročito odnosi na italijanske trupe, dok su Nijemci energičnije i brže reagovali i ponekad, i protiv našeg očekivanja, uspjeli da izvuku gro svojih snaga, čak kada su bili i opkoljeni.

Odredi, kao još neučvršćene formacije tek stvorene vojne organizacije, imali su uspjeha baš zato što su pravilno odmjeravali svoje mogućnosti i što su svoja dejstva prilagođavali karakteru takve vojne organizacije. A takva vojna organizacija im je imperativno i nalagala da vode pokretan rat sa mnoštvom izolovanih akcija i da nikako ne primaju frontalnu i dužu borbu radi odbrane određenog terena ili nekih objekata. Najzad, ratna praksa je, naročito u početnom periodu rata, pokazala, da odredi mogu postizati daleko veće uspjeha energičnim pokretom i udarima, nego primanjem frontalnih borbi (kao u Crnoj Gori, Her-

cegovini, Hrvatskoj a u manjoj mjeri i u čitavoj zemlji zbog subjektivnih grešaka, a i nekih objektivnih teškoća). U stvari, iznenadnost akcije i brzina pokreta bili su osnovni elementi partizanske taktike, a što su se akcije odreda odlikovale baš tim osobinama može se zahvaliti našim starijima koje su vrlo brzo shvatile suštinu borbe i mjesto odreda u njoj. Prirodno je da odredi, kao teritorijalne jedinice, nijesu bili u stanju da ispoljavaju veliku pokretljivost, naročito onda kada je neprijatelj počeo da preduzima ozbiljnije ofanzivne operacije. Oni su tada počeli gubiti i inicijativu i brzinu dejstva, tako da je to i bio momenat i razlog za prelaženje na viši stepen organizacije — na izrazito manevarske jedinice — proleterske i udarne brigade.

U početnim akcijama morale su se ispoljavati veće ili manje slabosti još labilne vojne organizacije odreda, a i zbog toga što su naši kadrovi pretežno stvarani u surovoj praksi narodnooslobodilačkog rata. Pravo je čudo što slabosti nije bilo i više, a još veće kako su one brzo i uspješno prebrođavane. Tačno je da je među tim slabostima bilo i onih subjektivnog karaktera, ali je većina njih bila posljedica određenog procesa razvoja, kroz koji su morali proći odredi, dakle, objektivne slabosti. Istina, moglo ih je biti i manje da u nekim rejonima nije bilo nekih ozbiljnijih političkih grešaka i neshvatanja uloge partizanskih odreda i uloge masa koje su se uslijed ustanka pojavile na ratnoj pozornici. Pored toga, objektivno nije bilo moguće da se za kratko vrijeme vojnički učvrsti i prekali tako velika masa ljudstva i da se odredi brzo učvrste i u njih svrsta dio masa koje su bile spremne da prime obavezu stajace vojske, a da preostali dio ostane kao neka rezerva u vidu naoružanog naroda. Takvo rješenje bi bilo najcjelishodnije i do njega bi došlo da nadmoćne okupatorske trupe, dovedene iz drugih zemalja, nijesu brzim nastupanjima spriječile odrede u tom procesu i brzo raspršile mase koje su isto tako brzo prišle odredima u toku ustanka. Naše starijine su u tako složenoj situaciji izvanredno izvršavale svoj težak zadatak komandovanja jedinicama, iako većinom nijesu imale prethodnih teorijskih ili praktičnih znanja, izuzev onog malog broja od njih koji su učestvovali u

španskom građanskom ratu ili onih koji su prošli kroz škole rezervnih oficira i akademija bivše jugoslovenske vojske.

Ako rezimiramo sve što je rečeno o karakteru akcija partizanskih odreda, onda se može doći do zaključka da su njihove najvažnije prednosti nad neprijateljem uglavnom bile:

- moralna i politička snaga i solidna organizacija partizanskih odreda vezanih idejnim i akcionim jedinstvom;
- tajnost priprema i iznenadnost početka akcija manjih i većih snaga;
- poznavanje zemljišta i njegovo vješto korišćenje;
- brzi i jednostavan pokret;
- izvanredna odlučnost u napadu i u odbrani;
- jednovremeni udari sa svih strana i njihova kombinacija na širem prostoru;
- brzo prilagođavanje novostvorenoj situaciji;
- brzo izvlačenje iz nepovoljne borbe i sposobnost prenošenja akcije na drugom — pogodnijem pravcu, itd.

Ovdje ću iznijeti neke akcije ustanika u toku drugog dana ustanaka u Crnoj Gori 1941. godine na teritoriji Lovćenskog partizanskog odreda, kao karakterističan primjer za naša početna dejstva ne samo u Crnoj Gori, već i u nekim drugim krajevima Jugoslavije.

BORBA NA KOŠČELAMA

(Skica 1)

Za prve akcije partizanskog karaktera¹¹⁾ protivu okupatorovih snaga na teritoriji Lovćenskog partizanskog odreda¹²⁾ u selu Ljubotinju formirano je nekoliko partizanskih grupa¹³⁾ pretežno od komunista, skojevaca i naprednih omladinaca. U Gornjem Ceklinu formirane su dvije grupe,

¹¹ U početku ih je trebalo izvoditi u vidu zasjeda i prepada na neprijateljske kolone na komunikacijama, jer grupe tada nijesu bile spremne za napade na garnizone, naročito ako su bili utvrđeni.

¹² Poklapa se sa teritorijom većeg dijela nekadašnje Crne Gore.

¹³ Nešto kasnije je, pored Ljubotinjskog bataljona koji je formiran od ovih grupa, na teritoriji Lovćenskog odreda, formirano još četiri bataljona od nekoliko četa. Bataljoni su imali po 150—250, a čete oko 40—60 boraca.

u Sokolskoj opštini tri (od kojih jedna u susjednom rejonu) i dvije u Donjem Ceklinu i Rijeci Crnojevića.¹⁴⁾ Svaka od ovih grupa je izabrala svoje starješine, a zatim pristupila izvršenju prvih borbenih zadataka u 13-tojulskom ustanku.

Od četiri grupe koje su bile formirane u Ljubotinju, dvije su dobile zadatak da prekinu saobraćaj na komunikaciji Cetinje — Budva i da spriječe njegovo ponovno uspostavljanje. Treća grupa je imala zadatak da u iznenadnom naletu razoruža posadu žandarmerijske stanice u Ljubotinju i zaplijenjenim oružjem naoruža još oko 10 novih boraca. Ona je od seljaka koji su joj odmah prišli formirala rezervu na ovom sektoru. Četvrta grupa imala je zadatak da izbije na put G. Ceklin — Cetinje i da sa jednom grupom iz D. Ceklina prekine komunikacije R. Crnojevića — Ceklin. Zajedno sa grupom iz G. Ceklina koja je bila dobila zadatak da posjedne komunikaciju Rijeka Crnojevića — Cetinje u rejonu Han Mašanovića, drugom grupom koja je imala isti zadatak u rejonu Dobrska Ploča, kao i grupom iz sokolske opštine postavljenom u rejonu Dobrska Ploča, Mekavac, trebalo je spriječiti uspostavljanje normalnog saobraćaja na pomenutoj komunikaciji. Zadatak prve grupe iz G. Ceklina bio je, dakle, da u sadejstvu sa grupom iz Ljubotinja prekine komunikaciju Rijeka Crnojevića — Cetinje, dok su grupe u rejonu Dobrska Ploča, Mekovac bile orijentisane i na sprečavanje ispada neprijatelja iz Cetinja¹⁵⁾ Grupa iz G. Ceklina i jedna iz Ljubotinja su 13. jula, na istom mjestu gdje će se slijedeća dva dana odigrati ova akcija, dijelom uništile, a dijelom zarobile jednu neprijateljsku motociklističku kolonu od 24 vozila sa posadom. Grupe su se odmah čvrsto povezale i skladno sadejstvovale tako da su osigurale uspjeh u boju na Košćelama

¹⁴ Ove grupe nabrajam zato što su neposredno ili posredno učestvovalе u ovoj akciji, mada su predstavljale samo manji dio Lovćenskog partizanskog odreda, jer ih je u početku akcije bilo više od 30. Svaka grupa je imala po 20—40 boraca, a odred oko 1.000 organizovanih boraca i starješina.

¹⁵ Ove grupe su 13. jula presrele i uništile grupu italijanskih karabinijera i finansijista koja je iz Cetinja išla da žigoše novac po selima. Zaplijenjeno je 9 pušaka, a uništena su dva kamiona.

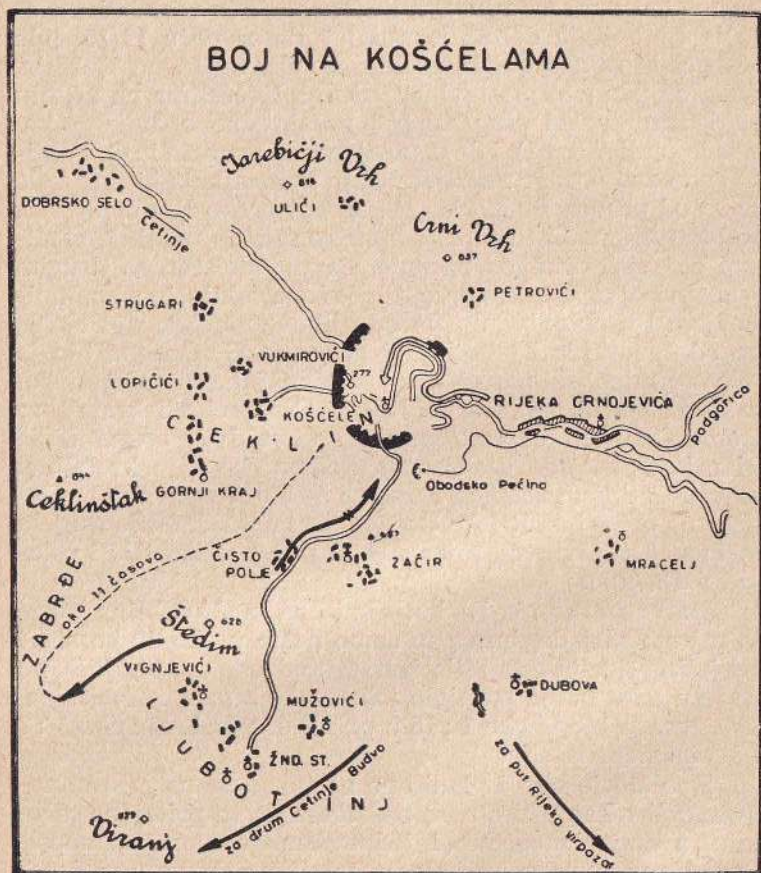
koji je vođen slijedećih dana. Grupa iz Ljubotinja i ona iz G. Ceklina su 13. i 14. jula uspješno sadejstvovale sa grupom iz D. Ceklina i stekle izvjesno iskustvo u tom prvom vatrenom krštenju. Poslije izvršenja ovog zadatka grupa iz Ljubotinja dobila je zadatak da se noću 14/15. jula prebaci iz rejona obližnjeg sela Začira u pravcu Košćela, s tim da iste noći postavi zasjedu na Košćelima na mjestu gdje drum pravi serpentine i polukružno obavlja jednu vrtuću (vidi skicu 1), i da u sadejstvu sa grupom iz G. Ceklina sprečava prodor neprijateljskih kolona koje bi pokušale da se od pravca Podgorice (Titograd) preko Rumanojevića prebace prema Cetinju. Pri tome je morala težiti da zaplijeni što više oružja i opreme, da u sadejstvu sa drugim grupama kanališe kretanje tih kolona isključivo komunikacijom i time odbrani sela od njihove najezde.¹⁶⁾ Položaj zasjede grupe iz Ljubotinja i grupe iz G. Ceklina bio je vrlo pogodan za napad i na brojno jaku neprijateljsku kolonu koja bi dolazila do Rijeke Crnojevića i kretala se prema Cetinju. Još prije no što su ove dvije grupe stigle na mjesto zasjede, italijanska kolona, koja se kretala u pravcu Cetinja, vodila je borbe sa našim snagama iz D. Ceklina na prilazima Rijeke Crnojevića i nešto kasnije uspjela da ih potisne iz ovog mjesta, kojeg su partizani bili oslobodili 13. jula.

Kad su grupe iz Ljubotinja i ona iz G. Ceklina stigle na mjesto zasjede, imale su samo nešto preko 40 boraca i starješina (jer je ostali dio izvršavao druge zadatke). Pošto im je u toku borbe pristiglo još oko 30 boraca i starješina, odnos snaga bio je oko 1 : 15 u početku, a na kraju oko 1 : 7 u korist neprijatelja.

Kao što je bilo i planirano grupe su se na mjestu zasjede dobro kamuflirale, sa zadatkom da tu pritajene sačekaju, a onda iznenadno i jednovremeno napadnu neprijateljsku motorizovanu kolonu, sa ciljem da je brzo dezo-

¹⁶ Odbrana sela od najezde okupatora, čije su metode paljevine, pljačke i ubijanje stanovništva već bile poznate, bio je jedan od važnih zadataka svih formacija partizanskog odreda, naročito u početnom periodu rata. A odbrana teritorije odreda imala je naročito veliki moralni značaj dok još nijesu bile formirane jače vojne formacije.

ganizuju, nanesu joj što veće gubitke u ljudstvu i tehnici i zaplijene što više oružja i drugih borbenih sredstava. Grupa iz Ljubotinja posjela je položaje polukružno iznad

Skica br. 1

okuke druma, nešto dalje od puta koji se od glavnog puta odvaja za selo Vukmiroviće i dalje grebenom neposredno iznad i ispod puta koji vodi za Ljubotinj. Ona je na taj način svojim rasporedom dominirala i lijevkom kojim se put

postepeno penje u pravcu Cetinja. Grupa iz G. Ceklina¹⁷) nadovezala se na njeno lijevo krilo i u vidu potkovice zatorila pravac eventualnog prodora i izvlačenja neprijatelja prema Cetinju. Svi borci ove već jedinstvene borbene grupe (objedinjene pod jednom komandom, jer se većina komande Lovčenskog odreda našla na tom mjestu) dobro su se maskirali u kamenjaru, koji su poznavali do detalja, pa se čak i utvrdili na brzu ruku, koristeći stijenje, kamenje i prirodne zaklone, očekujući samo znak za napad na neprijateljsku kolonu, bez obzira na njenu brojnu i tehničku nadmoćnost.

Već oko ponoći 14/15. jula počela je da se iz kanjona Rijeke Crnojevića ka mjestu zasjede sporo i dosta oprezno, ali bez jačih bočnih i prednjih obezbjeđujućih dijelova, približava italijanska kolona jačine jednog ojačanog motorizovanog bataljona. Prva njena vozila su se već oko 1.00 čas 15. jula pojavila iza oštne krivine puta, sjeveroistočno od crkve, na domaku efikasne puščane vatre zasjede. Zasjeda nije otvorila vatru na prva vozila, zato što je ranije bilo naređeno da se sva vozila puste da se primaknu na 300—400 m — na drugu oštru krivinu južno od k. 277, gdje će doći pod još ubitačniji udar iznenadne bočne vatre zasjede. Međutim, grupa ipak nije sačekala da cijela neprijateljska kolona uđe u ovaj lijevak (kao što je bilo predviđeno), već je željna borbe, bez naređenja, nešto ranije otvorila paljbu iz dva puškomitraljeza¹⁸), a onda i iz pušaka. Tako je djelimično poremećen plan naše komande, jer je samo nešto više od polovine neprijateljske kolone bilo ušlo u zavijutak puta, koji je davao izvanredne pogodnosti da se ona najefikasnije tuče. No, bez obzira na ovu grešku zasjede, neprijateljski vojnici i oficiri bili su tako iznena-

¹⁷ Njeno pravovremeno pristizanje na lijevo krilo grupe iz Ljubotinja, čime je presječen put za Cetinje i obuhvaćen neprijatelj sa te strane, bilo je rješavajuće za ishod ove akcije.

¹⁸ Jedan od njih je bio laki mitraljez „švarcloze“, a poslije pristizanja svih pojačanja bilo ih je ukupno četiri do pet. Sa njima je sve vrijeme tako vješto manevrisano (stalno su prebacivani i dejstvovali iza novog zaklona) da je neprijatelj stekao utisak da ih ima 4—5 puta više, što je i izjavio zarobljeni komandant italijanskog bataljona prilikom saslušanja.

đeni i u prvi mah ošamućeni našim dejstvom da su u ne-redu počeli da iskaču iz kamiona, tražeći pojedinačno zaklone u rovićima pored puta. Oni od njih (naročito iz posljednjih kamiona) koji su bili nešto udaljeniji brzo su iskočili iz kamiona i ubrzo iza kamenog branika na ivici puta počeli da daju otpor zasjedi. Kad su se malo pribrali, otvorili su vatru iz mitraljeza (većinom sa improviziranih protivavionskih postolja na samim kamionima) i iz minobacača, ali njihova vatra zbog položaja, teškog osmatranja i zaklonjenosti naših boraca, nije bila dovoljno efikasna. Pošto su na kamionima bile izložene efikasnijoj vatri zasjede, posade su pokušale da skinu oruđa sa kamiona da bi sa njima produžile dejstvo iza zaklona na putu, ali su i one i oruđa jednim dijelom brzo izbačeni iz stroja, ili je dio oruđa ostao na kamionima neupotrebljiv. No, i pored efikasnog dejstva zasjede i velikih gubitaka neprijatelja u samom početku, zahvaljujući energičnosti komandanata italijanskog bataljona i većine oficira, ostaci bataljona su uspjeli da vrlo jakim vatrom prikivaju veći dio zasjede za položaj. Istina, uslijed našeg sve jačeg pritiska i preciznog gađanja, neprijateljska vatra je postepeno sve više slabila, a naši borci i starješine su ponovo povratili inicijativu. Tako se brojno stanje italijanskog bataljona smanjivalo, tim prije što se izvjestan broj njegovih vojnika, da bi spasio glavu, uvukao u šumarke u podnožju kose sa koje je dejstvovala zasjeda.

Jedno vrijeme je izgledalo kao da neprijatelj namjerava da izvrši napad na položaj zasjede, jer je to, uostalom, bio jedini način da se izbjegne njena ubitačna vatra. Zato je jedan dio neprijateljskih vojnika i oficira u nekoliko mahova pokušavao da se domogne čuvika na kome je i crkva, odakle bi mogao efikasnije dejstvovati na zasjedu i postepenim poboljšavanjem svog položaja stvoriti uslove da se naslonom kolone na brda iznad crkve i Crni Vrh, i napadom dijela snaga na zasjedu, izvuče ka Cetinju. I kada je jedna neprijateljska grupa, i pored ozbiljnih gubitaka, uspjela da se dočepa čuvika i crkve, ona je tamo ubrzo bila prikovana, naročito efikasnom vatrom grupe iz G. Ceklina. Dijelovi oko crkve pokušali su oko 9 časova da zauzmu k. 277, jer bi u tom slučaju izbili na pogodnu vi-

sinu i time, iako skoro prepolovljenom neprijateljskom bataljonu, omogućili eventualno probijanje prema Cetinju. A on bi se stvarno i izvukao da se tamo nije isprijecila zasjeda sa Dobrske Ploče, ili ako se sa pravca Crni Vrh ne bi pojavile naše makar i manje snage u leđa i otkriveni bok neprijatelja. Međutim, i ovaj njegov pokušaj osujetio je jedan dio boraca grupe iz G. Ceklina koji je sa jednim puškomitraljezom bio upućen da zaobiđe k. 277 i da ručnim granatama spriječi Italijane da ovladaju kotom, a zatim da ih svojim aktivnim dejstvom sa toga pravca, oslanjajući se na brda iznad crkve, opet natjera ka putu i sabije u lijevak odakle su i pošli. Ovako vještim i energičnim zaobilaznim dejstvom ove, kasnije nešto ojačane grupe, i još jednim presijecanjem puta ka Cetinju, neprijatelj je bio doveden u situaciju da odustane od svojih namjera i da se bori u okruženju sa našim već ojačanim snagama, koje više nijesu ispuštale inicijativu iz svojih ruku.

Grupa iz Ljubotinja i ona iz G. Ceklina imale su zadatak da napadaju neprijateljske kolone na tom sektoru, nanose im gubitke i po mogućnosti sprečavaju saobraćaj, ali ne i da primaju borbu po svaku cijenu, jer se pretpostavljalo da će neprijateljske snage na tom pravcu biti toliko jake da se ne bi mogle sasvim zaustaviti i tući. S druge strane, primanje borbe u takvim uslovima, i po svaku cijenu, moglo je dovesti u pitanje opstanak grupa, što bi se negativno odrazilo, jer je to bio početak borbenih dejstava.

Neprijateljski garnizon na Cetinju, udaljen svega nešto preko deset kilometara od mjesta na kome je vođena ova borba, i sam je svaki čas očekivao napad naših grupa. Zato general Pircio Biroli, guverner Crne Gore, nije ni pomišljao da interveniše ni prema Košćelama, ni u ma kom drugom pravcu, jer bi to moglo dovesti u pitanje i opstanak samog Cetinja, gdje su se nalazili i Pircio Biroli i „vlada“ Crne Gore. A ovaj bataljon se probijao ka Cetinju baš sa ciljem da ojača slabi cetinjski garnizon i da kao manevarska grupa odbrani Cetinje do dolaska jačih snaga.

Poslije 9 časova 15 jula (za koje vrijeme je sa malim prekidima trajala ova teška i iscrpljujuća borba) našim

borcima i starješinama počela je nestajati municija, iako su je starci i žene prikupljali iz pozadine i stalno donosili na položaj. Poslije 10 časova municije je bilo još manje, ali je borba uspješno produžena i završena zahvaljujući ranije stvorenoj rezervi municije u G. Ceklinu¹⁹⁾ kojom su grupe popunjene. S druge strane, i neprijateljska vatra je postajala sve slabija zbog rastrojstva, sve većih gubitaka i opšte iscrpenosti. Iscrpenost je bila velika, jer je bataljon proveo nekoliko sati u borbi bez vode prikovan za užaren kamenjar na temperaturi od preko 30 stepeni, a vapaji njegovih ranjenika od žeđi (aqua, aqua, aqua!) čuli su se i do položaja zasjede.

Jedna grupa iz Ljubotinja, koja je za ovo vrijeme bila angažovana na položaju u rejonu Zabrđe — na putu Cetinje — Budva, samoinicijativno je odlučila (naređenje je dobila u toku pokreta) da pritekne u pomoć grupama na Košćelama. A kad je nešto iza 10 časova stigla na položaj, ona je, po naređenju komande, popunila borbeni raspored naših snaga između grupe iz Ljubotinja i grupe iz G. Ceklina, da bi grupa iz G. Ceklina većinom svojih snaga mogla zatvoriti pravac ka Cetinju (kuda je neprijatelj pokušao da prodre) i da bi se što više snaga moglo orijentisati za otpočeti manevar ka k. 277 i crkvi na čuviku gdje su se počeli utvrđivati neki neprijateljski dijelovi. Pošto su naše snage izvršile jak pritisak na preostali dio bataljona, oko 11 časova je preko pregovarača postavljen zahtjev da se preda i ostatak kolone. Čim su se pregovarači vratili naši borci su — kad su vidjeli da se Italijani komešaju (jer su vojnici i veći dio oficira bili za predaju) — jurnuli na neprijatelja i time stavili pred svršen čin komandanta bataljona koji je, izgleda, bio riješen da još vodi borbu i traži izlaz iz tako teške situacije. Neprijateljski vojnici, a za njima i oficiri, brzo su izdigli bijele zastave i, izlazeći iz

¹⁹⁾ Za vrijeme kapitulacije bivše jugoslovenske vojske komunisti i omladinci sklonili su i zakopali nekoliko desetina sanduka municije u G. Ceklinu, koja je dobrim dijelom upotrebljena za vođenje ove borbe. U pripremama ustanka u Crnoj Gori 1941. godine, preko parafijskih komiteta i ćelija i organizacija SKOJ-a bilo je prikupljeno oko 3.000 pušaka, 200 puškomitraljeza i 3.000.000 pušanih metaka.

zaklona užarenog kotla vrtače, počeli da se predaju do posljednjeg.²⁰⁾

Neprijatelj je na bojištu ostavio 70—80 mrtvih, oko 110 teže i oko 150 lakše ranjenih vojnika i oficira. Dok je većina lakše ranjenih ostala među zarobljenim, jer su to bile ogrebotine ili udari strkotina od kamenja, teži ranjenici su, pošto im je ukazana prva pomoć, u nekoliko preostalih i neoštećenih kamiona odmah upućeni u Podgoricu (Titograd). Zarobljeni vojnici i oficiri su kroz sela Ljubotinja i Crmnice upućeni u Budvu i predati na revers tamošnjoj italijanskoj komandi.²¹⁾ Tom prilikom uništeno je ili zarobljeno preko 50 „fiat“ kamiona, 12 motocikla, oko 16 mitraljeza, 3 minobacača, oko 15 puškomitraljeza, 600 pušaka i 40 pištolja, zatim velike količine municije i bombi; nekoliko stotina kompletnih novih rezervnih vojničkih uniformi, oko 400 pari vojničkih cipela, rezervne hrane za oko²²⁾ 10 dana, stotine ćebadi, šatorskih krila itd.

²⁰ Kolona od oko 450 zarobljenih neprijateljskih vojnika i oficira, na čelu sa majorom komandantom motorizovane kolone, sprovedena je prema putu koji vodi za Ljubotinju u hlad koščela kod bunara da bi tu predahla i napila se toliko željene vode. Na putu i na maloj zaravni kod bunara ti dojučerašnji pobjednici i silnici stisnutih pesnica pozdravljali su naše borce, moleći milost i vodu. Komandant njihove kolone, vidjeći tako mali broj naših boraca, odao je priznanje njihovoj velikoj hrabrosti i vještini, napominjući da se, bez obzira na težak položaj u koji je zapao, ne bi nikada predao da je znao protiv kolikih snaga je vodio borbu. Odred sokolske opštine iz rejona Mekavac zarobio je i ovoj grupi priključio oko 70 neprijateljskih vojnika i oficira koji su se u neredu probili prema selu Uličima na pravcu Cetinja.

²¹ Prije no što su neprijateljski vojnici i oficiri pošli na put, komandant Lovćenskog partizanskog odreda održao je propagandni govor na španskom jeziku u kome je rekao, da naš narod i vojska nemaju ništa protiv italijanskog naroda, već da se bore za svoju slobodu protiv fašističkih osvajača, koji su ih doveli da tlače našu zemlju i da kao danas ginu u njoj, bez cilja i interesa. Na kraju ih je pozvao da otkazuju poslušnost svojim starješinama, ako ih opet upute u borbu protiv partizana, koji se u isto vrijeme bore za slobodu i prosperitet i italijanskog i jugoslovenskog naroda.

²² Kažem „oko“ zato što ne postoji dokumentacija iz koje bi se vidio tačan broj, ali su podaci približno tačni, jer su navedeni po ličnom pamćenju i pamćenju nekolicine učesnika.

*

Naše snage su posjele položaj zasjede saobrazno postavljenom zadatku i karakteru borbe. Mada se, razumljivo, unaprijed nije moglo predvidjeti kako će se dejstva razvijati, zbog nepoznavanja jačine neprijateljskih snaga i ograničenih snaga i sredstava na našoj strani, ostavljena je mogućnost neprijateljskoj koloni da se, žrtvujući dio tehnike i ljudstva, izvuče prema Cetinju. Zbog nedovoljne kompaktnosti našeg početnog borbenog poretka, koja je dobrim dijelom proizilazila iz oskudnosti snaga i nezgodne konfiguracije zemljišta, bilo je moguće uglavnom samo djelimično bočno vatreno dejstvo po neprijateljskoj koloni. Međutim, ovaj nedostatak je ubrzo otklonila grupa iz G. Ceklina zalamanjem najprije jednog dijela, a onda i glavnine svojih snaga na lijevo, čim su stigla prva pojačanja, a naročito poslije pristizanja grupe iz Zabrdā. To je olakšalo započeti manevar i obezbijedilo uspješan ishod borbe, jer se neprijatelj našao pod bliskom ubitačnom kružnom vatrom svih naših grupa.

Iako naše tako male snage u početku nijesu bile u stanju da spriječe proboj jakog neprijatelja u ma kom pravcu — recimo prema Cetinju ili čak i Rijeci Crnojevića (mada je pravac prema Rijeci Crnojevića bio vrlo nepogodan), ipak su one svojom neposrednom vatrom mogle da mu nanesu velike gubitke i da otežaju njegovu slobodu manevra. S druge strane, u slučaju ozbiljne intervencije spolja, zasjeda je mogla lako da odstupa u predviđenom pravcu. Do toga nije došlo jer je njen položaj, poslije dobijenih pojačanja, bio dovoljno solidan oslonac za uspješan obračun sa postojećim, već iscrpenim i razbijenim neprijateljskim snagama. Za ovako uspješan ishod bilo je presudno to što je komanda Lovčenskog odreda blagovremeno intervenisala grupom iz G. Ceklina i energičnim i vještim dejstvom sa tog pravca osujetila pokušaj neprijatelja da se izvuče iz vrtače prema koti 277 ili ka Cetinju, oslanjajući se pri tome na susjedna brda i Crni Vrh.

Analizom ove borbe, počev od priprema i prvog — ograničenog zadatka koji je bio postavljen grupama, može se odmah konstatovati da je osnovna zamisao bila pra-

vilna i dosljedno ostvarivana. A tako izvanredan rezultat postignut je blagodareći riješenosti naših, iako malobrojnih boraca da otpočnu akciju i da je vode do kraja; njihovom iznenadnom prepadu i jakim vatrenim udarima koji nijesu dopustili neprijatelju da se pribere i sredi, zatim svojevremenom zaobilaznom manevru grupe iz G. Ceklina prema koti 277, kojim je ostvareno potpuno okruženje neprijateljskih snaga, i velikim gubicima neprijatelja. Tome je znatno doprinijela i okolnost što su neprijateljske snage prikovane za užareni rejon u kome su sistematski iscrpljivane i uništavane do konačnog zarobljavanja. Dejstvom grupe iz G. Ceklina sa naslonom na Crni Vrh kao i dolaskom pojačanja iz Zabrđa onemogućeno je izvlačenje neprijateljskih snaga ka Cetinju i na minimum ograničena njegova sloboda dejstva.

Mislim da je suviše davati neku širu ocjenu ove akcije, jer i najmanje upoređenje snaga i sredstava kao i konačan rezultat, mogu dati potpunu sliku i ocjenu. Isto tako je i realno tražiti razloge za naš uspjeh, odnosno neprijateljski poraz, u odlučnosti naših boraca i starješina, bez obzira na to što je neprijateljska kolona, krećući se bez solidnog obezbjeđenja, dovela sebe u tako težak položaj, iako je imala veliko preimućstvo u tehničkim sredstvima.

Pristigla pojačanja i vješt manevar naših oskudnih snaga brzo su doveli do preokreta u našu korist. A to je pokazalo da se i malim, ali dobro upotrebljenim snagama mogu rješavati i krupni borbeni zadaci. Ovakav način borbenog dejstva služio nam je kao uzor u kasnijim borbama, jer je pokazao mnoge prednosti i mogućnosti. Ali nije slučajno što su se jednovremene akcije i u drugim krajevima izvodile na približno sličan način i završavale sličnim rezultatima. Zato i navodim ovaj karakterističan primjer velikog uspjeha, koji smo postigli bez sopstvenih gubitaka, bez obzira na tako nepovoljan odnos snaga. (Zvuči nevjerovatno ali mi nijesmo izgubili ni jednog borca).

Za ovu i slične akcije, kao i za borbena dejstva partizanskih odreda u početku ustanka, karakteristično je da su počinjale kao manje zasjede i da su se pretvarale u borbu koja je mogla trajati i duže vremena. Takva dejstva, koja su u većini slučajeva vođena sa ograničenim ciljevima, u

suštini su imala zadatak da stvore uslove za vođenje ozbiljnih borbi sa širim i zamašnjim ciljevima. Karakteristično je bilo i to da su se sva ta dejstva, koja su obilovala manevrima i ratnim lukavstvom, završavala koncentričnim udarom gotovo svih snaga i sredstava radi razbijanja i zarobljavanja neprijatelja, kao i sredstava kojima je raspolagao. U većini slučajeva, to su bile vješte i brze akcije. Konkretno akcije naših partizanskih odreda nijesu se mnogo razlikovale od dejstava partizana u prošlosti, pa i dejstava partizana u drugim zemljama Evrope. Ali ono što je činilo suštinsku razliku i njihovu osobenost bilo je to što su se oni u prošlosti zadovoljavali nanošenjem povremenih, manjih ili većih gubitaka neprijatelju, zavisno od odnosa snaga, dok smo mi vodili borbu s ciljem uništenja njegovih bataljona, pukova, i većih kolona, zaplene naoružanja i tehničkih sredstava i stvaranja uslova za formiranje najprije jezgra, a onda i jake Narodnooslobodilačke vojske u samom procesu borbe. Time je i borbi dat novi smjer, koji joj je jedino i mogao obezbijediti takav kvalitet sa kojim se ne može mjeriti slična borba u prošlosti. A suština rata, koja je našla svoj adekvatan izraz u Narodnooslobodilačkoj vojsci, kao jedinstvenom vojnom instrumentu za njegovo vođenje, ogleda se u specifičnoj borbi takve oružane snage koja je postojala sve jače i efikasnije. Zato smo morali težiti da na osnovu iskustava i prakse odreda u ovom i slijedećim periodima narodnooslobodilačkog rata primjenjujemo odgovarajuće taktičke postupke i stvaramo norme, da bismo osigurali dalji razmah i sve veće povezivanje dejstava na sve širim sektorima borbe i omogućili prerastanje dejstava odreda u viši kvalitet — u dejstva svojih regularnih formacija.²³⁾

²³⁾ Kao što sam već rekao, ovo je samo jedan od tipičnih primjera naših dejstava iz početnog perioda rata. Svakako bi bilo od interesa da je dato nekoliko takvih primjera iz raznih rejonu zemlje, jer su osobenosti rejonu davale svoj određeni pečat, a time i mogućnost šireg uopštavanja. Međutim, to nijesam učinio zato što i ovaj primjer sadrži skoro sve osnovne karakteristike sličnih akcija i što sam težio da rad ne zatrpam primjerima, što bi mu dalo isuviše velik i raznolik obim. A pregled sličnih partizanskih dejstava u Srbiji i neka uopštavanja te prakse, kao i primjeri brigada nadopuniće taj zahtjev.

NEKE KARAKTERISTIKE PARTIZANSKIH DEJSTAVA U SRBIJI

(Skice 2, 3, 4. i 5)

Poslije gubitka slobodne teritorije, u Srbiji su ostale tri partizanske grupe — odreda:

- u zapadnoj Srbiji oko 1.200 boraca;
- u istočnoj Srbiji oko 1.500 boraca i
- u južnoj Srbiji 3.000 do 4.000 boraca.

Nijemci i domaći izdajnici su protiv ovih grupa izveli uzastopne ofanzivne operacije, sa ciljem njihovog potpunog uništenja. Najprije je izvedena ofanzivna operacija protiv grupe u zapadnoj Srbiji, koja je trajala od decembra 1941. do 18. marta 1942. godine. U februaru 1942. godine izvedena je slična operacija protiv grupe u istočnoj, a u martu protiv grupe u južnoj Srbiji. Karakteristično je da je neprijatelj težio da počesno uništi jednu grupu za drugom i da je u tom cilju težište operacija usmjerio najprije na zapadnu, zatim na istočnu i, najzad, na južnu Srbiju.

Najkrvavije, najupornije i najdugotrajnije borbe vođene su u zapadnoj Srbiji, gdje su Nijemci angažovali oko 30.000 svojih vojnika. Takoreći nije bilo nijednog dana u toku tri mjeseca, koliko je trajala ova neprijateljska operacija, a da borci partizanske grupe u ovom području nijesu vodili teške borbe. Zbog toga je ova naša grupa herojski izginula, sem jednog malog dijela koji se prebacio u Bosnu i ušao u sastav naših glavnih snaga i drugog dijela koji je ostao na terenu da produži borbu.

Kao što je rečeno, ofanzivna operacija protiv grupe u istočnoj Srbiji otpočela je u februaru 1942. godine koju je neprijatelj u roku od nepun mjesec dana uspješno završio slično kao i u zapadnoj Srbiji. U toku ofanzivne operacije na jugu Srbije, koja je otpočela u martu iste godine, neprijatelj je dosta brzo uspio da razbije naše snage. Od 3.000—4.000 tamošnjih naših boraca poslije ove ofanzive ostalo je svega oko 400 boraca koji su se po grupama održali na terenu. Treba napomenuti da su naše snage — zbog teških zimskih uslova 1941—42. godine, bile brže iscrpljivane i lakše otkrivane, tim prije što je bilo otežano njihovo manevrovanje i snabdijevanje hranom i municijom.

Neprijatelj je uspio da uništi ovu grupu uz pomoć političkih i vojnih snaga reakcije kojoj je pomogao da stvori potrebnu vojnu mašinu. Međutim, domaća reakcija je, zbog otvorene saradnje sa okupatorom, terora i takve anacionalne politike, prirodno počela da gubi svoje političke pozicije.

Radi kompleksnijeg sagledavanja kako su dejstva partizanskih odreda, ili kako ih često nazivamo partizanska dejstva, uticala na razvoj naše taktike, bez obzira na to što su u raznim rejonima, imala i svoje osobenosti, ovdje ću, u okviru kratkog pregleda, iznijeti neke njihove karakteristike na teritoriji Srbije poslije povlačenja naših glavnih snaga iz zapadne Srbije krajem 1941. do proljeća 1944. godine.²⁴⁾

U vremenskom periodu, koji karakteriše osjeka ustanka u Srbiji, Crnoj Gori i Hercegovini, zatim u toku 1942. godine kada otpočinje oživljavanje naših dejstava, na teritoriji Srbije dejstvovalo se dijelom prikupljenim snagama partizanskih odreda, naročito u zapadnoj Srbiji, kao i u rejonu Toplice i Jablanice sve do njihovog razbijanja, a dijelom metodom taktike malih partizanskih odreda ili grupa. Takva taktika je i inače bila karakteristična za dejstva naših manjih, razbacanih i često nepovezanih partizanskih snaga u drugim krajevima zemlje koji bi se našli u sličnoj situaciji. Nepovezanost naših dejstava u Srbiji nastala je zbog objektivne situacije, u kojoj su se našli

²⁴ U ovom izlaganju neće se ni hronološki, ni u cjelini obuhvatiti sve ono što se u tom vremenskom periodu odigravalo na teritoriji Srbije, jer bi to zahtijevalo i više prostora i dublje ocjene kako pojedinih dejstava tako i cjeline. Međutim, nadam se da će se i iz ovog izlaganja moći vidjeti kakva su i od kolikog značaja bila ta dejstva; kako su omogućila razvitak narodnooslobodilačke borbe u ovom važnom području, i kako su se ove relativno male snage svojim upornim dejstvima uspješno suprotstavljale nadmoćnom neprijatelju, kako su postepeno preuzimale inicijativu, i kako su sa više ili manje uspjeha rješavale razne konkretne zadatke. A kad su naše snage 1944. godine došle u Srbiju, oružana borba je tamo mogla da dobije pun zamah i da odigra onu ulogu koju je i odigrala u toku 1944. i 1945. godine, zahvaljujući tako brzom razvoju postojećih snaga na toj teritoriji i formiranju brigada (još 1943) i velikog broja divizija Narodnooslobodilačke vojske (u toku 1944. godine).

partizanski odredi u Srbiji poslije povlačenja naših snaga u Bosnu, kao i nekih naših subjektivnih slabosti. Prirodno je da je i okupator preduzeo energične mjere da bi obezbijedio saobraćaj važnim komunikacijama koje prolaze kroz Srbiju i da bi po svaku cijenu izolovao Srbiju od narodno-oslobodilačkog pokreta. Iako se jačina odreda i grupa u Srbiji, poslije pomenute tri neprijateljske operacije, kretala od nekoliko desetina do nekoliko stotina boraca i starijina, ipak su te snage svojim akcijama vezivale za sebe i stalno uznemiravale nekoliko neprijateljskih divizija, nanoseći im osjetne gubitke. To je bio veoma važan doprinos odreda i grupa opštoj borbi protiv okupatora, pošto on nikad nije uspio da potpuno ovlada Srbijom. Moralni značaj tih dejstava bio je ogroman, jer su grupe i odredi, makar i sitnim akcijama, privlačili narodne mase na stranu narodnooslobodilačke borbe, otvarale im perspektivu i sprečavali mnoge akcije okupatorskih trupa i četnika.

Iz daljeg izlaganja će se vidjeti da su ti odredi, i u tim izuzežno teškim uslovima, manje-više uspješno djelovali, bez obzira na veliku nadmoćnost okupatorovih trupa, koje su na ovom terenu izdašno pomagale četničke, nedićevske i šiptarske vojne formacije. Oni su dugo vremena uspješno i dosljedno sprovodili tipičnu partizansku taktiku i bez ičije direktne pomoći, održali kontinuitet borbe i obezbijedili njen sve veći polet. Oni su omogućili da se krajem 1943. i početkom 1944. godine na teritoriji Srbije stvore brigade i divizije slične našim brigadama i divizijama u krajevima gde je Narodnooslobodilačka vojska imala uslova da ranije pređe na više forme vojne organizacije.

Poslije povlačenja naših snaga iz zapadne Srbije i Glavne operativne grupe (nešto kasnije) sa teritorije Crne Gore i Hercegovine i njihove orijentacije za pohod u Bosansku Krajinu, okupatorske trupe, četnici i nedićevci pokušali su da u korijenu likvidiraju partizanske snage u Srbiji. Naime, da bi likvidirao jednu po jednu grupu ili odred u zapadnoj Srbiji neprijatelj je 20 januara 1942. godine nadmoćnim snagama i sredstvima krenuo u napad najprije od Valjeva preko Lelića i Povlena na Mravinjce, gdje se nalazio najveći broj naših boraca iz zapadne Sr-

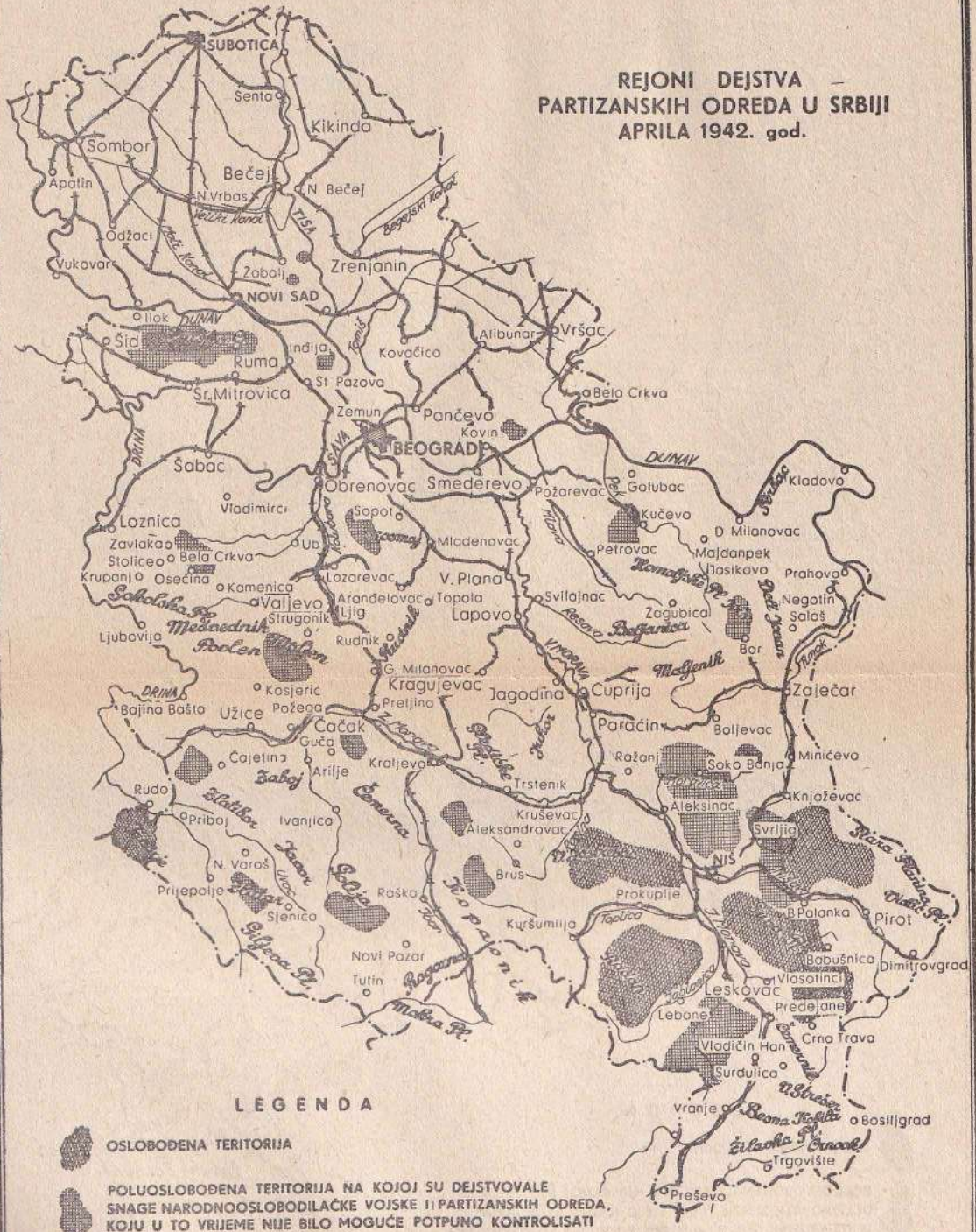
bije. Međutim, naše partizanske snage su već sjutradan izvršile protivnapad i prinudile neprijatelja da se povuče u polazne garnizone. Na teritoriji valjevskog okruga vodili su borbu Valjevski, Suvoborski, Kosmajski i jedan dio Šumadijskog i Mačvanskog partizanskog odreda. Sredinom februara vojno i političko rukovodstvo iz zapadne Srbije i Šumadije održalo je savjetovanje u s. Poćuti kod Valjeva i tom prilikom učinilo ozbiljnu vojno-političku grešku što je donijelo odluku da se Kosmajski odred uputi na Kosmaj, Posavski u Posavinu, Valjevski u Rađevinu i da se Suvoborski odred zadrži u prostoru Suvobora, sa zadatkom da svaki odred djeluje u svom kraju, umjesto da su odredi privremeno prebačeni u istočnu Bosnu, s tim da otuda upadaju u Srbiju. Borbe u zapadnoj Srbiji vođene su sa malim prekidima sve do sredine marta, kada su odredi razbijeni u male partizanske grupe koje su primjenom partizanske taktike izvršavale samo zadatke sa ograničenim ciljevima. Poslije toga težište borbe prenešeno je u dolinu Južne Morave.²⁵⁾

*

Naše partizanske snage u Toplici su za to vrijeme vodile jake borbe sa bugarskim okupatorskim trupama koje su 10. januara 1942. godine ušle u Prokuplje. Da bi likvidirale slobodnu teritoriju u Toplici, još 6. januara jedna neprijateljska kolona krenula je iz Lebana prema Bujanovcu, a druga prema Mijalici, ali su se obje kolone, poslije teških i upornih borbi koje su trajale čitav dan, uz gubitke od oko 30 mrtvih i 32 zarobljena vojnika i oficira, morale povući iz Lebana. Isto tako propao je i drugi pokušaj neprijatelja od 14. januara. Tom prilikom bilo je oko 20 zarobljenih i mrtvih vojnika i oficira. 3. februara Gornjoablanička i Gajtanska četa razbile su neprijateljsku

²⁵ Prema njemačkim odredbama o okupaciji Jugoslavije, jedan dio teritorije u slivu Južne Morave, zajedno sa Makedonijom, pripao je Bugarskoj (Vranje, Crna Trava, Piroć), dok je ostali veći dio pripao Nedićevoj Srbiji. Ovaj drugi dio koji je pripao Srbiji okupirao je I bugarski korpus (21, 17. i 16. pješadijska divizija), koji je u operativnom pogledu stajao pod komandom njemačkog komandanta za Srbiju, sa zadatkom da uništi naše snage na području: Kruševac, Knjaževac, Niš, Leskovac.

**REJONI DEJSTVA
PARTIZANSKIH ODREDA U SRBIJI
APRILA 1942. god.**

posadu u Medveđi i oslobodile ovo mjesto, a neposredno poslije toga naše snage, među kojima je bilo i mnogo naoružanih seljaka iz tog kraja, ponovo su oslobodile Lebane, zarobile 34 i ubile oko 20 njemačkih vojnika. Pošto su 15. februara zauzele Kuršumliju (držale su je nedelju dana) veći dio teritorije topličkog kraja bio je pod njihovom kontrolom. Sredinom februara partizani su u selu Bojniku potukli bugarske snage (na bojištu je nađeno preko 100 mrtvih), ali su Bugari za odmazdu zapalili selo i strijeljali oko 500 djece, žena i staraca, ponavljajući time slična zvjerstva koja su u ovom kraju izvršili 1917. godine. Njemci, Bugari i četnici ponovo su pošli u napad i uspjeli da se preko Prokoplja probiju u Jablanicu. Iako su se naše snage povukle iz Bojnika, ipak neprijatelj nije uspio — zahvaljujući izvanrednoj aktivnosti i vještom manevrovanju naših snaga — da potpuno ovlada ovom važnom teritorijom, već je uskoro bio primoran čak i da se povuče u svoje polazne garnizone. Istu sudbinu doživio je i njegov sljedeći pokušaj, od 1. marta kod Gubetina i, od 3. marta na Malom Jastrebcu.

Pošto su uočili da neprijatelj primjenjuje takvu taktiku kojoj je cilj da se naši odredi izoluju jedan od drugoga, a zatim po dijelovima tuku, štabovi Jablaničkog i Topličkog odreda predložili su političkom rukovodstvu za Srbiju da se formira zajednički štab za sve partizanske snage u Srbiji radi njihovog koordiniranog dejstva. Ali, na žalost, do ostvarenja te umjesne zamisli nije došlo. Štaviše, u međuvremenu je stigla direktiva o mogućnosti zadržavanja snaga svakog odreda na svojoj teritoriji. A zbog krute primjene ove direktive počele su se upornije braniti neke teritorije, što, svakako, nije odgovaralo ni našim mogućnostima ni našoj pokretnoj taktici. Međutim, Jablanički odred je, i pored toga, bio odlučio da se pod pritiskom jačih neprijateljskih snaga povuče u rejon Toplice, da bi izbjegao frontalne borbe, a time i poraz. No, do ostvarenja ove odluke nije došlo, jer je zajedničko rukovodstvo — koje je na brzu ruku formirano — ubrzo poslije toga naredilo da se odred vrati u Jablanicu. Ove dvije protivurečne odluke koje su uslijedile u roku nekoliko dana, vojnički su „uspješno“ sprovedene u život, ali je ova druga odluka

imala teške posljedice kako u odnosu na naše snage, tako i na stanje na terenu.

Partizanske snage su razdrobljene na nekoliko grupa koje su se natrag probile na „svoj“ teren. Zbog toga je došlo do naglog osipanja boraca, tako da je tek u maju nastalo ponovno koncentrisanje snaga odreda.

Neprijatelj je vršio česte ispade jačim snagama iz garnizona, sa težnjom da iscrpi i razbije naše snage na Jastrepцу, ali bez uspjeha sve do kraja 1942. godine, mada su jake bugarske snage još u martu uspjele da posednu položaje na liniji Doljevac, Prokuplje, Kuršumlija. Time su razdvojene naše snage u Toplici na dva dijela, što je imalo značajnijih posljedica za dalja dejstva u tom rejonu, jer su naše ustaničke snage uskoro bile dezorganizovane i razbijene, a slobodna teritorija izgubljena ili svedena na slobodne planinske rejone Jastrepca, Radana i Čemernika. Do tako velikog osipanja odreda došlo je i zato što nijesu na vrijeme formirane manje ali čvrste jedinice, koje bi produžile uspješnu borbu u novim uslovima i održale njen kontinuitet. Prilična dezorganizovanost naših snaga u ovom kraju ispoljila se u toku januara — marta 1942. godine, naročito u pogledu metoda njihove upotrebe i osnovnih organizacionih načela. Umjesto da su stvarani čvrsti odredi sposobni za manevrovanje, dopustilo se rasparčavanje snaga u nekoliko većih grupa koje su se sve više topile u borbi i iščezavale sa terena. Jedan od razloga koji su doveli do tako brze dezorganizacije naših jakih snaga u rejonu u kome su uslovi za vođenje oružane borbe inače bili vrlo povoljni, bio je i u tome što se nije imalo dovoljno iskustva i što nije bilo mogućnosti da se njihova borba poveže sa borbom partizanskih snaga u susjednim rejonima. Tako je došlo do osjeke ustanka i u tom dijelu Srbije, ali samo privremeno, jer su se partizanske snage u toku proleća i ljeta 1942. godine donekle konsolidovale. Iako je veliki dio slobodne teritorije bio ranije izgubljen, one su pokazale veliku aktivnost naročito na teritoriji sjeverno od Toplice. U to vrijeme nastavili su dejstva Ozrenski i Nišavski odred u rejonu Svrljiga, planine Ozren i Knjaževca, a naročite uspjehe postigao je Crnotravski odred (koji je nastao od jednog dijela Babičkog odreda).

**REJONI DEJSTVA
PARTIZANSKIH ODREDA U SRBIJI
15. MAJA - 5. JULA 1943. god.**

22. jula 1942. godine oko 30.000 bugarskih vojnika i oficira preduzelo je snažnu, ali bezuspješnu ofanzivu protivu naših grupa na Jastrepcu, koja se završila poslije nekoliko dana. Štaviše, jedna naša udarna manja grupa, sastavljena od Rasinskog i Jastrebačkog odreda, upućena je u toku jula na Kopaonik i Goliju radi proširenja akcija i na tom terenu. Poslije dvadesetodnevnih upornih borbi, neprekidnih marševa i jakog otpora četnika (koji su kao saveznici okupatora i ovdje odigrali ulogu tampon vojske), ova grupa je ipak uspjela da oživi akcije u tom kraju i da ispolji svoju snagu.

I pored izvjesnog jenjavanja borbe u toku ljeta, partizanske grupe su nanosile male, ali stalne gubitke neprijatelju, rušile neke komunikacije i uništavale prevozna sredstva, kao što je, na primjer, na pruži Doljevac — Niš — Stalac razbijena jedna željeznička kompozicija i izbačeno iz stroja oko 300—400 njemačkih vojnika i oficira.

Nijemci su, 10. avgusta, na podstrek kvislinga Aćimovića, blokirali rejon Jastrepca i još jednom bezuspješno napali Jastrebački odred. Naše snage uspješnim protivnapadom (koji je počeo 4. septembra) razbile su blokadu neprijatelja i osujetile njegovu namjeru. Štaviše, Jastrebački partizanski odred (sastavljen od nekoliko grupa) izišao je iz ovih borbi sa oko 200 prekaljenih boraca i starješina.

Početkom novembra je oko 20.000 njemačkih i bugarskih vojnika i oficira, potpomognutih četnicima, otpočelo nove zamašne akcije, uglavnom protiv Kukavičkog partizanskog odreda, koji se pod pritiskom tako jakih snaga morao privremeno povući u Crnu Travu. Ovaj odred je tamo ostao do kraja januara 1943. godine, kada se ponovo vratio na Kukavicu.

Ni u toku zime 1942/43. godine, u uslovima koji su za naše snage bili izvanredno teški, neprijatelj nije uspio da razbije Jastrebački, Rasinski i Jablaničko-pasjački odred. Oni su naprotiv, zahvaljujući svojim upornim dejstvima i vještom manevrovanju, brzo ojačali. Osim toga, preduzete su potrebne mjere da se što bolje povežu i pripreme za predstojeća dejstva.

Dejstva naših snaga u ovom kraju u ljeto i u jesen 1942. godine imala su slične karakteristike kao partizanska dejstva u početnom periodu narodnooslobodilačkog rata. Naše manje grupe mnogo su se kretale, izbjegavale borbu sa jačim okupatorskim trupama, napadajući većinom njihova osjetljiva mjesta, da bi se zatim brzo prebacile u drugi kraj i tako prikrile trag neprijatelju itd. To je od boraca i starješina, naravno, tražilo krajnje napore. S druge strane, njihova dejstva nosila su neke od odlika dejstava manjih jedinica Narodnooslobodilačke vojske. Iako je u tim dejstvima bilo dosta praktičizma, sa svim nedostacima koji su pratili takve odrede i u nekim drugim rejonima zemlje (gdje se tako postupalo) ona su ipak odigrala pozitivnu, ulogu, jer su omogućavala da se vežu hiljade okupatorskih vojnika, četnika i neđićevaca. Dejstva tih snaga stvorila su uslove i osnovu za kasnije formiranje Narodnooslobodilačke vojske i u ovom kraju i za primjenu njene taktike.

*

U to vrijeme partizani Kosmajskog i Šumadijskog partizanskog odreda aktivno su dejstvovali u Šumadiji dolazeći u pojedinim akcijama čak i do samog Beograda. Oni su od kraja septembra do polovine decembra 1942. godine uništili rudnike u Rudovcima, Misači i Orašcu, napali Sopot i držali izvjesne teritorije u svojim rukama. Čačanski odred, iako malobrojan, sa uspjehom je napadao, skupno ili po grupama, željezničke pruge, stanice, telefonske i telegrafske veze i manje neprijateljske dijelove. Slične akcije izvodio je i Požarevački odred na svojoj teritoriji, a u Beogradu su nastavljene diverzantske akcije.

Zahvaljujući uspješima koje su postigli u toku 1942. godine u Srbiji partizanski odredi i grupe su već početkom 1943. godine prilično ojačali, a stvoreni su i neki novi odredi i grupe, tako da se već moglo misliti na stvaranje jezgra vojske i na postepeni prelaz od taktike partizanskih odreda na neke forme taktike brigada Narodnooslobodilačke vojske.

Početkom 1943. godine najveću aktivnost u Srbiji ispoljavao je Prvi šumadijski odred, koji je, pored ostalih

akcija, 4. februara napao neprijateljske snage u Belanovici, 1. marta u Budovcima, 13. maja u Lazarevcu, a noću 27/28. juna u Aranđelovcu. U to vrijeme u okolini Kragujevca dejstvovala su manje partizanske grupe koje su, zahvaljujući svojoj sve većoj aktivnosti, kao i u drugim područjima Srbije, kroz borbu postepeno ojačavale, mada još nijesu bile u stanju da pristupe formiranju odreda. Rasinski odred u toku 1942. godine nije uspio da se brojno dovoljno ojača, ali je početkom 1943. godine počeo uspješnije da dejstvuje i da se izvuče iz ranije začaurenosti. Pored oštalog, porušio je dio željezničke pruge Beograd — Niš i Stalac — Kruševac, izveo niz uspješnih diverzantskih akcija i u nizu zasjeda nanosio gubitke neprijateljskim dijelovima. On je u toku ljeta i jeseni izveo mnoge borbene akcije u vidu zasjeda, prepada i diverzija protivu okupatorskih trupa na komunikacijama i isturenim garnizonima. Tako je, na primjer, 17. juna na komunikaciji Kruševac — Brus uništio oko 20 njemačkih vojnika i zaplijenio jedan kamion. Tada je već imao oko 200 boraca i starješina, naoružanih sa 17. puškomitraljeza, i jednim mitraljezom, tako da se sa uspjehom hvatao u koštac i sa daleko nadmoćnijim neprijateljskim snagama. 12. oktobra dijelovi odreda su zapalili voz u Čitluku, a u novembru je demolirana fabrika željezničkih vagona i zavod za impregniranje vagona u Kruševcu. On je pri tome morao voditi računa i o jakoj grupi Keserovićevih četnika koja je često napadala njegove baze za vrijeme dok je izvodio borbene akcije protivu okupatorskih trupa, ili ga neposredno napadala sa leđa, što je, svakako, komplikovalo njegovu ionako tešku situaciju.

*

Da bi preneo direktive Vrhovnog štaba za dalje vođenje borbe i bogata iskustva glavnih snaga Narodnooslobodilačke vojske (Glavne i sličnih operativnih grupa) početkom februara 1943. godine stigao je u Glavni štab Srbije izaslanik Vrhovnog komandanta — Svetozar Vukmanović-Tempo. Pošto je održao savjetovanje sa predstavnicima Kukavičkog, Jablaničko-pasjačkog i Jastrebačkog

partizanskog odreda, odlučeno je da se formiraju krupniji odredi, i da se za čitavu teritoriju na lijevoj obali Južne Morave, od V. i M. Jastrepa na sjeveru do Kukavice na jugu, formira jedan jači partizanski odred. Tako je 8. februara formiran 1. južnomoravski odred od pomenuta tri partizanska odreda, s tim što je sada imao tri bataljona, koji su se nalazili na Kukavici, Radanu i Jastrepku. Organizaciono učvršćeni, oni su odmah otpočeli da izvode intenzivnija i uspješnija dejstva na tom važnom području. Tako je 8. februara 1943. godine protjerao neprijateljsku grupu sa Bunatovca (koja je na bojištu, pored ratne opreme, ostavila i 15. mrtvih), a zatim izveo niz uspješnih akcija na komunikaciji Leskovac — Skopje. U martu iste godine onesposobio je rudnik Lece, razbio njegovu posadu i zaplijenio izvjesne količine ratnog materijala, a 13. marta, poslije žestoke borbe, razbio je i protjerao dijelove bugarskih okupacionih trupa kod Jovića Livada. Tom prilikom ubijeno je i ranjeno oko 50 neprijateljskih vojnika i oficira i zaplijenjeno 18 mitraljeza i puškomitraljeza, preko 200 pušaka i druge opreme. Sljedećeg dana angažovane su jače snage 7. bugarske divizije, ali je glavnina odreda uspjela da se dijelom prebaci na Kukavicu, a dijelom na V. i M. Jastrebac. Do sredine ljeta 1. južnomoravski odred nije imao većih sukoba (od značajnijih treba pomenuti napade na neprijateljske garnizone u Lebanu, Bojniku i Žitnom Potoku), ali je razvio veoma intenzivan politički rad u selima sjeverozapadno od Kukavice i u sjevernom dijelu Toplice, tj. na teritoriji koja je bila pod uticajem četnika. Tako je pojačan priliv novih boraca, od kojih su u julu formirana još dva udarna bataljona u sastavu odreda. On je u avgustu 1943. godine nanio velike gubitke četnicima, njemačkim snagama i Šiptarima na Radanu i u Pustoj Reci i u isto vrijeme im onemogućio da pljačkaju stanovništvo ovog kraja.

19. januara 1943. godine 40—50 boraca Jastrebačkog i Rasinskog odreda ponovo je upućeno u Župu i na Koponik, tj. na teritoriju koju su kontrolisali Keserovićevi četnici, oslonjeni na okupatorske trupe susjednih garnizona i na postaje ruskog korpusa u dolini Ibra. U stvari, trebalo je da se osvajanjem ovog važnog prostora i razbijanjem

četničke baze stvore povoljni uslovi za kasnija dejstva na neprijateljske komunikacije prema jugu, u dolini Ibra, i da se omogući povezivanje sa partizanskim snagama u Šumadiji, Ibarskim odredom, a kasnije i sa snagama 2. udarnog korpusa koji je tada držao veći dio doline Lima.²⁶

Blagodareći vještom manevrovanju, ova grupa je uspjela da izbjegne uništenje koje joj je priredilo oko 1.500 četnika. Štaviše, ona im je u povremenim iznenadnim napadima nanosila izvjesne gubitke i za izvjesno vrijeme paralizala njihovo dejstvo sa tog pravca. Tako je kod sela Razbojne iznenadila jednu grupu četnika, nanijela joj znatne gubitke i zaplijenila izvjesne količine oružja i opreme.

Da su odredi na ovu teritoriju mogli uputiti nekoliko stotina, umjesto pedesetak boraca, uspjeh bi, svakako, bio veći, a četničke snage, možda, razbijene i tučene. Time bi se stvorili uslovi za brzo ojačanje odreda i njihovu veću slobodu manevrovanja, a otklonila bi se i stalna opasnost od četnika koji su znatno remetili planove ova dva odreda. Taj zadatak je sredinom 1944. godine uspješno izvršila grupa divizija koja je iz Crne Gore nastupala preko Kopaonika u Srbiju i do nogu potukla Keserovićeve četnike.

Pojedine partizanske grupe izvodile su manje borbene akcije i u niškom okrugu, naročito da bi onesposobile rudnike uglja.

Blagodareći našim ofanzivnim dejstvima poslije bitke na Neretvi i Drini i izbijanja snaga Glavne operative grupe (u proljeće 1943. godine) na teritoriju Crne Gore i Hercegovine, posredno je potpomognut razmah oružane borbe partizanskih odreda u Srbiji. Osim jačanja već postojećih, formiraju se novi odredi i grupe, a njihove snage sve više povezuju i rastu. Oni se i organizaciono učvršćuju i počinju da primjenjuju taktiku koja je odgovarala tak-

²⁶ 2. udarni korpus je od oktobra 1943. godine djelovao na teritoriji Crne Gore i Hercegovine, spremajući se da u prvoj polovini 1944. godine, prema zamisli Vrhovnog komandanta, dijelom svojih snaga (tri divizije) upadne u Srbiju, sa ciljem da u sadejstvu sa 1. proleterskim korpusom i jakim snagama Narodnooslobodilačke vojske — brigadama i divizijama — koje su tamo već postojale — otpočne konačno čišćenje okupatorskih trupa iz Srbije.

tici jedinica Narodnooslobodilačke vojske, obrazujući solidno jezgro za formiranje novih jedinica — brigada. Naime, Glavni štab za Srbiju, cijeneći razvitak oružane borbe, svoje mogućnosti i potrebu da se taktička dejstva dižu na veći nivo (slično dejstvima formiranja Glavne i sličnih operativnih grupa Narodnooslobodilačke vojske), naredio je da se krajem juna 1943. godine od partizanskih odreda, počnu formirati udarni bataljoni — jezgro budućih brigada Narodnooslobodilačke vojske u Srbiji. Tako je 25. septembra iste godine u Srbiji formirana 1. šumadijska brigada (pod komandom Radivoja Jovanovića-Bradonje), a 11. oktobra — 1. južnomoravska brigada. Formiranjem udarnih bataljona i 1. vojvođanske brigade (pretežno od boraca iz Srema) u toku jula, zatim ove dvije brigade i još četiri brigade (početkom 1944. godine), stvara se Narodnooslobodilačka vojska i u Srbiji²⁷), koja se poslije toga naglo razvija. Tako su u prvoj polovini 1944. godine na teritoriji Južnomoravskog operativnog područja već postojale sljedeće snage: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8. i 9. južnomoravska brigada, osim 1. južnomoravske brigade (koja je u novembru 1943. godine bila upućena prema istočnoj Bosni), zatim pet odreda i tri komande područja, sa oko 50 bataljona od po 150—200 ljudi, tj. 8.000—10.000 boraca i starješina. Iako su dejstva odreda poslije toga dobila pomoćni karakter, ona ipak nijesu gubila svoj značaj sve do oslobođenja širih i kompaktnijih teritorija u Srbiji u drugoj polovini 1944. godine. A tada se od postojećih odreda i novih boraca sa oslobođenih teritorija formiraju brigade i divizije, koje su krajem 1944. godine obrazovale glavninu 1. i 2. armije Narodnooslobodilačke vojske (Jugoslovenske armije).

*

Zašto je okupator u toku 1941. i 1942. godine mogao postići veće uspjehe vojnog karaktera u borbi sa partizanskim snagama u Srbiji, razloge treba tražiti i u tome

²⁷ 19. maja 1944. godine na Radanu je formirana 21. udarna divizija Narodnooslobodilačke vojske (kao prva divizija Narodnooslobodilačke vojske u Srbiji).

što je uspio da izvrši maksimalnu mobilizaciju političkih i vojnih snaga reakcije i da formira državnu mašinu. Međutim, njegovi politički rezultati nijesu bili istovjetni sa vojnim, jer je reakcija ipak počela da vrlo osjetno gubi političke pozicije zbog otvorene saradnje sa okupatorom, terora i uopšte otvorene anacionalne politike.

Što su se partizanske snage ipak održale u Srbiji razlog treba tražiti i u tome što neprijatelj nije uspio da na čitavoj teritoriji Srbije uništi partijsku organizaciju. Kasnije se pokazalo da je partijska organizacija svugdje tamo gdje je ostala, makar samo i sa po nekoliko drugova na srez, bila u stanju da ponovo uzme političku situaciju u svoje ruke i organizuje borbu. Osim toga preostali broj partizana u stvari je predstavljao vojni i politički kadar koji je kasnije poslužio kao jezgro za dalje narastanje kako samih organizacija, tako i za dalji razvoj naših jedinica.

U svakom slučaju, bilo je bitno da postojeći mali partizanski odredi proširuju svoju političku bazu u teritorijalnom smislu, kao bitan uslov ne samo za sopstveno jačanje i stvaranje povoljnih mogućnosti za vojna dejstva, nego i za uvlačenje sve širih masa i teritorija u narodnooslobodilački pokret. Razumije se da su odredi u praksi mogli djelovati srazmjerno svojim stvarnim mogućnostima. Naći se na nekoj „neograđenoj“ teritoriji sa malim snagama značilo je izložiti se uništenju. A da bi mogli razviti veću aktivnost trebalo je da budu što snažniji. Zato ih je trebalo ojačati iz gradova, jer su realni uslovi za to postojali. Ovakav zahtjev je više puta postavljen političkom rukovodstvu za Srbiju, ali iz nekih meni nepoznatih razloga nije usvojen. Međutim, Glavni štab za Srbiju je i pored toga, u granicama svojih mogućnosti, činio što je mogao da odredi usvoje ofanzivnu taktiku, tako da je u Šumadiji krajem 1942. godine postojala slobodna teritorija takoreći od Avale do Kragujevca.

Na jugu Srbije ofanzivna dejstva odreda su početkom 1943. godine takođe postala dominantna. Koliko mi je poznato to je bio jedinstven slučaj u našem ratu, da se narod poslije ugušenja ustanka na jednoj teritoriji, sam sopstvenim snagama ponovo dizao na ustanak. U ostalim kra-

jevima (kao uostalom i nekim krajevima Srbije) obavezno je bila nužna intervencija naših glavnih ili krupnih snaga.

Iako su se odredi u Srbiji, poslije tzv. prve neprijateljske ofanzive, vratili na niže, pa i početne forme dejstava, ipak treba imati u vidu da je vojno-politička situacija tada bila veoma teška. *Suština je bila u tome na koji će način odredi (tj. vrlo male snage) najefikasnije uticati na razvitak političke situacije.* Zadataka odnosno mogućnosti za akciju bilo je veoma mnogo, tako da su i dejstva mogla biti uperena u veoma različitim pravcima (tj. prema karakteru zadataka). Trebalo je odabrati onaj pravac, tj. one zadatke koji će najviše doprinijeti razvitku političkog stanja. Ti zadaci, s jedne, i naše mogućnosti, s druge strane, odnosno vojna situacija, uslovljavali su *metode dejstva i organizacione forme.* I ovdje je važno pravilo da se taktika (tj. metodi) potčinjavaju ciljevima i situaciji, a ne obrnuto.

G E R I L A²⁸⁾

Gerila je stara otprilike koliko i ratovi, jer je u raznim vidovima i uslovima često primjenjivana u borbi protivu osvajača i davala rezultate koji su u dobroj mjeri rasterećivali dejstva glavnih snaga. Forme borbenih dejstava mijenjale su se prema vremenu u kome se dejtvovalo i zadacima koji su joj se postavljali. Dejstva gerile se ni u prošlosti nijesu uvijek ograničavala samo na manje akcije grupa, već se uvijek težilo razvijenim dejstvima manjih vojnih formacija (neregularne vojske), ponekad razdvojenih po rejonima i po zadacima, a ponekad i objedni-

²⁸⁾ Na prvi pogled izgleda neprirodno što se gerila, koja ima karakter početnih partizanskih dejstava, razmatra poslije dejstava odreda. Međutim, treba imati u vidu da su ustanci u našoj zemlji bili većinom karakteristični po masovnosti i velikom učešću partizanskih odreda i da se nije počelo sa gerilom, kao najnižom formom partizanskih dejstava. Do gerile je u nekim krajevima dolazilo kasnije poslije osjeke ustanaka, poslije poraza nekih partizanskih odreda, dakle, u vrijeme kada je na tim teritorijama bila jedino gerila mogućna kao forma borbe. kao preduslov za ponovni prelaz na više forme — na dejstva partizanskih odreda i brigada.

njenih. To joj je davalo sve veći vojnički sadržaj i omogućavalo joj da u povoljnoj situaciji glavnih snaga narasta i izvršava značajnije zadatke. U nju su redovno spadala i mnoga politička dejstva koja su imala izvanrednu mobilizatorsku ulogu za pokretanje naroda u borbi protivu osvajača.

Gerila (guerilla—riječ španskog porijekla), znači *mali rat*, tj. borbena dejstva naoružanih grupa stanovnika neke zemlje izvan sastava redovne vojske, koje se bore na sopstvenoj teritoriji protivu okupatora, tj. u njegovoj pozadini. U prošlosti su borci tih grupa nazivani geriljerosi, pa su i naši borci u nekim rejonima nazivani sličnim imenom — gerilci. — Gerilu su vrlo uspješno primjenjivali Španci u ratu protivu Napoleonovih trupa 1808—1814. godine. Međutim, iako je tamo ponikao, ovaj naziv ne odgovara potpuno metodi borbenih dejstava španskih geriljerosa (guerrilleros), a još manje našem metodi. U stvari, i Španci su izvodili dejstva koja su prelazila okvire gerile (kako je mi shvatamo), jer su ona donekle bila slična dejstvima koja su naši partizanski odredi izvodili, pa i veće formacije Narodnooslobodilačke vojske. Po našem shvaćanju gerila je takav vid borbenih dejstava u pozadini neprijatelja koji se umnogome ne razlikuje od dejstava partizanskih odreda, iako se može izvoditi manjim snagama od snaga odreda. Zato između nje i početnih dejstava partizanskih odreda ne treba ni tražiti neku vještačku granicu. Čitalac će zbog toga u ovom tekstu nailaziti na slučajeve da se jedan termin upotrebljava pored drugog, ili da se jedan od njih nadopunjuje drugim. Naziv gerila ponovo su prihvatili borci partizanskih grupa u Crnoj Gori i Hercegovini poslije povlačenja naših glavnih snaga u Bosansku krajinu i svojim dejstvima dali naziv gerila, te ga zato ovdje i upotrebljavam. Vjerovatno da su to učinili zato da bi i time na neki način odredili metod borbenih dejstava grupa, koje nijesu bile partizanski odredi, iako su težile da ta njihova manja dejstva što prije dobiju karakter dejstava odreda.

Gerilu, kao vid borbenih dejstava na raznim stepenima, mogu voditi i borci partizanske — narodnooslobodilačke ili slične vojske, organizovani i u veće formacije, ako

taj vid dejstava trenutno najbolje odgovara razvitku oružane borbe u cjelini, i nekoj konkretnoj situaciji (kao što su ga primjenjivale i neke taktičke formacije Narodnooslobodilačke vojske, razumije se ako su iz bilo kojih razloga na to bile prisiljene makar i privremeno. Takav je slučaj bio sa 6. istočnobosanskom brigadom skoro godinu dana (1942—1943), koja je osim toga primjenjivala i neku taktiku čestih pokreta i suviše „elastičnog“ shvatanja suštine dejstva brigade, tako da nije ni mogla dati one rezultate koje bi postigla da je primjenjivala ispravniju taktiku. Istina, ona je bila u teškoj situaciji zato što je bila usamljena i što se morala održati na tom terenu).

Gerila je ipak odigrala određenu političku, moralnu i mobilizatorsku ulogu u rejonima gdje smo privremeno bili poraženi i prisiljeni da se latimo nje kao jedinog prihvatljivog vida borbenih dejstava. A ono što je činilo osobenost borbenih dejstava narodnooslobodilačkog rata bile su i te raznovrsne forme dejstava koje su prilagođavane uslovima u tim rejonima i potčinjavane dejstvima glavnih snaga, čineći sa njima jednu cjelinu.

Treba napomenuti da je gerila u onim rejonima gdje u samom početku nije došlo do masovnog ustanka (kao u Crnoj Gori, dijelu Bosne i Hercegovine, Lici itd.) za duže ili kraće vrijeme bila preovlađujući metod dejstava, naročito u početnom periodu. Tipičan primjer su dejstva partizanskih odreda u Srbiji u periodu jul—avgust 1941, dok su u mnogim dijelovima Hrvatske za mnogo duži period bila karakteristična naročito u Slavoniji, Zagorju, Dalmaciji itd. Naravno, sva ta dejstva su stalno imala tendenciju da se približavaju dejstvima većih odreda, a kasnije i dejstvima Narodnooslobodilačke vojske.

Gerila, o kojoj je ovdje riječ, bio je najniži stepen vojne organizacije i djelatnosti naših snaga — manjih partizanskih odreda i grupa. U početku borbenih dejstava, ili neposredno prije toga na okupiranoj teritoriji formirani su odredi ili grupe da bi kao inicijalni faktor otpora otvorili vrata ne samo većim i masovnijim dejstvima, nego i rasprostranjenijoj i razvijenijoj vojnoj organizaciji i ustanku uopšte. I njihova dejstva, odvijala su se u vidu zasjeda, prepada i diverzija. Jednom riječju, to su bile veoma brze

akcije u kojima su se manji odredi ili grupe brzo pojavljivale i ubrzo nestajali, bez pretenzija da vode neke značajnije bojeve i duže akcije. Takvi zadaci su im odgovarali, jer bi svoje ograničene snage, u protivnom, izložili udarcima nadmoćnog neprijatelja. Uporedo sa jačanjem i učvršćivanjem odredi i grupe su morali voditi računa i o obezbjeđenju šire političke akcije na terenu da bi, oslonjeni na sve jaču političku osnovicu, mogli postepeno izvoditi veće akcije i popunjavati svoje redove novim borcima. Zbog naglog razvoja našeg rata, tj. dizanja ustanka u Crnoj Gori i Srbiji i u nekim drugim krajevima i zbog formiranja raznovrsnih i krupnih formacija Narodnooslobodilačke vojske, ovakav vid borbenih dejstava je za duže vrijeme igrao važniju ulogu samo u nekim rejonima Hrvatske i Makedonije. Dakle, gerila zbog toga kod nas i nije mogla igrati onu ulogu koju je igrala u prošlosti i u nekim drugim zemljama u drugom svjetskom ratu, bez obzira na to što je ona u nekim rejonima zadugo bila jedini vid borbenih dejstava partizana poslije povlačenja glavnih snaga u Bosansku krajinu i što predstavlja specifičan dio našeg vrlo bogatog vojnog iskustva.²⁹).

U ovom kratkom izlaganju, koje treba da dopuni ono što je rečeno o partizanskim dejstvima u početnom periodu rata, tj. o dejstvima partizanskih odreda, iznijeću samo neke njihove osnovne karakteristike zato da bi čitalac lakše shvatio osobenosti partizanske taktike narodnooslobodilačkog rata i raznovrsnosti formi kojima se ona odlikovala. To će upotpuniti izlaganje o *maloj taktici*, kako bi se mogla nazvati taktika početnog perioda narodnooslobodilačkog rata i taktika gerila u pojedinim rejonima.

U početku je većina naših borbenih dejstava bila planirana kao neka vrsta gerilsko-partizanskih akcija na što široj teritoriji, jer smo vjerovali da će nam okupator u početku onemogućiti drukčija dejstva zbog teškoće povezivanja malih vojnih formacija koje su kao dijelovi odreda

²⁹ U ovom radu ću se ograničiti na ona tipična dejstva gerile u Crnoj Gori, Hercegovini i Srbiji poslije našeg povlačenja 1941—1942. godine, jer su ona bila izvođena u jednoj sasvim drugoj situaciji od one u kojoj je gerila izvođena u početku rata i za mnogo kraći period.

dejtvovala u određenim rejonima. Negdje je to praksa potvrdila, a negdje ustanci opovrgli. Zato su borci partizanskih četa i bataljona i skoro svih partizanskih odreda u nekim krajevima i nazvani „gerilci“, pa čak i u Crnoj Gori i u nekim drugim krajevima gdje je borba protiv okupatorskih trupa dobila karakter ustanka³⁰). Ali takva početna koncepcija nije smetala da te akcije dobiju širi karakter i da prerastu u ustanak. Ona je davala samo osnovne konture, smisao i početnu kariku narodnooslobodilačkog pokreta, ostavljajući sve mogućnosti za prelazak na viši stepen borbenih dejstava. Pri tome se težilo da se po svaku cijenu izbjegnu avanture seljačkih ustanaka (koji se ne odlikuju dugotrajnom oružanom i drugom borbom) i da se obezbijedi sve čvršća i organizovanija borba u vojničkom smislu, da borba obuhvata sve veće mase i da se preko nje vrši postepeni društveni i revolucionarni preobražaj.

Kad su neposredno poslije kapitulacije bivše jugoslovenske vojske, po uputstvu Glavnog štaba iz Beograda, na većem dijelu teritorije Jugoslavije, formirane grupe približne jačine od 10—20 do 40 i više boraca, bilo je dovoljno jasno da će one, bar za izvjestan period, dejtvoovati razdvojeno i što jednostavnije, ali bez dovoljnog sadejstva i vojničke rutine. Tada je bilo glavno da se na što široj teritoriji, pokrene oružana borba, makar i na regionalnom principu, i da se u nju postepeno uvlače sve veće mase naroda. Uporedo sa postepenošću borbene prakse trebalo je obezbjeđivati njenu neprekidnost i uspon borbe, tj. brzo usavršavanje vojne doktrine i organizacije. Tako su i otpočeli naši tzv. *mali ratovi*, koji su najprije organizovani po rejonima, a zatim se postepeno pretvarali u jedan moćan i po raznovrsnosti dejstava i rastućem intenzitetu kva-

³⁰ Taj naziv narod nije razumio ni rado prihvatao, zato što mu je bio mnogo bliži naziv „partizani“, poznat iz ratova protiv Napoleona u Rusiji 1812. godine, zatim iz oktobarske revolucije i intervencije. Međutim, tim nazivom se na neki način htjela pokazati širina borbe, jer je postojala bojazan da se naziv „partizani“ ne protumači kao da dolazi od riječi partija i da je učešće u borbi zbog toga obavezno samo za pripadnike Partije, njene najbliže simpatizere i komunističku omladinu.

litativno nov — narodnooslobodilački rat. Tako brz uspjeh mogli smo postići zato što je naše vojnopoličko rukovodstvo pravilno ocijenilo postojeće uslove i mogućnosti narodnooslobodilačkog pokreta i na osnovu toga postavljalo odgovarajuće ciljeve i zadatke, ne držeći se nikakvih krutih okvira.

Karakteristično je da se gotovo svugdje težilo da se sa gerile što prije pređe na viši nivo borbenih partizanskih dejstava, bez obzira na to što je gerila najbolje odgovarala nekoj konkretnoj situaciji i što takvi brzi skokovi u većini slučajeva nijesu sasvim odgovarali razvoju događaja. Mnoga borbena dejstva su u uslovima ustanaka nosila neke osobine gerile. To su uslovljavali karakter borbe a donekle i skućene vojničke mogućnosti ustaničkih odreda čije su jezgro činile ranije formirane grupe. A pošto je većina dejstava odgovarala razvoju situacije, rastu grupa i njihovom prerastanju u odrede, a ovih u veće formacije, i pošto se nijesmo kruto držali samo onih zadataka koje su dobile grupe, ona su bila uspješna tako da više nije bilo toliko važno da li će svugdje biti na istom nivou, koliko to da se stalno dejstvuje i očuva inicijativa. Međutim, blagodareći brzom razvitku narodnooslobodilačke borbe, borbena dejstva naših snaga brzo prevazilaze gerilu, tako da se ona još neko vrijeme ili povremeno zadržala samo u izvjesnim krajevima naše zemlje. Tako je moralo i biti, jer je uskoro postalo jasno da se na stari gerilski pa čak i partizanski način ne može ratovati u novoiskrslim uslovima, koji su postavljali mnoge nove i krupnije političke i vojničke zahtjeve. Naime, za te uslove su bili preuski početni okviri borbenih dejstava grupa te su se morale tražiti nove forme — bojevi i operacije na sve većim područjima. Praksa je vrlo brzo pokazala da je gerila bila izraz nužde. Takav skok neminovno je nametao razvoj narodnooslobodilačke borbe i brzi uspon naših oružanih snaga.

Već sam rekao da su naša početna borbena dejstva bila prvenstveno planirana kao dejstva partizanskog karaktera. Međutim, karakteristično je da su ona prevaziđena u većini rejona Jugoslavije prije no što se i oformila potrebna taktika gerile sa svim njenim specifičnostima. Zato su se kasnije i pojavljivale velike teškoće kada je u nekim

rejonima trebalo sa širih vojnih akcija, koje su ponekad dobijale karakter operacija, ponovo prelaziti na sistem gerile. Te teškoće su bile utoliko teže ukoliko se taj vid borbenih dejstava smatrao izrazom nužde. Pošto nije dovoljno oproban, izučen i prihvaćen, to znači da je tek kroz praksu trebalo izučiti, razumije se, u mnogo težim i složenijim uslovima. Zato su morali podnijeti ogromne teškoće naši borci koji su ostali na terenu poslije odstupanja naših glavnih snaga iz Srbije, Crne Gore, Hercegovine, istočne Bosne itd. Teškoće su bile utoliko veće što je poslije toga nastalo prilično pasiviziranje dijela stanovništva napuštenih teritorija. Iako su se u tim grupama većinom nalazili prekaljeni borci partizanskih odreda — komunisti, skojevci i odani simpatizeri — oni ipak nijesu bili u stanju da spriječe okupatorski teror i brutalne deportacije stanovništva, niti da za izvjesno vrijeme objasne narodu uzroke privremenih neuspjeha. Zbog toga ni narod nije imao dovoljno hrabrosti da prihvati grupe i da im omogući da pređu u aktivna dejstva. Štaviše, dobar dio seljaka — zbog odmazde okupatorskih trupa poslije izgubljene bitke i povlačenja naših glavnih snaga — nije htio ni da čuje za partizane i gerilce. Nemajući jačeg oslonca u narodu, i same grupe su se — pod uticajem poraza — ponegdje povlačile, jer su mogle očekivati nove odmazde i nesreće ako bi prešle u akciju. Zbog toga je trebalo mnogo napora da se ponovo pridobije narod i izoluje od kvislinga i da se povrati njegovo povjerenje.

Formiranjem grupa za vođenje gerile, u njenom najjednostavnijem vidu, na teritoriji koju su naše snage privremeno napustile, bilo je jedino rješenje za nastavljavanje borbe i osiguranje njene perspektive. I ne samo to. Dejstva takvih grupa umnogome su olakšavala položaj glavnih snaga Narodnooslobodilačke vojske, jer su one za sebe vezivale dosta jake neprijateljske snage (koje su stalno trpjele makar i manje gubitke). Pored toga, napuštena teritorija se nije smjela ostaviti na milost i nemilost okupatorskim trupama i njihovim saveznicima: ustašama, četnicima, raznim milicijama, separatistima i svim drugim kvislinzima. To se nije smjelo učiniti ne samo zbog toga što bi se time omogućilo lakše prisilno uvlačenje naroda u borbu protivu Na-

rodnooslobodilačke vojske i olakšao položaj okupatorskih trupa i okupacije u cjelini, nego i zbog vojnopolitičkih razloga, jer bi se izgubila osnovica za buduća dejstva, a i moralne posljedice bi bile katastrofalne. Zato su od boraca i starješina partizanskih odreda i partizanskih radnika sa tog terena ponovo formirane grupe od po 5—10 do 20 boraca i starješina sa zadatkom da na toj teritoriji vezuju neprijateljske snage, da politički i vojnički razbijaju kvislinške formacije i njihov uticaj i da politički djeluju na mase koje su bile pokolebane poslije naših privremenih poraza u tim rejonima. Pored toga, one su imale zadatak da u povoljnoj situaciji stvaraju nove partizanske grupe i odrede koji će na tom „vrućem“ terenu, pored čisto borbenih — vojničkih zadataka — ispoljavati i veliki politički efekat. — Nesreća je bila u tome što su grupe na brzinu formirane, što su im se mogle dati samo opšte instrukcije; što ih nismo mogli podržati dok stanu na noge i što ih okupator i četnici nijesu pustili ni dāna na miru da se srede, pripreme za borbu, povežu i organizovano dejstvuju. Nedostajali su i jedinstveni štabovi koji bi u svakoj od tih pokrajina ili rejona usmjeravali, bar u najopštijem smislu, njihova dejstva. Grupe su imale mnoge zadatke: da u svom rejonu vrše brze i smjele napade u vidu zasjeda i prepada na kolone i grupe neprijateljskih trupa, a zatim da brzim i vještim pokretom izbjegavaju protivudar neprijatelja; da primjenjuju razne vrste diverzija, naročito po komunikacijama, skladištima i drugim objektima; da ometaju organizovanje kvislinških (tampon) vojnih formacija; da održavaju prisnu vezu sa narodom, da mu objašnjavaju uzroke privremenih neuspjeha i da ga u povoljnoj situaciji ponovo uvlače u oružanu borbu i u formacije Narodnooslobodilačke vojske, itd.

Dakle, zadaci grupa bili su umnogome slični zadacima partizanskih odreda, samo su zadaci grupa imali ograničenije ciljeve, jer su bile brojno slabije od odreda, a i dejstvovale su u mnogo težim uslovima.

U početku nije bilo važno koliko će grupe biti brojno jake i da li će nanositi velike gubitke neprijatelju, već je bilo mnogo važnije da neprekidno dejstvuju, da neprijatelju stalno nanose makar i najmanje gubitke, da pokažu

narodu da nijesu napustile borbu, a neprijatelju da su neuništive i da su porazi samo privremeni. Drugim riječima, u početku su bile zamišljene manje ali mnogobrojnije akcije koje su postepeno imale da dobijaju politički organizovaniji karakter. Međutim, naše snage — naročito one u Crnoj Gori — nijesu bile ni male ni slabe. Štaviše, može se reći da je u tim grupama bio ostavljen dosta veliki broj starih i iskusnih boraca i starješina za dejstva u pozadini neprijatelja. To je učinjeno zato što se pretpostavljalo da će za takva dejstva, bez obzira na jednostavnost gerilskih akcija, biti potrebni takvi borci i starješine koji će se brzo snalaziti u svakoj situaciji i savladivati sve teškoće, što je bilo od bitnog značaja za dejstva gerile i povezivanje grupa. Osim toga, pretpostavljalo se da će tako politički jaki ljudi mnogo brže prevazići prvu tešku krizu; da će okupator uskoro povući dio svojih snaga sa te teritorije i da će se za nekoliko mjeseci od tih grupa ponovo stvoriti partizanski odredi, koji će preuzimati inicijativu i ispoljavati sve veću aktivnost. Istina, dešavalo se da su grupe u početku, iz ovih objektivnih, a i drugih subjektivnih razloga, zatajile i u odlučnom momentu izgubile orijentaciju. To se desilo zbog toga što rukovodstva pokreta nijesu odmah pristupila pripremi i organizaciji akcija, i što nijesu povezivala grupe i dala im konkretne zadatke. Kasnije je to bilo sve teže postići, jer je neprijatelj sve više otežavao veze između grupa dok ih nije sabio u skrovišta, tako da su na teritoriji Crne Gore bile paralisane sve njihove vojničke akcije sem one u Vasojevićima, gdje se grupa na vrijeme prenula i uvidjela da se samo odlučnom akcijom može izaći iz te teške situacije. Neke grupe su kasnije u nešto povoljnijoj situaciji, zahvaljujući upornom političkom radu u toku jeseni i zime 1942—43. godine, sa manje ili više uspjeha oživjele i počele borbene akcije, ali su se osjećale teške posljedice početne pasivizacije, sve dok se konačno nijesu oslonile na formacije Narodnooslobodilačke vojske. Dakle, ono što je u početku propušteno bilo je kasnije teško nadoknaditi, naročito kada su se četnici organizovali i snabdjeli uz pomoć okupatora kome su neprekidno davali sve podatke o kretanju i namjerama ne samo grupa nego i pojedinaca.

Zakašnjenje sa otpočinjanjem borbenih akcija u Crnoj Gori, zbog izvanredno teških uslova koji su nastali za grupe i davanja skoro isključive prednosti, politici, da bi se spriječila izolacija, crnogorske grupe su se zadugo začaurile, vršeći samo pasivne pokrete za očuvanje života ljudi koji su bili u stalnoj opasnosti. Trinajestojulski ustanak je poslije nekoliko dana bio privremeno tučen iako nije bio poražen. Nadmoćne italijanske snage nijesu uspjele da unište crnogorske partizane, ali su rukovodstva privremeno izgubila orijentaciju (govorilo se o dizanju „drugog ustanka“ — takav proglas je kasnije čak i izdat od strane rukovodstva Crne Gore, tako da se poslije pauze od nekoliko mjeseci ponovo prešlo na akcije itd.). To se desilo uglavnom zbog toga što su mase bile ponesene ustankom, a nijesu znale kako treba reagovati na protivofanzivu nadmoćnog neprijatelja. Politika „čuvanja“ kadrova i nasjedanje oportunističkoj politici seljaka, koji su se bojali nove odmazde (ubijanja, uništenja naselja i deportacije) ako se produži oružana borba, uticali su na rukovodstvo da zauzme takav stav. Partizani su zato pasivno čekali nekoliko mjeseci na nove akcije. A da bi greška bila još veća, napuštena je borba protivu okupatora i počela ona kratkovida akcija pojedinačnog uništenja izdajnika i špijuna koji su bili u službi okupatora. Na taj način pojavljivali su se simptomi građanskog rata, jer je u toj akciji nedostajala borba protivu osnovnog neprijatelja — okupatorskih trupa.³¹⁾

Pomenute slabosti svestrano su iskoristili organizatori četničkog i separatističkog pokreta u Crnoj Gori, u tom vremenu, koji su skoro nesmetano razvijali svoju neprijateljsku — izdajničku djelatnost — mobilisali narod za borbu protiv partizana i slali četničke vojne formacije čak u Bosnu, u borbu protivu Narodnooslobodilačke vojske. Dejstvujući kao dio okupatorske vojske, od koje su dobijali zadatke, oružje i opremu, četnici su napravili velike

³¹⁾ Umjesto da izvuku pouke iz tog perioda, gerilci su napravili skoro istu grešku, misleći da će se kao i ranije u povoljnoj situaciji izvući iz te začaurenosti i neaktivnosti. Ali situacija grupa bila je teža od situacije odreda 1941. godine, pa su i posljedice morale biti teže i komplikovanije.

usluge okupatoru, jer su otežavali gerilskim grupama da se aktiviraju i brže prerastaju u partizanske odrede. Oni su terorom i prijetnjom izolovali i postepeno uništavali „pozadince“. Četničke patrole su danonoćno krstarile po terenu³²) da gerilci ne bi dolazili do hrane i da bi im onemogućili povezivanje i prelazak u nove akcije. Četnici su organizovali prismostru partizanskih porodica koje rjesu bile internirane u koncentracione logore da bi sigurno kontrolisali sve veze pozadinaca sa narodom. Sve to i četnička kama, kao varvarski metod borbe tih savremenih divljaka, odvojilo je zastrašeni narod od pripadnika grupa, jer je bilo sve manje perspektive da će doći do ozbiljnije akcije u onim rejonima koje su napustile naše glavne snage. Prema tome, zahvaljujući saradnji četnika i crnogorskih separatista, stvoreno je nesnosno stanje za pripadnike gerilskih grupa. Služeći kao prethodnica okupatorskim snagama u sistematskom pretresanju terena i uništavanju gerilaca četnici i separatisti su vršili najprljaviji posao u službi okupatora. A okupatorske trupe su — da bi još više zaplašile narod i pokazale svoju snagu i potpun savez sa četnicima — zajedno sa njima vršile povremene ispade van garnizona, tukući artiljerijskom vatrom naselja ili određene rejone na koje su četnici izvodili svoje prljave akcije. Četnici su održavali stalnu vezu sa okupatorskim trupama i izvodili svoje akcije pod rukovodstvom okupatorskog komandanta i po njegovim zamislima, sa jednim ciljem — uništenje pripadnika grupa. Blagodareći takvoj akciji četnika i Italijana, nije se mogla spriječiti pasivna mobilizacija, koja je bila oslonjena na već razvijenu dosta jaku i vojnički prilično solidnu četničku organizaciju Pavla Đurišića i drugih u borbi protivu Narodnooslobodilačke vojske. Zbog toga su se dejstva gerilsko-partizanskih grupa i političkih radnika uglavnom svela na propagandu među prinudno mobilisanim četnicima.

³² Pretresanje terena vršilo se do detalja i po nekoliko puta u nekoliko uzastopnih dana. U njemu su često učestvovali skoro svi seljaci tog rejonu pod četničkim bajonetom.

SPECIFIČAN RAZVOJ GERILE U VASOJEVIĆIMA

(Skica 6)

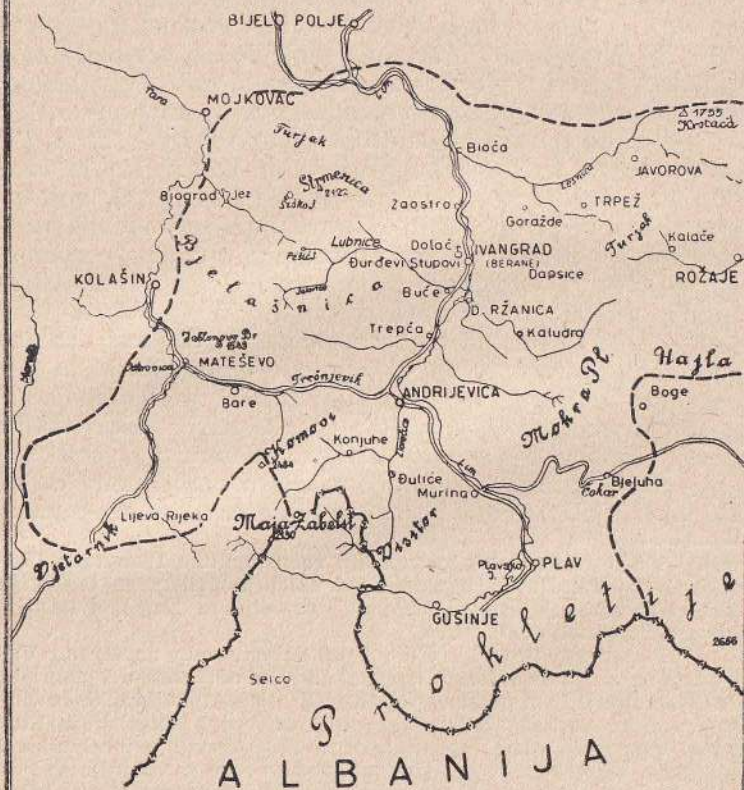
Gerilsko partizanska dejstva su se nešto drukčije razvijala u Vasojevićima³³). Zato ću ovdje iznijeti neka zapažanja o njima i o upornom radu tamošnjih političkih radnika u dubokoj pozadini neprijatelja. Prije svega, treba istaći uspješna dejstva Vasojevičkog bataljona, i pored toga što se nalazio možda u najtežim uslovima na čitavoj teritoriji Jugoslavije, jer je u Vasojevićima postojala najorganizovanija i oružjem najsnabdjevenija četnička grupa, koju je okupator izdašno pomagao u svakom pogledu.

Pored formiranja Operativne grupe brigada za veliki maršmanevar u Bosansku krajinu, u Vasojeviće je vraćeno 20 boraca (uglavnom partizanskih kadrova), koji su sa grupom već ostavljenih članova Partije imali da produže politički rad i da organizuju gerilsko-partizanska dejstva.³⁴) Objedinjavanjem ove dvije grupe iskusnih i prekaljenih boraca i partijskih radnika uspostavljene su sreske partijske organizacije, koje su, na temelju ocjene vojnopolitičke situacije u tom kraju, u početku postavile slijedeće zadatke: razbiti strah i malodušnost u narodu koji je nastao poslije naših privremenih poraza i povlačenja glavnih snaga za Bosnu i stvoriti solidna politička uporišta (naročito među omladinom) da bi nešto kasnije otpočela borba sa okupatorskim trupama i

³³ Vasojevići zahvataju sadašnji reon komune Ivangrada (Berane), i dio kolašinske komune. Na skici je prikazana teritorija Vasojevića na kojoj su najprije dejstvovala sve grupe, a kasnije Vasojevički partizanski odred.

³⁴ Podatke o tim dejstvima i političkom radu na terenu Vasojevića uzeo sam iz referata Đoka Pajkovića održanog u Ivangradu (Beranama) prilikom proslave desetogodišnjice Andrijevačko-beranskog gerilsko-partizanskog bataljona. Pošto Vojno istorijski institut zasada raspolaze samo malim brojem dokumenata o borbenim i političkim dejstvima ovog bataljona, morao sam se osloniti na podatke iz ovog referata, na još neke oskudne dokumente i na sjećanja nekih učesnika. Ovaj osnovni izvor utoliko je dragocjeniji, što je Pajković bio politički rukovodilac svih naših snaga koje su se nalazile u ovom kraju u tom vremenskom periodu. A referat je pravljen na osnovu dokumenata, zapisa i sjećanja Pajkovića i ostalih preživjelih boraca tog bataljona.

REJON DEJSTAVA VASOJEVIĆKOG PARTIZANSKOG BATALJONA

Skica br. 6

solidno organizovanim četničkim formacijama Draže Mihajlovića. Prirodno je da su za takve zadatke bile potrebne solidno organizovane grupe, sastavljene od najsmjelijih političkih radnika, da bi istovremeno mogle rješavati i vojničke i političke probleme. U početku se morala dati izvjesna prednost uspostavljanju čvrste političke organizacije nad vojnom da bi se, preko političkih akcija i njihovog uticaja na dio naroda, obezbijedila dejstva gerile, a ova opet olakšala politički rad grupa. Zadaci su se ispreplijevali; jedni druge su uslovljavali i, od toga koliko će se naći srećan kompromis između njih zavisio je ishod čitave borbe u ovom važnom rejonu.

Političkim radnicima bilo je jasno da nije dovoljan samo politički rad i da bi se bez borbenih dejstava (najprije gerilskih grupa, a kasnije gerilsko-partizanskih bataljona ili odreda) začaurili i ostali u ilegalnom položaju, kao što se to desilo i u drugim krajevima Crne Gore. Oni su znali da politički rad bez borbenih akcija ne bi dao ozbiljne i željene rezultate.

Upornim i samoprijegornim političkim radom u toku 1942. godine u Vasojevićima je ojačala partijska organizacija, mjestimično su obnovljeni narodni odbori, a u gotovo polovini sela je uspostavljena organizacija SKOJ-a. Eto tako organizovan politički rad omogućio je da se stvore mnoga uporišta za buduća gerilsko-partizanska dejstva, kao što su bila: Mašnica, Velika, Cecuni, Vrnještica, Lubnice, Bujanje, Dropsići i neka druga sela. U stvari, stvorena je neka vrsta slobodne teritorije. Iako u početku na ovoj teritoriji nije bilo vojnih formacija, koje bi je bar privremeno kontrolisale, branile i proširivale, ipak je njen značaj bio izvanredan, u početku za formiranje, a kasnije za borbena dejstva i naslanjanje na nju partizanskih grupa.

Politički rad među muslimanskim stanovništvom u rejonu Plava i Gusinja ubrzo je dao pozitivne rezultate, tim prije što je tom živilju i inače prijetele četnička kama. Da bi omeo uspostavljanje čvrstih veza grupa sa muslimanskim živiljem (na teritoriji Plava uspostavljene su i partizanske organizacije) i spriječio aktivnost naših snaga neprijatelj je preduzimao sistematske danonoćne hajke i vršio brutalnu vojničku kontrolu čitavih sela. On je stal-

nim stražama i patrolama, širokim akcijama pretraživanja šuma i planina i dužim blokadama (pomoću četničkih formacija) rejonu, u kojima je pretpostavljao da žive i rade naše grupe, težio da u korijenu spriječi uvlačenje ovog rejonu u narodnooslobodilačku borbu. Neprijatelj je shvatio da akcije partizanskih organizacija u Vasojevićima na vojno-političkom planu mogu dati slične rezultate kao i u Bosni i šta bi ti rezultati značili za opšti razvitak gerile u ovom i susjednim rejonima. On je očekivao da bi kasnije moglo doći i do povezivanja sa dejstvima partizana u sjevernoj Albaniji i još većeg ojačanja naših snaga. Zato je i preduzeo sve mjere da najprije izolovano tuče naše grupe, a kasnije i tek formirani partizanski bataljon u Vasojevićima. Međutim, u tome nije uspio, prije svega zato što su se grupe vješto prilagodile tamošnjim izuzetno teškim uslovima i što su svoja dejstva sve uspješnije izvodile.

Zbog teških zimskih uslova pripadnici grupa su se privremeno povukli u zemunice ali su produžili politički rad u narodu, pripremajući se za oružanu akciju koja je uslijedila na proljeće 1943. godine. Da bi iskoristio ovu situaciju, tj. onemogućio rad gerile u ovom kraju, kao i objedinjavanje grupa u veće vojne formacije (kao što se to desilo u drugim rejonima Jugoslavije), neprijatelj je težio da se što prije obračuna sa Vasojevićkim partizanskim grupama. S druge strane, četnici su nastojali da po svaku cijenu i uz podršku italijanskih garnizona, odigraju svoju neprikosnovenu kontrolu nad ovom teritorijom. Oni su bili svjesni da bi partizanska djelatnost u ovom kraju imala odjeka na čitavoj teritoriji Crne Gore i susjedne rezone u dolini Ibra i Kosmetu i da bi i manja intervencija snaga Glavne operativne grupe spolja znatno pogoršala njihove vojničke i političke pozicije.

U naredbi četničkog komandanta Pavla Đurišića, strogo pov. br. 576 od 24. septembra 1942. godine, daje se obrazac metoda borbe protivu grupa. U opštem dijelu naredbe daje se sljedeća ocjena snage i uticaja grupa u tom vremenskom periodu: „U šumi se nalaze najveći zlikovci i poznati dželatni, čiji je broj po srezovima vrlo osjetan, pa može imati negativnih posljedica u periodu angažovanja naših snaga na naše unutarne i spoljne neprijatelje. U vezi

sa ovim sa njima se mora likvidirati prije zime i prije snijega, kako bi stanovništvo potčinjene nam teritorije osjetilo potpuni red, mir i spokojstvo“. O postupku sa uhvaćenim komunistima i jatacima u naredbi se na jednom mjestu zahtijeva: „Svakog uhvaćenog komunistu ubiti na licu mjesta sem vođa, koje vezati i sprovesti u štab. Ukoliko bi se uhvatio sa tačnim i osvedočenim dokazima koji komunistički jatak, bez razmišljanja ga ubiti“.

Da bi ostvarili naredbom predviđenu zamisao četnici su prebacili dio svojih snaga iz šavničkog sreza i mobilisali sve četničke snage, pa i seljake iz Vasojevića, organizujući danonoćnu hajku protivu naših grupa radi njihovog uništenja. Ali ovaj „posao“ nijesu uspjeli svršiti prije zime i snijega, kako su planirali, jer su grupe vješto izbjegavale napade i hajke. A blagodareći stalnom političkom radu grupa četnici nijesu mogli naći dovoljno oslonca u narodu bez obzira na užasan teror koji su vršili po selima. To je već bio jasan dokaz snage našeg pokreta i njegove perspektive, ako se pravilno vojnički usmjeri, jer se već stvorena politička osnovica mogla dalje učvršćivati i proširivati novim vojničkim akcijama.

Pošto su početkom proljeća u Bosni i Hrvatskoj u četvrtoj ofanzivi, na strani okupatora — a prema njegovom planu — učestvovala i četničke snage, četnici su se našli u teškoj situaciji. Prije svega, seljaci se nijesu rado upuštali u tako daleke i teške vojničke pohode. Oni su sada morali obustaviti hajku protivu grupa, koja ionako nije dala skoro nikakvog značajnijeg rezultata. A posao oko mobilizacije i pripreme seljaka (jer su stalne četničke snage bile i suviše male za taj zadatak) iziskivao je dosta vremena. Bez obzira na donekle privlačne četničke mobilizacijske parole, koje su se odnosile na tobožnje iskrcavanje saveznika na Jadranu, ili na pozive za stupanje u borbu protivu muslimana u Bosni (jer su muslimane okrivljavali za uspjehe i razmah snaga Narodnooslobodilačke vojske i za svako drugo zlo³⁵), rukovodstvo našeg pokreta u Va-

³⁵ Da bi neutralisali rad grupa i privukli narod u svoje formacije, četnici su izbacili parolu: „Organizovanje dočeka Savezničke vojske na Primorju“, a kad im to nije uspjelo, oni su istakli i drugu parolu: „Mobilizacija za borbu protivu muslimana u Bo-

sojevićima je uočilo da se radi o mobilizaciji snaga za borbu protivu glavnine Narodnooslobodilačke vojske. Ono je zbog toga preduzelo sve mjere da tu mobilizaciju što više omete, jer je bilo svjesno da će od uspješnog izvršenja ovog zadatka zavisiti dalji rad i opstanak grupa na ovom terenu. U tome se i uspjelo, pored ostalog, i zato što je narod tog kraja, blagodareći upornom političkom radu i povoljnom razvoju događaja u zemlji i svijetu, već bio počeo da se izvlači ispod četničkog uticaja i da postepeno naginje narodnooslobodilačkoj borbi, i pored jake šovinističke propagande. Zbog toga su četnici preduzimali najsvirepije odmazde prema onima koji su pomagali rad grupa, ubijajući čak i one građane na koje bi pala sumnja da su im ukazivali makakvu pomoć.

Iako nije imao veze sa Glavnom operativnom grupom, niti dovoljno uvida u jačinu i namjere tih snaga, Okružni komitet u Vasojevićima je krajem 1942. godine — ocjenjujući da svojim suviše slabim snagama neće moći spriječiti mobilizaciju četnika — donio odluku:

- 1) da partijske organizacije i grupe aktivnom borbom ometaju planove četničke mobilizacije;
- 2) da se pristupi organizaciji operativnog štaba za područje Vasojevića, koji će razraditi plan neposrednih vojnih akcija i organizovati njihovo izvođenje;
- 3) da se nastavi uporan politički rad radi ometanja četničke mobilizacije;
- 4) da se nasilno mobilisani seljaci četnici koji su bili prijatelji narodnooslobodilačke borbe iskoriste za ometanje četničke mobilizacije i za sabotažu (ometanje) priprema i izvođenja borbenih dejstava protivu naših snaga i
- 5) da se od ljudstva, obuhvaćenog našim organizacionim radom, odmah organizuju manje vojne formacije, koje

snji". Izgleda da četnici ovom prilikom nijesu isticali parolu: „Borba protivu Narodnooslobodilačke vojske“, jer su bili svjesni da njome ne bi mogli mobilisati potreban dio naroda, tim prije, što je Narodnooslobodilačka vojska u to vrijeme, kao snažan vojnički faktor, kod mobilisanih seljaka uživala veliki vojnički i politički autoritet. To su potvrdili prvi sukobi sa četnicima u bici na Neretvi, a još više na Drini, kada su se četničke formacije raspale pod snažnim udarcima Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba.

će u povoljnom momentu otpočeti šire vojne akcije na tom terenu.

Tako su početkom proljeća (u periodu mart-april) 1943. godine, kada je već bilo prebrođeno teško stanje zime, izvršene diverzantske akcije na komunikacijama: Bijelo Polje, Berane, Andrijevića, kod Novog Sela, na Bioču, na Gradinskom Polju itd... U isto vrijeme su počeli napadi na rukovodioce i organizatore izdaje, na organizatore terora i pljačke mirnog stanovništva, da bi se i narodu i četnicima pokazalo da borba nije zamrla, nego da će se sve više rasplamsavati. A otpočinjanje akcija u periodu kada su četnici bili na vrhuncu svoje moći imalo je velikog moralnog i političkog značaja za čitav kraj i dalja dejstva Vasojevičkog bataljona.

Iznenadjeni ovim neočekivanim dejstvima Beransko-andrijevačkog partizanskog bataljona³⁶) — iako još nije bio organizovan u čvrstu vojničku formaciju — četnici nijesu mogli angažovati sve svoje snage protivu Glavne operative grupe u Bosni, jer su se bojali da bi time omogućili da se gerilsko-partizanska dejstva u ovom kraju razviju i ozbiljno ugroze njihovu ispražnjenu pozadinu. S druge strane, oni se nijesu uzdali ni u svoje saveznike Italijane koji su bili nemoćni čak i prema grupama gerilaca. Zato su ovdje morali ostaviti dovoljno jake četničke snage koje će sa italijanskim trupama voditi borbu protivu naših grupa i onemogućavati im uspješna dejstva dok oni ne obave svoj „posao“ u Bosni. Naime, četnici su se nadali da će jake njemačke, italijanske, ustaške i četničke snage izvršiti glavni zadatak — potući Narodnooslobodilačku vojsku — i da će onda obračun sa grupama biti i brz i lak. Međutim, mobilizacija četnika nije išla sasvim glatko (doživjeli su neuspjeh u selu Cecunima), jer su od dijela mobilisanog ljudstva morali pojačati miliciju da bi se mogla suprotstaviti akcijama Vasojevičkog bataljona, koje su već

³⁶ Iako je pri osnivanju nosio ime Beransko-andrijevački bataljon, ipak u tekstu upotrebljavam naziv „Vasojevički“ zato što je taj naziv odomaćen, a i zato što je dejstvovao na teritoriji Vasojevića — u rejonu koji su četnici smatrali svojim neprikosnovanim uporištem.

bile otpočele. Štaviše, ta mobilizacija je ovom bataljonu i partijskim radnicima skoro dobro došla, jer su naši borci, zbog zauzetosti četnika tim poslom, mogli razviti intenzivniji politički rad među seljacima koji su se plašili takvih četničkih pohoda. Kada se uzmu u obzir i posljedice koje su nastupile razbijanjem četnika na Neretvi i Drini, onda se još bolje mogu sagledati uspjesi političkih radnika i bataljona u ovom kraju. Tako je uskoro u gerilsko-partizanske grupe bilo organizovano oko 150 boraca i starješina, koji su činili osnovu boračkog sastava Vasojevičkog bataljona. I dok su okupatorske snage i četnici ulagali posljednje napore da zadrže nastupanje Glavne operativne grupe preko Sinjajevine, Vasojevički bataljon je napao četnike u Gračanici, Kar Mariji i izvršio prepade na Gornje Selo, Cecune i Vranješticu, da bi uspostavio kontrolu nad ovim selima i da bi obezbijedio dovoljan manevarski prostor za dalje akcije. Iako su bila skromna, ova njegova dejstva su imala veliki značaj za dalji razvoj događaja na toj teritoriji. Ona su omela ponovnu mobilizaciju četnika, koji su namjeravali da zaustave naše snage na Sinjajevini.³⁷⁾ Međutim, iako snage Glavne operativne grupe, poslije pobjede na Neretvi i Drini, nijesu prodrle u Vasojeviće, da bi tamo razbile glavnu četničku bazu, gdje je, usljed opšteg četničkog poraza, nastupila izvjesna demoralizacija, one su posrednim putem ipak olakšale položaj bataljona i omogućile mu da i dalje nastavi svoje akcije. Četnička vojna organizacija se takoreći potpuno raspala tek poslije dolaska njemačkih snaga u Ko'asin (peta ofanziva) kada su ove razoružale i internirale dobar dio četnika zajedno sa njihovim komandantom Pavlom Đurišićem (iz bojazni da bi oni, u slučaju iskrcavanja saveznika na južnom Jadranu, mogli prići saveznicima). Preostali dio njihovih istaknutih starješina bio je prinuđen ili da potraži sklonište kod Nijemaca, ili da se skloni u italijanske garnizone, ili se privremeno pasivizirao, sa namjerom da se u prvoj pogodnoj

³⁷⁾ Iako je gro crnogorsko-hercegovačkih četničkih snaga bio razbijen u bici na Neretvi i Drini, vasojevički četnici su se ipak održali, bez obzira na to što su pretrpjeli velike gubitke, naročito kod Kalinovika, te su nastavili borbu protiv naših snaga na Sinjajevini i protiv bataljona u Vasojevićima.

situaciju okupi i nastavi borbu protiv Vasojevićkog³⁸) bataljona.

Dok su Nijemci pripremali petu ofanzivu i prebacivali dio svojih snaga sa pravca Rožaja i Peći, Vasojevićki bataljon je, kao istureni odred naših snaga na tom pravcu, dijelom svojih snaga, razbio jednu njemačku četvu na Trešnjeviku, a zatim izvršio napad i na njemački bataljon u Bistrici. Poslije borbe koja je trajala čitav dan, Nijemci su imali nekoliko mrtvih i 12 ranjenih. Da bi sačuvao izvanredan kadar ovog bataljona, Vrhovni štab je naredio da bataljon krene ka Mojkovcu i da se priključi snagama Glavne operativne grupe, gdje će dobiti dalja naređenja. Međutim, zbog nešto ranijeg početka njemačke protivofanzive a i zato što nije dovoljno žurio da napusti taj „vruć“ teren, bataljon nije uspio da se na vrijeme poveže sa snagama Glavne operativne grupe, iako je preko Bjelasice i Mojkovca stigao u rejon Žabljaka. Nijesu uspjeli ni njegovi dalji naponi da se probije, jer je neprijatelj čvrsto držao uske prelaze na Durmitoru, tako da bi svaki pokušaj proboja bio skopčan sa neuspjehom i velikim žrtvama. Pošto je pravilno ocijenio situaciju, štab bataljona je donio značajnu odluku da se iz rejona Žabljaka vrati u Vasojeviće i da tamo razvije još intenzivnija dejstva, računajući da će to biti mnogo korisnije nego da uzalud pokušava da se priključi Glavnoj operativnoj grupi.

Zbog privremenog uspjeha okupatorskih trupa na ovom sektoru i potiskivanja snaga Glavne operativne grupe, kao i proturanja lažnih glasina o tome da su i ona i Vasojevićki bataljon razbijeni i uništeni na Sutjesci, naši simpatizeri su se prilično demoralisali i pali u depresiju. S druge strane, četnici su, koristeći takvu situaciju, uz pomoć Italijana ponovo izvršili brzu organizaciju svojih snaga i u odsustvu bataljona ponovo uspostavili kontrolu nad ovim krajem. Međutim, povratak ovog bataljona u Vasojeviće brzo je pomrsio račune i četnika i Italijana, jer je

³⁸ Italijanski komandanti su ih ponovo pomogli da se organizuju, poslije povlačenja njemačkih trupa, a njemačke trupe su ih prihvatile i još bolje naoružale poslije kapitulacije Italije. Kakva ironija sudbine.

svojim prisustvom i aktivnošću, sve više prisiljavao četnike da prelaze u odbranu ili da se prikrivaju, a Italijane da se vraćaju u polazne garnizone (odakle su pokušavali da pomognu uspostavljanje stare četničke organizacije). I dok su Italijani pokušavali da spriječe brz razvoj bataljona i gerilsko-partizanskih akcija dotle su partizani protjerali grupu Italijana sa Džakovice i izvršili prepad na garnizon u Andrijevici. Istina, koristeći brojnu slabost bataljona, zatim svoj prilično jak uticaj i našu nepovoljnu situaciju koja je nastala odbacivanjem Glavne operativne grupe, četnici su prebrodili krizu, sredili se od poraza na Neretvi, Drini itd. i uspjeli da na ovom području ponovo uspostave svoje dosta jake organizacije. U tome su im pomogli neki četnički komandanti i manje četničke snage iz drugih krajeva, a londonska vlada im je obećala da će im uputiti majora Lukačevića kao savjetnika i ličnog kraljevog izaslanika. Koristeći privremeno odsustvo Vasojevičkog bataljona — dok se ovaj probijao ka Sutjesci — četnici su uspjeli da prilično srede svoje redove i da ponovo uspostave komandu Limsko-sandžačkog četničkog odreda. Međutim, njihov pokušaj da odmah zatim likvidiraju grupe partijskih radnika (koje su ostale na teritoriji Vasojevića radi daljeg političkog rada) potpuno je propao, blagodareći br-zom povratku bataljona.

Zbog potiskivanja snaga Glavne operativne grupe u petoj ofanzivi i gubljenja oslonca na neke jače formacije Narodnooslobodilačke vojske, Vasojevički bataljon se, poslije svog povratka u duboku pozadinu neprijatelja, našao u sličnom položaju u kojem je bio i ranije. No, izlaz iz te prolazne situacije bio je jasan — neodložan politički rad i preduzimanje vojničkih akcija. Svojim iznenadnim povratkom, bataljon je ubrzo vezao za sebe glavne četničke snage i donekle neutralisao njihova dejstva, tako da je naslućivana izvjesna promjena u odnosu snaga u korist bataljona i narodnooslobodilačkog pokreta u ovom kraju. A da bi se taj proces još više ubrzao, bilo je nužno da bataljon povede što intenzivnije akcije i da znatno pojača svoj politički rad. I baš zato što je tako i postupio, on je uspio da od nekadašnje četničke baze u Vasojevićima stvori

bazu narodnooslobodilačkog pokreta. Naime, bataljon je, u rejonu koga su četnici smatrali svojom tvrđavom, a Italijani posijedali jednom čitavom divizijom, u tom vremenskom periodu izvršio niz uspješnih akcija: razbio je italijansku četnu na Vranješnici; napao štab Limsko-sandžačkog odreda i protjerao ga iz sela Zaostro; napao i razbio štab četničke brigade na Lovki; odbio tri napada četnika na Lubnicu; odbio italijansko-četničke napade ka Bjelasici; razbijanjem četnika na Podu kod Loze, onemogućio slanje njihovim snagama u Sandžaku, gdje su već nastupale neke snage 2. udarnog korpusa i razbio italijanske i četničke snage kada su preko Bjelasice pokušavale da napadnu snage 2. udarnog korpusa koje su vodile teške borbe sa četnicima i Italijanima za odbranu tek oslobođenog Kolašina. Razbijanjem neprijateljskih snaga na Bjelasici bataljon je ne samo obezbijedio manevar 2. proleterске (dalmatinske) brigade i mnogo pomogao uspješnoj odbrani Kolašina, nego je podržao protivudar kojim su razbijeni četnici i italijanske trupe i zatim omogućio mnogo lakše nastupanje snaga 2. udarnog korpusa prema Beranama i Andrijevići. On je u ovim borbama uništio i zarobio oko 200 italijanskih vojnika i oficira i zaplijenio: 2 teška minobacača, 20 puškomitraljeza, 1 radio-stanicu i 6 tovara municije. Osim toga, uništene su desetine četničkih organizatora i starješina i pripremljeni uslovi za konačno razbijanje četnika. Gubici bataljona u ovim akcijama iznosili su samo 14 poginulih i 11 ranjenih boraca i starješina. U stvari, bataljon je u toku 1943. godine, uglavnom, zadržao inicijativu u svojim rukama, bez obzira na teške uslove i na nesravnjenu brojnu i tehničku nadmoćnost neprijatelja.

Pošto su shvatili i osjetili značaj i udarnu snagu ovog bataljona, Italijani i četnici su ranije a naročito u julu 1943. godine pokušali da ga unište kod Sjekirice. Oni su nastojali da ponovo preuzmu inicijativu u ovom kraju, da bi onemogućili ne samo uspješan rad naših političkih radnika, i spriječili, ojačavanje i razvijanje bataljona u takvu vojnu formaciju, koja bi bila u stanju da ugrozi relativno sigurnu okupaciju ovog kraja. Međutim, bataljon je vještima pokretima ne samo uspio da se izvuče iz obruča kod Sjekirice, već je sjutradan napao jednu italijansku forma-

ciju na Džakovici, kao i četnički bataljon na Lokvi i četnički bataljon u Dulićima i nanio im ozbiljnije gubitke.

Pošto su jake neprijateljske snage krstarile ovim krajem, sprovodeći teror i logorovanje po selima, bataljon nije mogao držati „slobodnu teritoriju“ onako kako su je držale naše veće formacije, ali je zajedno sa partijskim organizacijama na terenu, svojim upornim političkim radom i vještim borbenim dejstvima, uspijevao da postepeno oslobađa ovaj kraj četničkog i okupatorskog uticaja. Tako se i narod postepeno približavao i prilazio narodnooslobodilačkoj borbi.

Shvatajući opasnost takve situacije, jake okupatorske trupe su, zajedno sa četnicima iz Vasojevića, početkom septembra organizovale još jednu široku akciju, sa ciljem da unište Vasojevički bataljon. Iako je u toj akciji angažovan i veći dio neprijateljskih snaga sa teritorije Bijelog Polja i Kolašina, ipak je bataljon uspio da protivnapadom razbije i protjera tzv. Kolašinski korpus i Štitarski četnički bataljon i da uskoro zatim, oslanjajući se na snage 2. udarnog korpusa i gerilsko-partizanske formacije u Crnoj Gori, preuzme inicijativu i razgrana svoja borbena dejstva.

Pošto divizija „Venecija“ odmah poslije kapitulacije Italije nije htjela da položi oružje ni četnicima ni Vasojevićkom bataljonu, ovaj bataljon je morao nastaviti upornu borbu sve dok formacije 2. udarnog korpusa nijesu razbile Italijane i četnike kod Kolašina. A kad su jedinice 2. udarnog korpusa oslobodile ovaj kraj, bataljon je priključen 4. proleterskoj brigadi. Tada je u formacije 2. udarnog korpusa stupilo još oko 600 dobrovoljaca omladinaca i omladinki, jer je ovaj kraj, zahvaljujući dejstvima bataljona i upornom političkom radu političkih radnika i bataljona, postao veoma važna baza za popunu 2. udarnog korpusa (u koji je za nekoliko mjeseci dobrovoljno stupilo ili bilo mobilisano oko 3.500 boraca).

I Vasojevički bataljon se u početku više orijentisao na borbu protivu izdajnika i organizatora vasojevićkih četnika nego na borbu protivu okupatorskih trupa. Međutim, iako je njegova situacija bila izuzetno teška, naročito zbog kontrarevolucionarne uloge vasojevićkih četničkih brigada i

pasivnog držanja ostalih grupa gerilaca na teritoriji Crne Gore, ipak je bilo pogrešno što je prihvatio staru praksu zapostavljanja borbe protivu okupatora. Uostalom ta praksa se već bila pokazala nekorisnom i rizičnom u periodu dugog predaha između ustanka od 13. jula i oktobra, kada su otpočela nova dejstva na teritoriji Crne Gore. Drugim riječima trebalo je veći dio snaga orijentisati da češće dolaze u neposredan borbeni kontakt sa okupatorskim trupama, da izlaze iz izolacije i da makar i manjim grupicama stalno krstare i manevruju u što širem rejonu, da bi se izbjeglo najuže okruženje i natjerao neprijatelj da se izlaže našim udarcima van garnizona, da zamara svoje trupe i troši materijal. Prema tome, trebalo je orijentisati samo manje grupe za borbu protiv isturenog odreda okupatorskih trupa, protivu izdajnika i kvislinga. U stvari, u početku je trebalo težiti da se makar i sitnijim akcijama, infiltracijama i prepadima, svakodnevno nanose gubici neprijatelju i postiže bilo kakav uspjeh. Takva taktika bi pomogla gerilsko-partizanskim grupama da se brže izvuku iz začaurenosti; da prevaziđu položaj „pozadina“ i da se jače oslone na narod, koji je (naročito omladina) ipak htio borbu protiv okupatora, bez obzira na izuzetno tešku situaciju. Takve sitne, ali češće i mnogobrojne akcije omogućavale bi lakše manevrovanje i povezivanje grupa, a time bi se i prije i lakše došlo do bataljona pa i do kompromitacije četnika kako u očima okupatora, tako i u očima naroda.

Tek kasnije, naročito poslije naše protivofanzive na Neretvi, Drini i Crnoj Gori marta i aprila 1943. godine, ojačani Vasojevički bataljon je počeo da izvodi življe akcije gerilsko-partizanskog karaktera (prepadi, zasjede itd.) protivu okupatorskih trupa, a kasnije i veće akcije. On u to vrijeme, zbog svog izuzetnog položaja, nije smio zapostaviti ni borbu protivu četnika, niti izgubiti borbeni kontakt sa okupatorskim trupama, jer je od toga zavisila opšta perspektiva oružane borbe i njeno usmjeravanje prema glavnom i najjačem neprijatelju — okupatoru. U rejonima gdje je situacija bila slična ovoj u Vasojevićima, trebalo je mnogo vojničke i političke umješnosti da se obezbijedi ravnoteža na ta dva različita borbena fronta. Ako grupe, politički radnici i bataljon to nijesu mogli postići u početku

(u toku 1942. godine), uglavnom iz objektivnih razloga, jer su subjektivni igrali mnogo manju ulogu, bataljon je to postigao u toku 1943. godine, i pored toga što je njegov manevarski prostor bio znatno skućen uslijed izostanka sličnih dejstava u susjednim rejonima Crne Gore i neaktivnosti muslimanskog življa u pojasu između Vasojevića i Ibra.

I ostale gerilsko-partizanske grupe u Crnoj Gori su — blagodareći našim uspjesima, porazima četnika i našom povoljnom perspektivom — počele da se izvlače iz dotadašnje začaurenosti (koja ih je skupo stala) i da traže izlaz u akcijama protivu četnika i okupatorskih trupa. U tome im je Vasojevički bataljon dao očigledan primjer, bez obzira na sve teškoće u kojima se nalazio. Iako je brojao svega 150 boraca i starješina, ipak je njegov značaj daleko prevazilazio njegove efektivne. Ta ozbiljna gerilsko-partizanska vojna formacija je u dubokoj pozadini neprijatelja na teritoriji Crne Gore (gdje se nalazila italijanska divizija „Venecija“ i na nju oslonjene četničke formacije), u periodu od maja do oktobra (sa manjim pauzama) izvela mnogobrojna dejstva gerilsko-partizanskog karaktera. Bataljon je time u isto vrijeme održavao i razvijao duh narodnooslobodilačke borbe i pripremao ovaj kraj za dolazak snaga Glavne operativne grupe. To je u isto vrijeme bio i njegov veoma značajan doprinos našoj konačnoj pobjedi.

Okupator je bio svjestan da bez pomoći četnika neće biti u stanju da se uspješno obračuna sa gerilcima i pozadinskim radnicima. Zato je težio da što više iskoristi četnike, tim prije što je strahovao od toga da bi gerilci i pozadinski radnici mogli odigrati veoma važnu ulogu ako bi se u Crnoj Gori pojavile neke jače formacije Narodnooslobodilačke vojske.

*

Politički značaj gerile bio je mnogo veći nego vojnički, jer je ona, zajedno sa „pozadincima“, i pored velikih gubitaka, upornim političkim radom uspjela da kod jednog dijela naroda održi borbeni duh i da mu svojom spremnošću

da se bori i žrtvuje do kraja dâ perspektivu za tu naizgled neravnu borbu.

Zahvaljujući ranijem prelasku grupa u akcije i činjenici da Glavna operativna grupa Vrhovnog štaba nije uništena u Sutjesci i da se dio boraca i starješina odsječene i dijelom razbijene 3. udarne divizije vratio u Crnu Goru i pridružio gerilcima, stvoreni su povoljni uslovi za ponovno oformljavanje četa i bataljona partizanskih formacija. Ove snage, kojima su se pridružile partizanske grupe sa tog terena, ubrzo su popravile tešku situaciju koja je vladala u ovim krajevima. Nekoliko takvih bataljona, kojima je operativno rukovodio Glavni štab za Crnu Goru, počelo je da primjenjuje brze i iznenadne napade, zasjede, prepade, brze pokrete i efikasne i vješte udare na nekoliko pravaca. To više nije bila tipična gerilska taktika, već više taktika partizanskih odreda, tako da se može reći da se u to vrijeme na teritoriji Crne Gore i završava period gerile.

A kada je u jesen 1943. godine kapitulirala italijanska vojska i otpočela naša ofanziva prema Crnoj Gori, i tamo je došlo do širokog razmaha partizanskih borbenih dejstava. Ojačani partizanski gerilsko-pozadinski bataljoni pristupili su razoružavanju italijanskih divizija i prihvatanju onih njihovih dijelova koji su nam prišli, dok formacije 2. udarnog korpusa nijesu stigle da završe taj proces. A zahvaljujući njihovim borbenim efektivima i novostvorenoj situaciji, većina brigada 2. udarnog korpusa je popunjena, i stvoreni su uslovi za formiranje još dvije crnogorske brigade. Tada je i prestala dalja potreba za gerilskim akcijama na toj teritoriji.

ZLATARSKA GERILA

U proljeće 1942. godine, kada je grupa proleterskih i udarnih brigada (jezgro Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba) krenula ka Bosanskoj krajini, formirana je Zlatarska gerila,³⁹⁾ jačine 50 boraca, sa zadatkom da nastavi borbu sa Italijanima i četnicima na ovom važnom prostoru

³⁹⁾ Nazvana po planini Zlatar koja joj je služila kao baza.

između Srbije, Crne Gore i Bosne. Ona je tamo, gerilskim akcijama i političkim radom, imala da stvori uslove za povezivanje sa partizanima i gerilskim grupama u zapadnoj Srbiji i Crnoj Gori. Međutim zbog prisustva jakih italijanskih snaga u susjednim garnizonima i jakih četničkih snaga u sektoru Nove Varoši, ona u početku nije mogla ispoljavati dovoljnu aktivnost (sem infiltracije). No, ona se nije ni potpuno pasivizirala. Uskoro je sa nekoliko boraca i jednim puškomitraljezom iz zasjede u Žlebu napala kolonu četnika i zarobila dva četnička komandanta, a nešto kasnije je uništila i četnički logor u selu Vraneši (u blizini Uvca), gdje je dobijen dragocjen plijen municije i oružja. Poslije ove akcije ponovo je počeo da oživljava ugled partizana u ovom kraju koji je služio kao veoma važna baza za vezu četnika iz Srbije sa četnicima Crne Gore i Bosne.

Zahvaljujući sitnim akcijama, a naročito političkom radu, Zlatarska grupa se održala na tom terenu i u toku 1942. godine, iako je pri tome pretrpjela izvjesne gubitke. Međutim, zbog teške objektivne situacije, u kojoj se nalazila, a i zbog zime (1942—43. godine), ona se pasivizirala i bunkerisala u Zlataru sve do prelaska Glavne operativne grupe preko Drine u proljeće 1943. godine. A da se nešto više ranije i vojnički aktivirala i povezala sa Vasojevićkim bataljonom i eventualno sa nekom grupom u zapadnoj Srbiji, ili sa 6. istočnobosanskom brigadom, ona bi, vjerovatno, narasla u znatno veću snagu i odigrala bi veću ulogu. Ovako je uspjela da sačuva veći dio svojih snaga, a i politički uticaj koji je itekako bio od značaja.

Zahvaljujući povoljnim uslovima za akciju, koji su kasnije stvoreni na teritoriji gdje je Zlatarska grupa ranije bila prigušena, sve više je dolazila do izražaja težnja za primjenom taktike aktivne gerile — izvođenja (makar i u najograničenijem obimu) prepada i zasjeda na komunikacijama; u blizini garnizona, ili dejstava na isturene i slabije kolone neprijatelja. A primjenom takvih akcija, gerila je počela da igra jaču mobilizatorsko-političku ulogu, počelo je prebrođavanje kriza i nestajanje dezorijentacije, straha, demoralizacije i nevjerovanja kod većine seljačkih masa — stanja koje je nastalo poslije povlačenja naših snaga za Bosansku krajinu. Kada su četnicima i okupatorčkim trupama

zadati ozbiljni udarci — najprije na Neretvi, a onda i na Drini — nastala je promjena u odnosu snaga. Četnici su se u velikoj većini rasuli i pobjegli svojim kućama, a ostale su samo formacije oko Pavla Đurišića i još nekih četničkih komandanata. Zlatarski gerilci su to odmah iskoristili, aktivirali se i otpočeli akcije, u kojima su došli i do nešto oružja, tako da su njihove grupe ubrzo ojačale i stvorile uslove za stvaranje osnovnih vojnih formacija.

ZAKLJUČAK O GERILI

Zbog teških objektivnih razloga, a i subjektivnih teškoća u koje su gerilci zapali u početku u svim rejonima, bilo je mnogo lutanja i pokušaja da se nađe neki izlaz. Pokazalo se da su se bolje snašle one grupe koje su bile makar malo aktivne, bez obzira na to što su borbu u početku vodile skoro na komitski način, bez dovoljne međusobne veze i bez šire i određenije koncepcije. Međutim, za otklanjanje negativnih posledica bunkerisanja i pasivnosti trebalo je i vremena i mnogo novih napora. A pošto se u tome nije uspjelo prije zime 1942—1943. godine možda je bilo bolje da su se grupe prikupljale u manje odrede i pokušavale da se na taj način održe ili da su se povlačile na oslobođenu teritoriju i priključile Glavnoj operativnoj grupi u Bosni, ostavljajući na terenu potreban broj političkih radnika radi produženja političkog rada, koji se nikako nije smio prekinuti, akamoli zanemariti. Ovo naročito važi za one rezone gdje je opstanak gerilskih grupa bio takoreći potpuno onemogućen. U tom slučaju vjerovatno bi se sačuvali mnogi drugovi (koji su uništeni u toku 1942—43. godine.⁴⁰)

⁴⁰ Evo jednog takvog karakterističnog pokušaja pozadinaca. Prilikom povlačenja naših snaga iz Crne Gore, juna 1942. godine, na teritoriji bivšeg durmitorskog sreza ostavljeno je oko 50 pozadinskih radnika i boraca iz Durmitorskog odreda. Sa njima je ostao i Sreski komitet Partije sa zadatkom da organizuje rad partijske organizacije. Međutim, jače četničke formacije su neprestano gonile jednu grupu od 16 gerilaca iz Jezera, Drobnjaka i Uskoka, koja se

Očigledno je da gerila nije smjela dopustiti da je „zarobe“ teškoće. Ona je morala tražiti i naći neke forme dejstva. U svakom slučaju, ona se morala vojnički, a naročito politički više aktivirati. Gdje se tako nije postupilo prije no što je neprijatelj uspio da gerilce sabije u bunkere i pećine, sigurno je i brzo nađen izlaz iz teške situacije. Tamo

sa Sreskim komitetom kao jedna cjelina nalazila na tom prostoru. Zbog toga su se gerilci uglavnom kretali noću i izbjegavali borbu sa nadmoćnim neprijateljem. Oni su pri tome vješto izbjegavali četničke zasjede, koje su postavljane tamo gdje se očekivalo da „gerila“ može naći. Tako se sva aktivnost ove i ostalih grupa na teritoriji bivšeg durmitorskog sreza svodila na samoodržavanje, jer u takvim uslovima i pri takvoj koncepciji nije bilo ni mogućnosti za makar kakvu ozbiljniju borbenu i političku aktivnost. Zato je na jednom sastanku u Pivskoj planini odlučeno da se jedan broj gerilaca u slučaju nužde prebaci u Pivu, gdje su uslovi za opstanak bili nešto povoljniji. No, kad su se u Jezera vratili gerilci koji su bili upućeni u Pivu da pripreme prebacivanje (pošto nijesu uspjeli da se povežu sa Pivljanima i da preko zime 1942/43. godine tamo smjeste najveći dio grupe), Sreski komitet je donio odluku da ovu grupu od 16 gerilaca uputi u Bosnu da se tamo priključi snagama Narodnooslobodilačke vojske. Takva odluka, sa kojom su se složili i borci grupe, donijeta je zbog toga što više nijesu mogli opstati na tom terenu, a da ne budu izloženi potpunom uništenju. Pošto je 28. septembra krenula pravcem Piva—Zelengora i došla na pl. Treskavicu, grupa se odjednom zaustavila. Naime, smatrajući da je nepravilno napustiti srez bez odobrenja višeg rukovodstva, Sreski komitet je odlučio da vrati grupu bez obzira na teške uslove u koje se može naći kad se vrati na svoju teritoriju. Vraćajući se istim pravcem grupa se poslije nekoliko dana putovanja prikupila u rejonu Govze (izuzev 3 druga koji su prilikom traženja hrane u Govzi uhvaćeni i odvedeni u Kalinovik). Zbog veoma hladnog vremena odlučeno je da se grupa u u manjim grupama najkraćim putem prebaci u Pivu, s tim da pokuša da uhvati vezu sa gerilcima u Župi — Pivi. Međutim, grupu su u toku pokreta napali četnici kod Cureva. Poslije dramatične borbe ova grupa je razbijena. Vidjeći da nema izlaza iz te situacije sekretar komiteta Jovan Čorović aktivirao je ručnu defanzivnu bombu i privukao k sebi svoju drugaricu Radmilu da bi zajedno poginuli. Od eksplozije granate poginuli su Čorović, Radmila i Kotlića, dok su četnici pohvatali ostale i odveli ih u Žabljak. Samo jedan borac iz ove grupe uspio je da se spasi.

Tragičan ishod je pokazao da je bila pravilna odluka o privremenom „odstupanju“ u Bosnu, jer na sopstvenom terenu nije bilo nikakvog izgleda ni za održanje, a kamo li za aktivnu borbu. Odluka o povratku bila je plod savjesti ovih fanatičnih revolucionara, spremnih da se žrtvuju za stvar revolucije, ali bez izgleda na bilo kakav doprinos velikoj ideji.

gdje to grupama nije pošlo za rukom — gerila se postepeno degradirala i bila uništavana prije nego je dala potrebne rezultate. Tako su i dragocjeni kadrovi uništeni, umjesto da kasnije kao starješine dižu narod na nove i sve rasprostranjenije borbene akcije i time olakšaju dejstva glavnih formacija Narodnooslobodilačke vojske i borbe u cjelini.

Zadaci gerile bili su jasni. Praksa je pokazala da ih je u izvjesnoj mjeri bilo moguće izvršiti, i pored velikih objektivnih i nekih subjektivnih teškoća. A tamo gdje nijesu izvršavani posljedice su bile najteže baš za gerilce (pozdince). No, gerila je, i pored toga, odigrala izvjesnu vojničku, a naročito važnu političku ulogu. Njena vojnička uloga se sastojala u tome što je vezivala izvjesne okupatorske i četničke snage, koje bi — da nije bilo gerile — dobrim dijelom bile upotrijebljene na drugim sektorima protivu formacija Narodnooslobodilačke vojske. Njena politička uloga se ogledala u privlačenju naroda, naročito omladine na stranu narodnooslobodilačkog pokreta, u održavanju njegovog morala i razbijanju njegove potištenosti u teškim situacijama.

Iako je bila najniža forma dejstava u narodnooslobodilačkom ratu, gerila je ipak dala svoj skroman, ali veoma značajan doprinos našoj konačnoj pobjedi.

FORMIRANJE TAKTIČKIH NAČELA ZA UPOTREBU I ORGANIZOVANJE PARTIZANSKIH ODREDA

Za početni i najsloženiji period narodnooslobodilačkog rata — kada je skoro najednom trebalo pokrenuti veći dio naroda na najraznovrsniju oružanu borbu, koja je još bila u svom povojnom stadijumu organizacije (vojne i druge), sa mnogim početnim slabostima ispoljavanim u traženju formi i metoda upotrebe tek stvorenih, donekle labilnih, na širokoj teritoriji rasprostranjenih i nedovoljno povezanih (sem idejne veze) partizanskih snaga — nije bilo toliko važno da li će oružana borba odmah i svugdje biti približno jednaka, masovna i jednovremena, koliko to da se ustanak sve više širi, da postaje sve masovniji i sigurniji da bi se

osigurala dovoljna intenzivnost oružane borbe partizanskih odreda kao začetka Narodnooslobodilačke vojske. Drugim riječima, bilo je isto toliko važno da naša dejstva postaju i sve kvalitetnija, da sve više odgovaraju opštim uslovima, brzoj likvidaciji protivnjera neprijatelja i posebnim uslovima teritorije na kojoj se izvode. Pri tome je trebalo obezbijediti ne samo osnovni instrument za vođenje borbe — partizanske odrede koji će izvoditi danonoćne napade na okupatorske trupe i osigurati sigurnu perspektivu za sljedeće intenzivnije etape borbe, ne bojeći se neizbježnih krivudanja i osjeka — nego i unaprijed određenu koncepciju ustanka. U stvari, trebalo je primjenjivati prikladne taktičke principe i dalje razvijati i učvršćivati partizanske odrede i čitavu vojnu organizaciju. A kad se to postiglo onda više nije bilo takvih prepreka da se neprijatelj ne bi mogao sistematski tući i na što širem prostoru, bez obzira na njegovu brojnu i tehničku premoć. Dejstva odreda su u početku bila još nedovoljno vojnički „dotjerana“ a često i nepovezana, tim prije što su u vojničkom smislu oni bili dosta labilni, sa velikim brojem četa i bataljona a na mnogim drugim mjestima samo sa grupicama, dejstvujući u raznim oblastima i po dosta različitim uslovima. Međutim, i pored tih nedostataka, oni su kroz praksu rata sticali sve više iskustava, postajali sve efikasniji i kao prvo jezgro Narodnooslobodilačke vojske, hvatali se sve uspješnije u koštac sa okupatorovim trupama. Partizanske čete i bataljoni, koji su ulazili u sastav odreda, često su morali dejstvovati i odvojeno, boreći se sa bezbroj teškoća koje mu je nametala takva rascjepkanost. Uostalom, njihova dejstva se nijesu ni mogla, a često nijesu ni smjela u vojničkom, odnosno u taktičkom smislu kontinuelno vezati da se ne bi upleli u nepotrebne frontalne borbe, koje bi imale daleko teže posljedice nego privremena razdvojenost, odnosno nedovoljna povezanost partizanskih snaga. A što se u početku neposredno rukovođenje partizanskim odredima u većini slučajeva — zbog tih i drugih teškoća — svodilo na pretežno direktivna usmjeravanja dejstava na užem ili širem području, bilo je umnogome uslovljeno karakterom narodnooslobodilačke borbe, koja se odvijala na bezbroj žarišta, s tim što su akcije bile povezane više idejno

nego taktički, odnosno operativno. Međutim, te smetnje nijesu bile u stanju da u znatnoj mjeri umanje uspjehe partizanskih odreda i spriječe njihovo sve čvršće povezivanje. Naprotiv, i u takvim uslovima oni su svakodnevno nanosili velike gubitke okupatorskim snagama na širokom frontu. Najzad, to su odlike koje prate svako partizansko ratovanje, naročito u fazi borbenih dejstava partizanskih odreda, kao što je to bilo u početnom periodu našeg rata. Razumije se neke od tih odlika ostaju i ondâ kada se stvori regularna vojska i obrazuju frontovi sa dubokom pozadinom, kada se povezivanjem dejstava taktičkih i operativnih vojnih formacija obezbeđuje nov kvalitet borbe i njen puni razmah u kome se prevazilaze razni nedostaci tzv. „partizanštine“. Jednom riječi, bilo je glavno da odredi stalno dejstvuju, da se nalaze u stalnom pokretu, da trenutno nestaju i iznenada se pojavljuju, da drže inicijativu u svojim rukama i onemogućuju ostvarenje neprijateljskih zamisli i planova.

Prirodno je da su dejstva partizanskih odreda i njihova efikasnost zavisili od raznovrsnih uslova i mogućnosti naših i neprijateljskih oružanih snaga i rejona u kojima se borba vodila. Različitost uslova je zavisila od mnogih faktora koji su već ranije postajali ili su se docnije formirali, kao na primjer, od uticaja komunističke partije i njene sposobnosti da od početka usmjeri mase na vođenje dugotrajne oružane borbe, da shvati suštinu rata i iskoristi nacionalne, političke, socijalne, lokalne i ostale specifičnosti za izvršenje zadataka koji će sve više odgovarati ciljevima narodnoslobodilačkog rata. A najvažnije je bilo to što su partizanski odredi postigli velike početne uspjehe, toliko velike da su prebrođene mnoge teškoće i u periodima rata, kada je narodnoslobodilačka borba postajala sve intenzivnija i raznovrsnija; kada je Narodnoslobodilačka vojska, koja je u tom procesu stvarana, rješavala sve krupnije i složene zadatke.

Partizanski odredi su, zahvaljujući svojim intenzivnim i po formi i sadržaju veoma raznovrsnim početnim dejstvima, iznenadili okupatorske trupe i svojim snažnim početnim udarcima čitavoj borbi dali veoma dinamičan karakter. A pošto su akcije većinom izvođene u vidu usta-

naka i sličnih dejstava, borba je brzo dobila izvanredan zamah i širinu i sve jasniju perspektivu, tim prije što je početa i vođena na najširoj — jugoslovenskoj osnovi. Prema tome, iako su odredi većinom bili vezani za određene — svoje rejone, oni su, blagodareći tako širokoj teritorijalnoj rasprostranjenosti i idejnoj povezanosti, dejstvovali u duhu opšteg plana i u skladu sa ciljevima narodnooslobodilačkog pokreta. S druge strane, oni na taj način nijesu dozvoljavali neprijatelju da se sa njima pojedinačno obračunava, jer su i njegove snage morale biti rasparčane po čitavoj teritoriji Jugoslavije.

Zahvaljujući tako jasnoj i realnoj koncepciji o zadatku i načinu dejstava partizanskih odreda mogao se obezbijediti potreban kontinuitet borbe i postići da postaje sve intenzivnija, taktički elastičnija i perspektivnija. Takva koncepcija odgovarala je partizanskim odredima, jer je to bila vojska koja je stvarana u vatri tog procesa i koja je vješto dirigovana i vođena iz jednog centra, Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Zato neprijatelj, i pored neprekidne težnje raznih mjera, nije uspio da spriječi povezivanje borbe na liniji bratstva i jedinstva i da se obračuna sa partizanskim odredima prije nego se oni učvrste i krenu pravim putem. On, dakle, nije uspio da izoluje partizanske odrede ili da ih iznutra razbije i da nametne bratoubilački rat — mada je, naročito u početku, bilo izvjesnih simptoma koji su ukazivali na opasnosti od građanskog rata.

Kako se ustanak brzo širio i kako su dejstva dobijala na svojoj širini i kvalitetu, najbolje ilustruje izvještaj instruktora Pokrajinskog komiteta iz šabačkog okruga od 14. avgusta 1941. godine, u kome se između ostalog kaže:

„Pismo koje smo vam poslali prošli put već sjutradan bilo je neaktuelno, jer su se događaji tako brzo razvijali da bi trebalo pisati skoro svaki dan. Od akcije u Bogatiću, o čemu smo vam pisali, pokret je tako narastao da skoro ne liči na svoj početak. U Bogatiću je učestvovalo 37 ljudi. 7 dana kasnije, tj. 13. VIII 1941. g., odred broji 360 ljudi. I to nije tačan broj, jer svaki dan pridolaze u sve većem broju. Kad bismo imali oružja, mogli bismo da stvorimo

vojsku od više hiljada ljudi. Pokret je dobio karakter narodnog ustanka.⁴¹⁾“

Kakvu su opasnost Nijemci osjećali od toga ako bi dopustili da se ustanak dalje širi i razvija, vidi se i iz izvještaja šefa Upravnog štaba u Srbiji dr Kerolda Turnera, u kome se između ostalog kaže:

„Pozicije partizana u šumama su takve da je takoreći nemoguće pogoditi ih u srce. Ne pomaže ni pojačana propaganda o tome da boljševicima ide na frontu rđavo. Dobijamo utisak da ni vijesti o kapitulaciji SSSR-a ne bi dovele do kapitulacije ovih bandita, koji su žilavi kao đavoli. Osim toga njihova organizacija je izvrsna. Oni bi mogli biti klasičan primjer najbolje tajne organizacije...⁴²⁾“ Zato je Hitler 16 septembra naredio da se svim snagama i sredstvima uguši partizanski pokret u Jugoslaviji. U tom naređenju izrično je zahtijevano da u „srpskoj oblasti“ po svaku cijenu treba osigurati „saobraćajne linije i objekte važne za njemačku ratnu privredu, a zatim najoštrijim mjerama za duže vrijeme uspostaviti poredak“.

Pošto je uočila da njemačke policijske snage i „landesšicen“ bataljoni neće biti u stanju da uguše ustanak, njemačka komanda je krajem jula angažovala svoje posadne divizije sa teritorije Srbije i preduzela slične mjere i u ostalim krajevima zemlje. A kada ni te snage nijesu mogle spriječiti dalji razvitak, a kamoli razbiti ustanke u našoj zemlji, ona je bila prinuđena da dovlači pojačanja iz Francuske i Grčke i otpočela da priprema svoju prvu ofanzivu u Srbiji. Slične mjere preduzete su i u svim drugim krajevima zemlje, misleći da će u saradnji sa italijanskim snagama ugušiti ustanke i zadati smrtni udarac narodno-oslobodilačkom pokretu. Ali, zahvaljujući tome što je ustanak već bio dobio svenarodni karakter i što su se partizanski odredili bili prilično očeličili u okršajima sa okupatorskim trupama, tako da su uspješno igrali ulogu jezgra ustaničkih masa, okupator nije uspio da uguši ustanak, niti da spriječi njegovo dalje širenje, bez obzira na to što mu

⁴¹ Zbornik VII. tom I, knjiga I, dokument br. 4.

⁴² Peti kongres KPJ — stenografske beleške, Kultura, Zagreb, 1949. g., str. 53—54.

je pošlo za rukom da nam zada ozbiljne udarce. Ne treba zaboraviti da razloge za takav neuspjeh okupatora treba u prvom redu tražiti u ogromnom uticaju i čvrstom rukovođenju Komunističke partije Jugoslavije čitavim narodnooslobodilačkim pokretom, zatim u odlučnosti naših naroda da vode borbu do kraja, bez obzira na napore i žrtve u izvanrednoj organizaciji ustanaka i drugih vidova borbe, i u brzom formiranju partizanskih odreda i njihovom taktički elastičnom načinu dejstva. Zato su partizanski odredi bili u stanju da nađu izlaz gotovo iz svake situacije, kaleći se u borbi i stičući potrebna iskustva za dalje i uspješnije vođenje oružane borbe. Oni su postizali tako velike uspjehe i zato što se njihovo rukovodstvo od prvog dana čvrsto oslanjalo na već isprobanu taktiku i strategiju našeg predratnog revolucionarnog perioda, veoma bogatog mnogobrojnim okršajima sa domaćom reakcijom, i što su borci i starješine partizanskih odreda bili na vrijeme upoznati sa vojnim i vojno-političkim ciljevima, tj. sa suštinom narodnooslobodilačkog pokreta i vojničkim osnovama vođenja rata u tako stvorenoj situaciji.

Taktika partizanskih odreda, odnosno forme njihovih dejstava, mogle su se određivati samo u osnovnim crtama. Uostalom, to je u početnom periodu bilo sasvim dovoljno, jer bi isuviše detaljna uputstva mogla biti shvaćena kao šablon, koji bi neminovno sputavao njihovu inicijativu.

U jednoj od prvih direktiva Glavnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, u kojoj se daju opšti ciljevi borbe, a zatim uputstvo kako da se organizuju odredi i vodi borba protivu unutrašnjih neprijatelja i kako da se organizuju komande i štabovi, život i odnosi u odredima, kaže se između ostalog:

„...4. U toj opštoj borbi sa neprijateljem naših naroda partizanski odredi imaju mnogobrojne zadatke. Oni moraju rušiti sve objekte koji služe fašističkim osvajačima: železnice, mostove, fabrike, radionice, skladišta municije i oružja; oni moraju svim silama onemogućavati okupatore da oduzimaju seljacima žito, stoku i ostale namirnice; rekvirirano žito, stoku i druge namirnice treba silom oduzeti okupatorima i razdeliti narodu, a potrebnu količinu zadržati za ishranu odreda. Partizanski odredi moraju onemo-

gućiti ubiranje i drugih dažbina, jer u današnjem momentu sve to služi okupatorima za vođenje osvajačkih ratova i dalje ugnjetavanje naših naroda.

5. Partizanski odredi moraju sa oružjem u ruci braniti naselja, gradove i sela od fašističkih zuluma, oni moraju štiti imovinu naroda od okupatorske pljačke.

6. Partizanski odredi moraju na svakom koraku uništavati fašističke odrede, naročito oficire i gestapovce, crne košulje itd. Isto tako treba nemilosrdno uništavati njihove agente, razne narodne izdajice i provokatore, koji u masama predaju u ruke fašističkih krvnika najbolje sinove naroda i koji služe kao verni psi okupatorima i teroristi naš narod.

7. Partizanski odredi moraju neumorno razvijati otpor naroda dižući narodne ustanke i stavljajući se na čelo tih ustanaka kao borbeno jezgro. Dosadašnje iskustvo partizanske borbe pokazalo je da se zanemarivalo pitanje opšteg narodnog ustanka. Zato je potrebno hitno likvidirati taj nedostatak, jer u protivnom mogu biti partizani izolovani od masa koje su spremne da se bore za svoju pravednu stvar...⁴³)

Dakle, unaprijed su se mogli formulirati samo opšti i osnovni zadaci i načela, kao što se vidi iz ovog uputstva Glavnog štaba. Postavljajući te zadatke, direktiva polazi od opšte i konkretnih situacija u pojedinim rejonima i u isto vrijeme postavlja imperativan zahtjev da „Partizanski odredi moraju neminovno razvijati otpor naroda dižući narodne ustanke i stavljajući se na čelo borbe“. Ukažući na nedostatke partizanske borbe u nekim krajevima, traži se da se ti nedostaci brzo likvidiraju, da se odredi ne bi izolovali od masa. A bez dovoljne prakse, odnosno škole u kojoj će se provjeravati metod upotrebe takvih vojnih formacija u tom složenom procesu njihovog stvaranja, ni osnova taktike se ne bi mogla odrediti.

U početku narodnooslobodilačkog rata, kome su komplikovanost međunarodne i unutrašnje političke situacije davali poseban pečat, morali su se istovremeno određivati

⁴³ Bilten Glavnog štaba NOPOJ broj 1 od 10. avgusta 1941. godine, Zbornik, tom II, strana 11–13.

i načini taktičkih dejstava i opšta linija. Pri tome je i u praksi i u teoriji, koje su kod nas tako uspješno išle ruku pod ruku, trebalo pustiti da se postepeno oformljavaju i izgrađuju ta načela, što naravno nije moglo ići bez neminovnih teškoća i grešaka koje sobom nosi svaki nov poduhvat. Taktika partizanskih odreda, kao i njena kasnija nadgradnja u taktici Narodnooslobodilačke vojske, morala se odlikovati bogatim i taktički elastičnijim formama borbениh dejstava da bi odgovorila komplikovanim uslovima stvarnosti i brzom razvitku događaja. Te forme su se morale razlikovati od ranije poznatog (u istoriji) načina borbe nestalnih partizanskih odreda;⁴⁴) kojima su nedostajala mnoga svojstva naših partizanskih odreda i Narodnooslobodilačke, a da i ne govorimo regularne vojske,⁴⁵) kojoj se Narodnooslobodilačka vojska sve više približavala burnim razvitkom događaja.

⁴⁴ Kada upotrebljavam termin „nestalnih“ odreda, tj. onih „koji se pojavljuju i nestaju“, to činim zato što između ovih i naših odreda i formacija Narodnooslobodilačke vojske postoji ne samo suštinska razlika nego i razlika u pogledu stalnosti, veličine, načina života i dejstva, vezivanja za određenu vojnu organizaciju u pogledu same vojne organizacije itd. U stvari o stalnosti tih „nestalnih“ odreda u prošlosti — u onom smislu riječi kakvi su bili u Narodnooslobodilačkoj vojsci ne može biti ni govora. Tamo su bili seljaci koji su se iz nacionalnih pobuda, bez pretenzija da budu vojska, borili protivu osvajača, povremeno ga napadali i nestajali, a u mnogim slučajevima vraćali se posle svake takve akcije u miran život, obrađivali zemlju itd, da bi se opet pokrenuli i napali neku kolonu neprijatelja koja je kroz taj rejon prošla. Dok je ta nestalnost bila karakteristična za partizanska dejstva u prošlosti, dotle je za narodnooslobodilački rat bila sve više karakteristična stalnost vojnih formacija i stvaranje jedne regularne vojske pod posebnim uslovima, bez čega se nijesu mogli ni rješavati tako krupni zadaci kakvi su stajali pred narodnooslobodilački pokret. Razlike u formama su proizilazile iz razlike u suštini rata i zadataka koji su se izvršavali. One forme su odgovarale svome vremenu. Nama je bila potrebna sasvim druga oružana sila, te prema tome drugačija vojska i druga taktika.

⁴⁵ Ako negdje upotrebljavam naziv „regularna vojska“ to znači da su partizanski odredi, partizanske formacije, partizani i diverzanti u našem slučaju bili neka neregularna vojska. Naprotiv, i oni su bili regularni, ne samo u međunarodnompravnom smislu te riječi, već i inače, iako su se dosta razlikovali po organizaciji, zadacima, načinu dejstva itd. od regularne vojske.

Prirodno je da su jedino energična i efikasna borbena dejstva partizanskih odreda, a uskoro zatim i još efikasnija dejstva Narodnooslobodilačke vojske, mogla odgovoriti našoj situaciji i mnogobrojnim — sve složenijim zahtjevima narodnooslobodilačke borbe. Uostalom, nikada borba partizana u istoriji, osim donekle borba kineske narodnooslobodilačke vojske, nije ni izdaleka ličila našoj borbi. A neku veliku sličnost u ovakvim i sličnim pothvatima teško je, a i nepotrebno tražiti, jer su istorijski i mnogi drugi subjektivni uslovi stavljali svaki takav pokret, pa i naš, u situaciju da traži i iznalazi svoja rešenja, tj. takav način dejstava koji će najbolje odgovarati toj situaciji i snagama koje ih izvode. Konkretna situacija, koju je karakterisalo upravo to što nijesmo imali neposrednog oslonca na sopstvenu regularnu vojsku ili na saveznike izvan zemlje (iako je posredan oslonac na saveznike bio važan faktor), nalagala je brzo stvaranje čvrstih odreda i Narodnooslobodilačke vojske i određenog metoda njihove upotrebe kako u cjelini, tako i njihovih pojedinih formacija. Ali uslovljavanje stvaranja partizanskih odreda i narodnooslobodilačke borbe postajanjem ili nepostojanjem saveznika van zemlje, bilo je sasvim pogrešno. Cilj ustanka i sveopšte borbe protivu okupatora bilo je oslobodenje zemlje, a za to je trebalo što prije stvoriti materijalnu bazu — vojsku koja će se oslanjati na narod i izvirati iz njega. A vjera u sopstvene snage bio je najjači pokretač u mobilizaciji i organizaciji narodnih masa njihovom usmjeravanju ka vođenju beskompromisne i samoprijegorne borbe, takve borbe kakvom narodnooslobodilački ratovi jedino mogu dovesti do potpune i svestrane pobjede. Međutim, pokreti otpora onih zemalja koji se nijesu oslanjali na jaku sopstvenu vojsku, već prvenstveno na saveznike, nijesu mogli ni izdaleka ispoljavati tako intenzivnu borbu niti ostvarivati tako krupne ciljeve kao naš pokret, koji je uspio i preko toga da privuče narodne mase i da stvori veoma jake oružane snage. Ranije borbe sličnih partizanskih formacija i njihova poznata iskustva mogli su služiti kao opšta orijentacija, jer su i po formama i zadacima daleko zaostajali i za zahtjevima i za programom narodnooslobodilačke borbe.

U stvari, tek na osnovu nagomilanih iskustava i na osnovu tačno određene koncepcije za vođenje rata, koja je morala sadržavati ne samo opšte smjernice vojne doktrine, nego i politička stremljenja ka društvenom preobražaju, moglo se sigurno ići naprijed i na praksi provjeravati novi taktički postupci u pojedinostima i cjelini. Vojna strana te opšte koncepcije mogla se, donekle, obezbijediti samo pravilnim sagledavanjem izgradnje taktike, odnosno načina upotrebe naših vojnih formacija i odgovarajućom primjenom raznovrsnih borbenih dejstava. To je bio jedino ispravan put u početnom periodu rata punom iskušenja, skokova, kriza i obrta. Bez toga se nije mogao zamisliti onaj ogroman rezultat koji smo postigli na vojnom i političkom polju, vješto koordinirajući u vatri borbe izgradnju vojske političkim potezima i rješavanje političkih pitanja tako intenzivnim i uspješnim dejstvima naših snaga počev od odreda u početku do najkrupnijih vojnih formacija u završnom periodu rata.

Dok je primjena opštih taktičkih principa zavisila od samog karaktera partizanskog rata, dotle su principi strategije iz kojih su izlazila taktička načela, bili daleko jasnije opredijeljeni našim opštim planom oružane borbe protivu okupatora u cilju oslobođenja zemlje. To znači da je taktiku trebalo uporno i svakodnevno primjenjivati, provjeravati, prilagođavati i izgrađivati u konkretnoj praksi odreda, ne samo u skladu sa vremenom i uslovima, nego i u skladu sa osnovnom strategijskom koncepcijom za vođenje narodnooslobodilačkog rata, koja je bila dugoročnog karaktera.

Evo nekoliko smjernica osnovne koncepcije našeg vojno-političkog rukovodstva:

— odlučno početi i voditi oružanu i dugu borbu na što širem području sa borcima grupa i partizanskih odreda koji će uspješno izdržati prvo vatreno krštenje sa jakim neprijateljem i svojim primjerom privlačiti nove borce u svoje redove;

— voditi mnogo *malih ratova*, makar u početku i u regionalnim okvirima, zbog samog karaktera i ograničenosti naših snaga;

— težiti da se organizuje i učvrsti potrebna vojno-politička osnovica, kao neophodan preduslov za izvođenje neprekidne i sve rasprostranjenije borbe;

— kroz praksu mnoštva akcija grupa i odreda razvijati više forme borbenih dejstava — takve forme koje će neprijatelju biti nove i neshvatljive;

— kroz oružanu borbu sa okupatorskim trupama stvarati nove i razvijati postojeće odrede i naoružavati ih zaplijenjenim oružjem i opremom;

— vojnu organizaciju stvarati na dobrovoljnom principu i težiti da ona obuhvati najveći dio naše teritorije;

— odlučnom borbom i snažnom organizacijom tih snaga pokazati narodu ciljeve borbe, oslanjajući se politički na široke narodne mase koje su dovoljno spremne da u raznim vidovima daju otpor okupatoru i kvislinškim formacijama i da shvate smisao i suštinu narodnooslobodilačke borbe;

— obezbijediti stalnu aktivnost i inicijativu grupa i odreda i ne ispuštati je iz ruku, čak ni onda kada su prinuđeni na privremeno odstupanje ili odbranu — pojedinačno ili u grupicama određenih rejona;⁴⁶⁾

— *politici i strategiji* obezbijediti potrebno vrijeme i prostor, da bi se pripremila jača materijalna baza za dizanje ustanaka u što širim rejonima, kako bi borba dobila

⁴⁶⁾ Nikako se nije smjelo dozvoliti da se naše ustaničke snage ospu ili pasiviziraju poslije nekog snažnijeg protivudara nadmoćnih okupatorskih trupa, ili da izgube osnovnu orijentaciju. Ako se to ponegdje i desilo tamo gdje je narod pošao u ustanak još nedovoljno spreman u vojnički neprekaljen u prethodnoj oružanoj borbi (Crna Gora, Hercegovina, dio Bosne, jedan dio Srbije itd), do toga je došlo zbog grešaka rukovodstva i njihove nespretnosti u vođenju tih masa. A zbog većeg osipanja snaga ponekad smo gubili orijentaciju, prihvatili veća odstupanja i trpjeli neke poraze i tada kada to nije bilo nužno (naredba crnogorskog rukovodstva o demobilizaciji nekoliko dana poslije ustanka itd.). Naime u povremenim pohodima nedovoljno opremljenih i slabo organizovanih seljačkih masa mogli su se postići veliki trenutni ili privremeni uspjesi ili efekti zato što su se tako improvizirane formacije u većini slučajeva brzo osipale poslije prvih neuspjeha. Borbu su u takvim slučajevima produžavali samo odredi i grupe partizana zahvaljujući borbenom moralu komunističkih i komunističkih omladinaca, koji nikada nijesu gubili perspektivu.

masovan, upravo najširi jugoslovenski karakter, kao preduslov za brzo stvaranje Narodnooslobodilačke vojske;

— odl organizatora ustanka i u borbi izraslih ljudi stvarati i popunjavati vojni kadar (starješine) ne samo za odrede i grupe, nego i za štabove i jedinice Narodnooslobodilačke vojske;

— kroz borbene akcije i stalnu praksu postepeno izgrađivati taktiku nižih, a zatim viših vojnih formacija, sve do formiranja opšte taktičke koncepcije kao osnove za vođenje narodnooslobodilačkog rata, odnosno upotrebe dijelova i svih snaga Narodnooslobodilačke vojske;

— stalnim napadima vezivati što više neprijateljskih snaga i time ometati nesmetano planiranje i izvođenje njihovih akcija;

— na praksi dobro izučavati neprijatelja i njegovu taktiku i prema tome donekle podešavati i svoja dejstva, itd.

Stare forme borbenih dejstava ranijih partizanskih odreda (u istoriji) bile su, dakle, isuviše „partizanske“, nedovoljne i već preživjele. Mada su predstavljale dragocjeno iskustvo one su za nas ipak bile i primitivne i vojnički zastarjele, jer suštinski nijesu odgovarale ni našim uslovima ni zahtjevima narodnooslobodilačke borbe, odnosno uslovima u kojima je ona vođena. Osim toga, one su nosile u sebi mnoge nedostatke razdrobljenosti i povremenosti (gerile, partizanštine itd.). Da smo na njima ostali, neprijatelj bi brzo i jednostavno otkrivao naše namjere, tako da bi se na stari, njemu poznat i dosta lak način, obračunavao sa našim razbacanim i vojnički slabašnim partizanskim formacijama i bio u stanju da koči njihovo brzo razvijanje i učvršćenje. To bi mu polazilo za rukom, bez obzira na to što je broj naših partizana bio daleko veći nego u sličnim pokretima u prošlosti, što su naši partizani, više nego i jedni dotada, bili povezani idejom jedinstva i borbene odlučnosti protivu okupatora. Međutim, blagodareći našoj brznoj orijentaciji na intenzivna i mnogo sadržajnija dejstva partizanskih odreda, zatim brzom stvaranju najprije sve čvršćeg jezgra a onda i Narodnooslobodilačke vojske i primjeni njenog novog borbenog metoda, neprijatelj je stalno iznenađivan i sistematski nadigravan. Naime, on se na tako „vrućem“ terenu nije mogao uspješno snalaziti

niti održavati inicijativu, jer smo ga svojim ofanzivnim dejstvima sve više tjerali da se bori pod uslovima koje smo u većini slučajeva sami diktirali. A primjenjujući svoju sopstvenu taktičku koncepciju, mi smo uspjeli da postepeno u vatri borbe stvorimo jaku i čvrsto organizovanu Narodnooslobodilačku vojsku, bez koje bi partizanski odredi slavno izginuli, kao što je izginula i vojska komunara. Ovako smo tom vojskom ostvarili ideale slavnih revolucionara — komunara u našim uslovima i za naše doba.

U početnoj fazi narodnooslobodilačkog rata, u teškim uslovima odmah poslije okupacije zemlje, teškoće su bile izvanredno velike ne samo zbog vojnički i tehnički nadmoćnih neprijateljskih snaga koje su najbrutalnijim mjerama vršile okupaciju, već i zbog razdrobljenosti zemlje, koja je u aprilskom slomu bila odjednom izgubila nezavisnost i svoju regularnu vojsku. U tim okolnostima trebalo je iznova i brzo stvarati i partizanske odrede i vojsku i kadrove. A sve to je trebalo činiti oslanjajući se prvenstveno na kadrove koje je dao revolucionarni radnički pokret i one starješine koje je proces borbe brzo izbacio na površinu. Drugim riječima, trebalo je kroz ustanke odlučno poći u nov rat za oslobođenje zemlje i revolucionarni društveni preobražaj. To su bili veoma teški uslovi, jer su se i u samom početku ustanka morali postići značajni i vidljivi uspjesi, a zatim preko odreda obezbijediti neprekidnost i sve veći razmah ofanzivnih dejstava svih naših oružanih snaga. Zato se i kod nas potvrdilo već poznato i jedino ispravno načelo da i partizanski odredi i ustaničke mase moraju održavati stalnu taktičku aktivnost, umjesto da se poslije protivudara neprijateljskih divizija i korpusa povuku, uspravaju ili pribjegnju nekom uzaludnom manevru da bi čuvali snage za neku, lakšu, tobože, povoljniju i važniju situaciju. Zato se nijesmo smjeli, niti mogli, šaliti s ustankom koga smo već u mnogim rejonima uspješno vodili, naročito tamo gdje su bili povoljni uslovi za njegov dalji razvoj ako se u tom odlučnom momentu pravilno dejstvuje i sačuvaju snage i inicijativa. A izložili bi se neminovnim neuspjesima da smo se zbog teškoća i problema koje su ti uslovi nametali ograničili samo na partizanske odrede, kao isključive vojne formacije, i samo na primjenu

njihove taktike u tim samim novim uslovima. U stvari, trebalo je odlučno početi i ofanzivno voditi jedan nov i težak rat, sa perspektivom postepenog, ali stalnog razvoja i kvalitativnog uspona borbenih dejstava partizanskih odreda u početnom do operacija krupnih formacija Narodno-oslobodilačke vojske u završnom periodu rata. To se moglo obezbijediti samo vještim, energičnim i najraznovrsnijim borbenim dejstvima i njihovom kombinacijom na što širem prostranstvu, bez obzira na strategijsku usamljenost i izvanredno velike teškoće koje su izlazile iz takvog našeg položaja. A od načina rješavanja odnosa između odreda i ustanaka i načina vođenja rata u početnom periodu zavisilo je kasnije stvaranje vojske, a samim tim i njena taktika. I zaista, čim je Narodnooslobodilačka vojska narasla u perspektivnu silu, ona je, zahvaljujući tome, uspješno razbijala mnoge „kombinacije“ okupatora, nametala mu ne samo svoj metod nego i mjesto borbe i sve više ga primoravala na defanzivu, ispoljavajući sve veću ofanzivnost, a efikasnim udarcima po neprijateljskim snagama, stvarala je sve povoljnije uslove za dejstva na sve širem prostranstvu zemlje.

Dizanje ustanka na vrijeme imalo je velikog značaja i u tome što su mnogi organizatori oružane borbe izbjegavali uništenje ili deportaciju u tamnice i logore. A njihovo odsustvo negativno bi se odrazilo ne samo u početku nego i u toku ustanka, jer je njihov zadatak bio da na čelu masa stupe u prve juriše i da ih uspješno vode i u dalje teške i sve veće okršaje. Međutim, forsiranje ustanka u nekim rejonima gdje još nije bilo uslova, išlo je na štetu solidnih početnih priprema, pa se, prema tome, negativno odražavalo na uspjeh. To znači da primjena ustanka kao jedine forme dejstva, iako je u osnovi bila pravilna, nije odgovarala svakom rejonu. Težnja da se svaki rejon uključi u opšti ustanak naših naroda jasno je određena u prvoj direktivi Vrhovnog štaba, ali je pri njenoj realizaciji trebalo uzimati u obzir konkretne uslove. S druge strane, bila su štetna ma i mala kolebanja i zakašnjenja u dizanju ustanka ili začaurivanje odreda, u težnji da se svugdje nađe najpogodniji oblik i da se, tobože, ispituju sve mogućnosti i okolnosti. To bi omogućilo neprijatelju da sprovede u djelo

mnoge svoje planove, jer bi borba postala daleko neravnomjernija i nedovoljno intenzivna u tom odlučnom početnom momentu. Tako smo, na primjer, u Crnoj Gori poslije ustanka učinili veliku grešku — koja se teško mogla popraviti — što smo poslije prvih neprijateljskih protivudara nasjeli paroli demobilizacije ljudstva, a još veću kada smo odrede — koji su tada imali nekoliko hiljada boraca i starješina — pasivizirali čitava tri mjeseca. Da smo tu pasivnost i začaurenost napustili bar poslije mjesec dana, tj. da smo aktivirali odrede u borbi protivu okupatora, izbjegli bismo mnoge političke greške i obračune na terenu. Ovako je borba odreda sa okupatorskim trupama bila zapostavljena u korist istrebljenja špijuna i izdajnika, koji bi i inače bili uništeni zajedno sa okupatorom u toku borbe, i to bez nekih štetnih političkih posljedica i odjeka. Ali, baš zato što smo u većini slučajeva pravilno postupili i smjelo pošli u opšti juriš, dejstva odreda i ustaničkih masa bila su od samog početka snažna i odlučna da ih neprijatelj nikada više nije mogao potpuno zaustaviti. Posljedice tako solidnog početka morale su se pozitivno odraziti na naša kasnija dejstva, bojeve i velike operacije, kao i na naše snage u cjelini. Jer i od toga kada je i kako počela narodnooslobodilačka borba zavisio je njen dalji tok, njen karakter i ishod, kao i razvoj kadrova i snaga koje će je voditi. Od toga je zavisilo i to da li ćemo uspjeti da obezbijedimo stalnu ofanzivnost, efikasna dejstva odreda, dovoljnu brzinu u stvaranju vojske itd.

Ukoliko su neki partizanski odredi i počeli dejstva sa izvjesnim „zakašnjenjem“, u jednom ili drugom kraju, oni su — i pored početnih vojničkih i drugih slabosti — imali uslova da se koriste već stečenim iskustvima u drugim krajevima zemlje. Zato je rukovodstvima tih odreda bilo mnogo lakše i jednostavnije da oforme najcelishodniji metod dejstva, pošto oni u svim svojim postupcima nijesu uvijek morali sami krčiti put i tražiti sve od početka. Naprotiv, već oprobana praksa i načela, koja je ona dala ili potvrdila, iako na drugom mjestu i u nešto drukčijim uslovima, davali su im potrebnu podlogu za smjelije, sigurnije i uspješnije dejstvo. Naravno, oni su morali uzimati u obzir specifičnost i opšte uslove koji su mogli biti vrlo složeni. Zato

se i nije smjelo ići po nekom krutom šablonu da se ne bi palo u veću grešku. Tamo gdje su izbjegavani šabloni i gdje se dejstvovalo u skladu sa okolnostima i stečenim iskustvima, oružana borba se brže i ravnomernije razvijala, približavajući se postepeno oružanoj borbi u rejonima koji su već bili daleko odmakli.⁴⁷⁾ To je bilo moguće postići blagodareći opštejugoslovenskom karakteru narodnooslobodilačke borbe i uspješnom rukovođenju Vrhovnog štaba, koji je preko sve intenzivnije i suptilnije borbene prakse pronalazio nova i primjenjivao ta nova i već poznata taktička načela. To je ujedno bio najbolji način za obezbjeđivanje jedinstva akcije i ciljeva rata, jer je svaki drugi način mogao samo izazvati pretjerane zahtjeve, neminovna lutanja i nepotrebne potrese.

Besmislene, a ponekad i uporne težnje u nekim rejonima i pokrajinama, da se od samog početka „velikim“

⁴⁷⁾ Dalmacija je među prvima počela borbu protivu okupatora, ali su tamošnja početna dejstva partizanskih odreda bila na nešto nižem nivou od onih u B. krajini ili drugdje gdje je brzo izbio ustanak. Razlozi su ležali u tome što u Dalmaciji još nijesu bili sazreli svi uslovi za prelazak na masovne akcije slične onim u susjednoj B. krajini. Ali, bez obzira na to, efekat tih dejstava bio je velik, naročito u pogledu podizanja morala i sve veće spremnosti da se u prvoj povoljnoj situaciji većina naroda Dalmacije uključi u redove boraca narodnooslobodilačke borbe. Dalmacija je, ako se izuzme izvjesno sektašenje u toku 1941. godine, primjer kako se pravilnom sinhronizacijom dejstava manjih partizanskih odreda i političke akcije, bez ikakvih potresa može obezbijediti brz uspon borbe i uključiti u vojsku velike mase prvoklasnih boraca. Kada je dolaskom formacija Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba trebalo preći na intenzivnije vidove borbe, dalmatinski partizani su to brzo postigli, tako da su od tada pa sve do kraja rata zauzeli mjesto na kojem im može svako zavidjeti, kako po udjelu u ratu, tako i po čistoći pokreta. Od tada je Dalmacija postala velika ljudska i politička rezerva narodnooslobodilačkog pokreta. Zahvaljujući naglom usponu narodnooslobodilačke borbe u toku 1942. godine, dalmatinske brigade su se, usvajajući iskustva i taktiku proleterskih i udarnih brigada, poslije nepunu godinu dana, i po kvalitetu mogle mjeriti sa njima. I 1-dalmatinska brigada, koja se proslavila kod Jajca, i 2. dalmatinska brigada, koja je odigrala veoma značajnu ulogu za vrijeme bitke na Sutjesci, izrasle su iz te borbe i kasnije dobile naziv proleterskih brigada, što je došlo kao moralna nagrada i zasluga takve borbe Dalmacije.

frontalnim borbama⁴⁸) riješi neki problem, bile su donekle uslovljene ustankom i masama koje su zapljusnule odrede i pomutile neka ranija gledanja na ulogu partizanskih odreda. Vjerovanje da će se time brže izživjeti mnoge početne „slabosti“ partizanskog načina ratovanja i da će se na taj način, tobože, brže stvoriti vojska i ići dalje, bilo je neosnovano i vodilo je i avanturizmu (Crna Gora, Hercegovina, dio Bosne i Srbije itd.). Zbog takvih težnji i nepravilne upotrebe odreda, odredi su se — izloženi koncentričnim i jakim udarima daleko jačih neprijateljskih formacija — brzo rasipali, a ponegdje je prijetila i opasnost (da na vrijeme nije uslijedila energična intervencija Vrhovnog komandanta) da se ostane bez vojske, ili bar odloži formiranje brigada u tim krajevima. Do toga je dolazilo zbog političkih zastranjivanja, a donekle i zbog nesnalaženja i neumješnosti u brzom iznalaženju takvog metoda upotrebe partizanskih odreda koji bi odgovarao zahtjevima

⁴⁸ Pitanje držanja frontova i vođenja frontalnih borbi problem je od kojega je u mnogome zavisio način upotrebe naših vojnih formacija, naročito partizanskih odreda, kojima je takav način borbe najmanje odgovarao. Međutim, tom problemu se i u toku rata i poslije njega, kada se pristupilo uopštavanju našeg ratnog iskustva isuviše, da kažem, „frontalno“ prilazilo i dalje prilazi. Iako je kritika takvog načina upotrebe naših vojnih formacija uopšte pravilna, ipak se postavlja i drugo pitanje: da li je u nekim situacijama bilo drugog izlaza (Crna Gora i Hercegovina krajem 1941. i početkom 1942. godine i drugdje?). Naime, da li treba „frontalno“ kritikovati front u svakoj situaciji, ili kritikovati rukovodstvo (stariješine), koje nije umjelo da tako nametnuti front „omekša“ kombinacijom dejstva, političkim i drugim mjerama, što bi mu dalo savim drugi karakter. Pitanje je vrlo složeno, jer traži obradu svakog konkretnog slučaja i duboko ulaženje u političku stranu tog pitanja. Neko može reći da, recimo, u maju 1942. godine nije bilo drugog izlaza, jer su ujedinjene snage okupatorskih trupa i četnika bile u takvom ofanzivnom zamahu da su se naše snage morale braniti, ali je zato krajem 1941. i početkom 1942. godine trebalo iznaći elastičnije forme i izbjeći takvo formiranje frontova. To je tačno gledano samo vojnički, ali korijen tih postupaka nije bio samo u vojničkom nesnalaženju nego u već nagomilanim političkim greškama koje su omogućile okupatoru da mobilise dio naroda protivu nas i time obezbijedi svoju snažnu protivofanzivu.

Za početni period rata, kada se takav način upotrebe odreda (često već razvijenih od po nekoliko bataljona) najviše kritikuje (jer je bio najneaktuelniji), treba istaći da je pretežno seljački ka-

naše taktike i strategije. Umjesto primjene raznovrsnih i elastičnih manevara koji bi odgovarali mogućnostima partizanskih odreda, prihvaćeni su frontovi koje je neprijatelj nametnuo, a koje odredi nijesu mogli izdržati. Posljedice su bile veoma teške, jer nas je neprijatelj u takvim slučajevima skoro redovno potiskivao, dezorganizovao, razbijao i time usporavao stvaranje solidnije vojne organizacije. Gdje se tako postupalo porazi su bili neizbježni, a svaki takav poraz nametnuo je nove teškoće, novo sređivanje odreda i čitave organizacije. Zato je okupator stalno težio da partizanskim odredima nametne novi „front“. Ako tome dodamo i moralne potrese koji su redovno nastupali i u odredima i u masama poslije svakog našeg poraza, onda se još bolje može shvatiti štetnost takvog metoda upotrebe odreda. Međutim, tamo gdje smo primjenjivali metod borbениh dejstava koji je odgovarao mogućnostima odreda,

rakter masa koje su činile ogromnu većinu boračkog kadra u najvećoj mjeri uslovio takav način njihove upotrebe. Teškoće, koje su se pojavljivale naročito u pogledu formiranja pokretnih vojnih formacija i njihovog slanja u druge, udaljene krajeve, bile su posljedica i njihovog otpora i uticaja koji su kvislinzi uz pomoć okupatora (naročito četnici) ostvarivali usljed napuštanja neke teritorije. Kolebanja u upotrebi odreda i prelazak na frontalne borbe bile su posljedica borbe za mase, jer su četnici na svakoj teritoriji koju su odredi napustili uspijevali da terorom prisilno mobilišu seljake i stvaraju svoje vojne formacije — tj. satelitsku vojsku, jačajući time opšti potencijal snaga okupatora. Dakle, naše snage su u mnogim slučajevima u tom periodu previranja morale igrati ulogu neke vrste „posada“ određenih teritorija, da bi spriječile svoje osipanje i formiranje četničkih formacija na napuštenim teritorijama. Iako je to pitanje veoma složeno (te ga takvim mjerama treba i posmatrati) u daljem izlaganju će se govoriti o slabostima i posljedicama takve upotrebe naših odreda kao prvih vojnih formacija, ne ulazeći u njegovo dublje sagledavanje. Uostalom, to bi bila tema jedne posebne studije, u kojoj bi — polazeći od pravilne opšte kritike — trebalo dublje i sa šireg stanovišta razmotriti neke konkretne situacije i opredijeliti mjesto svakog elementa od uticaja na vođenje takve borbe, koja, bez obzira na sve to, nije odgovarala karakteru narodnooslobodilačkog rata.

Pri razradi ovog dosta krupnog pitanja našeg rata ne smije se zaboraviti ni to da je to bio period velikih previranja i traženja odgovarajućeg metoda upotrebe partizanskih odreda kao početnih vojnih formacija u tim izuzetno teškim vojničkim, a još više komplikovanim političkim uslovima.

redovno smo postizali velike uspjehe i protivu daleko jačeg neprijatelja, bez obzira na neke slabosti koje se nijesu mogle izbjeći. Dakle, tamo gdje je postojala jasna koncepcija šta se može i šta se hoće, bili su obezbijedeni ne samo uspjesi i jačanje odreda, nego su stvarani i uslovi za formiranje brigada i viših formacija Narodnooslobodilačke vojske.

Praksa je uskoro potvrdila da su rezultati dejstava partizanskih odreda zavisili i od uspješnog formiranja kadrova. A oni su se morali brzo stvarati od ljudi koji su organizovali i povelu borbu, ili od onih ljudi koji su se istakli u okršajima sa neprijateljem, jer osim izvjesnog broja dobrovoljaca — učesnika španskog građanskog rata, nije ni bilo dovoljno odgovarajućih vojnih stručnjaka koji bi mogli prihvatiti i usvojiti tako složenu koncepciju vođenja narodnooslobodilačkog rata. Najzad, nije se ni mislilo da se stručnjacima iz bivše vojske postavi tako težak i složen zadatak, i druge „stručnosti“ osim one koja se mogla naučiti u tadašnjim vojnim školama. Naime, zbog mnogih svojih ranijih opterećenja i nemogućnosti brzog shvatanja suštine narodnooslobodilačkog rata, naročito njegovog vojno-političkog aspekta, veliki dio stručnjaka iz bivše vojske nije mogao shvatiti i prihvatiti takvu borbu, jer su određeni ciljevi narodnooslobodilačkog pokreta zahtijevali da se i vojnoj strani pitanja prilazi na sasvim nov način — za njih neuobičajen. Zbog toga se, pored ostalog, znatan dio tih kadrova našao na suprotnoj strani.⁴⁹⁾

Dakle, od intenziteta oružane borbe, koja se u mnogim rejonima brzo pretvarala u opštenarodni rat protiv okupatora, i od kvaliteta kadrova zavisili su karakter i snage odreda i Narodnooslobodilačke vojske. A od toga i daljih vojnih i političkih mjera, koje su preduzimate da bi se obezbijedili ciljevi rata, zavisilo je da li će naši odredi i vojska za sve vrijeme izdržati udare nadmoćnih okupatorskih trupa i mnogobrojnih kvislinških formacija. A što

⁴⁹⁾ Najveći dio oficira bivše jugoslovenske vojske je poslije prvih velikih okršaja i kriza otpao od pokreta — prilazeći četnicima — ili se predao okupatoru. Onaj dio koji je ostao u borbi, srodio se sa narodnooslobodilačkim pokretom i dijelio njegovu sudbinu sve do kraja.

smo bili u stanju da izdržimo taj pritisak, razbijamo neprijateljske obruče, probijamo se iz okruženja i da postepeno stavljamo neprijatelja u sve defanzivniji položaj, može se objasniti i time što su komunisti i njihovi simpatizeri imali odlučujuću ulogu u toj borbi i u nošenju takve koncepcije. Unoseći svoje veliko iskustvo i politički kapital iz ranijih političkih borbi, komunisti su svojim primjerom i odlučnošću u borbi uspjeli da privuku velike mase naroda na stranu narodnooslobodilačkog pokreta i da njima vješto rukovode u toj neravnoj borbi.

Kao što sam ranije napomenuo, dejstva odreda imala su izvjesnih nedostataka kako zbog neizbježne početne nepovezanosti vojnih i vojnopolitičkih elemenata narodnooslobodilačkog pokreta, tako i zbog izvanredno velikih teškoća koje se pojavljuju u početku svakog ustanka, naročito kad se ima posla sa toliko brojno i tehnički nadmoćnim neprijateljem, kao što je bio slučaj kod nas. Na primjer, zbog samog karaktera oružane borbe, bilo je — a i moralo je biti — praktikizma i nepovezanosti u početnim dejstvima partizanskih odreda, jer su oni predstavljali još labilnu vojnu organizaciju, koja nije mogla preko noći dobiti dovoljnu čvrstinu. Istina, ona se — na iznenađenje okupatorskih trupa (donekle i preko naših očekivanja) — brzo proširila i omasovila (zbog velikog učešća naroda, naročito omladine sa sela), ali je trebalo da prođe izvjesno vrijeme da bi se kroz surovu borbenu praksu partizanskih odreda osvojili potrebni atributi vojske i njene taktike. I, kao što smo vremenom kroz praksu, koja je uvijek služila za formiranje načela, stvarali realne norme, odnosno okvire metoda dejstava partizanskih odreda, tako smo kroz tu istu praksu stvarali Narodnooslobodilačku vojsku, tražili savršenije forme njene organizacije i metode njenog dejstva.

Taktiku partizanskih odreda stalno smo usavršavali, na vrijeme uočavajući i primjenjujući najprihvatljivije forme koje je bogata praksa radala. Time smo u isto vrijeme kroz ratnu praksu primjenjivali i postepeno upotpunjavali opšta taktička načela i formirali odgovarajuću doktrinu upotrebe naših oružanih snaga. Pri tome su partizanski odredi, kao osnova na kojoj je

počelo stvaranje Narodnooslobodilačke vojske, svojom svakodnevnom praksom omogućavali da se formira određenije gledanje na taktiku, odnosno određena taktička načela i forme organizacije. Drugim riječima povezivanjem vojnih i klasičnih formi oružane borbe stvarali smo i usvajali ono što nam je najviše odgovaralo i što je u potpunosti odgovaralo opštim principima vođenja narodnooslobodilačkog rata. Pri tome je trebalo jasno odrediti ne samo mjesto i zadatke odreda i Narodnooslobodilačke vojske, nego i ulogu narodnooslobodilačkog pokreta u drugom svjetskom ratu. A od pravilnog prilagođavanja konkretnim uslovima, pod kojima će se rat voditi, zavisilo je uspješno ostvarenje ne samo naše opšte taktičke koncepcije, nego i krupnih zadataka strategije. To je bilo naročito važno shvatiti u početku zbog toga što se naša vojska počela tek radati preko partizanskih odreda, i to u najtežim porođajnim mukama ustanka — u uslovima najbrutalnije neprijateljske okupacije, u vrijeme kad se neprijatelj nalazio u zenitu svoje moći. Sve je to, razumije se, moralo biti u skladu sa opštim smjernicama naše politike i strategije, koje su na svakoj etapi rata postavljale odgovarajuće zadatke, vodeći pri tome naročito računa da odredima, a naročito Narodnooslobodilačkoj vojsci, obezbijede perspektivu daljeg razvoja i sve veće efikasnosti.

U početku su dejstva naših partizanskih odreda morala imati neke od karakteristika ranijih klasičnih partizanskih dejstava, ali su ona brzo dobila i neke nove odlike i oblike zahvaljujući raznovrsnim formama ustanaka i većoj širini i zamahu narodnooslobodilačkog pokreta. Naime, taj pokret je, oslanjajući se na široke narodne mase, mogao obezbjeđivati efikasna dejstva odreda, a preko njih i dejstva naših sve jačih i sve brojnijih formacija širom zemlje. Zato je borba odreda od početka morala nositi karakter taktike vrlo elastičnih, brzih, dinamičnih i snažnih dejstava. To se, prirodno, moralo kasnije odražavati i na taktiku Narodnooslobodilačke vojske, koja se morala stalno usklađivati sa brzim zbivanjima prakse i uzdizati sa ne sve veći — praksom zahtijevani i politikom traženi — nivo.

Partizanski odredi su od samog početka morali igrati ulogu borbenih odreda i jezgra oko koga će se okupljati

i novi borci i narodne mase. To je bila krupna uloga, jer je trebalo dejstvovati u uslovima ustanka i u isto vrijeme stvarati odgovarajuću taktiku i intenzivnim borbenim dejstvima i razvijanjem ustanaka osigurati perspektivu što bržeg stvaranja narodnooslobodilačke vojske. Očigledno, nije bilo lako naći pravo mjesto odreda u tako složenim uslovima i izbjeći mnoge specifičnosti narodnooslobodilačkog rata da dođu u sukob sa sve složenijim objektivnim situacijama u tim novim uslovima koji su odredima postavljali tako složene zadatke. Bilo je odlučujuće što je došlo do takvog skoka i što nije bilo neshvatanja situacije koje je moglo dovesti do sektašenja u nastojanju da se po svaku cijenu ostane pri taktici dejstava partizanskih odreda, ili da zapostavljanjem njihovih dejstava u uslovima ustanka dođe do rasplinjavanja i utapanja odreda u mase, tj. do njihovog „zatrpanja“ od strane ustaničkih masa. I baš zato što su i organizacija tih masa i formiranje određenih gledanja u većini slučajeva dovođeni u sklad, obezbjeđujući više forme organizacije, nije moglo doći do raskoraka između odreda i masa, iako je u pojedinim slučajevima bilo takvih kriza. Brzo učvršćenje u većini slučajeva i primjena odgovarajućih taktičkih načela, koja će u tako složenim i surovim uslovima odgovarati mjestu i ulozi odreda, bilo je neophodno da bi se što brže preživjeli ostaci partizanskog načina ratovanja na nižem stupnju. Isto tako, trebalo je obezbijediti efikasne akcije na najširem frontu već pokrenutih masa i stvoriti povoljne uslove za stvaranje i razvoj Narodnooslobodilačke vojske. Jer, izgubiti tu šansu značilo je isto što i izgubiti jednu od najvećih bitaka koju je počeo naš narod.

Vještina vođenja narodnooslobodilačkog rata u tim uslovima sastojala se u prilagođavanju odgovarajućih formi dejstava, odnosno prakse, novonastaloj situaciji u pojedinim rejonima i na čitavoj teritoriji naše zemlje. A pravilnim sagledavanjem i ocjenom svih tih okolnosti i njihovog stalnog svestranog uticaja na praksu mogao se dobiti jasan odgovor na mnoga pitanja daljeg razvoja našeg borbenog metoda i osigurati stalan uspon tako snažno započete borbe. Tako složene uslove moglo je sagledati i kanalisati samo po-

litički zrelo revolucionarno rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta, koje je u cjelini imalo jasne koncepcije ne samo o taktici i strategiji vođenja rata, nego i o načinu stvaranja Narodnooslobodilačke vojske, tog bitnog instrumenta za ostvarenje ciljeva narodnooslobodilačkog rata. Ono je bilo svjesno da je stvaranje tog instrumenta, u toj situaciji bilo moguće jedino preko odreda, kao baze za stvaranje vojnih formacija na višem stepenu razvoja.

Zbog neravnomjernosti ustanka i različitosti borbenih dejstava u pojedinim krajevima Jugoslavije (uslijed logičnog uticaja veoma različitih objektivnih i subjektivnih faktora) nije ni trebalo davati sasvim uopšteno gledanje na sva pitanja naše prakse, odnosno taktike partizanskih formacija u početku narodnooslobodilačkog rata, jer takvo gledanje ne bi ni odgovaralo svim situacijama i okolnostima, niti svim rejonima. Ovo tim prije što je početak oslobodilačkog rata bremenit najraznovrsnijim neravnomjernostima, novostima, mnogim nepoznatim elementima koje treba otkrivati praksom, nedostatkom važnih vojnih i vojno-političkih atributa itd. Međutim, prirodno je da su dejstva naših odreda sadržavala mnoge specifične elemente za korisno uopštavanje prakse i sticanje iskustava i da se bez prakse partizanskih odreda, kao izvornog elementa, ne bi ni mogao obezbijediti tako kvalitativan skok u dejstva brigada, koje su se, naročito u početku, čvrsto naslanjale na njihovu bogatu praksu.

Da se ne bi palo u šablonizam, prilikom izgradnje taktike odreda, a kasnije i taktike svih formacija Narodnooslobodilačke vojske, trebalo je prilaziti i vojnički i politički — zbog složenosti jednih i drugih uslova i njihove tijesne povezanosti. Pošto se ti elementi u ovakvim ratovima ne mogu odvajati, morala se svestrano sagledavati i jedna i druga strana tog istog pitanja da bi se dobili svi potrebni elementi za njihovo što potpunije uopštavanje i obezbjeđenje opšte ideje vodilje. Objašnjenja su se mogla davati i sa jedne i sa druge strane, ali se istovremeno moralo ukazivati na teškoće i prednosti svakog elementa pojedinačno i u njihovoj najužoj povezanosti nalaziti rješenja koja će davati najveće rezultate. Vojnički se moralo gledati zato

što smo pošli u akcije da bismo likvidirali okupaciju zemlje. To je bila reakcija u vidu ustanaka povezanih stalnim ofanzivnim dejstvima naoružanog naroda, praćenih odgovarajućim političkim akcijama radi oslobodjenja zemlje. Ta neprekidnost i povezanost akcije mogla se obezbijediti održavanjem inicijative u svojim rukama, zatim stalnim usponom borbenih dejstava, najprije preko partizanskih odreda, a zatim preko viših vojnih formacija. U toku tog procesa, naročito u početku, dok su se formirale iole solidne vojne organizacije i njihova taktika, pojavljivale su se velike teškoće pa i neke krize. Vojničke teškoće su ipak bile nešto veće od političkih zato što je narodnooslobodilački pokret daleko solidnije i duže pripreman politički nego vojnički. Sem toga, za vojničke pripreme nije bilo dovoljno vremena, jer je trebalo brzo poći u akciju da bi se pomoglo SSSR-u u najkritičnijem trenutku njegove istorije.

Iako naša vojna organizacija, naročito u početku dok smo imali samo odrede, nije bila vojnički sposobna da se obračunava sa krupnim formacijama okupatora, ona je bila toliko jaka da nastavi započetu borbu i da umješnim prilagođavanjem svakoj situaciji stvara povoljnije uslove za njeno uspješnije vođenje. U tako složenoj situaciji, kada su borci u seljačkim gunjevima, radničkim i studentskim bluzama, „opterećeni“ vojničkom puškom, stupili u odrede, nije se mislilo na neko definitivno obračunavanje sa okupatorom, a to nije ni bilo moguće. Ali je i takva vojna organizacija brzo pokazala svoju vrednost i prednost, jer je „zaposlila“ desetine njegovih divizija koje su iz dana u dan sve više krvarile. Naši odredi su postizali sve veće uspjehe i u tako neravnoj borbi — ako su primjenjivali pravilne taktičke postupke i neustrašivo stupali u okršaje — tako da je dolazilo do onih neuobičajenih odnosa snaga — naši malobrojni odredi su izlazili na kraj sa daleko brojno i tehnički nadmoćnijim neprijateljem. Oni su postizali takve uspjehe blagodareći solidnoj političkoj osnovici na koju su se oni oslanjali i koja je u isto vrijeme služila kao oslonac za izgradnju i usavršavanje taktike.⁵⁰)

⁵⁰ Detaljnije o političkoj osnovici govorio sam u knjizi „Kako smo vodili rat“, izdanje Srpske književne zadruge, Beograd.

je takvih gledišta da samo velike snage mogu uspješno djelovati protiv tako jakog neprijatelja i da treba pripremiti „nove ustanke“, umjesto da se pokret omasovljava dejstvima partizanskih odreda. Drugim riječima, htjelo se na silu i brzo preći preko prakse odreda i preskočiti u veća — „željna“ dejstva, jer je to takva borba, tobože, imperativno nalagala. Ponekad se mislilo da se to može brzo postići, naročito tamo gdje su ustanci dobili širok zamah i gdje je učešće masa do te mjere zapljusnulo odrede da se odredi nijesu ni vidjeli u toj „šumi“ ljudi i događaja. Međutim, partizanski odredi su povelili borbu u pravom trenutku — za nas dosta politički povoljnim⁵¹), ali vojnički prilično komplikovanim uslovima (jer su protivu sebe imali nadmoćne okupatorske trupe). Oni su time iznenadili i okupatora i čitav svijet. Zahvaljujući pravilnoj početnoj orijentaciji i vrlo solidnoj i svestranoj bazi, koju je činio pobunjeni narod organizovan i vođen od strane Partije, dejstva partizanskih odreda brzo su dala očekivane rezultate i omogućila da se istraje u borbi.

Odredi su nastajali u različitim uslovima — u toku borbe partizanskih grupa pred i u periodu ustanka. To su bile teritorijalne jedinice, čiji je način upotrebe, pored ostalog, zavisio i od toga kako je kakvim snagama okupator intervenisao protivu njih. Naime, u nekim rejonima, su, nešto prije početka oružane borbe i ustanaka već bili

⁵¹ Mislím povoljnim političkim uslovima zato što je stari aparat države bio razbijen i kompromitovan i što narod, videći svu izdaju buržoazije i njenih političkih partija, nije prihvatio okupaciju. Naprotiv, on je bio spreman da pođe u borbu sa onim ko bi ga sigurno poveo da opere tu ljagu, da ponovo izvojuje nezavisnost i obezbijedi svoje mjesto među slobodnim narodima svijeta. A komunisti su bili jedina snaga koja je ostala i bila sposobna da ga povede u taj odlučni boj i da ostvari te njegove težnje. Autoritet Partije naročito je narastao poslije 27. marta 1941. godine i aprilskog rata kada su komunisti stali s puškom u ruci u prvim borbenim redovima da brane nezavisnost zemlje. To im je pomoglo da u očima naroda i među ustanicima, koje su oni organizovali, postanu jedini autoritet i garancija za dalje uspješno vodenje tako teške oružane borbe. Dakle, politička situacija je bila dosta povoljna, iako je trebalo uložiti mnogo napora da se oformi jedinstvo naroda i da se, zbog pojave kvizlinških vojski, koje su išle na građanski obračun, očuva i dalje širi ta politička osnovica.

formirani mnogi vodovi, čete, pa i bataljoni. Ta mreža tih jedinica odigrala je vrlo značajnu ulogu prilikom otpočinjanja akcija i organizovanja partizanskih odreda. Blagodareći postojanju te mreže bilo je lakše proširiti i obezbijediti ulogu jezgra, iako je ona u početku u mnogim rejonima nosila dosta uzak, pa i partijski karakter. Veoma je bilo važno i to što je ona u toku priprema i početka ustanka brzo stvorena i tamo gdje je nije bilo, tako da se u ustanku brzo omasovila i omogućila formiranje većih odreda.

Pošto su partijske organizacije organizovale partizanske odrede, one su i komandu nad odredima povjeravale u prvom redu komunistima. U početku su partijska rukovodstva u većini slučajeva i direktno komandovala odredima, ali se, usljed sve većeg razvitka oružane borbe i postavljanja odredima sve krupnijih vojničkih zadataka, moralo brzo prelaziti na odvajanje funkcija partijskih organa od funkcija vojnih štabova. Drugim riječima, morala su se formirati odvojena vojna rukovodstva, koja su se bavila pretežno organizacijom i vođenjem borbenih akcija — komandovanjem odredima. Tako je, pod opštim rukovodstvom Partije, bila izvršena neka vrsta podjele poslova između partijskih i vojnih rukovodstava, mada su i u štabovima partizanskih odreda bili u većini komunisti i članovi rukovodstva. Opšti zadaci su bili isti: dalje razvijanje i vođenje borbe, dalje razvijanje vojne organizacije, osiguranje pravilne političke linije, suštine i ciljeve rata na osnovu programa narodnooslobodilačkog pokreta itd. No, bez obzira na to, komandovanje je trebalo obezbijediti što veću slobodu akcije i vojniziranje odreda, da tako kažem, da bi oni što prije prerastali u vojsku. Najzad, nije ni postojalo nikakve potrebe da se iz sreskih ili okružnih komiteta direktno komanduje, jer je politika vođenja tih vojnih formacija bila sasvim obezbijeđena opštom, pa i kadrovskom politikom Partije.⁵²) Sastav komandi i štabo-

⁵² U početku je bilo teškoća i nekih neodlučnosti u nekim krajevima u odvajanju vojnih od političkih organa i njihove djelatnosti na teritoriji odreda. Ponegdje se nešto i zakasnilo u pogledu određivanja mjesta vojne organizacije (Crna Gora). No, to nije imalo značajnijeg uticaja na opšti karakter narodnooslobo-

va, koji je mogao sprovesti potrebnu politiku vođenja intenzivne oružane borbe na osnovama programa narodno-oslobodilačkog pokreta, bio je obezbijeđen, jer su samo komunisti bili kadri organizovati i početi tako tešku oružanu borbu, bez obzira na teškoće koje su bile iskrsnule kada smo se uhvatili u koštac sa tako jakim okupatorskim trupama. A oni su jedini bili u stanju da produže borbu u teškim i vrlo komplikovanim situacijama, koje su nastajale u svim rejonima poslije prvih velikih uzmaca, naročito onda kada su se na pozornici dejstava pojavili i kvislinzi, od kojih se jedan dio oslanjao i na zapadne saveznike. Oni su jedini mogli poslužiti i za stvaranje solidnih vojnih kadrova za Narodnooslobodilačku vojsku, koja je, zbog sve većeg jačanja, apsorbovala najveći broj izraslih komunista.

Karakter naših borbenih dejstava i veoma intenzivna protivdejstva zahtijevali su čvršće povezivanje i sadejstvo partizanskih odreda na širem prostoru. Ukoliko je bilo više akcija i ukoliko su brže rasli broj odreda i mreža naše vojne organizacije, utoliko se više pojavljivalo novih i složenih zadataka, tako da su se kroz bogatu ratnu praksu počele oformljavati i dalje razvijati taktika i vojna misao Narodnooslobodilačke vojske, tj. uporedo sa stalnim usavršavanjem njene vojne organizacije i rastom svih njenih formacija.

dilačkog pokreta, ali je donekle uticalo na njegovu širinu i aktivnost odreda u tom vremenskom periodu, kao i na formiranje, vojničko učvršćenje i upotrebu odreda.

III GLAVA

BRIGADE

ULOGA BRIGADA U FORMIRANJU NAŠIH TAKTIČKIH GLEDANJA

Formiranje prvih proleterskih i udarnih brigada, koje su poslužile kao jezgro Narodnooslobodilačke vojske i snažna udarna pesnica u izvođenju raznovrsnih borbenih dejstava i manevara, usljedilo je relativno brzo, u vrijeme kada smo se privremeno povlačili (iz Srbije, Crne Gore, i Hercegovine.). Formiranje tako čvrstih i vojnički solidno organizovanih jedinica postalo je nužno iz dva razloga: prvo, zato što nam je tok događaja pokazao da dotadašnja organizacija naših oružanih snaga — partizanski odredi i druge partizanske jedinice — više nije dovoljna u promjenljivim uslovima, i drugo, zato što su već postignuti uspjesi u dotadašnjim ustancima nametali potrebu za novom elastičnijom organizacijom, koja će, pored standardnih dejstava partizanskih snaga, biti u stanju da brzo prenosi operacije i žarišta ustanka iz jednog rejona u drugi. Zbog velikih početnih uspjeha partizanske snage su postale tako jake da ih okupator više nije mogao ni razbiti, ni spriječiti da se i dalje razvijaju. A ako ih je ponekad i prisiljavao da privremeno odstupe, on ih nikad nije mogao spriječiti da poslije toga nastave još žešća borbena dejstva i da prerastu u nove jedinice koje će biti u stanju da na-

stupaju novim izabranim pravcima i na značajnim operativnim područjima. Ti krupni događaji obilježavali su završetak jedne teške etape narodnooslobodilačkog rata i, u isto vrijeme, početak novog i još snažnijeg uspona narodnooslobodilačkog pokreta. Ta nova etapa u razvitku našeg rata nastupila je zahvaljujući formiranju kvalitativno novih jedinica kao što su bile proleterske i udarne brigade. To znači da je za dalji razvitak oružane borbe bila potrebna sve solidnija materijalna baza, tj. sve razvijenije vojne formacije, koje će uspješno rješavati razne borbene zadatke u toku sljedećih — još težih etapa rata. Ubrzo je postalo jasno da preko brigada treba napraviti kvalitativno nov vojnički i politički potez, koji će obezbjeđivati dalju perspektivu narodnooslobodilačke borbe i politike revolucionarnog društvenog preobražaja, jer je već bilo jasno da okupatorske snage, snage reakcije, izdajnika, kvislinga i svih neprijatelja narodnooslobodilačkog pokreta (koji je u početku bio izolovan u međunarodnom pogledu) može tući samo vojnički čvrsta i jedinstvena izvanredno borbena i moralno-politička monolitna Narodnooslobodilačka vojska (najprije njene brigade). To znači da je takva vojska mogla a u isto vrijeme i morala uspješno da rješava mnogobrojne složene zadatke i da svojom inicijativom i manevrom održava potreban odnos snaga. To se moglo postići izuzetno živim i neprekidnim akcijama, elastičnim manevrima i snažnim udarima u prvo vrijeme relativno malih snaga, koje su se morale nositi sa tako nadmoćnim okupatorskim snagama.

Održavajući potrebnu inicijativu u toku čitavog narodnooslobodilačkog rata (sa malim izuzecima), naša vojska je u procesu borbe morala graditi svoj metod borbениh dejstava i u skladu sa opštom politikom osvajati nove pozicije i izvore radi rješavanja krupnijih zadataka koji će joj nova situacija i uslovi stalno nametati. Trebalo je, dakle, brzo stvoriti regularnu vojsku, od ljudi koji će se do kraja nesebično i znalčki boriti za slobodu i nezavisnost zemlje u svim uslovima. Zato je bila nužna ofanzivna vojska koja će ispoljavati ofanzivan duh u svim svojim pot-hvatima, bez obzira na moguće krize i krivudanja kojima moraju biti praćene tako krupne borbene akcije.

Najbolja pouka za to bila je praksa svih sličnih oslobodilačkih pokreta u prošlosti i u toku drugog svjetskog rata, jer je neprijatelj — gdje god nije tako postupljeno — prije ili kasnije uspijevao da se obračuna sa ustanicima, bez obzira na njihovu brojnost i ideje koje su ih nosile. Ona je pokazivala da se to dešavalo najčešće prije nego su stvoreni osnovi čvrste i dobro organizovane vojske koja bi bila u stanju da na svojim leđima ponese tako krupne i odgovorne terete. Pouka je bila jasna, ali nam to ne bi bilo dovoljno da na osnovu nje nijesmo na vrijeme preduzimali konkretne mjere, političke i vojničke prirode. Jer je svako zakašnjenje u korišćenju tih pouka i preduzimanju odgovarajućih mjera dovodilo mnoge pokrete u prošlosti, a i u drugom svjetskom ratu, u težak položaj, pa i do poraza. A pošto su kod nas na osnovu pravilne ocjene događaja u odlučnom momentu preduzete mjere za brzo stvaranje brigada, narodnooslobodilački pokret je izbjegao tešku krizu, i ubrzo poslije toga naglo ojačao tako da je kasnije mogao da prevazilazi mnoge teškoće i da služi kao primjer u borbi naroda okupirane Evrope.

Formiranje naših gledanja na vojnu vještinu i vođenje kombinovanog narodnooslobodilačkog rata u cjelini i njihova provjera kroz ratnu praksu umnogome je omogućeno zahvaljujući našim brigadama, koje su od samog formiranja pokazale izvanrednu pokretljivost, ofanzivnost, dinamiku, inicijativnost, neustrašivost i obilje drugih kvaliteta koji čine sastavni dio jedne svojevrstne taktike. Na toj solidnoj bazi naša taktika se dalje razvijala, dopunjavala i stvarala, tako da se na njene temelje čvrsto oslanjala i naša strategija u cjelini, naročito u periodu kada je Narodnooslobodilačka vojska postala snažan vojnički i politički faktor na Balkanu.

Dakle, do formiranja brigada došlo je u pravi čas, u vrijeme kada su partizanske snage zapale u krizu — kada bi nastavljanje borbenih dejstava na dotadašnji način mogli dovesti u krizu čitav narodnooslobodilački pokret i njegov dalji razvitak. U tom trenutku brigade su postale ne samo kvalitetno nov vojnički faktor nego i veoma snažan instrument naše opšte politike, koja je bila formulisana u opštim ciljevima narodnooslobodilačkog pokreta. Zbog

toga je i prirodno što su odredi, a naročito brigade dobili revolucionarni karakter i stalnu potencijalnu snagu koju su ispoljavali u toku svih svojih borbenih akcija. Inače u toj situaciji bilo bi necjelishodno stvaranje nekakvih drugih jedinica, jer sve što bi bilo stvoreno na drugoj osnovi moglo bi biti nakalemljeno, šablonsko i knjiško, ma kako na prvi pogled i lijepo vojnički izgledalo. To se verovatno ne bi ni održalo, već bi, možda, brzo nestalo ili propalo. Da nije imalo odgovarajuće političke okvire i tako izvanredan narod, kao bazu te politike, nova vojna organizacija ne bi tako brzo i sigurno našla svoje pravo mjesto, niti bi se osposobila za borbena dejstva koja bi potpuno odgovarala njenim ciljevima.

Mada su dejstva brigada u pojedinim etapama rata mogla imati sličnosti sa dejstvima oružanih snaga nekih drugih oslobodilačkih pokreta (koji su kao i kod nas stvorili vojsku u procesu borbe — recimo u Kini) ili sa dejstvima organizovane i tehnički opremljene armije, ipak su ona, zbog vojne i političke uloge brigada, imala specifično obilježje. Zato je i njihova taktika morala imati neke posebne odlike koje su odgovarale tim specifičnostima i posebnim uslovima u kojima su se dejstva odvijala.

Osnovna taktička načela, koja su postojala isto toliko dugo koliko i istorija vojne vještine, i nama su u osnovi odgovarala. Zato od njih nijesmo bježali, niti smo htjeli bježati, jer nije ni bilo naročitih razloga koji bi nas na to primoravali. Jedina bojazan — da se eventualno ne apsolutiziraju (pošto nijesu u svim detaljima i situacijama odgovorila našoj praksi) — brzo je i uspješno otklonjena. U tome nijesmo imali teškoća zato što naš starješinski kadar nije bio odnekud nakalemljen našim vojnim formacijama, kao što se to događalo u sličnim slučajevima (a u izvjesnoj mjeri i u toku revolucije 1917. godine, što je i bio jedan od razloga da je Lenjin uspostavio ustanovu političkih komesara), već je bio toliko izrastao da je pravilno shvatao suštinu rata i revoluciju. Naime, zahvaljujući predratnom revolucionarnom uticaju Partije i onome što je stekao u borbi, u vatri prvih okršaja sa neprijateljem, kadar Narodnooslobodilačke vojske se prekaljivao za surovu borbu koja mu je bila nametnuta i u kojoj je poste-

peno i, dosta brzo sticao vještinu taktike, a dijelom i strategije.⁵³) Tako su se naše starješine, služeći se i nekim starim normama, koje su oblačile u novo — savremeno ruho, brzo i smjelo prilagođavale novim uslovima i taktičkim normama često davale drugi sadržaj i smisao. U svakom slučaju, naša taktika, odnosno naši postupci morali su da odgovaraju potrebama i zahtjevima narodnooslobodilačke borbe i našim političkim ciljevima. Pri tome nam je bilo jasno da ne smijemo izmišljati neke isključivo naše norme i gubiti dragocjeno vrijeme u praznom teoretisanju, niti u našu praksu silom unositi knjiške norme nekih vojnih „doktrina“. Praksa nam je pokazala da je bilo bolje što smo ponekad i improvizirali, nego da smo se slijepo i knjiški pridržavali načela tih doktrina.

Za razliku od našeg, mnogi pokreti otpora nisu se dosljedno orijentisali ka potpunom oslobodenju i obezbjeđenju revolucionarnog društvenog preobražaja, a to znači da su znatno zakasnili, da su se kolebali i vrlo malo djelovali. U tome i treba tražiti izvore njihovih osnovnih slabosti i neuspjeha.

Naše brigade su uspješno koristile sva iskustva koja smo stekli u dotadašnjoj ratnoj praksi i omogućavale nam da korišćenjem tih iskustava stičemo nova — još dragocjenija iskustva. U dotadašnjoj praksi su već bila kondenzovana borba partizanskih odreda i njihova iskustva, kao i iskustva naše velike revolucionarne prakse. A ta iskustva su odlično poslužila za izgradnju naše vojne organizacije i naše vojne doktrine koja nam je služila kao putokaz u daljoj borbi. Da nije bilo baš takvih brigada i jasne doktrine za njihovu upotrebu, nesumnjivo bi bilo mnogo lutanja dok bi se iznašao metod koji bi odgovarao našoj stvarnosti. Neuopštena praksa ne bi bila iskorišćena, a to znači da bi i iskustva, bez obzira na njihov značaj, ostala bez adekvatnih rezultata. Dejstva bi se ponavljala na stari način ili bi se samo neznatno poboljšavala, zaostajući daleko iza prakse. S druge strane, takva stagnacija otežavala

⁵³ Značajan dio našeg starješinskog kadra stekao je veliko iskustvo u ratnoj praksi španskog oslobodilačkog rata 1936—1939. godine, koje je uspješno iskorišćeno i primjenjeno i u našem ratu.

bi rješavanje mnogobrojnih vojno-političkih zadataka i olakšavala neprijatelju da brzo uočava i shvata takvu našu taktiku i da preduzima mjere da joj se uspješno suprotstavlja. Zato je bilo nužno da se naša taktika stalno razvija, da se osigurava neprekidan kontinuitet iskorišćavanja novih iskustava i da se u tome izmiče neprijatelju da on stalno zaostaje iza takve dinamične taktike. Značaj i uloga naših brigada baš se i ogleda u tome što su svojim raznovrsnim dejstvima i odgovarajućim postupcima stvarale i oživotvoravale našu taktiku. A blagodareći takvoj taktici i uspjesima Narodnooslobodilačke vojske, naše vojno i političko rukovodstvo je u svakoj etapi rata moglo da rješava mnoge operativne i strategijske zadatke vojne i političke prirode. Pri tome nije bilo dovoljno odrediti tačne i realne ciljeve, već je bilo nužno i sačuvati stečenu tekovinu, bilo da su one izvojevane u prošlosti ili u toku narodnooslobodilačkog rata. To znači da je stečene tekovine u oslobodilačkoj borbi morala braniti jaka vojska ne samo u toku rata nego i kasnije za vrijeme mira, kako od neprijatelja spolja, tako i od snaga reakcije iznutra, koje će pokušavati da onemoguće revolucionarni društveni preobražaj i da stvari vrate na staro. Drugim riječima, tekovine postignute na bojnopolju ne obezbjeđuju se samo političkom borbom, ili uzvišenošću ciljeva pokreta, već i snažnim vojnim instrumentom, kao što je bila naša Narodnooslobodilačka vojska. Praksa je pokazala pravilnost naše politike i u tome što smo se prvenstveno oslanjali na svoje snage i sredstva, tako da smo se mogli oduprijeti pokušajima neprijatelja spolja i iznutra i nesmetano davati onakav tok našim unutrašnjim promjenama kakav nam je najbolje odgovarao. Zato su brigade morale biti i vojnički i politički dovoljno jake da bi sa uspjehom odgovarale tako složenim i teškim zadacima.

Brigade su u odlučnom momentu suzbile najezdu okupatora protiv naših još nedovoljno vojnički organizovanih partizanskih snaga, u vrijeme kada je pokušavao da nas natjera na odbranu, pasivizira, iscrpi, razbije i tako lakše tuče. Njihova najveća zasluga i slava sastoji se u tome što su ne samo omele takve planove okupatora, nego i u tome što su zajedno sa njima razbile i sve unutrašnje ne-

prijatelje, koji su, u oslonu na njega i sami stvarali svoje „vojske“. Zato su udruženi neprijatelji pored ostalog i težili da što prije unište brigade kao začetak čvrste vojne organizacije. Uspjesi brigada mogu se objasniti i time što okupatorske trupe nijesu mogle očekivati onakve pothvate kakve su brigade stvarno izvodile, jer su računale da imaju posla sa partizanima, ne uočavajući da su brigade nešto kvalitativno novo ne samo po svojoj organizacijskoj strukturi, već i po načinu dejstva — dakle, okupatorske trupe nijesu dovoljno shvatale taktiku brigada i očigledno su zaostajale za njom. To nije ni čudo, jer brigade nijesu dejstvovale na uobičajeni način, prije svega zato što to nijesu bile neke klasične čisto vojne formacije sa isključivo vojnim ciljevima i zadacima, već specijalne formacije koje su veoma uspješno prilagođavale svoja vojna dejstva političkim ciljevima i obratno.

Pošto je naše vojno rukovodstvo u toku rata izrastalo iz istih redova iz kojih i političko rukovodstvo narodno-oslobodilačkog pokreta, ono je shvatalo opštu politiku i njene ciljeve, kao što je vojno-političko rukovodstvo shvatalo ulogu vojske i njen prvorazredni značaj u ratu („sve za front“). Puna saglasnost i saradnja političkih organa vlasti, s jedne, i Narodnooslobodilačke vojske, s druge strane, obezbjeđivala je pun sklad svih pothvata sadržanih u opštoj vojno-političkoj i strategijskoj zamisli političkog rukovodstva. Bez takvog uzajamnog odnosa, neizbježno bi došlo do trvenja i kriza koje bi ugrožavale naš pokret u cjelini. Narodnooslobodilački rat je pokazao kako se mnoga pitanja narodnooslobodilačkog pokreta (revolucionarni društveni preobražaj) mogu uspješno rješavati zajedničkim snagama i kako je taj pokret — što se rat više bližio kraju — dobijao sve jasniji i progresivniji karakter, bez obzira na to što su mu savezničke snage jednim dijelom (kao objektivan faktor) stvarale povoljne uslove.

Stalni skokovi (usponi) u oslobodilačkim ratovima, odnosno sve intenzivnija borbena dejstva, koja proizilaze iz njih, nužno uslovljavaju odgovarajući razvoj i uspon taktike. Takav uspon omogućavala su dejstva naših brigada i Narodnooslobodilačke vojske u cjelini. Proleterske i udarne brigade, kao ustanički oružani odred revolucije, mogle

su u početku da budu sastavljene i od boraca slabije opremljenih i manje vičnih boju, a ponekad i od brojno manjih formacija, ali su one uspješno djelovale, prije svega zahvaljujući svojim unutarnjim kvalitetima, i revolucionarnoj ulozi (o čemu će kasnije biti riječi). Naime, njihovu snagu umnogostučavala je snaga revolucije — ta ogromna nova i neiscrpna baza — koja ih je nadahnjivala. Očigledno je da kod njih broj nije bio odlučujući faktor, jer i vrlo brojna masa, ako nije čvrsto vojnički organizovana i idejno povezana, ne može dati onakve rezultate kao i znatno manji broj moralno i idejno jakih ljudi. Neosporno je da su ideje i oružje sjajna sredstva, ali ako između njih nema pune povezanosti i skladnosti, i ako nema čvrstog i umješnog rukovođenja, onda se ne može računati na rezultate koji su potrebni za uspješno vođenje ustanka, jer u ustancima ne smije biti kolebanja i prepuštanja da se događaji stihijno odigravaju. I najbolje ideje obično ostaju puste želje ako se ne konkretizuju u praksi, a oružje je samo jedno od sredstava za njihovo ostvarenje. Teškoće su toliko veće ukoliko su ustanici više prinuđeni da se naoružavaju oružjem otetim od okupatora zato što nemaju drugog izvora. S druge strane, oružje može otimati i njim krčiti put idejama samo snažna vojna organizacija, kao što su bile naše brigade.

Već sam istakao da su politički i vojni razlozi i opšta situacija u Jugoslaviji krajem 1941. godine nametali potrebu da se, pored partizanskog i diverzantskog načina ratovanja, primjenjuju neprekidni pokreti i manevri ne samo radi izbjegavanja odlučujućih sudara, već naročito radi toga da se duh narodnooslobodilačke borbe prenosi iz jednog kraja u drugi, da se razvija bratstvo i jedinstvo naših naroda, da se narod na očiglednim primjerima, a ne samo na riječima, uvjerava o snazi, stremljenjima i politici naših oružanih snaga. Naše brigade su bile osnovni i najsnažniji instrument za ostvarenje takvih ideja, za ostvarenje i usavršavanje naše taktike. Na tim temeljima se kasnije razvijala Narodnooslobodilačka vojska i njena taktika, na tim temeljima su se zasnivale osnovne smjernice naše ratne doktrine. Za borce i rukovodioce proleterskih brigada, a kasnije i za sve borce i starješine narodnooslobodilačkog

pokreta, to je bio sasvim jasan zadatak, pun okrepljenja i perspektive, trasiran elementima vojničke i političke odlučnosti, samoprijegorem i idejom. Uostalom, ratna praksa je pokazala da su brigade bile ona karika za koju smo se morali uhvatiti da bismo borbi dali ne samo pravi vojnički i politički smisao nego i obezbijediti kasniji društveni revolucionarni preobražaj. Dakle, unutrašnja čvrstina i spremnost naših snaga da se beskompromisno i samoprijegorno bore za određene ciljeve narodnooslobodilačkog pokreta omogućila im je da uvlače sve više svježih snaga u borbu u kojoj su se brzo čeličile i doprinosile svoj udio izgrađivanju i usavršavanju naše taktike.

Blagodareći jasnom sagledavanju takvog puta stvaranja, razvitka i upotrebe oružanih snaga bilo je moguće dići narod na oružje i obezbijediti stalan uspon narodnooslobodilačkog pokreta, i pored izvanredno teških uslova. To je bilo moguće zato što je većina našeg naroda brzo počela uvidati ciljeve narodnooslobodilačke borbe, koje je tumačila Komunistička partija Jugoslavije, što su komunisti na djelu dokazivali — dajući nesebično svoje živote — da se istinski bore za narodne ideale⁵⁴), što je narodnooslobodilački pokret postavljen na širokoj osnovi borbe svih naprednih snaga protiv okupatora i domaćih izdajnika i zato što smo imali takvo političko i vojno rukovodstvo koje je znalo da vodi ustanak i rat ka sve većem usponu, uspješno otklanjajući mnogobrojne teškoće i krize. Ono je pravilno objašnjavalo ciljeve pokreta i rata i svojom politikom i borbenim dejstvima brigada i većih vojnih formacija dokazivalo najširim masama (čak i zaostalim) pravilnost svojih stremljenja i postupaka. Tome su znatno do-

⁵⁴ „...Naša partija je ušla u Oslobodilački rat sa 12.000 svojih članova i sa oko 30.000 članova Saveza komunističke omladine...“

„...Od onih 12.000 članova Partije, koliko ih je bilo na početku ustanka, jedva je oko 3.000 preživjelo kraj oslobodilačkog rata, a isti je slučaji i sa omladincima članovima SKOJ...“

TITO, knjiga I, str. 25. i 26.

„Za vrijeme rata SKOJ je pretrpio velike gubitke, preko stotinu hiljada mladih komunista položilo je svoje živote za slobodu naše domovine.“

IV kongres SKOJ-a, str. 77.

prinijeli i politički organi svojim stalnim i upornim revolucionarnim političkim radom. Zato je skoro svaki borac i starješina proleterskih i udarnih brigada mogao biti ne samo prvoklasni ratnik, nego i agitator i propagator ideja narodnooslobodilačkog pokreta i ideja revolucije. Starije vojne formacije ubrzo su postale političke i vojne škole novih kadrova, jer drugih škola osim prakse zadugo nije ni bilo. Ali zato što su u proleterskim i prvim udarnim brigadama školovane starješine u toku čitavog narodnooslobodilačkog rata, taj nedostatak je bio uspješno nadoknađen. A baš zato što su ciljevi rata i borbe za novo⁵⁵) za koje je trebalo ginuti — postali puna svojina stotine hiljada boraca i miliona naoružanog naroda, to su njihova taktika i strategija morale imati odgovarajuće odlike koje su im davale neodoljivu moć.

Prve proleterske i neke udarne brigade formirane su kao ugled za stvaranje čvrstih vojnih formacija na čitavoj teritoriji Jugoslavije (i partizanski odredi su bili vojne formacije, ali sa svim slabostima partizanskih snaga: vezanost za teritoriju, razdrobljenost, lokalni karakter, nedostatak mnogih vojnih atributa itd.). To je bila nova nužna etapa u stvaranju Narodnooslobodilačke vojske. Naime, razvoj je išao, počev od naoružanog naroda (ustanci) preko neke vrste milicijskog sistema (partizanski odredi, narodna vojska) i brigada do vojske. To je za nas bio jedino ispravan put. On se, prirodno, razlikovao od puta stvaranja oružanih snaga u drugim okupiranim zemljama, jer su se političke koncepcije komunističkih partija tih zemalja umnogome razlikovale od koncepcija naše komunističke partije. (Sve su se isuviše oslanjale na snage antihitlerovske koalicije, bilo da su očekivale pomoć sa Istoka ili sa Zapada). Pored svoje slabosti i relativno malog uticaja na narodne mase, kao posljedica njihove neodlučnosti i nespremnosti u odbrani zemlje, one su očekivale da im se sloboda donese i na bajonetima Sovjetske armije. S druge strane, ostale

⁵⁵ „...Iz vatre i pepela, iz krvi i suza radala se nova Jugoslavija. U toj nečuvenoj, svirepoj borbi na život i smrt rodila se i nova armija naših naroda, armija kojoj naši narodi nijesu mogli ništa drugo dati osim svoje goloruke djece i bezgraničnu ljubav...“
(Tito: Referat „O 10-godišnjici JA“)

buržoaskе partije, koje su bile antihitlerovski orijentisane, bojale su se da narod ne uzme oružje u ruke i da ne izvrši revolucionarni preobražaj koji bi ugrozio njihove klasne interese. Zbog toga su mirno čekali da im slobodu donesu zapadni saveznici, uvjereni da će oni sačuvati kapitalistički društveni poredak. One su svakako, uviđale značaj i snagu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, a vjerovatno i njenu revolucionarnu ulogu, slično kao i zapadni saveznici. Karakteristično je kako je na to pitanje gledao, na primjer, predsjednik britanske vlade Vinston Čerčil.⁵⁶) Njegova preorijentacija u prilog naših „hrabrih gerilaca“, u vrijeme kada je još postojala snažna podrška izbjegličkoj kraljevskoj vladi u Londonu i četnicima u Jugoslaviji, bila je izraz i posljedica naše stvarne snage i situacije koju je Čerčil pravilno ocijenio.

Drug Tito, u intervjuu datom listu „Gardist“ povodom desetogodišnjice osnivanja 1. proleterske brigade, kaže:

„Razmišljao sam o tome da ipak pristupimo formiranju jedinica koje će imati regularan vid, pa ma i sa malim brojem ljudstva. Kao operativnu jedinicu sa zadacima

⁵⁶ „Druga glavna stvar bilo je pitanje Jugoslavije i dalmatinske obale. Partizanske snage držale su na Balkanu 21 njemačku diviziju. Tu je bilo još i devet bugarskih divizija u Grčkoj i Jugoslaviji (već je bila kapitulirala Italija, primjedba P. D.). Tako je 30 divizija bila obuhvaćena ovim hrabrim gerilcima. Radi toga je balkansko ratište bilo sigurno jedno od područja na kojem smo mogli razvući neprijatelja do najveće mjere i sebi olakšati u teškim bitkama koje su pretstojale. Mi sami nijesmo imali nikakvih ambicija na Balkanu. Sve što smo željeli da učinimo bilo je da prikujemo ovih 30 neprijateljskih divizija. Molotov i Idn, kao i predsjednik SAD, treba da se sastanu i posavjetuju o svim političkim pitanjima koja su na dnevnom redu. Naprimjer, da li naši sovjetski prijatelji i saveznici vide neku političku poteškoću u stavu koji branimo? Ako je tako koju? Mi smo bili odlučili da radimo s njima zajednički. Sa vojne tačke gledišta to nije bilo pitanje upotrebe velikih snaga u ovom području. Sve što je bilo potrebno, bilo je pomoći partizane oružjem i opremom, kao i operacijama komandosa“.

(Iz knjige: „The Second World War“, Vol. V, „Closing the Ring“, by Winston S. Churchill — „Drugi svjetski rat“, tom V, „Zatvaranje obruča“ — Cassel et Co Ltd, — izdanje 1952. str. 324).

*strategiskog karaktera*⁵⁷), što se kasnije i pokazalo kao jedino pravilno rješenje, stvorili smo Prvu proletersku brigadu kao jezgro za dalje stvaranje redovne armije“ (Sjećanje druga Tita na dane stvaranja Prve proleterske brigade — „Gardist“ br. 10 od 1950. godine).

Iz ovoga se jasno vidi koliko je bila dalekosježna odluka o stvaranju prvih naših brigada, jer to nijesu bile samo taktičke jedinice, bez obzira na relativno mali broj ljudstva u njima⁵⁸). One su se ogromno razlikovale od sličnih klasičnih formacija, koje su u suštini i bile čisto taktičke jedinice — razlikovale su se ne samo po izvrsnom kvalitetu odabranog ljudstva koje je dobrovoljno stupalo u njihove redove i bilo prožeto borbenim i revolucionarnim stremljenjima, nego i po zamahu i značaju zadataka koje su dobijale i izvršavale. Razlikovale su se i po prostranstvu teritorije na kojoj su dejstvovale i, što je veoma značajno, po rezultatima i posljedicama njihovih dejstava i poduhvata. U stvari, to su bile i operativne jedinice sa zadacima operativnog pa i strategijskog karaktera. To opet, ne znači da one nijesu rješavale i taktičke zadatke, jer ne treba zaboraviti da se bez rješavanja takvih zadataka ne mogu izvršavati ni ostali krupniji zadaci.

U Statutu Proleterskih narodnooslobodilačkih brigada rečeno je ono što je činilo osnovu na kojoj je počivala Narodnooslobodilačka vojska, osnovu njene formacije i organizacije, bazu njenih budućih borbenih dejstava, koje će se izvoditi sličnim ili većim vojnim formacijama; bazu političkog djelovanja i njenog karaktera i mjesta u ratu; odnos vojničkih, političkih i moralnih faktora itd. Zato ću ovdje, kroz analizu Statuta, dati potrebna opšta objašnjenja svih faktora koji su njime obuhvaćeni, i time odgovoriti na neka pitanja narodnooslobodilačkog rata, naročito u pogledu njegovog specifičnog vojnog izgleda, koji je od početka do kraja bio obojen našim specifičnim uslovima, u kojima su moral i politika igrali tako veliku ulogu.

⁵⁷ Podvukao P. D.

⁵⁸ Njeno brojno stanje iznosilo je obično od 700—1.500 ljudi, formiranih u 3—6 bataljona.

ANALIZA STATUTA PROLETERSKIH NARODNOOSLOBODILAČKIH UDARNIH BRIGADA

(Šema 1 i 2)

„1. Proleterske Narodnooslobodilačke udarne brigade jesu vojne udarne formacije naroda Jugoslavije pod rukovodstvom Komunističke partije, čiji su borci iskovani u redovima naših herojskih partizanskih odreda u procesu borbe protiv okupatora i njegovih slugu.

2. U redove proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada regrutuju se borci pojedinačno i kolektivno, dobrovoljnim putem, preuzimajući na taj način i sve obaveze proleterskih brigada“.

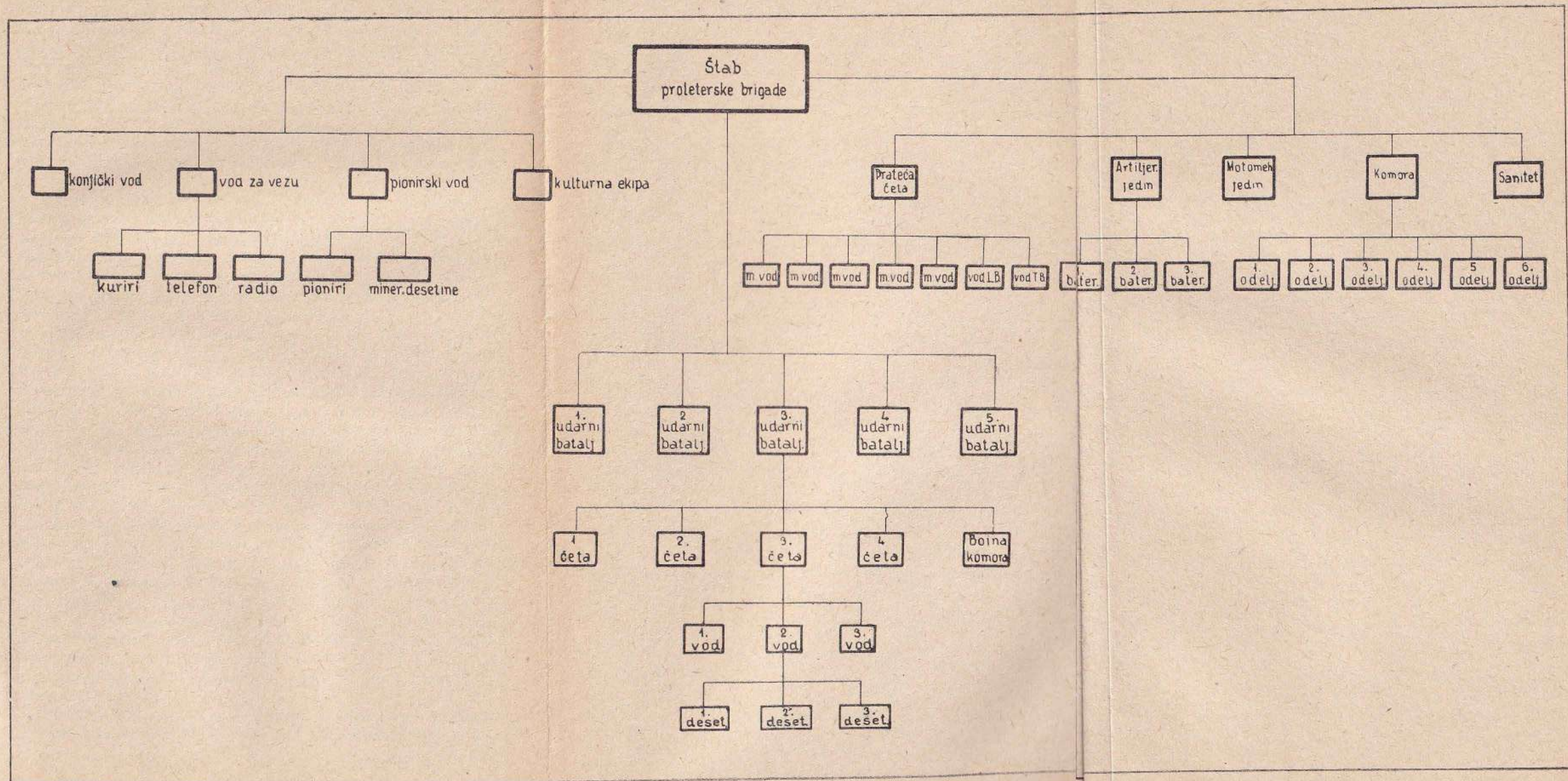
Prema tački 1) Statuta očigledno se proleterskim brigadama daje opštejugoslovenski karakter, koji su kasnije dobile udarne brigade i čitava Narodnooslobodilačka vojska. To je imalo odlučujući značaj ne samo za njihova borbena dejstva, već i za kovanje bratstva i jedinstva među našim narodima, kao zaloge svih velikih uspjeha u ratu i kasnije u mirnodopskoj izgradnji zemlje. Proleterske brigade su mogle dobiti takav karakter i takvu ulogu zato što su bile istinska porodica i zajednica ravnopravnih boraca, bez obzira na njihovo nacionalno porijeklo, jer ih je čvrsto povezivala veličanstvena ideja proleterskog internacionalizma i zajednička borba protiv okupatora i domaćih izdajnika. To su bili odabrani borci — već prekaljeni u borbama naših herojskih partizanskih odreda — koji su svojim ličnim primjerom — svuda gdje su dolazili — pokazivali kako se treba boriti za tako uzvišene ideale. Zbog toga su proleterske brigade imale privlačnu snagu za sve istinske borce, bez obzira na ogromne napore i iskušenja kojima su se izlagali stupajući dobrovoljno u njihove redove.

Jasno određivanje takve uloge i karaktera brigada imalo je presudan politički i vojnički značaj za dalje vođenje i određivanje njegovog karaktera. Prije svega, one su rješavale vojne i političke zadatke opštejugoslovenskog značaja, na težištima jugoslovenskog ratišta, koja su se povremeno pojavljivala, tj. tamo gdje je njihovo prisustvo i dejstvo imalo odlučujući značaj za dalji tok opera-

cija i narodnooslobodilačkog pokreta u cjelini (na primjer pohod u zapadnu Bosnu, razbijanje raznih neprijateljskih „ofanziva“ i sl.). Zatim treba imati u vidu i to da je okupator preduzeo sve mjere — od diobe Jugoslavije na posebne „države“ do stvaranja najraznovrsnijih vojnih kvilinskih formacija: ustaša, raznih milicija, četnika, ruskih korpusa itd. — da bi spriječio jedinstvo akcije naših naroda i njihovih oružanih snaga koje su, zbog svog karaktera često dejstvovala izolovano, po rejonima, i bez čvršće taktičke veze. Prirodno je da smo to morali spriječiti po svaku cijenu. U tome smo i uspjeli, jer je jedinstvo akcije u opštejugoslovenskom opsjegu bilo moguće obezbijediti ne samo zbog postojanja jake političke osnovice, nego i zato što su ovi borci brigada već bili stekli bogatu praksu u ustanku, u redovima partizanskih odreda — u borbi protivu okupatorskih snaga i njihovih domaćih slugu. Osim toga, postojao je jak oslonac na predratnu revolucionarnu praksu, blagodareći jasnim pogledima na metod vođenja oružane borbe i u ovakvoj situaciji. A ispunjavanjem zahtjeva, koje je postavljalo rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije, bili su stvoreni i objektivni uslovi i za oformljenje osnova vojne misli narodnooslobodilačkog rata.

Naziv „udarne“ karakterisao je onaj njihov izrazito ofanzivan duh, kojim su se kasnije odlikovale i sve formacije Narodnooslobodilačke vojske i kojim je obezbijavana ne samo inicijativa, nego i stalni udari po neprijateljskim trupama. A proleterske udarne brigade su zaista bile prožete i istinskim duhom proleterskog internacionalizma tako da je njihova udarnost postojala sve jača i neodoljivija. One su tu udarnost prenosile i na ostale formacije, jer same proleterske brigade ne bi bile dovoljne da svuda održe duh ofanzive, bez obzira na smjelost i snagu svog udara, zato što je borbu trebalo voditi na mnogobrojnim poprištima širom Jugoslavije. Dakle, te dvije veoma važne odlike — udarnost i duh proleterskog internacionalizma, a time i istinsko bratstvo i jedinstvo — trebalo je preko brigada utjeloviti u čitavu Narodnooslobodilačku vojsku radi sigurnog ostvarenja ciljeva narodnooslobodilačkog pokreta. Zato proleterske brigade i nijesu stvarane kao neke posebne gardijske jedinice koje bi se izdvajale

DETALJNA ŠEMA FORMACIJE PROLETERSKIH BRIGADA PREMA STATUTU VRHOVNOG ŠTABA FEBRUARA 1942 GODINE

Sema br. 1

od ostalih naših formacija u neku posebnu vojsku, sa nekim većim pravima, već naprotiv, sa većim obavezama tako da i po udarnosti i po svojim kvalitetima služe za ugled, sa težnjom da i ostale naše formacije dostignu njihov nivo. I zaista u tome smo i uspjeli, jer su se neke svrstale u redove proleterskih brigada, a većina u redove udarnih brigada, koje su u malo čemu zaostajale za proleterskim brigadama. Tako su godinu dana kasnije, kada je formirano nekoliko proleterskih i udarnih divizija, proleterske i udarne brigade stajale jedne pored drugih „na ravnoj nozi“ izvršavajući iste zadatke gotovo sa istim rezultatima. Time je postignut onaj veliki skok u razvoju Narodnooslobodilačke vojske i njene taktike, jer su u to vrijeme njene divizije od 3.000—4.000 boraca postale veoma pokretne formacije sa izvanrednom udarnom snagom i manevarskom sposobnošću. To su već bile formacije koje su uveliko primile sve glavne odlike proleterskih brigada, u prvom redu ofanzivan duh i duh bratstva i jedinstva.

Mogućnosti prvih proleterskih i udarnih brigada (iako brojno relativno malih) bile su izvanredno velike. One su prevazišle čak i naša očekivanja, iako smo bili „optimisti“. Veličanstveni borbeni marš proleterskih brigada u Bosansku krajinu, koji je završen odmah poslije njihovog osnivanja, bio je mogućan zahvaljujući njihovim izvrsnim borbenim kvalitetima. On je zbunio i zabrinuo neprijatelja, zato što je izvršen u vrijeme kada smo se povlačili na nekoliko drugih važnih sektora, i postigao veliki uspjeh jer su brigade i taktički i operativno djelovale tačno po planu Vrhovnog štaba: brzo, smjelo, i prodorno kombinujući iznenadni pokret i brzi udar po neprijateljskim osjetljivim tačkama i rejonima na pravcu svoga dejstva. One su takvim načinom dejstava nanosile velike gubitke neprijateljskim snagama, čuvajući se istovremeno od sopstvenih gubitaka. Blagodareći svojoj stalnoj aktivnosti i inicijativi, one su povremeno suvereno vladale na mnogim pravcima birajući vrijeme i mjesto udara i vješto se izvlačeći iz nepovoljne situacije da bi odmah zatim prešle u napad i zadržale inicijativu.

Tačkom 1) Statuta predviđeno je da borbom proleterskih brigada i cijele vojske rukovodi Komunistička partija.

To je veoma važna, upravo dalekosežna odredba, jer je rukovođenje u ratu od presudnog uticaja na uspjeh kako na vojnom, tako i na političkom planu. Prije svega, treba imati u vidu da je Komunistička partija bila jedina politička snaga koja je imala autoriteta i ugleda u narodu, jer su se sve ostale buržoaske partije sa izuzetkom nekih rijetkih pojedinaca bile kompromitovale pred rat svojom borbom protiv progressa ili u toku rata saradnjom sa okupatorom. Pored toga, Komunistička partija je postavila tako jasne i opravdane ciljeve — borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika — da ih je narod mogao bez dvoumljenja prihvatiti, tim prije što je ostvarenje tih ciljeva vršeno pod parolom bratstva i jedinstva naših naroda, nasuprot tendencijama okupatora da raspiri bratoubilački — građanski rat. Najzad, a to je veoma važno, naše vojno i političko rukovodstvo bilo je jedinstveno pod rukovodstvom Partije na čijem je čelu bio drug Tito, tako da nikada nije bilo raskoraka u donošenju odluke koje bi protivrječile vojnim i političkim ciljevima. Takav sklad u rukovođenju ratom može da posluži kao idealan primjer. Naime, karakter vojske i njenih borbenih dejstava, s jedne, i političkih ciljeva, s druge strane, morali su ići ruku pod ruku, stalno se usklađivati. Zato je naše vojno i političko rukovodstvo — Vrhovni štab i kasnije AVNOJ — služilo kao komandna i upravna vlast, bez koje se ne bi moglo ni zamisliti vođenje narodnooslobodilačkog rata, jer je njime trebalo jednovremeno rješavati i pitanja ratnih dejstava i osnovna pitanja revolucionarnog društvenog preobražaja. Zadaci su usklađivani najintenzivnijom borbom (najprije partizanskih odreda i prvih proleterskih i udarnih brigada, a kasnije i čitave Narodnooslobodilačke vojske) sa političkim dejstvima na najširem planu zemlje. Uloga brigada je u tome pogledu skoro prevazilazila njihove mogućnosti, ali su one svojom inventivnom taktikom i to obezbijedile.

Dobrovoljno stupanje boraca u redove proleterskih brigada, koje se predviđa tačkom 2) Statuta, obezbjeđivalo je njihov visoki borbeni kvalitet i vojno-političku ulogu. Ove brigade su dejstvovala većinom tamo gdje je trebalo razbijati elitne okupatorske snage i njihove sluge; one su pomagale dalje širenje i jačanje ustanka na sve širem

prostranstvu i uspješno izvršavale mnogobrojne teške i složene zadatke rata i revolucije.

„3. Proleterske brigade jesu jemstvo za uspješnu borbu protiv okupatora i njegovih domaćih slugu, za uspješnu borbu protiv nacionalnog porobljavanja i ekonomskog ugnjetavanja. Otuda je služba u ovim brigadama najveća čast za svakog pojedinog borca“.

To je bio najcjelishodniji zadatak na kome su se mogle okupljati sve progresivne snage našeg naroda, kao što je to kasnije dokazao nagli porast Narodnooslobodilačke vojske. To je bio i osnovni zadatak, od kojega je trebalo početi da bi se imala sigurna perspektiva za revolucionarni društveni preobražaj zemlje u toku i poslije njenog oslobođenja. Naš narod se vjekovima borio za svoju slobodu i nezavisnost. Njemu su itekako bile poznate muke i patnje pod tuđinom, tako da je sa ogromnim prezirom posmatrao sve domaće izdajnike i kolaboracioniste koji su raznim izgovorima i „višim ciljevima“ pravdali tu svoju prljavu radnju. A boreći se protiv okupatora i domaćih izdajnika on je znao da se u isto vrijeme bori i protivu nacionalnog i ekonomskog porobljavanja. Prema tome, brigade nijesu bile neke apolitične organizacije, naprotiv, da nijesu bile dio te politike i njene transmisije, one se ne bi mogle tako uspješno ni tući sa okupatorskim trupama, već bi se ubrzo izrodile u bezidejnu vojsku, koja ne bi bila u stanju da odgovori velikim ciljevima tog pokreta. Dobrovoljna služba u brigadama (dakle, u toj „vojsci“) ne bi bila najveća čast — već služba u vojsci koja bi zavisila od uslova i pritiska same te vojske (ili nekih drugih faktora) na narod. Da Narodnooslobodilačka vojska nije prihvatila takvu politiku — da nije bila politički tako jaka i homogena, narod bi i dalje bio razjedinjen i ne bi predstavljao onako solidnu bazu narodnooslobodilačkog pokreta. A bez snažnog jedinstva i svijesti da je služba u Narodnooslobodilačkoj vojsci „najveća čast za svakog pojedinog borca“ ne bi se moglo ni zamisliti formiranje divizija i viših vojnih formacija niti postojanje tako jake, revolucionarne vojske. Dakle, to nije bila neka prinudna organizacija, već vojska koja se na dobrovoljnoj osnovi popunjavala borcima i starješinama ko-

ji su bili potpuno svjesni ciljeva borbe, a i ogromnih teškoća i opasnosti kojima se izlažu kao pripadnici takve vojske. S druge strane, borbu protivu nacionalnog porobljavanja mogle su uspješno voditi samo čvrste vojne formacije zadojene duhom internacionalizma i rukovodene parolom „bratstvo i jedinstvo“. U uslovima okupirane zemlje, nasilno razbijanje na nekoliko nacija i „država“, među kojima je okupator raspirivao bratoubilački rat i razdor (koji su i saveznici podgrijavali preko četnika) nije bilo lako stvarati vojsku na parolama „bratstva i jedinstva“ i pripremati likvidaciju ekonomskog ugnjetavanja, jer se sve to moralo ostvarivati upornom borbom protivu okupatorskih trupa i njihovih slugu i jednovremenim stvaranjem uslova za rješavanje tih pitanja u toku rata i poslije oslobođenja. A pošto su ta dva zadatka i činila osnovu programa narodnooslobodilačkog pokreta, taj program je i unijet u *Statut* brigada. I zaista, brigade su uspješno izvršile postavljene zadatke — one su svojim neprekidnim vojnim akcijama i političkim radom u narodu, a kasnije i u okviru Narodnooslobodilačke vojske, dale svoj ogroman doprinos izvršenju tog dalekosežnog programa.

„4. Ukazujući na pravilan put borbe i svojim sopstvenim požrtvovanjem, proleterske brigade okupljaju oko sebe sve oslobodoljubive i napredne slojeve naroda i na taj način čine jezgro buduće narodne armije“.

Ovom odredbom Statuta zahtijevalo se da se borbenim požrtvovanjem svakog pojedinog borca i starješine i primjernom smjelošću i borbenošću brigade kao cjeline osigura njena privlačna snaga, da bi se oko nje, kao jezgra buduće narodne armije, stalno i sve više okupljali slobodoljubivi i napredni slojevi naroda Jugoslavije. Da bi u borbu protivu nadmoćnog okupatora i njegovih slugu privukle nove snage, brigade su im sopstvenim požrtvovanjem morale služiti za ugled. A zato je bila nužna sve veća i intenzivnija borba, skopčana sa izvanrednim naporima i teškoćama. Prije svega, trebalo je narodu pokazati razloge zbog kojih se vodi borba i ciljeve koje tom borbom treba

ostvariti i objasniti mu da se ona može uspješno voditi samo organizovanom vojskom. Trebalo mu je pokazati da su baš proleterske i udarne brigade — s obzirom na svoj sastav i kvalitet — u stanju da postižu uspjehe i pobjede, bez obzira na poduhvate nadmoćnih okupatorskih snaga na pojedinim, ili na nekoliko sektora jugoslovenskog fronta. I, zahvaljujući baš takvim uspjesima, brigade su postale privlačna sila za okupljanje svih slobodoljubivih i naprednih slojeva naroda i time borbi dale onaj rješavajući opštejugoslovenski karakter.

Politički jake, a vojnički čvrste, brigade su u isto vrijeme izvršavale značajne strategijske zadatke od kojih je zavisio dalji tok oružane borbe i revolucionarni društveni preobražaj zemlje. One su se postepeno ojačavale, prekaljivale, sticale dragocjena borbena i politička iskustva i stvarale povoljne uslove za formiranje novih sličnih brigada i divizija, a time i za njihovo prerastanje u Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije. Da nijesu imale tako velikih vojničkih i političkih uspjeha, one bi vjerovatno ostale izolovane, tako da bi se okupatorske trupe sa njime lakše obračunavale. Međutim, svaki njihov vojnički uspjeh imao je velikog političkog odraza na narod, a svaka povoljna politička situacija imala je jako moralno dejstvo, pozitivno se odražavajući na vojničke uspjehe i pojačan priliv novih boraca u brigade. Tako su brigade, kao osnovno jezgro naših oružanih snaga stalno narastale i utrle put stvaranju Narodnooslobodilačke vojske. Dakle, politika je pri tome imala ogromnu ulogu, jer su brigade, kao instrument te politike, vješto kombinovale vojničke sa političkim akcijama, postepeno prenoseći svoja svojstva na čitavu Narodnooslobodilačku vojsku (koja se politički takođe nije smjela razoružati i razvodniti, jer u tom slučaju ne bi mogla uspješno izvršavati ni vojničke zadatke, a kamoli zadatke revolucionarnog preobražaja). Tajna svih naših uspjeha, koje ni okupator, a ni saveznici nijesu mogli zadugo shvatiti, bila je u tome što se uključivanje slobodoljubivih i naprednih masa u naše formacije vršilo intenzivnom borbom i politikom koja je bila bliska i narodu i vojnički organizovanim masama kojima se mogao dalje usmjeravati tok oružane borbe.

„5. Brigade su pokretne jedinice koje moraju uvijek biti spremne da djeluju gdje god je to potrebno (podvukao P. D.) Osim toga, sve jedinice u brigadi moraju uvijek biti osposobljene za potpuno samostalne akcije“.

Ovom odredbom je predviđen osnovni metod upotrebe proleterskih brigada, kao prvih regularnih formacija Narodnooslobodilačke vojske. To znači da je već bio nastupio moment da se dejstva partizanskih odreda podižu na veći stepen, koristeći naravno sva njihova iskustva kako bi se nova iskustva proleterskih i prvih udarnih brigada postepeno mogla prenositi na čitavu Narodnooslobodilačku vojsku. A da bi mogle djelovati „gdje god je to potrebno“, one su bile oslobođene obaveze krutog držanja teritorije i frontova — *oslobođene svih stega i okova koji sputavaju slobodu dejstva. To je jedna od veoma značajnih odlika njihove taktike, odnosno naše taktike, u cjelini*, jer su to bile odlike taktike svih naših formacija u sklopu Narodnooslobodilačke vojske. Već sam napomenuo da su brigade, baš tom nevezanošću za teritoriju, uspijevale da prenose uspješna dejstva u razne krajeve naše zemlje, da podižu moral naroda tamo gdje bi osjekom ustanka opao ili da ožive i podrže ustanak u nekim krajevima ako bi slučajno malaksao ili došao u krizu. Takav način dejstva omogućavao je brigadama da ispoljavaju veliku pokretljivost, dinamičnost i manevarsku sposobnost, čemu su išle u prilog njihove elastične formacije i sastav, oslobođena od svega suvišnog što bi kočilo njihovu pokretljivost. Blagodareći tome, dotadašnje norme marševanja su daleko prevaziđene, nemogućnost savladivanja neprolaznih kompleksa zemljišta pretvarane su u mogućnost, iznenađenja su postala redovna pojava itd. Svemu tome treba dodati i još jednu važnu odliku — *sposobnost brigada za samostalno dejstvo*.

Ova odlika je bila od presudnog značaja, jer su brigade najčešće samostalno djelovale ako se stvar posmatra sa gledišta njihove znatne teritorijalne razdvojenosti, mada su njihova dejstva bila čvrsto idejno povezana. One su mogle samostalno djelovati i zato što su u svojoj formaciji većinom imale sve što im je bilo potrebno za život

i borbu, naravno pod specifičnim okolnostima — jer su se oružjem, municijom, a često i opremom snabdijevale zapljenom od neprijatelja.

One su mogle naturati svoj metod borbenih dejstava okupatorskim trupama i vještinom pokreta i snagom mnogobrojnih udara nadoknađivati svoju brojnu i tehničku inferiornost. I baš zato što je tako postupano neprijatelj nije uspijevaio da ograniči njihova dejstva niti da ih prisili na odbranu. Naprotiv, *one su snagom svog manevra redovno nadigravale okupatorske trupe* dovodeći ih sve više u nezgodan položaj, vješto sputavajući njihovu slobodu manevra i udara. Tako su dejstvovala ne samo brigade kao cjelina, već i „sve jedinice u brigadi“. Tako pokretna i samostalna dejstva brigada počela su dobijati sve širi operativni pa i strategijski karakter, naročito u političkom smislu (dejstva 1. proleterske brigade početkom 1942. godine u istočnoj Bosni za sprečavanje bratoubilačkog rata; pohod proleterskih brigada u Bosansku krajinu sredinom 1942. g.; dejstva 6. istočnobosanske brigade, dejstva prvih srpskih brigada u Toplici i Jablanici krajem 1943. godine itd.).

Pokretni metod upotrebe brigada i bataljona (a kasnije i grupa brigada) pokazao je odlične rezultate, tako da je brzo prihvaćen kao opšti metod upotrebe svih formacija Narodnooslobodilačke vojske. Na praksi su se, dakle, pokazale sve prednosti manevrovanja, nasuprot frontalnim i iscrpljujućim odbrambenim borbama za neku usku, vojnički često i beznačajnu teritoriju, koje bi izlagale uništenju naše snage. Tako su brigade, blagodareći svojim brzim pokretima i još iznenadnijim udarima, prisiljavale neprijatelja da se skoro uvijek prilagođava takvim njihovim dejstvima, umjesto da on diktira karakter i mjesto borbenih sukoba. Dakle, ukoliko su ta dejstva postajala raznovrsnija, munjevitija i efikasnija, neprijatelju je utoliko manje uspijevalo da ih spriječi. A kad su ona postala živa praksa, odnosno stalna taktika brigada, on se morao zadovoljiti borbom radi njihovog suzbijanja, umjesto ranije težnje za uništenjem i likvidacijom. S druge strane, pokretan metod borbenih dejstava omogućavao je rasplamsavanje borbe na daleko većim prostranstvima i uvlačenje svježih snaga, jer su brigade, kao jake vojno-političke for-

macije, svojim prisustvom i dejstvom mogle da na dobrovoljnoj bazi mobilišu mnoge borce i da pomognu formiranje novih brigada. Da su brigade uspješno prenosile taj metod vidi se po tome što su ga novi borci, poslije 2—3 mjeseca, isto tako uspješno primjenjivali kao i stari borci brigada. A to je bilo i prirodno zato što je sam način borbe odgovarao tim uslovima i što smo raspolagali prekaljenim starješinskim kadrom i starim borcima iskovanim u vatri takve borbe. Zato su i dejstva brigada dobijala sve veći razmah i, korišćenjem novih iskustava, izvršavale sve zamašnije i složenije zadatke.

„6. Disciplina je u brigadama gvozdена. Ova disciplina nije slična disciplini u kapitalističkim armijama. To je samodisciplina zasnovana na svijesti i političkom uvjerenju svakog pojedinog borca. Ona se zasniva na dubokom uvjerenju čitavog kolektiva kao cjeline da je takva disciplina neophodno nužna radi uspješne borbe protiv svih neprijatelja. *Temelj takve discipline jeste bezgranična ljubav za pravednu stvar radnog naroda grada i sela — ljubav za konačnu pobjedu nad svim neprijateljima naroda* (podvukao P. D.).

Ово zahtijeva strogo i bezuslovno izvršavanje svih naređenja vojnih i političkih rukovodilaca. Za kršenje discipline, za svjesno sabotiranje naređenja kažnjava se najstrožije.

Između boraca i kao i između komandnog sastava i boraca treba da vladaju drugarski odnosi, a u stroju i u službi treba da vlada pravi vojnički duh“.

Disciplina je imala ogroman uticaj na karakter oružane borbe. Borci i starješine naših brigada morali su shvatiti da će „borba protiv svih neprijatelja“ biti uspješna samo onda ako je bude vodila vojska „samodisciplinovanih“ ljudi, svjesnih da svojom borbom promose veliku ideju za oslobođenje zemlje i njen društveni revolucionarni preobražaj. Takva disciplina se morala u osnovi razlikovati od discipline u kapitalističkim armijama u kojima većinom počiva na prinudi države, na strogim propisima a često i na strahu od neprijatelja. Za razliku od takve discipline,

naša samodisciplina se zasnivala na svijesti i ubjedenju boraca i starješina da se samo svjesnim potčinjavanjem svoje volje mogu postizati zajednički — opšti i uzvišeni ciljevi. To znači da je takvom samodisciplinom mogla raspolagati naša revolucionarna vojska, zato što je bila sastavljena od idejno svjesnih ljudi spremnih da vode beskompromisnu borbu do konačne pobjede. Kod takvih ljudi nije moglo biti ni trunke straha od neprijatelja, tu je — kad se disciplina gleda u cjelini — moglo biti samo takmičenje ko će biti disciplinovaniji i dosljedniji u izvršavanju i najtežih zadataka. Tu je disciplina išla zajedno sa samopožrtvovanjem negirajući čak i instinkt samoodržanja. To je, u stvari, bila gvozdена disciplina, ne podrazumjevajući izraz „gvozdена“ kao nešto kruto i strogo, već u smislu idejne čvrstine, u smislu najboljeg kvaliteta. A gvozdена disciplina u brigadama bila je potrebna, da bi mogle izvršavati veoma teške zadatke koji su im bili postavljeni još od samog njihovog formiranja. Ona je takva i mogla biti, jer se zasnivala na određenom političkom uvjerenju i drugarstvu boraca i starješina, što je predstavljalo veoma značajan element njihove unutrašnje kohezije, čvrstine i jedinstva, a kasnije i čitave Narodnooslobodilačke vojske. Takva disciplina im je davala nepresušnu snagu i omogućavala im da ispoljavaju sve veću samostalnost i dinamičnost u izvođenju borbenih dejstava. Bez nje se ne bi moglo zamisliti vođenje borbe u tako teškim uslovima, naročito na duži period; bez nje brigade ne bi odigrale ulogu vojničkog jezgra niti bi se bez nje mogla solidno izgraditi takva Narodnooslobodilačka vojska čiji bi organizam prožimala revolucionarna svijest boraca i starješina. Zahvaljujući između ostalog i takvoj disciplini, brigade su bile u stanju da se snažno odupru i slome sve nalete desetine okupatorskih divizija i raznih kvislinških vojnih formacija.

Narodnooslobodilačka vojska nije imala za sobom dio ili čitavu teritoriju slobodne države. Ona pred sobom nije imala ni stalan front odijeljen rovovima i utvrđenjima od neprijatelja. Njene formacije nijesu išle na front iz kasarni ili logora. Ona nije imala vojne policije i sličnih organa kontrole i stege. Ali nju je na okupu održavala „samodisciplina zasnovana na svijesti i političkom uvjerenju sva-

kog pojedinog borca“. Ona se mogla održati i rasti, jer se njena disciplina temeljila na „bezgraničnoj ljubavi za pravednu stvar radnog naroda grada i sela — na ljubavi za konačnu pobjedu nad svim neprijateljima naroda“. A to je bila jača snaga od svih instrumenata države i njene pri-nude.

Nama nije bila potrebna ni formalna disciplina u onoj mjeri u kojoj se ona traži u regularnim vojskama, jer su drugarski — ljudski odnosi, kao osobina revolucionarne vojske, bili zaloga izvanredne borbene discipline, a time su zadovoljavani i formalni zahtjevi. Uzajamno poštovanje starješina i boraca i briga starješina o borcima, kao i ideja — puna ideala i zajedničke sudbine — činili su Narodnooslobodilačku vojsku monolitnom, organizovanom i disciplinovanom. Zato su nedovoljno naoružani, neodjeveni, neopremljeni i polubosi borci i starješine, često gladni i sa minimalnom količinom municije tukli i najelitnije okupatorske trupe. Oni su pri tome pokazivali takvu borbenu disciplinu, istrajnost i odvažnost, da se i sam neprijatelj divio i čudio otkuda im tolika moralna, fizička i psihička snaga.

Dakle, disciplina naših formacija zasnivala se na velikoj ideji i uzvišenim ciljevima za čije ostvarenje su vodili borbu. Ona je u isto vrijeme bila jedan od osnova naše taktike. Ona je omogućavala „strogo i bezuslovno izvršavanje svih naređenja vojnih starješina i političkih rukovodilaca“, te su i primjeri njenog krštenja bili veoma izuzetni. Ona je davala svoj znatan udio onom specifično „našem“ u taktici Narodnooslobodilačke vojske. Njoj treba zahvaliti za uspjehe mnogobrojnih juriša naših boraca, starješina i formacija kojima je tako vješto rukovodio Vrhovni štab na čelu sa Vrhovnim komandantom drugom Titom.

Ni nadmoćnost okupatorskih trupa; ni razorno dejstvo njegovih slugu; ni privremeni uzmaci i teškoće; ni slaba podrška saveznika i njihove političke kombinacije (fifti-fifti); ni glad i oskudica u municiji i opremi; ni dugo trajanje rata; ni uništavanje porodica i imovine naših boraca; ni nepovoljne vremenske prilike; ni veliki gubici itd. ni-jesu mogli slomiti tako svjesnu disciplinu naše vojske.

Prema tome, tek kada se sve to pravilno shvati može se dobiti kompletniji odgovor na pitanje šta je „naša taktika“, odakle je crpla snagu i koliko je to „naše“ davalo poseban pečat načinu stvaranja Narodnooslobodilačke vojske, njejoj taktici i načinu vođenja rata u cjelini.

„7. Brigadama i njihovim jedinicama rukovode štabovi. Oni su čuvari discipline; pripremaju i rukovode operacijama; staraju se o ishrani i snabdijevanju svim materijalnim i borbenim potrebama.

8. Pri štabovima brigada formiraju se stalni vojni sudovi od 3 lica, i to: zamjenik političkog komesara, zamjenik komandanta i jedan član Partije iz redova boraca.

Ako bataljon djeluje odvojeno od brigade i samostalno, onda se i kod njih formiraju vojni sudovi od 5 lica. Ovi vojni sudovi nisu stalni, već povremeni.

9. Svaka proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada mora imati svoju zastavu. Zastava je crvena, sa srpom i čekićem u gornjem desnom uglu, petokrakom zvijezdom u sredini i sa izvjesnim svojim naslovom.

Osim brigada zastave imaju i bataljoni, samo nešto manje sa istim takvim amblemima i svojim imenom sa rednim rimskim brojem bataljona u brigadi.

10. Svaka proleterska brigada sastoji se iz:

- Štaba;
- Najmanje četiri udarna bataljona;
- Prateće čete;
- Artiljerijskih jedinica;
- Motomehanizovanih djelova;
- Komore;
- Saniteta.“

Kao što se iz ovoga vidi, formacija brigada (iako nešto brojno slabija) ličila je formacijama savremenih armija. Razlika je bila uglavnom u tome što je ona mogla samostalnije dejstvovati, zahvaljujući velikoj pokretljivosti bataljona, artiljerijskih i drugih jedinica, kao i njene komore,

koja je, usko vezana uz jedinicu, vršila stalno snabdijevanje i prihvatanje ratnog plijena. *Pokretljivost naših jedinica je imala specifično obilježje.* Ona nije, kao kod drugih armija, postizana pomoću tehničkih sredstava (moto ili avio-transportom), već time što su se naše jedinice oslobađale svega suvišnoga i što za njih takoreći nije bilo neprolaznog zemljišta. Štab brigade nije raspolagao nekom posebnom rezervom, već ju je izdvajao i upotrebljavao prema svojim zamislima i potrebama jedinica. Zato je i njena jačina bila različita: od jedne ili dvije čete, pa i do čitavog bataljona. U svakom slučaju, njena uloga je imala ogroman značaj, jer je štab brigade pomoću nje uticao na tok borbe.

Brojno stanje i formacija brigada su se, razumije se, neprekidno mijenjale u toku rata.

Evo nekoliko nepotpunih podataka iz ratne beležnice druga K. P. o brojnom stanju brigade na dan 15. januara i 3. februara 1942. godine (vidi šemu 2).

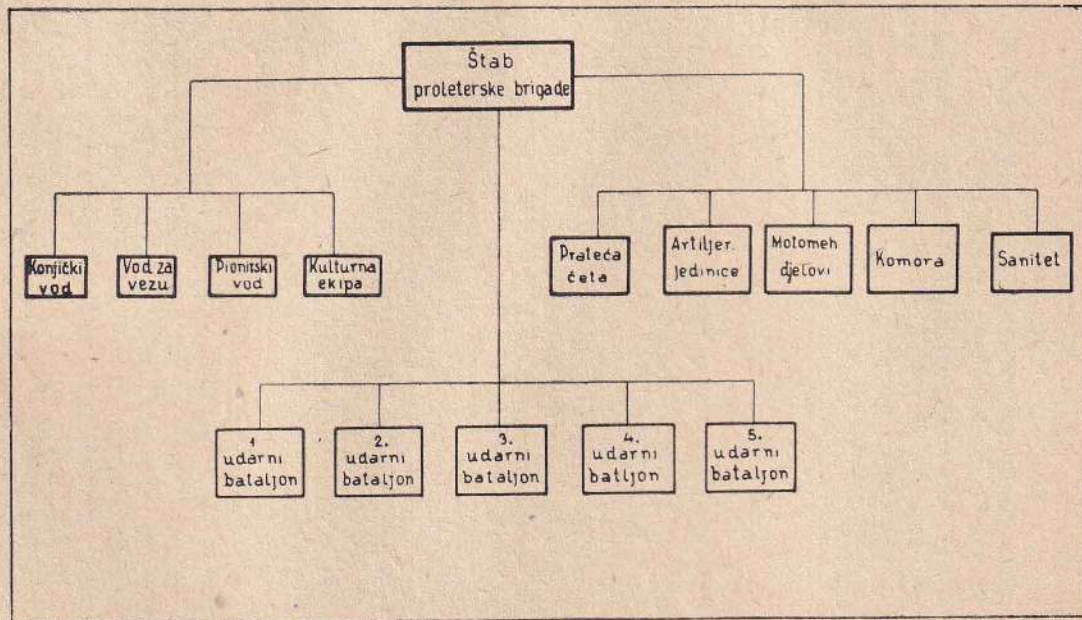
1. bataljon ukupno 160 boraca, 1 lekar i 4 bolničara (štab 9 ljudi, 1. četa 43 borca i 1 bolničarka, 2. četa 41 borac i 2 bolničarke, 3. četa 43 borca i 1 bolničarka i četa pratećih oruđa 25 boraca. Od naoružanja bataljon je imao: 7 puškomitraljeza i 158 ručnih bombi; četa pratećih oruđa (3. marta 1942) 29 boraca (od kojih 4 u bolnici — 2 bolesna i 2 promrzla) sa dva mitraljeza „breda“ i 200 metaka i 2 mitraljeza „švarcloze“ sa 400 metaka.

2. bataljon 163 borca i 9 bolničarki (štab 4. 1. četa 53 borca i 3 bolničarke) 2. četa 56 boraca i 3 bolničarke i 3. četa 50 boraca i 3 bolničarke, a sem toga 2 voda prateće čete 24 borca; 8 puškomitraljeza;

3. bataljon (Kragujevački) 179 boraca i 6 bolnič. (štab, 1, 2. i 3. četa); 7 puškomitraljeza (1 „breda“), 2 laka nje-mačka mitraljeza; sa Fočanskom omladinskom četom, koja je imala 75 boraca i dijelom boraca Kragujevačkog odreda koji su se u Foči priključili bataljonu, ovaj bataljon je u martu imao 323 borca;

4. bataljon (Kragujevački) oko 220 boraca i starješina. 7 puškomitraljeza (1 „breda“), 2 laka nemačka mitraljeza;

ŠEMA FORMACIJE PROLETERSKIH BRIGADA PREMA STATUTU VRHOVNOG ŠTABA
U FEBRUARU 1942god.

5. bataljon (Šumadrijsko-užički) 142 borca, 2 bolničarke i 2 iz radionice (štab 2 borca, 1. četa 46 boraca i 2 bolničarke, 2. četa 43 borca i 2 bolničarke i 3. četa 49 boraca, 2 bolničarke i 2 borca iz radionice.

6. bataljon (Beogradski) 100 boraca i starješina;

Prateća četa 83 borca, 8 mitraljeza (ital.), 2 teška bacača sa 100 mina i 3 laka bacača sa 79 mina, 35 grla;

Rezerva: 3.562 metka za italijansku pušku, 2.920 metaka za italijanski puškomitraljez, 225 metka za pušku „Manlihez“, 350 italijanskih ručnih bombi; 32 italijanske dugачke puške, 10 srpskih ispravnih, 10 pušaka (zaplijenjene).

Organizacija i upravljanje brigadom svestrano su isprobani na praksi konkretnih borbenih dejstava. Naime, praksa je pokazala da su i brigade kao formacije, i štabovi, kao komandni organi; dovoljno savremeni i pogodni da nema nikakve potrebe da se u njima išta bitno mijenja, tim prije što su omogućavali veliku pokretljivost i manevarsku sposobnost, a time i dovoljnu snagu i iznenadnost udara. Broj boraca i starješina u brigadi mogao je, prema potrebi, dostizati i do 2.000 ljudi, a da time nije rasla udarna snaga na uštrb pokretljivosti, već su samo jedna drugu nadopunjavale. Ona se tako i po broju približavala sličnim formacijama regularnih armija i sve više oslobađala uobičajenih partizanskih dejstava, koja nijesu odgovarala novonastalim situacijama, a kočila bi i razvitak narodnooslobodilačke borbe. Otuda je iskrsla potreba i za sjedinjavanjem nekoliko brigada u diviziju i više formacije radi izvršavanja krupnijih zadataka.

Pripremanje brigada za borbu vršilo se na dosta uprošćen način — pisan je samo operativni dio zapovijesti, ili su izdavana usmena naređenja, a ponekad su rađeni i drugi dokumenti. Štabovi su vršili izviđanje i provjeru zamisli na terenu, a veza se za vrijeme borbe pretežno održavala preko kurira, mada su dosta rano upotrebljavana i žičana sredstva (na primjer kod Prijedora u maju 1942. godine itd. a kasnije i radio sredstva. *Komandant* je uz neposrednu podršku štaba rukovodio borbom, nalazeći se sa glavninom ili na njenom pravcu, a kad je raspolagao rezervom, ona

mu je najčešće služila za obezbjeđenje sa najugroženijeg pravca ili za intervenciju tamo gdje je trebalo riješiti ishod borbe. Obezbjeđenje brigade od dejstva neprijateljskih snaga sa drugih pravaca igralo je izvanredno važnu ulogu u pogledu izvršenja glavnog zadatka, bez obzira na to što su se za to ponekad morale izdvajati prilično jake snage. To nužno zlo je ipak bilo manje od veoma nezgodnih posljedica koje bi nastupale da se obezbjeđenje zanemarivalo, jer bi dolazilo do iznenađenja ili napada neprijateljskih trupa sa leđa ili bokova, a to znači i u veoma nezgodnom trenutku.

Vještina komandovanja sastojala se i u tome da se i pripreme i izvođenje borbe završe u što kraćem vremenu, da bi se spriječila intervencija sa drugog pravca. Dakle, borbu je trebalo završiti uglavnom istim ili za nas povoljnijim odnosom snaga kojim je i počela, težeći da i početni odnos bude što povoljniji. Zato su komande brigada realno cijenile situaciju da bi izbjegle avanture i nepotrebne gubitke ljudi. One su brzo reagirale na razne akcije neprijatelja, težeći da same budu inicijatori akcija i da trajno održavaju inicijativu u svojim rukama, brzo prebacujući svoje bataljone tamo gdje bi se ukazala povoljna prilika za dejstvo. One su umješnim stvaranjem nadmoćnosti na određenoj tački ili sektoru postizale uspjehe, nanosile gubitke neprijatelju i izbjegavale njegove protivudare. Držeći se uglavnom ovih načela, brigade su skoro redovno iznenađivale neprijatelja, tukle ga počesno i same izbjegavale veće gubitke.

Iako je komandant neposredno rukovodio borbom, to ne znači da je on bio ostavljen samom sebi i da je bio nekakav „neograničeni gospodar“. Naprotiv, on je imao punu podršku svog štaba. To je u stvari, bilo kolektivno rukovođenje, jer se o svakoj značajnijoj odluci postizala puna saglasnost čitavog štaba, kao što to i predviđaju slijedeće odredbe Statuta.

Staranje o ishrani i snabdijevanju svim materijalnim potrebama, takođe je spadalo u nadležnost štaba brigade. To je bio dosta težak zadatak, jer su oružje i oprema oti-
mani od neprijatelja, dok je hranu prikupljala intendantura

sa terena. Ali, baš zbog tako teških uslova, snabdijevanje brigade se nije smjelo prepustiti samo intendanturi, već su se tim osjetljivim problemom u velikoj mjeri bavili i komandant i komesar, pa i čitav štab brigade.

„a) štab se sastoji iz:

— Komandnog dijela, koji sačinjavaju: komandant i politički komesar, zamjenik komandanta i zamjenik političkog komesara.

Komandni dio donosi zajednički sve odluke. U toku borbe komandant i politički komesar moraju biti zajedno.

Komandanti i komandiri su glava jedinice. U zajednici s političkim komesarima izrađuju operativne planove i staraju se o podizanju vojničkog nivoa u jedinicama. Operacijama samostalno rukovode poslije donijetih odluka i izrađenih planova.

Politički komesari jesu duša jedinice. Oni su predstavnici naroda i čuvari narodnih interesa u jedinicama. Oni su inicijatori i rukovodioci podizanja političkog, vojničkog i ideološkog nivoa u jedinicama.

— Konjičkog voda, jačine oko 30 konjanika. Vodnikom rukovodi vodnik.

— Voda za vezu, koji sačinjavaju više specijalnih desetina: kurirska (smučarska), telefonska i radio. Vodnikom rukovodi vodnik.

— Kulturne ekipe, koja vrši političko propagandni rad na ideološkoj izgradnji boraca. Njome rukovodi voda. On po uputstvima političkog komesara priprema sve kulturne priredbe, zabave, sijela, manifestacije, razrađuje razne proglase, temate, stara se o umnožavanju i izradi političkog materijala“.

Zajedničko donošenje odluka i opšte zamisli boja od strane štaba bilo je uslovljeno karakterom rata. Takvo kolektivno rukovođenje ni u kom pogledu nije sputavalo komandovanje, jer je komandant sa svojim zamjenikom (kasnije i sa načelnikom štaba) poslije donošenja odluke raz-

rađivao operativni dio dokumentacije i obezbijedivao sadejstvo pred i u toku boja. U većini slučajeva radilo se po ubrzanom procesu, u kome je u većini slučajeva učestvovao štab brigade. Zatim je, u prisustvu sva četiri (pet) člana štaba brigade, konačno precizirana zapovijest i slata bataljonima na izvršenje. Poslije donošenja odluke, komandant je praktično rukovodio bojem, dok se štab starao da se opšta zamisao dosljedno sprovede u život i utičući na donošenje potrebnih dopunskih odluka (naročito ako je situacija nametala potrebu da se preduzmu neke nove mjere).

Poslije donijetih odluka, kao što sam već naglasio, naši komandanti su samostalno rukovodili borbom, slično komandantima drugih armija. Oni su svojim komandantskim sposobnostima i talentom do maksimuma uticali na tok boja, primajući na sebe i svu odgovornost za njegovu vojničku stranu. Komandant je sam, ili preko svog zamjenika, a kasnije i načelnika štaba, organizovao sadejstvo i vezu i regulisao način upotrebe specijalnih formacija. Na taj način dolazilo je do neke vrste podjele rada između komandanta i komesara.

Ratna praksa je sve više isticala značaj političkog, sanitetskog i intendantskog obezbjeđenja dejstava brigada, ili grupe brigada. Zato su se zadaci opšteg obezbjeđenja boja sve više dijelili na zadatke planiranja i komandovanja i na zadatke političkog, sanitetskog i intendantskog obezbjeđenja. Komesar se nije, kao ranije, morao baviti samo prvom grupom zadataka, već se sve više bavio i drugom grupom, što je i dovodilo do one potrebne i nužne podjele posla i sve veće odgovornosti komandanta za poslove planiranja, komandovanja i organizacije sadejstva, tim prije što je morao brzo reagirati na situacije koje su se brzo mijenjale. Tako su praksa i sve brži razvoj organizacije opredijelili odgovarajuću ulogu svakom organu štaba, obezbjeđujući kolektivno komandovanje, ali i savremeno rukovođenje bojem.

„b) Udarne bataljoni jačine do 300 partizana, formirani u tri do četiri udarne čete, po tri voda, po dvije

do tri desetine. Treba nastojati da svaka desetina u četi ima najmanje po jedno lako automatsko oružje. Svaki bataljon ima bojnu komoru, računajući na svaku četu po dva grla za nošenje lakih automatskih oružja, municije, kuhinje i ostalih borbenih potreba.

Bataljonom rukovodi štab koji se sastoji od komandanta, politkomesara; zamjenika komandanta i zamjenika političkog komesara“.

Bataljon takve jačine (od 150 do 300 boraca i starješina) izvanredno velike pokretljivosti mogao je da izvodi veoma brza borbena dejstva u sastavu brigade, ili samostalno. Iako formalno nije uvijek mogao obezbijediti, na primjer, širinu fronta, gustinu i jačinu vatre kao bataljoni savremenih armija, on ih je u mnogim slučajevima svojom smjelošću i iznenadnošću po efektu dejstava i prevazilazio. Njegova pokretljivost (ponekad i do 50 km u 24 časa) omogućavala mu je da izvodi česta iznenađenja i iznenadne prepade i udare. Blagodareći izvanrednom kvalitetu i vještini boraca i starješina, njegove mogućnosti su često i po nekoliko puta prevazilazile mogućnosti dva i tri puta po broju jačih neprijateljskih bataljona. Zbog takve svoje vještine, pokretljivosti i gipkosti trpio je znatno manje gubitke, išao je iz boja u boj (često iz dana u dan), izvršavao krupne zadatke i postizao velike uspjehe. Oni su u toku čitavog rata ispoljavali svoju osnovnu odliku — veliku pokretljivost, manevarsku sposobnost i jaku udarnu snagu.

Komandovanje bataljonom bilo je neposredno, bez naročite pismene dokumentacije, zasnovano na sličnim principima kao i kod brigade.

„Četom rukovodi komanda koja se sastoji od komandira, političkog komesara i zamjenika komandira. Politički komesar čete ima u svakom vodu po jednog delegata za politički rad.

Vodom rukovodi vodnik.

Dužnosti rukovodećih organa u bataljonu iste su kao i onih u štabu brigade, samo u okviru bataljona, čete, voda.

v) Prateća četa sastoji se:

— Iz onoliko mitraljeskih vodova — sa po najmanje dva oruđa, — koliko ima bataljon u brigadi. Dobijanjem oruđa treba nastojati da svaki bataljon ima svoju mitraljesku četvu od četiri oruđa.

— Iz voda lakih bacača mina, koji se pri razvoju za borbu načelno dodjeljuje bataljonima odnosno četama. Uvećanjem naoružanja prateće čete ova oruđa ući će u sastav čete.

— Voda teških bacača mina, čijom upotrebom rukovodi štab brigade. Dobijanjem više oruđa ovi će bacači preći u sastav bataljona.

g) Motomehanizovane jedinice formiraju se prema mogućnosti i potrebi.

— d) Artiljerijske jedinice mogu se sastojati od pojedinih oruđa i baterija (4 oruđa), pa sve do jednog divizionu (3 baterije — 12 oruđa).

đ) Komore se sastoje iz onoliko odjeljenja koliko ima bataljona, više jedno za jedinice štaba brigade. Komora može biti kolska, konjska ili mehanizovana.

Bataljone prate njihovi komorski djelovi pri dodjeljivanju samostalnih zadataka.

Pri skupnom dejstvu brigade komora može biti objedinjena.“

Iz malo dublje analize brigade i njenih formacijskih jedinica od čete, bataljona pa do komore, vidi se koliko je u svemu bio tačno i dosljedno obezbijeđen princip jedinstva organizacije i najosnovnije mogućnosti artiljerijskog, inženjerijskog i pozadinskog obezbijeđenja, kao i jednostavnosti i neposrednosti komandovanja. Osim toga, u postavljenoj organizaciji bila je data jasna perspektiva za

eventualno još veće obezbjeđenje pokreta motorizovanim jedinicama, koje će, prema mogućnostima, ulaziti u sastav brigade. Ovaj način pokreta trebalo je dopuniti, ili čak u nekim situacijama i zamijeniti, pokret pješaka, radi obezbjeđenja još većeg, bržeg i snažnijeg manevrovanja.

Prateća četa formirana je sa ciljem da se koncentracijama vatre mitraljeza, topova i minobacača na odlučujućem pravcu omogući manevar brigade i vrše jaki vatreni udari po neprijatelju, bilo da se trebalo probijati ili izvlačiti iz nepovoljne situacije. A kad je narastao broj oruđa, onda se jedan deo pridavao bataljonima za ojačanje njihove vatrene i udarne moći. Kasnije su formirani i artiljerijski divizionii, koji su ulazili u sastav divizija.

Formirane za vršenje stalnih borbenih dejstava na najširem jugoslovenskom prostranstvu, brigade su brzinom i iznenadnošću udara morale nadoknađivati svoju brojnu inferiornost i nedostatak tehničkih sredstava, u čemu su redovno i uspijevale. One su se iznenada pojavljivale tamo gdje ih neprijatelj nije očekivao, tako da nije mogao preduzimati blagovremene protivmjere. One su birale vrijeme i mjesto udara, osvitale su na mjestu gdje nijesu omrcale i obratno, vršile su prepade i napade danju i noću, brzo su se koncentrisale za dejstvo i izvlačile se — prosto nestajale — ako bi im prijetila opasnost da padnu u okruženje ili u tešku situaciju. Brigade su se isto tako brzo prikupljale poslije završene borbe ili izvlačenja, a ponekad su produžavale borbu odvojeno po bataljonima i time dovodile neprijatelja u nedoumicu gdje se nalaze, očekujući njihov udar sa raznih strana.

„11) Borci proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada imaju na kapama oznaku petokraku zvijezdu sa srpom i čekićem.

Starješine imaju oznake kao i u partizanskim odredima.

Oslovljavanje se vrši kao i u partizanskim odredima (druže, druže desetare, druže vodniče, druže komandire, druže komandante, druže komesare).

NAPOMENA:

Po ugledu na ovaj statut treba formirati i organizovati i narodnooslobodilačke⁵⁹⁾ partizanske odrede Jugoslavije“.⁶⁰⁾

VRHOVNI ŠTAB
NARODNOOSLOBODILAČKE
PARTIZANSKE I DOBROVOLJAČKE
VOJSKE JUGOSLAVIJE

*

Pošto su brigade, kao prve osnovne taktičke formacije Narodnooslobodilačke vojske, zauzimale posebno mjesto (naročito u periodu rata 1941—1943. godine), to ću i dalje tretirati njihovu ulogu kao osnovnih taktičkih formacija, trudeći se da pri tome istaknem izvjesna osnovna taktička načela kojima su se rukovodile u borbi u teškim uslovima okupacije protivu desetina prvoklasno naoružanih i opremljenih neprijateljskih divizija. Jedino se tako i može dati odgovor na pitanje gdje je, kako i u kojim uslovima stvarana naša taktika i na čemu se zasnivala.

Neosporno je da bi se mnogi elementi te taktike mogli korisno upotrijebiti ne samo kao dobro iskustvo, nego čak i kao izvjesna baza i metod za upotrebu takvih sličnih taktičkih formacija i u savremenom ratu. Ovo tim prije što će ubuduće biti potrebno — s obzirom na dejstvo nu-

⁵⁹⁾ Josip Broz Tito: „Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije“ Beograd 1949. god., izdanje Glavne političke uprave JA, str. 84—88.

⁶⁰⁾ Slične formacije formirane su tokom 1942. godine u nekoliko rejona Jugoslavije, gdje je oružana borba dobila karakter koji je nametao potrebu za formiranjem brigada (Crna Gora, Bosna, Hrvatska, Slovenija, Hercegovina), tako da je njihov broj već krajem 1942. godine iznosio: 12 samostalnih brigada; 12 brigada u 4 samostalne divizije; 15 brigada u 5 divizija u dva korpusa, tj. svega 39 brigada. Time je obezbeđeno formiranje Narodnooslobodilačke vojske i širok razmah borbenih dejstava na sve većem prostranstvu. Formiranje prvih divizija, krajem 1942. godine, predstavlja dalji uspjeh koji je omogućio da se oforme i naša vojna gledanja i naša vojska, s tim što je brigada, i tada kada je ušla u te nove formacije, sačuvala svoju intenzivnom praksom osvjedočenu ulogu.

klearnog oružja — da budu još pokretnije i efikasnije, sposobne za iznenadan udar i maksimalno manevrovanje — da bi vještim manevrom izbjegavale udar nuklearnog naoružanja i da bi se poslije toga mogle brzo opet prikupiti. Prirodno je da će nova materijalna sredstva utisnuti nov pečat dejstvu (upotrebi) savremenog puka — brigade, ali je sigurno da će to još više povećati značaj pokretljivosti. Sigurno se može očekivati da će se naše starješine, koje raspoložu tako bogatom borbenom praksom, stečenom na primjeru borbenih dejstava brigade, lakše snaći i u novim, još složenijim i težim uslovima od onih koji su bili ranije.

Upotreba brigade (puka) u savremenom ratu biće i dalje važan osnov za izvođenje najraznovrsnijih taktičkih dejstava, jer će svakako zadržati svoju krupnu ulogu u okviru većih združenih jedinica, kako u ofanzivnim, tako i u odbranbenim operacijama. To će biti veoma elastična formacija, koju ne bi trebalo ničim opterećivati što bi kočilo njenu pokretljivost i manevarsku sposobnost, jer se nekim njenim većim brojnim i tehničkim ojačavanjem možda ne bi dobili adekvatni rezultati. I u tom pogledu ne može tražiti kompromis, ali nikako na štetu pokretljivosti. A od toga kako će se brigada upotrebljavati i koliko će u novim uslovima umjeti da koristi ratom stečena iskustva, zavisiće umnogome uspjeh svakog takvog poduhvata.

Određivanjem uloge brigade u narodnooslobodilačkom ratu, daje se odgovor i na mnoga pitanja specifičnosti taktike i strategije Narodnooslobodilačke vojske. Pri tome, se ne smije zaboraviti da su se brigade (u svakoj situaciji) pridržavale taktike i strategije narodnooslobodilačkog pokreta, koji im je služio kao solidna osnovica za sve vojne i političke poduhvate. Zato su one, kao proizvod ustanka, i bile tako efikasne, jer u ustanku broj nije odlučujući faktor; njega ne obezbjeđuju samo visoki vojni stručnjaci i mnogobrojna tehnika, već i drugi mnogo važniji činioци, kao što su visoki moral i adekvatna taktika i strategija. A ove dvije kategorije — taktika i strategija — u ustanku se toliko isprepliću da ih je veoma teško odvojiti, jer bez dobre taktike nema uspješne strategije, a pravilna strategija usmjerava taktiku, daje joj ton i prilagođava je situaciji, koja se veoma često mijenja. Zbog toga su brigade

bile veoma značajan instrument i taktike i strategije — zbog toga su one izvršavale i taktičke i operativne, a time i strategijske zadatke. U tome se i ogleda ono novo što je odgovaralo duhu, vremenu i zadacima narodnooslobodilačkog rata. To nijesu dovoljno shvatili mnogi „visoki“ vojni stručnjaci koji su bili okovani klasičnim normama i teorijama, već mase i ljudi koji su ih vodili — ljudi koji su izrasli iz tih masa. Tako su kod nas pretežno radnici, intelektualci i seljaci i neznatan broj vojnih stručnjaka postajali organizatori i rukovodioci ustanka i komandanti, komesari i komandiri vojnih formacija. Tako je u vatri borbe stvarana revolucionarna vojska u kojoj je i mali broj dobro organizovanih ljudi bio sposoban da krči put najkrupnijoj zamisli, bez obzira na sve teškoće i prepreke. To je ovu revolucionarnu vojsku nosilo dalje iz pobjede u pobjedu u ratu, to je i pripremilo revolucionarni društveni preobražaj i stvorilo uslove za socijalističku izgradnju naše zemlje u posljeratnom periodu. To su, dakle, veoma krupni rezultati dostojni i divljenja i ponosa!

Odredi su kao teritorijalne jedinice bili isuviše razvučeni i vojnički nedovoljno učvršćeni (iako su nosili mnogo obilježja vojske — milicije) da bi mogli odgovoriti svim složenim zadacima koji su se stalno nametali i nagomilavali. Zato je trebalo što prije stvoriti takve formacije koje će dejstvovati slično redovnoj vojsci, bez obzira na to što su formirane dijelom od boraca partizanskih odreda i dijelom od ustaničkih masa, i što su u početku bile mlade i neiskusne. Pri tome je bilo veoma važno da se sačuva duh ustanka, jer je taj duh nosio ustanike u borbu, a masama davao moralnu snagu. Tome je potpuno odgovarala brigada, kako po svom sastavu i formaciji, tako i po svojoj namjeni, jer je bila sposobna da dejstvuje i samostalno. *Ona je bila idealna spona između vojne strane ustanka i revolucije, tj. između revolucije i taktike Narodnooslobodilačke vojske.*

Već sam napomenuo da je sastav brigade od 4—6 bataljona, sa *pratećim jedinicama*, omogućavao veoma brzu koncentraciju snaga i sredstava, u napadu i u odbrani. A brzina koncentracije je za nas bila od ogromnog — upravo rješavajućeg značaja, jer smo morali biti brži od

neprijatelja, da bismo ga mogli iznenađivati, tući brzo i po dijelovima. *To je bilo jedno od najvažnijih načela naše taktike, pošto se samo njegovom primjenom mogla obezbjediti inicijativa*, bez koje se ne daju ni zamisliti tako česti uspjesi koje smo morali svakog trenutka postizati. Naime, za nas je bilo mnogo važnije izvršiti veći broj uspješnih dejstava (akcija) nego spoljni efekti velikih sudara, jer je od rasprostranjenosti i učestanosti dejstava u suštini zavisio i konačan uspjeh. Takva taktika iziskivala je izvanredne napore, umješnost i ofanzivnost, ali je davala velike rezultate zahvaljujući visokom moralu i brzom kvalitativnom i kvantitativnom usponu Narodnooslobodilačke vojske i njene taktike.

Metod vođenja borbenih dejstava djelimično je već bio isproban i u dejstvima partizanskih odreda, ali je sada taj nivo bio znatno prevaziđen. Zbog toga ga je trebalo stalno i uporno usavršavati, jer je dejstvima trebalo dati još više zamaha, samostalnosti, živosti, suptilnosti i inicijative i u taktičkom i u operativnom pogledu. Drugim riječima, trebalo je sačuvati partizanski duh i inicijativu, a stvaranjem i usavršavanjem vojske primjenjivati šire manevre, kako bi i manje — taktičke formacije izvršavale i krupnije taktičko-operativne zadatke. Naime, dejstvom velikog broja taktičkih formacija, od kojih je brigada bila najpodesnija, Narodnooslobodilačka vojska je sve više izvršavala zadatke koji su po svome značaju dobijali operativni, pa i strategijski karakter. Prema tome, *drugo značajno načelo naše taktike ogledalo se u tome što se naše taktičke jedinice nijesu smjele mjeriti mjerilom sličnih formacija drugih armija*, jer su one, po svome značaju, samostalnosti, načinu dejstva, načinu rukovođenja i, što je najbitnije, po karakteru i značaju zadataka koje su dobijale i izvršavale, prevazilazile i okvire operativnih formacija. Praksa je pokazala da su dejstva naših formacija često bila za jedan, a i za dva stepena viša u odnosu na poznatu praksu i mogućnosti sličnih (kvislinških) osnovnih taktičkih formacija. Pokazalo se i to da monolitne i moralno-politički jake formacije, kao što su bile naše brigade, mogu zauzimati mnogo više mjesto od onog koje bi im pripadalo u opštoj podjeli po zadacima ili značaju dejstva koje su vršile.

U taktičkom smislu, brigade su se brzo, vješto i iznenada pojavljivale i iznenada udarale na najosjetljivija mjesta neprijateljskog rasporeda, ali su iznenada i nestajale radi koncentracije i smjelog udara na drugom mjestu, ili pravcu, ili na nekoliko mjesta ili pravaca. Prividna razdrobljenost i po duhu partizanski način dejstva davali su u početku utisak kao da se radi o nekim slabostima jezgra Narodnooslobodilačke vojske (tu je neprijatelj nasio što i sam kasnije priznaje), jer sve to nije posmatrao po ukupnom efektu. Naime, neprijatelj nije shvatio da su ta dejstva itekako bila povezana mnogim idejnim nitima, vezom komandovanja i, blagodareći mogućnosti brze koncentracije, efikasnom vezom sadejstva velikog broja formacija i u većini borbenih dejstava. Da bi se tome suprotstavio — bez obzira da li se radilo o dejstvima brigade, ili grupe brigada — i da bi makar i privremeno preuzeo neku inicijativu, neprijatelj je morao upotrebljavati operativne formacije. Međutim, iako su te formacije bile pripremljene za pokretne operacije, one nijesu bile u stanju da se uspješno bore sa našim brigadama, a kamoli da ih „razbiju ili unište“.

Zadaci brigada bili su veoma raznoliki, kako zbog vojno-političkih potreba, tako i zbog karaktera teritorijalnog rata koji pruža mnoge prednosti onome čija je teritorija. No, teritorija daje prednosti ako se pravilno shvati, ako formacije ne dozvole da ih teritorija proguta i ako ona postane prostrano borbeno poprište na kome će se neprekidno topiti čas veći čas manji okupatorski efektivni. Zato je neprijatelj i bio prinuđen da se kreće sve opreznije i da bi izbjegao brze i efikasne udare brigada i čitave Narodnooslobodilačke vojske.

Prirodno je što su grupe brigada kasnije sve više dobijale karakter operativnih formacija koje su izvršavale i strategijske zadatke. Pošto su njihova dejstva, zbog političkih zadataka, čija su ona u stvari nadgradnja, od početka bila van okvira klasične taktike, ona su morala dobiti tako smion i intenzivan karakter. A mogućnosti vojnički solidno organizovanih i pripremljenih formacija toliko su se povećavale da je najprije došlo do privremenog udruživanja (grupe brigada), a zatim i do formiranja divizija. Zato su

se njihova dejstva morala pretvoriti u tako smjele operacije na sve širem prostranstvu i dobiti kontinuelan karakter, koji je obezbjeđivao sve veću efikasnost.⁶¹⁾

Da bi se dalje izlaganje moglo lakše povezati sa konkretnom borbenom praksom naših brigada, ukratko ću obraditi nekoliko primjera bojeva i „operacija“ 1. i 4. proleterske brigade, koji su se odigrali u toku narodnooslobodilačkog rata i razvitka Narodnooslobodilačke vojske. Ovo

⁶¹⁾ U inostranstvu još nailazimo na osporavanje veličine narodnooslobodilačkog — kombinovanog rata i njegovog iskustva i snage. Što to čine neprijatelji sasvim je razumljivo, pošto im to služi i u političke svrhe, jer je praksa narodnooslobodilačkog rata pogibeljna za mnoga njihova konzervativna i klasična gledanja na rat, a naročito ako se tu umješa i revolucija, kakav je slučaj bio kod nas. Ali je nerazumljivo da to ponekad čine i neki vojni stručnjaci koji izgleda nemaju ništa protiv narodnooslobodilačkog pokreta, ali nijesu shvatili njegovu suštinu, zato što njegovo izučavanje nijesu povezivali sa izučavanjem uticaja koji je revolucija učinila na mnoge pojave, norme i normative, pa i na rat u cjelini.

Slušao sam i naše ljude kako kritikuju opise o nevjerovatnim poduhvatima naših boraca i naših formacija u nekim posljeratnim djelima, smatrajući ih nemogućnim. Oni kažu da u to nijesu ubijeđeni! A teško im je i objasniti da je tako moglo biti, da je bilo i složenijih poduhvata; da su mnoge „nemogućnosti“ bile ostvarene, i da su bojevi i operacije i narodnooslobodilački rat u cjelini dobro planirani, izvršeni i vrlo dobro završeni. Mislim, da mašta našeg književnika nije dobacila, a kamoli prebacila ono što je maštom i bojem naših revolucionara — boraca i starješina narodnooslobodilačkog rata bilo ostvareno. Zato je lakše razumjeti što neki strani stručnjaci prilaze mnogim našim operativnim dejstvima sa zbunjenošću, nevjericom i skepsom, jer su to za njihove pojmove nevjerovatne i nemoguće, ili bar čudne dosad neobjašnjive pojave. Kako je, na primjer, pet-šest hiljada slabo naoružanih boraca Narodnooslobodilačke vojske moglo tući deset do petnaest hiljada Italijana, ili dvostruko brojno jače i do zuba naoružane Nijemce; ili, kako su sedam hiljada boraca (2. i 3. divizija) u dolini Neretve i Rame mogle uništiti italijansku diviziju „Murde“, koja je bila naoružana i tenkovima i savremenim topovima, a branila se iz dobro utvrđenih i snabdjevenih garnizona?! Takvih primjera ima bezbroj. Ako se svestrano ne analizira način na koji su vođeni bojevi i operacije i narodnooslobodilački rat u cjelini, sigurno se neće naći pravi put i rezultat. Nama je uspijevalo, a objektivni vojni stručnjaci — naši i inostrani — treba da uvide kako i zašto nam je sve to polazilo za rukom i da uoče snagu specifičnosti taktike — borbenog metoda Narodnooslobodilačke vojske.

zbog toga što je opšta fizionomija tih dejstava karakteristična i za dejstva ostalih brigada, pa i nekih divizija — za metod naših dejstava u cjelini, iz kojih se, prema tome, mogu izvući potrebni opšti zaključci. Ovde se neće vršiti podrobnija analiza svakog pojedinog dejstva, jer se teoretskom obradom taktičkih pitanja koje se u ovom radu obrađuju mogu dobiti odgovori na mnoga pitanja. Primjeri će poslužiti više kao ilustracija dejstava, s tim što će i sam čitalac na osnovu ranijih i kasnijih izlaganja, morati da donosi izvjesne ocjene.⁶²)

DEJSTVA 1. PROLETERSKE BRIGADE OD ROGATICE I IGMANSKI MARŠ

(Skica 7 i 8)

Poslije odlaska iz rejona Rogatice pa sve do Igman-skog marša, tj. za vrijeme 2. neprijateljske ofanzive (od 7—25. januara 1942. godine), 1. proleterska brigada dejstvovala je na prostoriji: Žižci, Okruglica, Nišići, Rakova Noga, Knežina, Pediše, Podromanija, Ozren, Visovica. Štab brigade nalazio se na prostoriji: Srednje, Okruglica.

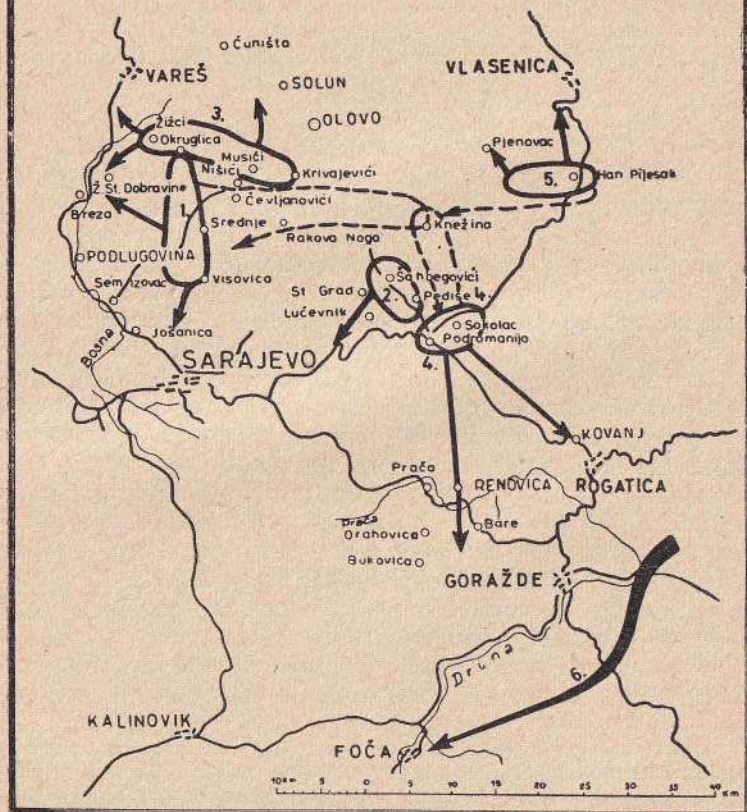
Brigada je imala zadatak: da svojim aktivnim dejstvima sa te prostorije vrši obezbjeđenje od ispada neprijateljskih snaga sa pravaca: Sarajeva, Vareša i Rogatice; da razbija četničko-ustaške formacije; da sa snagama iz istočne Bosne politički razgolićuje izdajničku ulogu četnika, ustaša i od okupatora formiranih milicijskih snaga i da preko dobrovoljačkih i partizanskih odreda istočne Bosne i Hercegovine postepeno privlači nove borce sa ove prostorije u narodnooslobodilačku borbu. To je u stvari u vojničkom pogledu bio zadatak operativnog, a u političkom — strategijskog karaktera.

1. bataljon ove brigade najduže se zadržao u rejonu Okruglica, Visovica, sa zadatkom da obezbjeđuje ovaj re-

⁶² Uzeo sam tri primjera za svaku brigadu kako bi se dobila cjelina, ili bolje reći, prosjek prve tri godine rata. Kroz uporednu analizu ovih borbenih dejstava može se lakše pratiti evolucija taktike od njenih začetaka u prvim borbenim akcijama brigada pa do njenog oformljenja u Narodnooslobodilačkoj vojsci.

jon od pravca Sarajeva i prema Varešu. On je u tom cilju 16. januara napao željezničku stanicu Dobravine, na pruzi Podlugovi—Vareš, i uništio zgradu u kojoj je bila smeštena ustaška posada.

RASPORED I DEJSTVA BATALJONA 1. PROLETAR-
-SKE BRIGADE U JANUARU 1942.GOD.
DO IGMANSKOG MARŠA

Skica br. 7

2. bataljon se od 7—14. januara nalazio u Srednjem i Čevljanovićima, a od 14—23. na prostoriji Šahbegovići, Pe-diše, sa zadatkom da sa sektora: Grad, Lučevnik, Crvena Stijena (k. 1414) vrši obezbjeđenje sa pravca Sarajeva. 20. januara neprijateljska specijalno opremljena i dobro naoružana smučarska formacija izvršila je ispad ka Bijelim Vodama i sjutradan (21. januara) najprije obišla i okružila, a zatim iznenadno napala dva voda iz sastava bataljona i djelove Romanijskog odreda u Bijelim Vodama. U bliskoj borbi, koja je vođena od 12 časova pa sve do mraka, kad su se vodovi izvukli pod zaštitom mraka, naše snage trpjele su osjetne gubitke — 14 mrtvih i nekoliko ranjenih.

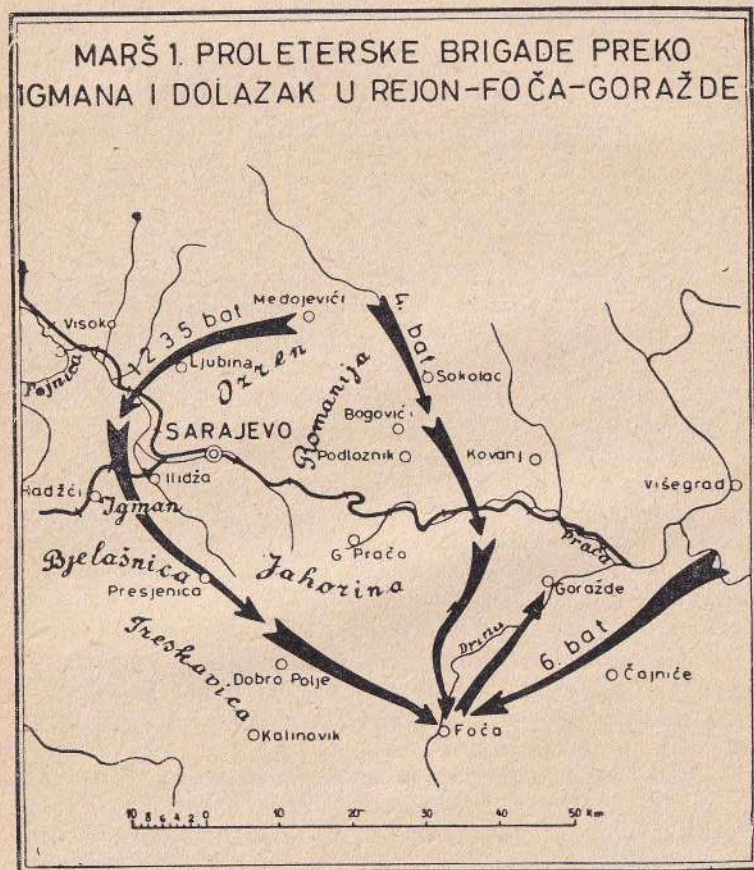
3. bataljon je za to vrijeme imao zadatak da obezbjeđuje prostoriju: Krivajevići, Nišići, Žižci od pravca Vareš i da tamo suzbija defetistički i neprijateljski četnički uticaj. A da ne bi bio iznenađen bataljon je naizmjenično upućivao manje izviđačke dijelove u pravcu Vareša i šumske pruge Olovo—Činišta.

4. bataljon je 18. januara štitiio prostoriju: Podromanija, Sokolac od Rogatice—Renovice i Sarajeva (njegova 1. četa je 17. januara vodila borbu sa jednom njemačkom kolonom koja je izbila kod s. Kovnja, na komunikaciji Podromanija—Rogatica, a zatim je, prateći štab brigade prešao na sektor: Bukovica, Orahovica, Zirojevići, gdje je ostao sve do aprila 1942. godine.

5. bataljon, sa Posavskom četom 6. bataljona i zarobljenim Italijanima uređivao je aerodrom u Sokolcu (za primanje obećane ruske pomoći⁶³), a oko 15. januara je prebačen u rejon Han Pijesak, odakle je iz rejonu Ploča aktivnim dejstvima vršio obezbjeđenje prema Vlasenici. Tu se 19. januara sukobio sa jednom grupom Nijemaca, a sjutradan ga je u Pjenovcu iznenadio njemački smučarski odred koji mu je u vrlo žestokoj i neravnoj borbi nanio velike gubitke — oko 40 mrtvih, tako da je Posavska četa

⁶³ Još 1941. godine Sovjeti su obećali da će nam poslati pomoć u naoružanju i opremi, ali je ta pomoć u malim količinama počela stizati tek krajem 1943. i početkom 1944. godine. U većim količinama je stizala tek krajem 1944. i početkom 1945. godine.

(koja je sama imala oko 20 mrtvih) sa Pjenovca povučena u Knežine, u sastav 1. bataljona. To je bilo drugo iznenađenje ove brigade u istočnoj Bosni.

Skica br. 8

Pod pritiskom jakih neprijateljskih snaga u istočnoj Bosni, a i zbog povezivanja i sadejstva sa crnogorskim i hercegovačkim snagama, koje su u to vrijeme vodile teške

odbrambene i iscrpljujuće borbe, naročito na sektoru Nikšić, Sinjajevina, Vasojevići i na teritoriji Hercegovine, brigada je preduzela čuveni Igmanski marš. Glavnina brigade se kretala Sarajevskim poljem (neposredno uz izvor Bosne) i probijala se preko igmanskog sedla ka Foči — svojoj budućoj operacijskoj osnovici, sa koje je mogla dejstvovati na prostoru Foča—Sarajevo i sadejstvovati crnogorskim i hercegovačkim snagama na teritoriji Crne Gore i Hercegovine.

Brigada je 27. januara (bez 4. i 6. bataljona) i bez 3. čete 2. bataljona i 3. čete 5. bataljona, pri temperaturi oko minus 30°C, krenula pravcem: Grabljeva Njiva—Jošanica—Dvor—most preko r. Bosne kod s. Dobroševići—Butila—pruga između Blažuja i vrela Bosne—Igman (k. 932) — k. 1234—Malo Polje (k. 1162)—k. 1214—s. Presjenica. Dok je 1. bataljon, kao prethodnica, marševao oko 23 časa, dotle je 3. bataljon, kao zaštitnica proveo na maršu sa malim prekidima oko 36 časova. U glavnini brigade bili su 2. i 5. bataljon, a u obezbjeđenju prelaza i kao vodiči preko komunikacija učestvovali su i dijelovi crnogorskog odreda „Zvijezda“, obučeni u bijela odijela da se ne bi primjećivali u snijegu. U toku čitavog marša nije dolazilo do sukoba sa neprijateljem, a poslije marša bataljoni 1. proleterske brigade smješteni su u rejonu s. Presjenice, dok je dio od 170—180 na maršu promrzlih boraca i starješina, smješten u bolnicu u Foči radi liječenja.

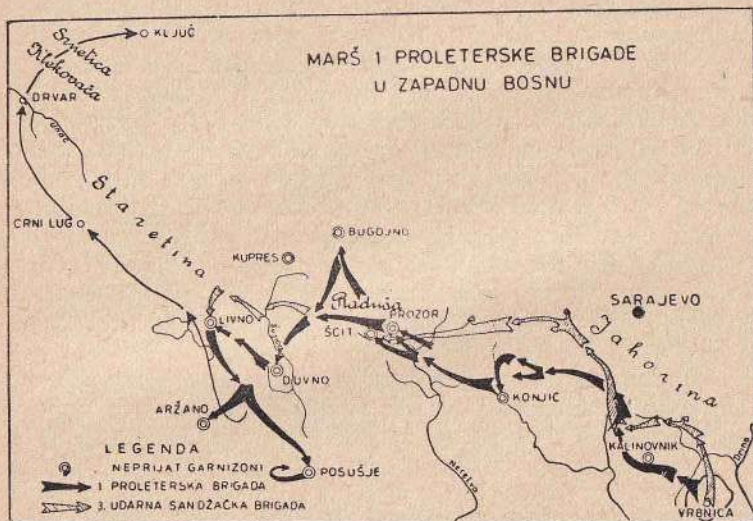
6. bataljon je uoči ofanzive bio u Prači, a vodio je borbu kod s. Bogovići, a zatim se priključio koloni Vrhovnog štaba koja je kod Renovice prešla prugu i otišla ka Foči.

DEJSTVA 1. PROLETERSKE BRIGADE NA SEKTORU: PROZOR, BUGOJNO, DUVNO, LIVNO 1942. GODINE

(Skica 9, 10 i 11)

1. proleterska brigada je sa 3. udarnom sandžaćkom brigadom, kao ljevokrila kolona Operativne grupe brigada, prilikom pohoda proleterskih brigada u Bosansku krajinu, dejstvovala ka komunikaciji: Sarajevo—Konjic—

Mostar. Ona je poslije rušenja pruge i njenih objekata na odsjeku Sarajevo—Konjic i likvidacije garnizona i oslobođenja Konjica, u prvoj polovini jula 1942. godine dobila zadatak da u sadejstvu sa 3. sandžačkom brigadom i desnom kolonom (2. i 4. proleterska brigada) Operativne grupe Vrhovnog štaba likvidira neprijateljske garnizone — Prozor, Duvno i Livno, da oslobodi tu važnu teritoriju i da na njoj svojim borbenim i političkim dejstvima, u saradnji sa tamošnjim snagama, onemogući ustaški teror i suzbije četničko—ustaški uticaj, da bi poslužila kao operativna osnovica za buduća dejstva Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba. Od izvršenja ovog zadatka zavisili su budućí taktičko—operativni manevri brigada, operativno-

Skica br. 9

strategijsko sadejstvo i dalja zajednička dejstva Operativne grupe i brigada Operativnog štaba Bosanske krajine, i 4. operativne zone Hrvatske. 1. proleterska brigada dobila je ovaj zadatak u skladu sa odlukom Vrhovnog štaba o prodoru proleterskih i udarnih brigada u zapadnu Bosnu, koji je izvršen sa dvije kolone — desnom (2. i 4. proleterska

brigada) opštim pravcem: Hadžići—Gornji Vakuf—Bugojno—Jajce, i lijevom (1. proleterska i 3. udarna brigada) pravcem Konjic—Prozor—Livno.

1. proleterska brigada je od 8. do 10. jula po bataljonima krenula sa sektora Konjic, Repovica, Ostrožac opštim pravcem: Seonica—Podhum—Studenčica—Prozor i to:

— 1. bataljon pravcem: Podhum—Parčani—Šćit;

— 2. bataljon pravcem: Konjic—Ostrožac—Studenčica—Gračanica—Paroš;

— 3. bataljon pravcem: Konjic—Podhum—Skrobučani—D. Višnjani—Šćit—Kopčići;

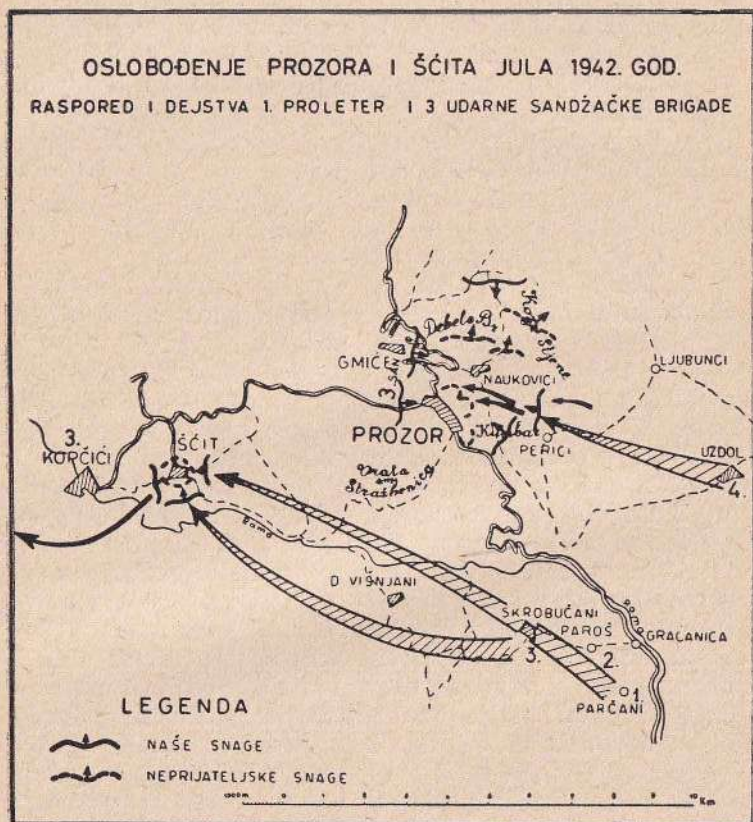
— 4. bataljon pravcem: Repovac—Solakova Kula—Uzdol, i

— 6. bataljon pravcem: Ostrožac—Kostajnica—Šćit.

Bataljoni su stigli na novu prostoriju od 11. do 13. jula, spremni da sa 3. udarnom sandžačkom brigadom preduzmu izvršenje ovog krupnog zadatka.

U Prozoru su se nalazile ove neprijateljske snage: jedan bataljon i dvije čete ustaša i posada žandarmerijske stanice, tj. oko 400 dobro naoružanih ustaša i žandarma, s tim što je po okolnim selima bilo ustaške milicije, a u selu Šćit ustaška posada jačine jedne čete i grupa naoružanih katoličkih popova u manastiru. Za napad na Prozor (koji je trebalo da otpočne 12. jula u 3. sata izjutra) bio je predviđen samo 4. bataljon 1. proleterske brigade i dva (ili tri) bataljona 3. udarne brigade koja je i ponijela osnovni teret napada na svojim leđima. Naređenje za napad 4. bataljonu izdao je lično Vrhovni komandant (prema zapisima bataljona) u čijoj se pratnji ovaj bataljon i nalazio. U sadejstvu sa bataljonima 3. udarne sandžačke brigade, koji su napadali sa zapadne i jugozapadne strane, 4. bataljon je obuhvatao grad sa sjevera, istočne i južne strane, dok je ostalim bataljonima 1. proleterske brigade bilo naređeno da na svojim pravcima kretanja likvidiraju neprijateljske posade i isturena obezbjeđenja Prozora. U isto vrijeme desna kolona Operativne grupe brigada Vrhovnog štaba izbila je na planinu Vranicu, spustila se u dolinu Vrbasa, likvidirala neprijateljski garnizon u Gornjem Vakufu, ispoljila dejstva prema Bugojnu (a kasnije i napala ovaj garnizon) i Donjem Vakufu i sa ove strane obezbije-

dila napad na Prozor. Ona je kasnije, vezivanjem garnizona u Kupresu, olakšala manevar i prema Livnu. Tako je 3. bataljon, u sadejstvu sa 1. i 6. bataljonom, likvidirao ustaško uporište Šćit, gdje je jedna grupa ustaša i naoružanih

Skica br. 10

katoličkih popova u zabarikadiranom samostanu pružala žestok otpor sve do zore 14. jula.

11. jula 1. bataljon se nalazio u selu Parčani; 2. bataljon u s. Paroš; 3. bataljon u s. Skrobučani; za 6. bataljon nema podataka, dok je 4. bataljon u 5 časova izjutra kre-

nuo iz Uzdola i posio položaje (jedan do dva kilometra istočno i sjeveroistočno od Prozora) Debelo Brdo (k. 1318) — k. 869 — Kumbat (k. 856).

Po svemu izgleda da je neprijatelj bio obavješten o pokretu naših snaga ka Prozoru (zbog zauzimanja Konjica i efikasnog dejstva na komunikaciji), jer je njegova posada još u toku 10. jula dobila izvjesno pojačanje, tako da je 11. jula oko 8 časova prije podne izvršila ispad u pravcu položaja 4. bataljona. Jedna neprijateljska kolona (jačine jedne čete) koja se kretala pravcem Gmići—Nauković—Kozje Stjene (k. 1157), s leđa je iznenada napala jedan vod 4. bataljona na Debelom Brdu, koji se u neravnoj borbi i pod vrlo teškim uslovima jedva izvukao. Potpomognut drugom kolonom (takođe jačine jedne čete) koja se kretala pravcem Prozor—s. Perići, neprijatelj je napao i ovladao položajem 4. bataljona, izuzev k. 856 koju je i dalje držala Rudarska četa ovog bataljona. Pošto su se dijelovi bataljona, koji su ovu borbu vodili sa vrlo malo municije (prosječno po 20—30 metaka po borcu), prikupili u zaseoku Staro Blace, bataljon se sredio i u toku noći 11/12. organizovao i izvršio protivnapad i povratio izgubljene položaje (k. 733 i k. 772).

Ponovni napad na Prozor izvršen je 13. jula. Rudarska četa noću 12. jula upućena je preko Mjenika (k. 1276) i Crnog Vrha (k. 1370) da obilaskom i napadom s leđa likvidira Kozju Stjenu — ključni položaj odbrane Prozora sa ovog pravca. 1. četa je napadala pravcem: Nauković—Kulaglići — k. 869 — groblje, a 2. četa lijevo od 1. čete pravcem: Vidovići—Grad, dok su sa zapada i putem od Gornjeg Vakufa napadali bataljoni 3. udarne brigade. Dok su skoro posljednjim ručnim bombama jurišnih bombaških grupa likvidirani položaji spoljne odbrane Prozora, dotle je dalje nadiranje u grad zaustavljeno pred grobljem koje je bilo utvrđeno bunkerima i rovovima iz kojih su ustaše pružale ogorčen otpor. Bataljonu je nestajalo municije, iako ju je nekoliko puta pozajmljivao od boraca 3. udarne brigade. Tek oko 13 časova, blagodareći jurišima bombaške grupe, likvidirani su položaji na groblju, a nešto kasnije i otpor neprijatelja iz Stare Kule na južnoj ivici grada, tako da je Prozor bio oslobođen oko 14 časova krajnjim

naporima 3. udarne i 4. bataljona 1. proleterske brigade (koji je imao svega dva mrtva). Računajući i gubitke 3. i 6. bataljona kod Šćita, 1. brigada je u akciji za oslobođenje Prozora imala svega 7 mrtvih i nekoliko ranjenih, dok su gubici 3. udarne brigade bili nešto veći. Međutim, neprijatelj je imao oko 60—80 mrtvih i nekoliko stotina zarobljenih vojnika i oficira.

Oslobođenje Duvna i Livna 1942. godine predstavlja završnu etapu pohoda proleterskih brigada u Bosansku krajinu. Poslije toga je 1. proleterska brigada, sa formacijama Operativnog štaba za Bosansku krajinu i 4. operativne zone Hrvatske proširila i učvrstila slobodnu teritoriju na tom dijelu Bosne i Dalmacije, odakle je već formirana Glavna operativna grupa Vrhovnog štaba, u sadejstvu sa bosanskim brigadama i snagama 4. operativne zone Hrvatske, izvodila dejstva u više pravaca.

Početak druge polovine jula 1. proleterska brigada po bataljonima krenula je iz Prozora preko Gornjeg Vakufa ka Bugojnu, sa zadatkom da u sadejstvu sa 4. i 2. proleterskom brigadom likvidira tamošnju posadu. U neuspješnom napadu na Bugojno (koji je izvršen noću 20/21. jula) učestvovala su: 4. proleterska brigada i 1, 2. i 3. bataljon 1. proleterske brigade. Napad nije uspio, pored ostalog, zbog ravničarskog zemljišta kojim se teško moglo prići jakom sistemu utvrđenja i rovova oko samog grada, intervencije neprijatelja iz Donjeg Vakufa, a i zbog brojne slabosti naših snaga, slabog sadejstva 2. proleterske brigade i još nedovoljnog iskustva u napadu na utvrđene rezone i naseljena mjesta.

Pošto je poslije napada prikupila svoje snage, 1. proleterska brigada je od 23. do 26. jula opet po bataljonima upućena opštim pravcem: s. Gračanica—s. Vukovsko—s. Ravno—s. Mokronoge—Eminovo Selo, na sektor: Duvno, Livno, sa zadatkom da pripremi likvidaciju ovih neprijateljskih garnizona. Poslije kraće borbe Duvno je prvi put zauzeto 25. jula oko 22 časa, pošto ustaška posada nije bila u stanju da pruži ozbiljniji otpor naletu bataljona 1. proleterske brigade. Posada je napustila grad i pobjegla na jug u pravcu Posušja. Poslije prvog oslobođenja Duvna, bataljoni su zauzeli slijedeći raspored:

- 1. bataljon u rejonu: Srđani, Raščani, Kongora;
- 2. bataljon u rejonu: Brišnik, Kovači, Kolo;
- 3. bataljon u rejonu: Stipanići, Prisoje (Karlovo Han);
- 4. bataljon u rejonu: Blažuj, Eminovo Selo i
- 6. bataljon u rejonu: Duvno, zaseok Marić.

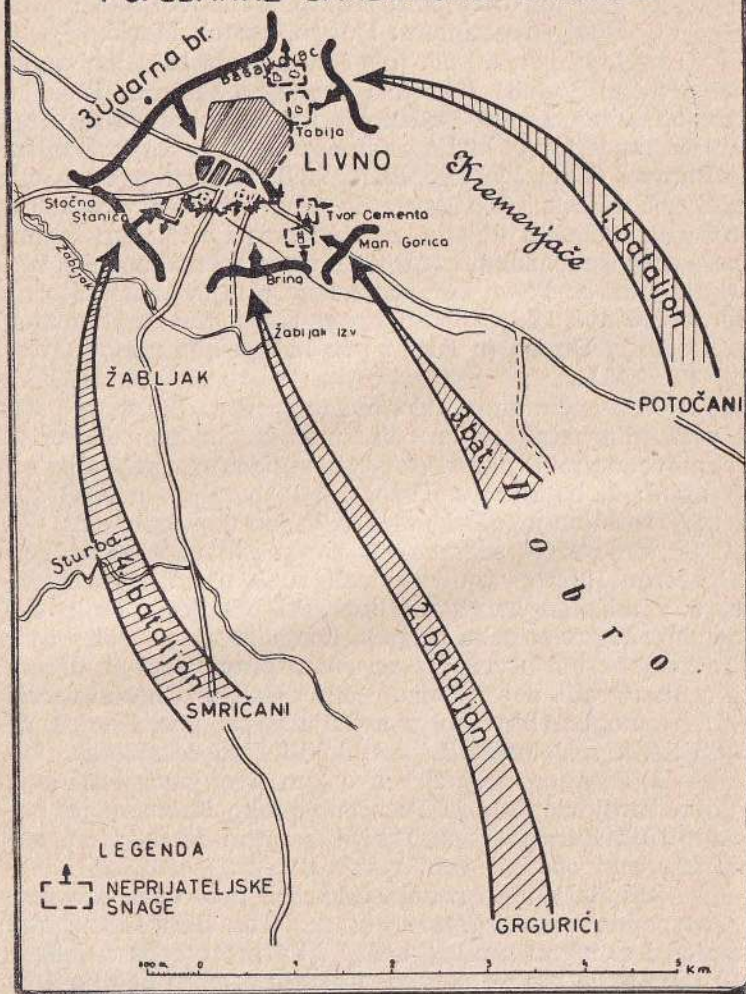
U periodu između 26. jula i 4. avgusta bataljoni su sa ove prostorije vršili pokrete i akcije na sektoru: Posušje, Duvno, Šujica, Livno. Vođeno je nekoliko bojeva sa ustašama Francetićeve legije radi oslobođenja Šujice, zatim na Borovoj Glavi, kod Klenka (k. 968) i u širem rejonu ovih tačaka. Ustaše su pokušavale da prodru na ovu prostoriju da bi onemogućili dejstva naših formacija. Na krševitom kraškom i bezvodnom zemljištu, često sa nadmoćnim neprijateljem, borbe su bile duge i iscrpljujuće, naročito na Borovoj Glavi, kod Šujice i 2. avgusta prilikom ponovnog oslobođenja Duvna (u koje su se ustaše bile ponovo probile 28. jula).

Pošto je primila naređenje za napad na Livno, brigada je prikupila bataljone na očišćenu i oslobođenu teritoriju i neposredno pred napad (4. avgusta noću) zauzela sljedeći raspored: 1. bataljon s. Potočani; 2. bataljon u s. Grguriću; 3. bataljon u s. Dobro i 4. bataljon u s. Smiričani. (Za 6. bataljon nema podataka). U neposrednom napadu, koji je počeo u 19 časova, učestvovala su 1. proleterska brigada, 3. sandžačka brigada i livanjski bataljon „Vojin Zirojević“. 1. proleterska brigada imala je zadatak da likvidira sva spoljna utvrđenja na svom pravcu, da prodorom ka centru grada dezorganizuje čitav sistem odbrane varoši i time omogući likvidaciju neprijateljske posade, dok su bataljoni 1. proleterske brigade dobili sljedeće zadatke:

— 1. bataljon, sa jednom četom livanjskog bataljona „Vojin Zirojević“, da iz Potočana preko Kremenjače napadne i likvidira tvrđavu Tabiju, a zatim da prodre u varoš pravcem opština—centar varoši;

— 2. bataljon, da iz sela Grgurići, preko zaseoka Bri-na, napadne varoš sa južne strane, likvidira finansijsku stanicu i osnovnu školu (koja je bila pretvorena u kasarnu) i što prije prodre u varoš i olakša ostalim bataljonima izvršenje njihovih zadataka;

OSLOBOĐENJE LIVNA AVGUSTA 1942. GOD. RASPORED I DEJSTVA 1. PROLETERSKE I 3. UDARNE SANDŽAČKE BRIGADE

Skica br. 11

— 3. bataljon, da iz sela Dobro, preko potoka Brina, napadne varoš sa istočne i jugoistočne strane, likvidira utvrđena uporišta i manastir Goricu i na svom pravcu slomi otpor neprijatelja ka centru varoši i

— 4. bataljon, da iz sela Srmičani, preko Žabljaka, napadne varoš sa jugozapadne strane i između puteva Sinj—Livno i Karlov Han—Livno, likvidira utvrđeno uporište stočnu stanicu i napreduje ka centru varoši.

Napad je počeo u predviđeno vrijeme. Pošto su podišle neprijateljskim položajima, naše snage su najprije izvršile napad na spoljnu odbranu varoši. Iako je bio iznenađen silovitim napadom na sve utvrđene tačke, neprijatelj je pružao uporan otpor naročito iz stočne stanice, fabrike cementa i iz manastira Gorice, i pored toga što je 2. bataljon 1. proleterske brigade upao u centar varoši, tamo se učvrstio i dezorganizovao njegovu odbranu. Tek sutradan 5. avgusta u zoru, kad je već izgledalo da će se morati odustati od daljeg napada zbog intervencije sa pravca Kupresa, bataljoni 1. proleterske brigade izvršili su još jedan snažan napad sa spoljne strane, dok su snage koje su već bile prodrle u grad iznutra vršile veoma jak pritisak na preostale izolovane tačke. Poslije toga neprijatelj je ujutro svugdje popustio izuzev jako utvrđene kuće Mitrovića u centru grada i žandarmerijske stanice na pravcu 4. bataljona. U kući Mitrovića branilo se oko 80—100 ustaša i 3 Nijemca, a u žandarmerijskoj stanici oko 40 ustaša. Obje zgrade bile su solidno utvrđene. I dok su žandarmerijsku stanicu likvidirale bombaške grupe i naši borci koji su u nju upali preko krovova susjednih zgrada, dotle su ostaci blokirane neprijateljske posade u kući Mitrovića i dalje pružali žestok otpor zahvaljujući dobrom položaju zgrade i preglednosti pred njom. Otpor je slomljen drugog dana napada, tek kad je privučen jedan top (od krajiških jedinica) koji je neposredno gađao sa oko 100 metara. Zahvaljujući dejstvu naših bombaških jedinica i ovog topa neprijatelj je na tom sektoru imao oko 30 mrtvih i ranjenih, a u zgradi je zarobljeno oko 100 ustaša.

O jačini posade Livna i broju neprijateljskih gubitaka nema tačnih podataka. Prema podacima bataljona, posadu je obrazovala jedna bojna i oko 150 ustaša, tj. 700—800

vojnika i oficira. Neprijatelj je imao oko 30 mrtvih i ranjenih i oko 400 zarobljenih. Gubici naših snaga iznosili su 9. mrtvih i oko 15 ranjenih.

Poslije oslobođenja Livna 1. bataljon je raspoređen u selu Bila; 2. bataljon — u Livnu (do 9. avgusta), a zatim u rejonu; Miši, Podhum, Dolac; 3. bataljon — u rejonu: Dobro, Dobrava Glava i 4. bataljon u selu Sredevica.

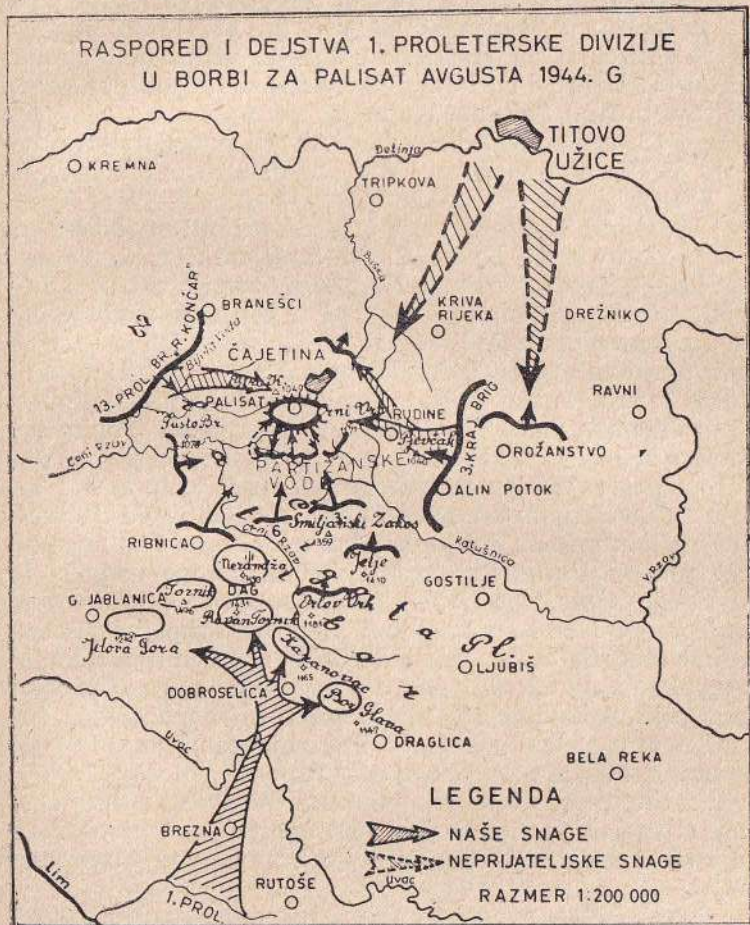
Padom Livna i ponovnim zauzimanjem Duvna oslobođena je veoma značajna prostorija, preko koje se Operativna grupa brigada usko povezala sa formacijama Operativnog štaba Krajine i 4. operativne zone u Dalmaciji. To je bilo utoliko značajnije što je ustanak u Dalmaciji u to vrijeme bio u punom jeku, tako da su ove pobjede znatno doprinosile daljem razvoju, učvršćenju i afirmaciji narodnooslobodilačkog pokreta u tim krajevima i borbenom sa-
dejtstvu naših snaga.

DEJSTVA 1. PROLETERSKE BRIGADE NA PALISATU U DRUGOJ POLOVINI 1944. GODINE

(Skica 12)

U sklopu opštih dejstava 1. proleTERSke divizije, odnosno prodora 1. proleTERSkog korpusa u zapadnu Srbiju, 1. proleTERSka brigada se u toku noći 23/24. avgusta 1944. godine prebacila preko Uvca na sektor s. Brezna, s. Dobroselica, a zatim na liniji: Borovo Glava—Koranovac (k. 1165) — k. 1132—k.1409—Ravan Tornik (k. 1431)—Tornik (k. 1496) u dvočasovnoj borbi slomila otpor predstražnih četničkih brigada (oko 1.200 četnika). Pošto je pred zoru 24. avgusta izbila na južne padline Zlatibora i zauzela očekujući položaj na liniji: Jelje (k. 1410) — Konjoder (k. 1338)—Smiljanski Zakos (k. 1359)—Kriva Breza (k. 1410)—Krajevi (k. 1093)—Tusto Brdo (k. 1078)—s. Ribnica—Nerandža (k. 1150)—Orlov Vrh (k. 1181), brigada je dobila zadatak da zatvori pravac prema Čajetini i da vrši izviđanje prema Palisatu i Čajetini. Desno od nje nalazila se 3. proleTERSka (krajiška), a lijevo 13. proleTERSka brigada (Rade Končar).

Na osnovu prikupljenih podataka o jačini i rasporedu neprijateljskih snaga, štab 1. proleterske divizije imao je tek da donese i stvori plan za napad na utvrđeni Palisat. Međutim, pošto je neprijatelj istog dana oko 9 časova najvećim dijelom svoje posade (oko 1.000 vojnika, 2 haubice i nekoliko teških minobacača) izvršio ispad iz Pa-

Palisata pravcem Pjevčevo brdo—Smiljanski zakos, štab 1. proleterske divizije odmah je donio odluku i izdao usmenu zapovijest, u kojoj je bilo predviđeno:

— da 1. proleterska brigada elastičnom manevarskom odbranom uvuče neprijatelja u borbeni poredak divizije, s tim da odlučno brani i zadrži Smiljanski zakos;

— da 3. proleterska brigada brzo obuhvati neprijatelja pravcem: s. Rudine—Crni Vrh (k. 1177)—Gradina (k. 1149)—Čajetina, da presiječe njegovu odstupnicu prema Užicu (T. Užice) i spriječi dejstvo neprijateljskih snaga iz Užica u pravcu Palisata, i

— 13. proleterska brigada obuhvati neprijatelja pravcem: Bijela Voda—Oštra Kosa (k. 1049)—Obradovo Brdo (k. 984)—Čajetina—Palisat.

Bataljoni 1. proleterske brigade primili su borbu na liniji: Tusto brdo—Kriva Breza—Smiljanski zakos, a zatim kad je naša baterija sa Narandže otvorila vatru, samoinicijativno su krenuli u napad i u gonjenje neprijatelja koji se žurno povlačio i težio da se što prije dohvati svojih jako utvrđenih položaja ispred samog naselja Palisata. Pošto je 3. proleterska brigada uspjela da uđe u Čajetinu, a 13. proleterska da ovlada Oštrom Glavom i Obradovim brdom, neprijateljska posada u Palisatu bila je okružena. Međutim, pošto je blagovremeno uočio naše pripreme i težnju za izvršenjem obuhvata, neprijatelj je uspio da vrati skoro cijelu posadu dobro utvrđenog Palisata, i to prije no što su naše ljevokrilne i desnokrilne kolone uspjele da stignu do njega i spriječe njegovo ponovno organizovano posjedanje. Mada su bataljoni 1. proleterske brigade na leđima neprijatelja prodrli do jako utvrđenih i žičanim preprekama ograđenih rovova i zgrada, njihov napad toga dana nije uspio zato što nijesu produžili napad istom žestinom, što je neprijatelj brzo i organizovano posio i uporno branio svoje ranije dobro organizovane položaje i što je prilaz tim položajima bio potpuno otkriven. Osim toga, naše snage nijesu imale dovoljno artiljerije i minobacača koji bi im olakšali da razbiju odbranu ovog utvrđenog čvora.

Noću 23/24. avgusta izvršen je novi napad na utvrđeni rejon neprijatelja, s tim što je cijele noći vođena ogor-

čena borba, uz obostrane osjetne gubitke. Iako su bor'om prsa u prsa likvidirani neki položaji, ipak otpor neprijatelja nije savladan ni do zore. Neprijatelj je naročito uspješno branio zgradu i komandno mjesto štaba. Zato je u zoru 25. avgusta ostavljen manji dio snaga brigade kao zastor prema neprijateljskim položajima, dok je glavnina povučena u rejon Partizanske Vode, Crni Vrh da bi se organizovao nov napad.

Dvije neprijateljske kolone pokušale su da se u toku 25. avgusta iz Užica probiju do Palisata radi deblokade posade. Jedna kolona nastupala je preko Čajetine, a druga preko Rožanstva, ali su ih bataljoni 3. proleterske brigade odbacili i onemogućili njegovu intervenciju.

Noću 25/26. avgusta (oko 20 časova) tri bataljona 1. proleterske (2, 3. i 6. bataljon) i dva ili tri bataljona 13. proleterske brigade izvršili su posljednji napad na neprijatelja, koji se kao i ranije uporno branio. Ovaj napad je izvođen sa više uspjeha zato što je od samog početka bilo ostvareno usko sadejstvo artiljerije i ostalih naših jedinica. Naime, artiljerija je sa jurišnog odstojanja svojom preciznom neposrednom vatrom uništavala neprijatelja i omogućava da se naše snage uspješno ukline u neprijateljski utvrđeni položaj. No, iako je ponovo bio zauzet veći broj utvrđenja, ipak ovo istureno neprijateljsko uporište ni ovoga puta nije bilo potpuno likvidirano.

U toku 26. avgusta, zahvaljujući povoljnoj intervenciji znatno nadmoćnijih neprijateljskih snaga koje su uspjele da se iz Užica probiju do Palisata, izvukao se preostali dio posade koja se istog dana popodne povukla u pravcu Užica, tako da su naše snage posjele Palisat. Prema nesigurnim podacima, izvuklo se oko 600 bugarskih vojnika i oficira, jer se računa da ih je oko 800 izbačeno iz stroja. Gubici 1. proleterske brigade iznosili su oko 35 poginulih i 70 ranjenih. Gubici drugih brigada bili su mnogo manji.

Iako je osnovna ideja plana napada na Palisat u suštini bila pravilna, ipak nije potpuno obezbijedeno njeno svojevremeno izvršenje, jer je neprijatelj, blagodareći intervenciji iz Užica, uspio da oslobodi dobar dio posade iz rejona Palisata. Pa ipak je brigada u sklopu opšteg za-

datka, u sadejstvu sa ostalim formacijama divizije, uspješno dejstvovala. Prije svega, ona je dejstvovala vještije, umješnije i sa više iskustva nego u početnom periodu narodnooslobodilačkog rata. Naročito je značajno sadejstvo sa ostalim formacijama i stečeno iskustvo za nove okršaje.

MARŠ 4. PROLETERSKE BRIGADE U BOSANSKU KRAJINU 1942. GODINE

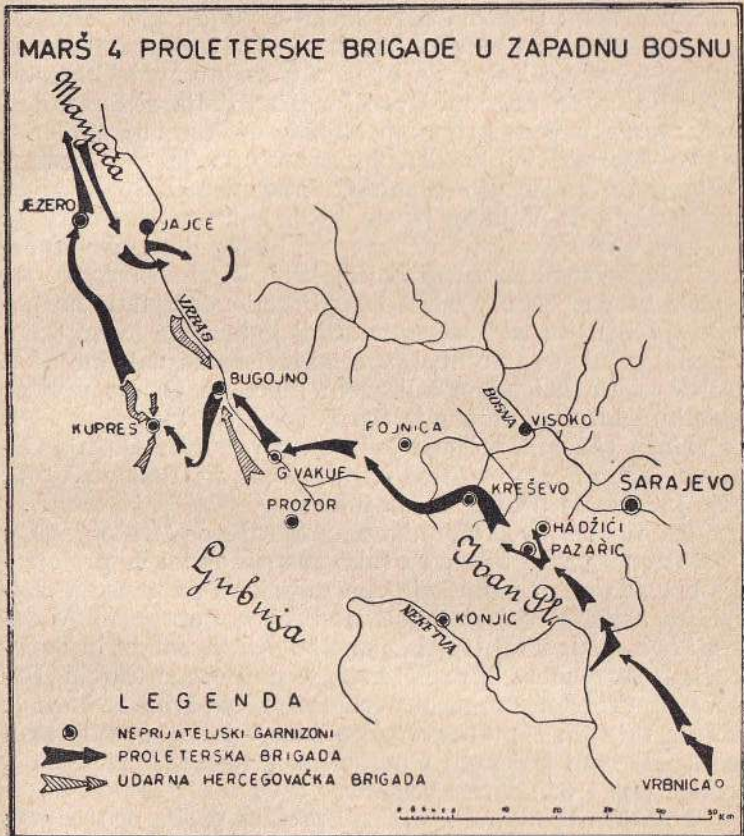
(Skica br. 13 i 14)

Poslije Treće neprijateljske ofanzive 1942. godine najprije smo napustili dio Crne Gore i Hercegovine, a kasnije je većina naših snaga prebačena od Durmitora i Volujaka do Maglića i Zelengore — na teritoriju Vučeva, Čureva, Velike Ljubine — na tromeđu Crne Gore, Bosne i Hercegovine odakle će i početi poznati pohod proletherskih brigada u Bosansku krajinu.

Negdje polovinom juna — u šumi između sela Vrbnice, Zaostra i Kruševa, u podnožju Zelengore, nešto iznad doline Sutjeske — od nekoliko crnogorskih bataljona formirane su 4. i 5. proletherska i 3. udarna brigada. Od ovih snaga, kao i od 1. i 2. proletherske i 4. hercegovačkog odreda (koji je 10. avgusta obrazovao 10. udarnu hercegovačku brigadu) formirana je Operativna grupa brigada Vrhovnog štaba, sa zadatkom da dejstvom prema potrebi na široj teritoriji Jugoslavije u vezi sa drugim brigadama širi ustanak i time u isto vrijeme pomaže lokalne snage koje su se nalazile u neravnoj borbi sa nadmoćnijim okupatorskim trupama. Zato je ova grupa odmah poslije ovog osnivanja, zajedno sa drugim snagama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, prešla u novu još snažniju ofanzivu. Da bi se pripremila za predstojeća dejstva, 4. proletherska brigada se sjutradan poslije svog formiranja (18. juna) prebacila i smestila u popaljeno selo Velika Ljubina, a njen 1. bataljon kao obezbjeđenje, u šumi kod izvora Vlaška voda.

24. juna 1942. godine počeo je istorijski pohod 1, 2. i 4. proletherske i 3. udarne brigade u pravcu Bosanske krajine, dok su 5. udarna crnogorska i hercegovački odred

ostali na ovoj prostoriji, sa zadatkom da vrše zaštitu bolnice, a zatim da i oni prodru istim pravcem i uđu u sastav grupe Vrhovnog štaba na teritoriji Bosanske krajine.

Skica br. 13

4. proleterska brigada krenula je pravcem: Ljubina—Lug—Konjske Vode—Mohačka Česma i 24. juna uveče stigla na Dobre Vode blizu Kalinovika, gdje je prenoćila i predanila, dok se 2. proleterska brigada smjestila u nepo-

srednoj blizini, u selu Borja. Ove dvije brigade obrazovale su desnu kolonu Operativne grupe za planirani nastupni marš prema određenom cilju.

Noću 25/26. juna 4. proleterska brigada nastavila je marš pravcem: Dobre Vode—Borja—Šivolje (gdje je prešla komunikaciju Kalinovik—Sarajevo)—Kriva Lovka—katun Bujanj—Gvozdno Polje, da bi ušla u sastav svoje kolone i postavila se na pogodnoj prostoriji za dalja aktivna dejstva prema prvom krupnom objektu — komunikaciji Sarajevo—Mostar. Ujutro 27. juna krenula je sa Gvoznog Polja pravcem Vratlo—planinska kuća ispod Spasovače i ubrzo stigla do Velikog jezera, gdje je zanoćila. Odatle je 28. juna oko 2 časa produžila marš i istog dana oko 10 časova stigla iznad sela Ledići i Dejčići. Dijelovi brigade su, poslije kraće borbe, razbili i protjerali neprijateljsku posadu i očistili tu teritoriju, na kojoj je brigada (osim 5 bataljona) ostala sve do noći, spremajući se da zajedno sa 2. proleterskom brigadom i lijevom kolonom Grupe upadne u dolinu duž komunikacije Sarajevo—Mostar.

Noću 1/2. jula brigada je krenula pravcem Gornja Grkalica—Malo Polje i ujutro 2. jula stigla na Radovu Vodu, gdje je i ostala u toku 2. i 3. jula.

Za napad na komunikaciju Sarajevo—Mostar snage Operativne grupe bile su ovako raspoređene: 4. proleterska brigada na desnom krilu, sa zadatkom da napadne i likvidira neprijateljske snage i Hadžićima i obezbjeđuje desno krilo Grupe od ispada neprijateljskih snaga iz Sarajevskog garnizona; 2. proleterska — na pravcu Tarčin, Pazarić; 1. proleterska—na pravcu Raštelica—Ivan sedlo, i 3. udarna brigada — na pravcu Bradine. Vrhovni štab se kretao sa lijevom kolonom Operativne grupe, tj. pravcem 1. proleterske i 3. udarne brigade.

U cilju napada na Hadžiće i prelaza preko pruge, štab 4. proleterske brigade naredio je 4. bataljonu da presiječe prugu i put između sela Breza i Grivići, s tim da na mjestu prekida zasjedom obezbijedi napad na Hadžiće od pravca Sarajeva. Za neposredan napad na Hadžiće određeni su 1. bataljon i 1. četa 2. bataljona, dok su 2. bataljon (bez jedne čete), 3. i 5. bataljon, kao i ostali dijelovi brigade, imali zadatak da se kreću pravcem: Radova Voda—Bre-

zovača—k. 985—Kitunj—sjeveroistočni dio Hadžića, s tim da tu pređu prugu i put i nastave u pravcu sela Drozgometva.

Napad je izvršen noću 3/4. jula. 1. bataljon je zauzeo Hadžiće, izuzev jedne zgrade, uslijed iznenadne intervencije blindiranog voza sa pravca Konjica, koji je s vremena na vrijeme manevrovao duž komunikacije kroz borbeni poredak kolone Operativne grupe.

Pošto je izvršila zadatak na pruži, 4. proleterska brigada se 4. jula razmjestila u dolini rijeke Lepenice: 2. bataljon u selu Homoljska Čuprija, sa zadatkom obezbjeđenja od komunikacije Sarajevo—Kiseljak, a ostali bataljoni i štab brigade u rejon sela Zabrdje, Bukovica, Mokrine.

2. bataljon je 5. jula sve do mraka vodio upornu borbu sa ustaškom kolonom koja je oko 16 časova krenula u nastupanje sa pravca s. Vlahovići—Boljkovići.

4. proleterska brigada je noću 5/6. jula krenula u pravcu planine Vranice, dok je 2. proleterska dobila zadatak da napadne i likvidira Kreševo. Radi sadejstva 2. brigadi, pri napadu na Kreševo 2. i 3. bataljon 4. brigade dobili su zadatak da izbiju sjeverno od Kreševa i onemogućće dolazak neprijateljskih snaga sa pravca Kiseljaka. 2. bataljon je kasnije prošao kroz selo Polje i stigao u rejon sela Lipa, dok je 2. proleterska brigada brzo likvidirala, posadu Kreševa i ovladala ovom prostorijom.

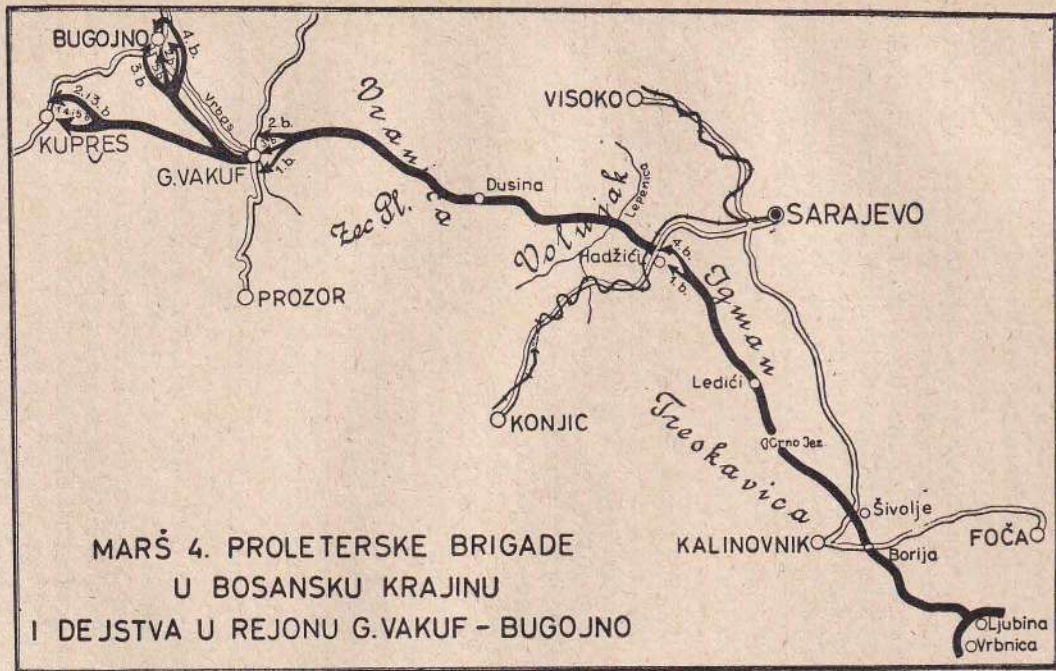
Uveče 6. jula čitava 4. proleterska brigada prikupila se i zanočila u rejonu Pomolja, a sjutradan ujutru je krenula ka planini Pogorelici (1366) pravcem: Pomolj—selo Klisac—selo Dusina—Zvijezdan. Ona je u toku 8. jula prešla iz Zvijezdana preko Zec planine (1872), stigla na planinu Vranicu na prostor zvani Luke, i čim je pao mrak prebacila se u šumu južno od Debelog brda. Pošto se tu zadržala 9. i 10. jula brigada je sljedećeg dana krenula za Suho jezero, dejstvujući zajedno sa 2 proleterskom brigadom. Od Suhog jezera glavnina 4. proleterske brigade se odvojila od 2. proleterske i pošla prema Gornjem Vakufu, sa ciljem da likvidira njegovu posadu, oslobodi tu teritoriju i uspostavi kontakt sa brigadama lijeve kolone na pravcu Prozora. 2. proleterska brigada pošla je u pravcu Donjeg Vakufa, dok je 2. bataljon 4. proleterske imao

zadatak da u početku dejstvuje kao zasjeda na komunikaciji Travnik—Gornji Vakuf, a kasnije da prekine ovu komunikaciju i sa tog pravca obezbijedi napad brigade na Gornji Vakuf. Dok je nastupanjem 2. brigade i 2. bataljona 4. proleterske brigade bila rastjerana mala ustaška posada iz Sebešića, dotle su ostale formacije brigade produžile aktivna dejstva radi izvršavanja planiranog zadatka.

Noću 11/12. jula 3. bataljon 4. proleterske brigade napao je Gornji Vakuf i likvidirao njegovu posadu, dok je jedan bataljon obezbjeđivao napad presijecanjem komunikacije Prozor—Gornji Vakuf. Poslije oslobođenja Gornjeg Vakufa, ustaše su 13. jula krenule iz Bugojna u dvije kolone objema obalama Vrbasa u pravcu Gornjeg Vakufa. Međutim, 2. bataljon 4. proleterske brigade dočekao je lijevu kolonu (koja je išla desnom obalom) i razbio je u rejonu Lužansko brdo, a 5. bataljon (koji je ranije bio upućen ka Bugojnu) — desnu kolonu, koja je išla lijevom obalom) kod Gračanice.

Tako je 4. proleterska brigada, i pored nekih slabosti, naročito u pogledu neprijateljske intervencije sa pravca Travnika, uspješno izvršavala postavljene zadatke. Najveća slabost ogleđa se u tome što nije ostvarivano dovoljno sadejstvo između 2. i 4. proleterske brigade — iako su obrazovale jednu kolonu — i što se 2. brigada isuviše duboko isturila prema Vitezu i Travniku, umjesto da su obje brigade u jednom naletu eventualno likvidirale neprijateljsku posadu u Bugojnu. Izvjesne slabosti su svakako nastupale uslijed još nedovoljno iskustva u izvođenju tako velikih pokretnih dejstava. Ali i te slabosti su bile itekako veliko iskustvo, koje je u sljedećim dejstvima poslužilo da se greške više ne ponavljaju u tako velikom stepenu. Ona je zajedno sa 2. proleterskom brigadom oslobodila teritoriju operativnog značaja koja se prema zapadu čvrsto povezivala sa oslobođenom teritorijom u zahvatu lijeve kolone Operativne grupe. A povezivanje dejstava sa dejstvima Operativne grupe krajiških brigada Vrhovni štab je omogućio da mnogobrojna taktička dejstva prerastu u operativna (najprije u nekoliko, a zatim i niz operacija).

Poslije toga, 4. i 2. proleterska brigada dobile su zadatak da oslobode Bugojno (za to su bile orijentisane još

na planini Vranici), s tim što je 4. proleterska najprije imala da zauzme Gornji Vakuf, a 2. proleterska brigada da najprije prekine komunikaciju Travnik—Donji Vakuf, a zatim i vezu između Donjeg Vakufa i Bugojna, i najzad, da noću 16/17. jula zajedno sa 4. proleterskom brigadom napadne i likvidira neprijateljsku posadu u Bugojnu.

Za napad na Bugojno bataljoni 4. proleterske brigade imali su sljedeće zadatke: 4. bataljon da napada pravcem Gradina—k. 620 — sjeverozapadni dio Bugojna lijevo od drumu Kupres—Bugojno; 3. bataljon desno od ove komunikacije pravcem k. 717 — Malo Selo — zapadni dio grada; 5. bataljon lijevo od komunikacije Gornji Vakuf—Bugojno, pravcem Gorica—selo Sultanovići — južni dio grada; 2. bataljon s desne obale Vrbasa pravcem Glavica — Bugojno, na istočni dio grada, dok se jedan bataljon nalazio u rezervi brigade. 2. proleterska brigada, koja je imala da napada sjeverni dio grada u zahvatu željezničke pruge Donji Vakuf — Bugojno, nije stigla zato što je čitavu noć morala da vodi borbu sa ustašama koji su je napali s leđa u rejonu Prusac—Kopčići.

Bataljoni 4. proleterske brigade likvidirali su odbranu na Gradini i Gorici, ali su na prilazima grada bili dočekani snažnim i upornim otporom utvrđene posade, te su se morali povući. U ponovnom, takođe neuspješnom napadu noću 20/21. jula učestvovala su 4. proleterska i dijelovi 2. proleterske brigade. Pošto se neprijatelj za 3 dana (od prvog do drugog napada) još više utvrdio, naše jedinice su se i ovog puta u zoru morale povući sa prilaza grada na ranije osvojenu teritoriju na širem prostoru G. Vakufa i Bugojna i odustati od proširenja slobodne prostorije niz dolinu Vrbasa.

Pošto se razmjestila na široj prostoriji Gornjeg Vakufa sa zadatkom da se obezbijedi sa pravca Prozor—Rama i od Bugojna i Travnika, 4. proleterska brigada je dobila predah od nekoliko dana, koji je bio nužan ne samo radi odmora boračkog i starješinskog sastava, nego i za analizu marša i borbenih dejstava, upoznavanja terena i planiranja daljeg rada. Taj odmor je znatno doprinio moralno-političkom učvršćenju brigade i pripremi za predstojeća dejstva. Poslije odmora brigada se 8. i 9. avgusta prebacila

u širi rejon Kupresa radi priprema za napad na njegovu posadu. Tamo je još ranije bio upućen 3. bataljon koji je 31. jula čistio sela Kukavice i Brda u blizini Kupresa, da bi olakšao neposredan napad na ovo mjesto.

Prvi napad 4. proleterske brigade na Kupres izvršen je noću 11/12. avgusta u sljedećem poretku: 2. i 3. bataljon imali su da likvidiraju ustašku predstražu u selu Brda, a zatim da zajednički zauzmu Poganu Glavicu, s tim da 3. bataljon tamo ostane, a 2. bataljon da produži nastupanje duž puta Šujica—Kupres i desno od njega. 1. i 4. bataljon dobili su zadatak da čiste sela Botun, Otinovci, Garavci, Bogovo Selo i Alajbegov Odžak i da napadnu Kupres sa istoka, sa težištem napada na silos koji je bio pretvoren u malu utvrđenu kulu. 5. bataljon, koji je bio u rezervi brigade na Stožeru, imao je zadatak da u slučaju neuspjeha napada prihvati snage koje bi se povlačile pred neprijateljskim snagama koje bi izvršile ispad iz Kupresa. Pored 4. i 2. proleterske brigade u napadu su učestvovala i neke krajiške jedinice. Pri tome je trebalo najprije savladati otpor u okolnim selima koja su sačinjavala spoljnu odbranu Kupresa. Pošto ovaj napad nije uspio — jer su bataljoni, zavisno od udaljenosti i brzine likvidacije spoljnih uporišta, nejednovremeno stizali i napadali na Kupres, odlučeno je da se noću 13/14. avgusta izvrši ponovni napad. U tome napadu, pored 1. krajiške brigade i dvije čete krajiških odreda učestvovala su i 2. i 4. proleterska brigada. Očekujući ovaj napad neprijatelj se još bolje utvrdio i organizovao plan vatre za dejstvo noću, tako da su se naše jedinice u svanuće, uz osjetne gubitke, i ovoga puta morale povući, jer nijesu uspjele da likvidiraju najjače otporne tačke u gradu (silos, žandarmerijsku kasarnu, nekoliko bunkera i jedna oklopna kola). Zatim su krajiške formacije dobile nove zadatke, a proleterske brigade produžile dejstva u sastavu Operativne grupe u sadejstvu sa brigadama Krajine, Dalmacije i Hrvatske.

MARŠ 4. PROLETERSKE BRIGADE IZ ISTOČNE BOSNE U CRNU GORU I ZAUZIMANJE KOLAŠINA 1943. GODINE

(Skica 15)

Polovinom avgusta 1943. godine 2. proleterska divizija (u sastavu tek formiranog 2. udarnog korpusa) dobila je naređenje da se iz oblasti Ozrena u istočnoj Bosni, što prije prebaci na područje Goražde, Foča radi demonstrativnog pritiska prema Sarajevu (čiju je posadu eventualno trebalo da napada sa 3. udarnim korpusom), a zatim da odmah nastavi nastupanje ka Crnoj Gori, da bi se tamo našla u slučaju kapitulacije Italije. Dok je glavnina 2. proleterske divizije bila na maršu na tom pravcu, 4. proleterska brigada je ostala na Ozrenu sa svim ranjenicima divizije, sa zadatkom da ih preda 17. istočnobosanskoj diviziji, kojoj je još ranije bilo naređeno da ih prihvati čim stigne na tu prostoriju. Međutim, pošto su okupator i četnici brzo intervenisali da bi na području Ozrena razbili ranjenicima opterećenu brigadu prije dolaska jedinica 3. udarnog korpusa, brigada je morala da vodi teške borbe koje su trajale nekoliko dana. Ona je radi zavaravanja neprijatelja vršila brze i iznenadne manevre i gotovo svakodnevno premeštala bolnicu sa ranjenicima i neposrednim obezbeđenjem. Tek kad je stigla 17. udarna divizija i pošto joj je predala ranjenike, 4. proleterska brigada je krenula na višednevni marš prema Crnoj Gori, da bi ušla u sastav svoje divizije radi izvršenja novih zadataka. U toku tog napornog marša prošla je kroz Olovo, danju se prebacila preko komunikacije na Romaniji, uništila jedan kamion Njemaca i ustaša i sjutradan ujutru našla se u selu Bogovići ispod Romanije. Tu je dobila naređenje štaba divizije (koje je donio kurir komande korpusa) u kome je bilo predviđeno da se brigada što prije prebaci preko željezničke pruge, likvidira neprijateljski garnizon u Goraždu i spoji se sa ostalim brigadama 2. proleterske divizije. Zbog toga je brigada pred mrak krenula iz s. Bogovića, prešla željezničku prugu Sarajevo — Višegrad, porušila most kod Sjetline (na istom mjestu gdje su se nekoliko mjeseci ranije probijale naše divizije iz pete neprijateljske ofanzive) i u brzom i energičnom

naletu oslobodila Goražde, tako da je potpuno iznenađeni neprijatelj pobjegao u pravcu Sarajeva.

Poslije nekoliko dana brigada je produžila pokret ka Crnoj Gori, gdje je ušla u sastav 2. proleterske divizije. Ona se 24. septembra 1943. godine našla na prostoru Žabljak, Boan, a već sutradan je primila naređenje da 26. septembra u 3 časa izujutra produži usiljenim maršem (40 km) preko Sinjajevine (Vratlo) sa zadatkom da likvidira italijansko-četničku posadu u Kolašinu i da oslobodi ovo mjesto i njegovu okolinu.

26. septembra, tačno u 3 časa, brigada je krenula na marš, bez borbe prošla Krnju Jelu i izbila na visoravan Sinjajevina. Kad se pored Katuna približavala Vratlu, prethodnica brigade naišla je na četničke predstraže i rastjerala ih u prvom naletu, tako da se glavnina nije razvijala za borbu u toku čitavog marša. Oko 13 časova prethodnički bataljon brigade u Lipovu dobio je posljednje, inače oskudne, podatke o neprijatelju i definitivna naređenja i uputstva za napad na Kolašin. Nije se tačno znala jačina neprijateljske posade u varošici i u njenoj neposrednoj okolini. Odmah poslije toga 1. bataljon 4. proleterske brigade prešao je Taru i put sjeverno od Kolašina i napao Bašanje brdo, na kome je bila dobro utvrđena glavnina italijanskih snaga. 5. bataljon je prešao Taru južno od Kolašina i osiguravao napad sa pravca Mateševa gdje su se nalazile jače italijanske i četničke snage. 2. bataljon je prvo likvidirao Bablju Gredu, a zatim izvršio neposredan napad na varošicu. 3. bataljon je dijelom svojih snaga sadejstvovao 2. bataljonu, a kasnije u toku noći, svim snagama napao najjače italijansko utvrđenje — Bašanje brdo.

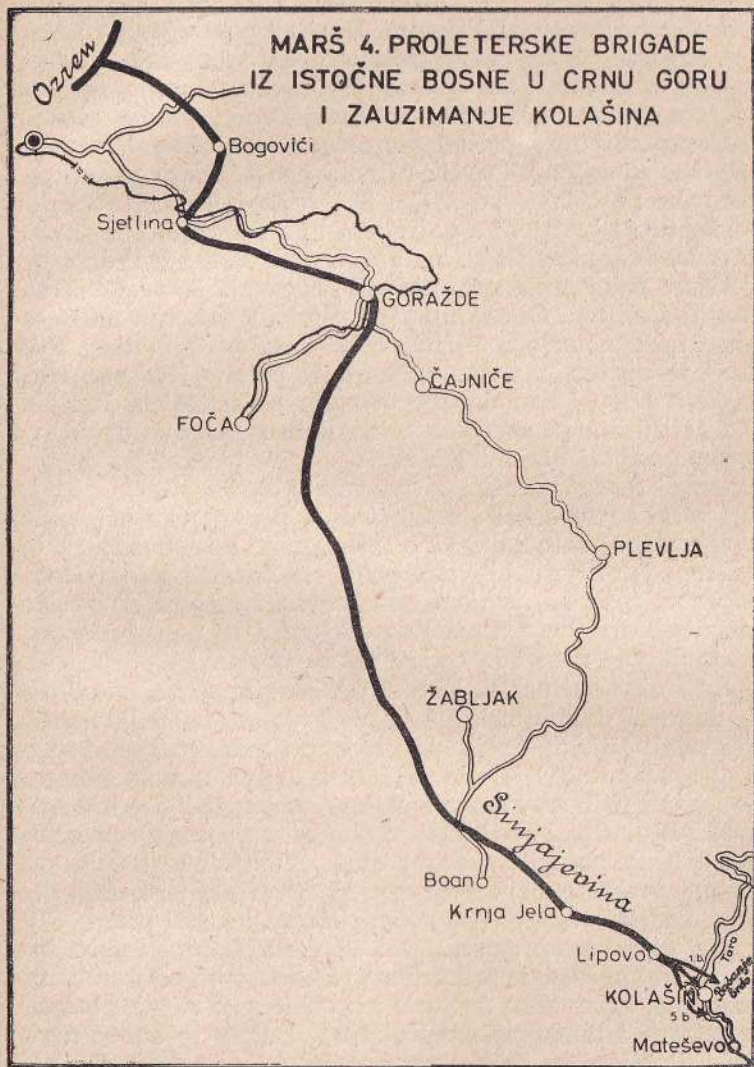
Kolašin je, iz utvrđenih i unaprijed pripremljenih rovova i bunkera, branio ojačani 2. bataljon 83. puka divizije „Venecija“, podržan artiljerijskom vatrom sa pravca Mateševa. U Kolašinu i okolini nalazilo se i nekoliko stotina četnika Draže Mihajlovića.

Neposredan napad na varošicu počeo je po danu, pod vrlo jakim braniočevom mitraljeskom i minobacačkom vatrom. Ukoliko su se naši streljački strojevi više približavali Tari i varoši, utoliko su ubitačnije tukli minobacači i kosili mitraljezi iz kolašinskih utvrđenja. No, i pored to-

ga, 2. bataljon je u nezadrživom naletu još prije mraka ušao u varošicu preko mosta na Tari. Čitave noći su vođene ulične borbe i likvidirana sva uporišta u varoši, osim Bašanjeg brda, na kome su 1. i 3. bataljon vodili vrlo žestoke borbe, i koje je u toku noći, tek poslije oslobođenja varoši, opkoljeno i najzad zauzeto. Italijanski garnizon, pritisnut i ugrožen našim snagama, pokolebao se i prešao na našu stranu.

Odmah poslije oslobođenja Kolašina glavnina 4. proleterske brigade nastavila je napredovanje prema Mateševu, gdje su se nalazile jače četničke i italijanske snage, dok se ostali dio brigade 27, 28. i 29. septembra još zadržao u užem rejonu Kolašina. Pošto su na prilazima Mateševu naše jedinice naišle na nove jake italijanske i četničke snage, borbe su ponovo počele punom žestinom. Zahvaljujući blagovremenoj koncentraciji svih četničkih snaga (sa toga i okolnih terena) i svestranoj podršci Italijana iz Mateševa, Berana i Andrijevice, nekoliko puta nadmoćniji neprijatelj uspio je da u prvom momentu zadrži dalje nastupanje bataljona 4. proleterske brigade prema Mateševu, a zatim i da ih potisne prema Kolašinu. 30 septembra su se ponovo razvile još žešće borbe na širem prostoru između Kolašina i Mateševa. Pošto je već bilo odlučeno da se Kolašin najupornije brani, naše snage su se postepeno povlačile pred jačim neprijateljem, sa ciljem da organizuju odsudnu odbranu na prilazima varošice i u njegovim ranijim utvrđenjima.

Ponovo su počele borbe za Kolašin. Ali ovoga puta, pored boraca 4. proleterske brigade, oslobođenu varoš branili su i borci Dalmacije, Korduna i Bosne. Kolašin je ubrzo bio pod jakom artiljerijskom vatrom. Zatreštali su mitraljezi, čija se vatra postepeno približavala varošici sa pravca Mateševa. Povele su se borbe na svim prilazima varošici, i na kraju, na Šljivovici, nadvišujućem brdu iznad samog Kolašina. Na tom pravcu branila su se tri bataljona 4. proleterske brigade. Na lijevoj obali Tare, jedan bataljon je osiguravao brigadu sa pravca Lipova i Morača, da se neprijateljske snage, koje bi bile upućene sa pravca Berane — Andrijevice, ne bi prebacile preko Tare ka odsjeku Markovo brdo, Mojkovac i odsjekle našu posadu u

Skica br. 15

Kolašinu od brigada 2. proleterske divizije, koje su dejstvovale na prostoru Pljevlja, Bijelo Polje.

Kolašin je bio skoro potpuno opkoljen, osim uzanog prelaza dolinom Tare prema Mojkovcu. Gomile četnika, potpomognute tenkovima, artiljerijskom i minobacačkom vatrom Italijana, jurišali su na naše položaje. Naizmjenično su se mijenjali naši i njihovi juriši. Borba je svakoga trenutka postajala sve žešća. Svi prilazi Kolašinu bili su posjednuti i branjeni s najvećom upornošću. Borci 4. proleterske brigade sišli su na barutanu i Bašanje brdo i posjeli već pripremljene bunkere i rovove koje su davno sagradili Italijani. Ovoga puta na dijelu utvrđenja na Bašanjem brdu nalazio se i italijanski bataljon kapetana Rive (koji je prešao na našu stranu). Neprijatelj je već izbio na Šljivovicu i napadao neposredno na varošicu. Italijanska artiljerija je precizno tukla dobro poznata utvrđenja u neposrednoj okolini Kolašina, a laki tenkovi su se približavali samoj varošici sa paravca Mateševa.

Iako su se borci i starješine 4. proleterske brigade u prvi mah osjećale nelagodno i nesigurno u rovovima i bunkerima, jer nijesu bili naviknuti na takav način vođenja odbrane, ipak su, svojom odlučnošću i željom da se Kolašin odbrani, brzo uspjeli da otklone i tu nesigurnost, da se naviknu i uspješno vode i takvu borbu.

U takvoj situaciji, štab 2. udarnog korpusa naredio je 2. udarnoj dalmatinskoj brigadi koja se nalazila između Pljevlja i Bijelog Polja, da usiljenim maršem krene skoro preko besputne Bjelasice i izvrši napad u bok glavnine neprijateljskih snaga oko Kolašina. Maršujući danju i noću preko Bjelasice i Ključa (i to skoro bez zastoja), bataljoni ove brigade pojavili su se u zoru 4. oktobra na istočnim prilazima varošice neposredno pred neprijateljem. Bez ikakvog zadržavanja, oni su svom silinom jurišali prema Šljivovici sa borbenim poklicem: „Živjela 4. proleterska brigada!“ Istog časa, iako iscrpeni višednevnim odbrambenim borbama, krenuli su na juriš i borci 4. proleterske brigade iz rovova i bunkera oko Kolašina. Pukao je обруč napadača. Pobijeni su i desetkovani njegovi gusti redovi. Ostatak je pohitao da skloni glavu kod okupatora i još neoslobođenim gradovima Crne Gore.

Kolašin je bio potpuno oslobođen, a borci 4. proleterske i ovoga puta su dobili priznanje od svoga naroda i ostalih formacija Narodnooslobodilačke vojske i zasluženu pohvalu vrhovnog komandanta Tita, u kojoj je pored ostalog stajalo:

„Izražavam svoju zahvalnost borcima, komandirima i politkomesarima Četvrte proleterske (crnogorske) brigade, koji su i ovog puta pokazali izvanrednu požrtvovanost u žestokim višednevnim borbama pri zauzimanju i odbrani Kolašina, gdje se neprijatelj borio na život i smrt.

Ubrzo poslije Kolašina oslobođen je veći dio teritorije Crne Gore i stvoreni su svi uslovi za planiranje prodora naših jačih formacija sa ovog i susjednih područja u pravcu Srbije.

Ovaj maršmanevar 4. proleterske brigade imao je operativni značaj. Ona je uspješno izvršila svoj zadatak u sadejstvu sa 2. udarnom dalmatinskom brigadom i Vasojevičkim partizanskim bataljonom.

Niz taktičkih zadataka 4. proleterske brigade u toku ovog izvanredno napornog marša bio je samo dio još značajnijeg zadatka koji je vršila kao posebna manevarska kolona (neka vrsta rezerve ili drugog ešalona) 2. udarnog korpusa. Treba imati u vidu da je 2. udarni korpus tada izvršavao značajan manevar, kao predigru i preduslov za uspješne operacije naših grupa divizija u julu 1944. godine prilikom njegovog prodora u Srbiju. On je taj manevar ostvarivao sa divizijama 1, 2. i 12. korpusa i divizijama Glavnog štaba Srbije kada je otpočelo oslobođenje Srbije. Iako je 4. proleterska brigada već bila u sastavu 2. proleterske divizije 2. udarnog korpusa, ipak joj to nije smetalo da samostalno rješava zadatke koji su bili slični onima koje su brigade rješavale u samom početku svog osnivanja (početak 1942. godine).

MARŠ 4. PROLETERSKE BRIGADE 1944. GODINE U SRBIJU U SASTAVU 2. PROLETERSKE DIVIZIJE

(Skica 16)

Poslije napornih borbi u zapadnoj Srbiji, u prvoj polovini 1944. godine, 4. proleTERSka brigada vratila se sa grupom divizija (2. i 5.) divizija u Crnu Goru, gdje se popunila i pripremila za nastupajuće bojeve u rejonu Berane (Ivangrad) AndrijeVica. Ona je uskoro poslije toga u sklopu 2. proleTERSke divizije stupila u borbu protiv Nijemaca, albanske kvislinške vojske i muslimanske milicije, koji su nadirali od Sjenice, Rožaja i Peći radi zauzimanja Berana, AndrijeVice i Bijelog Polja i potiskivanja snaga sa te teritorije (koja je u to vrijeme imala poseban značaj za planirani prodor operativnih grupa divizija u Srbiju).

1. jula 1944. godine neprijatelj je izvršio jak napad na naše snage na odsjeku Štitar i Ivanova brda, zauzeo Turjak, Kacuber i Smiljevicu i ugrozio Berane, usmjerivši jake snage na tom pravcu radi napada na grad i rejon gornjeg toka Lima. 4. proleTERSka brigada dobila je naređenje da osujeti ove namjere neprijatelja i da u sadejstvu sa ostalim snagama, koje su dejstvovale u zahvatu gornjeg toka Lima, obezbijedi ovu teritoriju. Poslije višednevne borbe, koja je počela 2. jula, jedinice 4. proleTERSke brigade su, zajedno sa susjednim formacijama, razbile neprijatelja, a zatim posjele i utvrdile liniju: Smiljevica — Turjak — Velja Stena — Ivanovo brdo — Vreoci — Gradina. Desno od 4. proleTERSke brigade na pravcima: Berane — Mokra planina, AndrijeVica — Murino — Čakor i AndrijeVica — Murino — Plav, nalazile su se 2. proleTERSka i 3. udarna srpska brigada 2. proleTERSke divizije.

Poslije slamanja Sedme neprijateljske ofanzive, Narodnooslobodilačka vojska prelazi u ofanzivu na mnogim sektorima. U čitavoj zemlji preduzimaju se pripreme za konačan obračun sa neprijateljem na čitavoj teritoriji Jugoslavije. Usmjeravajući jake snage prema Srbiji, Vrhovni štab pristupa rješavanju najkrupnijeg vojno-političkog zadatka — oslobođenju Srbije i Beograda. On u tom cilju formira Južnu operativnu grupu (2. proleTERSka, 5. udarna krajiška i 17. udarna istočnobosanska divizija) i Sjevernu

udarnu manevarsku grupu od divizija 1. proleterskog korpusa (a kasnije i od 12. udarnog korpusa), sa zadatkom da prodru u Srbiju pravcima Berane — Pešter — Kopaonik i zapadna Srbija — Šumadija, da razbiju tamošnje okupatorske i kvislinške snage i da se povežu sa srpskim divizijama radi daljeg zajedničkog dejstva i konačnog čišćenja i oslobođenja Srbije od okupatora i njegovih slugu.

Pošto su raspolagale podacima o prikupljanju naših jakih snaga na pomenutom prostoru, njemačke jake motorizovane i artiljerijske snage iz Peći krenule su preko Čakora i izvršile snažan napad na naše jedinice, dok su od Rožaja i Sjenice prema Beranama angažovane šiptarske kvislinške jedinice i muslimanska milicija, a od Plava preko Murina šiptarske kvislinške formacije i četnici. U tom snažnom i brzom naletu, neprijatelju je pošlo za rukom da zauzme Andrijevicu, tim prije što je angažovao oko 14.000 vojnika.

Već 20. jula 1944. godine štab 2. proleterske divizije naredio je 4. proleterskoj i 3. udarnoj srpskoj brigadi da sa po jednim bataljonom posjednu položaje u visini sela Trepče, sa zadatkom da presjeku komunikaciju Andrijevića — Berane i spriječe neprijatelju proboj ka Beranama. Prema naređenju štaba divizije, ostale snage 4. proleterske brigade trebalo je da se zadrže na ranijim položajima sve dok ih ne smijene jedinice 17. udarne (istočnobosanske) divizije. U toku dana neprijatelj je izvršio jak, ali neuspješan napad na dva pomenuta bataljona, tako da se morao zaustaviti na položajima: Žaljevica, Razvrša, Stanjevo brdo. Sljedećeg dana neprijatelj je uzastopnim napadima pokušavao da zauzme Berane, ali su naše, iako malobrojne formacije na tom pravcu uspjele da ga zadrže na liniji: Trepčačka rijeka — Vranja glava — Zminja glava. Ostali bataljoni 4. proleterske brigade, koje su u toku noći 21/22. jula smijenile snage 17. udarne divizije, upućeni su pravcem: Kaludra — Šekular — Sjekirica, sa zadatkom da zauzmu Balj, Visibabu, Sjekiricu i da djestvuju na komunikaciju Andrijevića — Murino — Čakor. U stvari, cilj ovog manevra bio je da se energičnim dejstvom u pozadini razbiju neprijateljske snage i da se onemogućí dovlačenje novih snaga od pravca Peći. Brigada je u toku noći brzim i

energičnim naletom zauzela neprijateljski položaj Balj, Visibaba, Sjekirica i tim bočnim dejstvom ugrozila komunikaciju Andrijevića — Murino — Čakor. Neprijatelj je uzalud pokušavao da jakim protivnapadima odbaci bataljone sa posjednutih položaja, bez obzira što se tom prilikom u znatnoj mjeri koristio i avijacijom, koja je dejstvovala duž puteva Andrijevića — Berane i Andrijevića — Murino — Peć.

Noću 24/25. jula dva bataljona 4. proleterske brigade uspjela su da se spuste na komunikaciju Murino — Čakor, da očiste sela Veliku, Gornju Ržanicu i Murino i da u toku idućeg dana, u sadejstvu sa ostalim snagama brigade, napadnu u bok i pozadinu neprijateljsku grupaciju u dolini Lima između Murina i Andrijevice. Slijedeće noći ova dva bataljona produžila su dejstvo pravcem: Murino—Plav i u sadejstvu sa snagama 5. udarne divizije razbile dijelove šiptarske „Skender-beg divizije“ i oslobodila Plav. Oslobođenju Plava je u velikoj mjeri doprinijelo i dejstvo 17. udarne divizije koja je na vrhu Čakora razbila njemačke i šiptarske formacije, kao i njemačke snage koje su sa pravca Peći žurile u pomoć svojim opkoljenim snagama. Uspjesima 4. proleterske brigade znatno su doprinijele snage 5. udarne krajiške divizije koje su od 4. proleterske preuzele položaje na Sjekirici i aktivno dejstvovala prema Gusinju. Već 26. jula, snage 3. udarne divizije, koja je dejstvovala od Trešnjevika i 2. i 4. proleterska i 3. udarna srpska brigada oslobodile su Andrijevicu.

Međutim, 4. proleterska brigada nije bila u stanju da uništi okružene neprijateljske snage u kanjonu Lima na prostoru između Andrijevice i Murina, jer su snage 2. proleterske, 5. udarne (krajiške) i 17. udarne (istočnobosanske) divizije u toku noći 26/27. jula dobile naređenje komandanta Operativne grupe divizija: „Bez obzira na tamošnju situaciju, najhitnije izvršite pokret za Berane, odakle ćemo krenuti na duži put“. Zato ni oskudne snage 3. udarne divizije nijesu uspjele da unište neprijatelja u dolini Lima.

4. proleterska brigada, kao prethodnica 2. proleterske divizije, krenula je ka Srbiji pravcem: Budimlje — Goražde — r. Lješnica — s. Tucanje — s. Hasane — s. Savin Bor — s. Kruščica. Desnu obalu Lješnice i dalju pro-

storiju, preko koje je trebalo da prođe brigada, kontrolisale su muslimanska milicija, kvislinške šiptarske i okupatorske snage.

Desno od 2. proleterske divizije nastupala je 5. udarna (krajiška) divizija pravcem: Goražde — Vrbnica — Trpeza — Paučina, a lijevo od nje 17. udarna (istočnobosanska) divizija pravcem: Bela Kosa — Orahovo — Osmanovo brdo — Oštra glavica.

4. proleterska brigada i snage koje su sa njom dejstvovale nijesu nailazile na jači otpor, te su brzo prodirale ka Ibru. Naše snage su se 2. avgusta izravnale na liniji: Crveni — Berberište — Bare, s tim što se 4. proleterska brigada približila istočnom dijelu sela Berberišta, izviđajući pravce Crni vrh — Leposavići, Dugačka kosa — Dren i Krstac, u dolini Ibra. Sada je bilo jasno da od uspješnog forsiranja Ibra zavisi ne samo uspjeh Operativne grupe, nego i povezivanje sa srpskim divizijama, čišćenje Srbije od okupatora i kvislinga i dalje zajedničko dejstvo radi konačnog oslobođenja čitave zemlje.

Zbog pojave naših snaga u ovom rejonu, neprijatelj je brzo pojačao svoje snage u Ibarskoj dolini i prikupljao znatne snage u rejonu K. Mitrovica — Priština. On je automatskim oružjem naoružavao stara i nova utvrđenja, a tenkovima obezbjeđivao komunikacije. Bugarske, četničke i ostale neprijateljske snage, koje su se u to vrijeme nalazile na toj teritoriji i opkoljavale srpske snage u rejonu Toplice i Jablanice, služile su kao jak oslonac snagama u dolini Ibra na teritoriji Kosmeta. Pošto je solidno utvrdio desnu obalu Ibra, neprijatelj je 3. avgusta počeo da posjeda dominantne i ključne položaje na njegovoj lijevoj obali. Međutim, prema podacima koje je 4. proleterska brigada dobila i koje je o neprijatelju prikupila sopstvenim snagama — na prostorijski Leposavići, Lešak, tj. odsjeku na kome je brigada trebalo da izvrši forsiranje, nije bilo jačih snaga.

3. avgusta, oko 15. časova brigada je, kao prethodnica divizije, krenula pravcem Berberište — Dugačka kosa, s tim što je odatle trebalo da nastavi pokret u dvije kolone: jednom u pravcu željezničke stanice Leposavići, a drugom u pravcu sela Dren, da bi forsirala Ibar i obrazovala mostobran. Iako je krenula na vrijeme, brigada je, vjerujući da

pred sobom nema jačih neprijateljskih snaga, marševala bez jačeg borbenog osiguranja. U momentu kada je 1. bataljon u marševskom pokretu stigao u rejon k. 1081. iznenada je došlo do susretne borbe sa oko 1.600 njemačkih vojnika koji su nastojali da po svaku cijenu ovladaju Crnim vrhom i Dugačkom kosom, jer je od toga ko će prvi posjesti ove dvije tačke zavisio ishod bitke. Angažujući sve svoje snage, 4. proleterska brigada je uspjela ne samo da energičnim dejstvom zauzme Crni Vrh i Dugačku kosu, već i da sa njih obbiye sve žešće njemačke protivnapade. Ne samo to. Brigada je uspjela da u šestočasovnoj teškoj borbi obuhvati i okruži ovu neprijateljsku grupu preko Dese-taka i Katuništa, da je razbije i natjera u bjekstvo. Ona je poslije toga prešla Ibar na sektoru Leposavići, Lešak i, na taj način, zahvaljujući izvanredno velikoj snalažljivosti i hrabrosti svih boraca i starješina, dočepala se ogranaka Kopaonika.

Susretni boj ove brigade sa njemačkim alpiskim pukom imao je ogroman značaj i za njena dalja dejstva i za dejstva grupe u cjelini. Prirodno je da se dejstva brigade u ovom primjeru donekle razlikuju od dejstva iz 1942. godine, pa i od onih iz 1943, kada su brigade dejstvovale samo na osnovu opštih direktiva ili u sastavu divizija, vršeci veće pothvate, upravo „male operacije“ na vrlo širokim stranstvima.

*

Pri posmatranju navedenih primjera treba imati u vidu nekoliko osnovnih činjenica. Prije svega, 1. proleterska brigada bila je formirana sa ciljem da kao snažna manevarska formacija izvršava *veoma krupne zadatke*. Zato je odlmah iz Rudog pošla u istočnu Bosnu, gdje je potpuno opravdala velike nade koje je u nju polagao Vrhovni štab. Drugo, iz ideje o budućoj ulozi brigade rodile su se i dovezale nove velike mogućnosti i ideje za upotrebu sličnih taktičkih formacija (proleterskih i udarnih brigada) u narodnooslobodilačkom ratu, jer je brigada, u stvari, udarila čvrste temelje taktike Narodnooslobodilačke vojske. Ona je, razumije se, koristila iskustva taktike partizanskih odreda koja je u datim uslovima već bila nedovoljna

i postala kočnica daljem razvoju. To znači da je trebalo preći u nov kvalitet, koji je postignut vještom kombinacijom dejstava brigada i partizanskih odreda. Tako je narodnooslobodilački rat, sve više dobijao karakter složenog kombinovanog rata, izrastajući iz negacije partizanskog rata ne samo po metodu organizacije, nego i po karakteru dejstava različitih formacija. Naime, što se rat više razvijao on je sve više gubio karakter klasičnog partizanskog i sve više dobijao osobenosti jedne nove vrste savremenog rata. Tako su pred završnim operacijama 1944. i 1945. godine čist partizanski rat u užem smislu vodile samo manje formacije u pozadini neprijatelja, dok su glavne snage Glavnog štaba Hrvatske i Slovenije i te kako kombinovale dejstva krupnih formacija sa dejstvima partizanskih odreda na svojoj teritoriji. One su pri tom uvijek težile da manevar izvode krupnijim formacijama (grupama divizija ili korpusima) na što većoj prostorijski. Međutim, i u tim dejstvima je bilo dosta primjesa partizanskog duha i partizanske taktike, pa i elemenata savremenije organizacije i formacije.

Treće, poslije formiranja Operativne grupe brigada Vrhovnog štaba, pred viliki pohod u Bosansku krajinu sredinom 1942. godine, ova grupa je postepeno preuzimala dotadašnju ulogu 1. proleterske brigade, ali je ona i dalje zauzimala jedno od najvažnijih mjesta i služila kao stub ljevokrilne kolone Operativne grupe.

Kao što sam napomenuo u prvom primjeru, 1. proleterska brigada, poslije odlaska iz Rogatice, pa sve do Igmanškog marša, imala je u vojničkom pogledu zadatak opertivnog, a u političkom pogledu — strategijskog značaja. Iako relativno veoma malobrojna, ona je dejstvovala na prostorijski koja je po svome opsegu daleko prevazilazila njene snage, jer bi na toj prostorijski u klasičnim uslovima mogle dejstvovati čak i armije. Međutim, treba imati u vidu da se njena snaga ne smije mjeriti ni brojem boraca ni klasičnim mjerilima, jer je i kvalitet boraca i čitave brigade kao cjeline bio najpresudniji element u procjeni njene snage i njenih mogućnosti, razumije se u sklopu objektivnih i subjektivnih uslova u kojima je dejstvovala. Od tih uslova pomenuću jedan, čini mi se veoma važan za pravil-

nije shvatanje ovog problema. Naime, poslije okupacije, neprijateljske snage su se „prosule“, figurativno da kažem, po čitavoj teritoriji Jugoslavije, ali uglavnom samo duž komunikacija, po većim (nekad i manjim) naseljenim mjestima i za zaštitu važnih objekata, bez nekog izrazitog težišta. Istina, njegov okupacioni sistem se nekad više, a nekad manje, mijenjao radi pariranja naših dejstava ili sa ciljem „okruženja ili uništenja“ naših snaga na pojedinim pravcima ili teritorijama. U stvari, ako se teritorija Jugoslavije u celini posmatra, na njoj je u toku čitavog rata bio veliki broj većih i manjih „šupljina“, koje su se takođe mijenjale i po mjestu i po prostranstvu zavisno od stacioniranja i pokreta naših ili neprijateljskih snaga. Drugim riječima, u svako doba bilo je veoma mnogo „ničije zemlje“, s tom razlikom što smo mi na toj „ničijoj zemlji“ — naročito u vrijeme uspona narodnoslobodilačkog pokreta — imali saveznika u narodu i solidnu političku i materijalnu osnovicu. Ta „ničija zemlja“ bila je većinom „slobodna“, i od naših i od neprijateljskih trupa, sve dok na nju ne bi stigle naše jedinice i pretvorile je u slobodnu ili poluslobodnu teritoriju ili dok je ne bi ponovo okupirale neprijateljske snage. U toj činjenici, zapravo, i leži snaga i nepobjedivost naroda koji se bori protiv agresora za svoju slobodu, jer neprijatelj nikada ne može imati toliko snaga da čitavu teritoriju — sve te „ničije zemlje“ — trajno zadrži u svojoj vlasti. A kada se tome doda da snage okupiranog naroda daleko bolje poznaju svoju teritoriju i da su u stanju da stalno drže inicijativu u svojim rukama, birajući vrijeme i mjesto udara — jer gotovo sigurno znaju gdje se nalaze neprijateljske snage — onda se može sagledati kako i brojno male snage mogu obezbjeđivati kvalitativnu nadmoćnost i kako mogu predstavljati pravu napast za okupirane trupe. Time se, pored ostalog, mogu objašnjavati uspjesi naših brigada, njihovo dejstvo po bataljonima, pa i četama, razdvojenim nesrazmerno velikim prostranstvom, ali idejno čvrsto povezanim. Time se može objasniti činjenica što su još od početka dobijale *krupne zadatke*.

Tako na primjer, marš 4. proleterske brigade i sam dolazak proleterskih brigada u Bosansku krajinu i na granicu Dalmacije, gdje su postojale široke mogućnosti za

formiranje novih i popunu postojećih formacija, imale su poseban značaj za dalji razvoj narodnooslobodilačke borbe ne samo u Krajini, Dalmaciji, i susjednim krajevima Hrvatske, već i u većem dijelu Jugoslavije. On je pod direktnim rukovodstvom Vrhovnog štaba svojim snažnim političkim uticajem doprineo daljem *širenju* ustanka i borbi naroda u tim i susjednim krajevima, a svojim vojničkim dejstvima oružanoj borbi sve više davao opštejugoslovenski karakter. Osim toga dejstva grupe proleterskih brigada (Operativne grupe Vrhovnog štaba) imala su ne samo operativni nego i strategijski značaj zbog svojih velikih vojno-političkih posljedica. Tu su se jasno ispoljile ogromne prednosti pokretnih operacija u sklopu kombinovanog rata, u kome su brigade bile osnovni činioци i tvorci naše kvalitativno nove taktike.

Prirodno je da su brigade, s obzirom na tako krupne zadatke, veoma dugačke i brze marševe i veliku prostranost teritorije sticale odgovarajuća iskustva, tako da su postojale sve snažnije i vještije. Ponekad su iskustva i skupo plaćena — naročito u onim slučajevima kada bi se zanemarile izvjesne mjere opreze, i kada se ne bi uzimali u obzir svi elementi situacije i okolnosti u kojima su se brigade nalazile. Već sam napomenuo velike gubitke 5 bataljona 1. proleterske brigade 20. januara 1942. godine kod Pjenovca, koje mu je iznenada nanio njemački smučarski odred. Ova i slična iznenađenja ove i drugih brigada bili su logična posljedica njihovog ranijeg partizanskog karaktera i slabosti nebudnosti starješinskog kadra, bez obzira što su i one ili njihovi dijelovi mnogo češće priređivali iznenađenja okupatorskim trupama. A ta praksa ih je brzo natjerala da se solidno obezbjeđuju da bi izbjegle slične teške gubitke.

Dejstva desne kolone Glavne operativne grupe, na primjer, iako su vršena po planu, na kraju nijesu bila dovoljno usklađena. To se ogleda naročito u periodu dejstva u dolini Vrbasa kada je kolona bila takoreći raspršena uslijed slanja 2. proleterske brigade prema Donjem Vakufu i Travniku prije nego je riješeno što i kako da se napada u dolini Vrbasa, odnosno kako da se završi ta operacija (recimo brz napad na Bugojno, Kupres itd.) Brigade su se

u to vrijeme bile toliko „zahuktale“ da su već precjenjivale svoje mogućnosti i iskustva, potcenjujući neprijatelja. To ih je navelo da vrše jedan za drugim neuspjele napade na Bugojno i Kupres, umjesto da su još neko vrijeme oprežno dejtvovalale i čvršće se povezivale sa našim snagama u Bosanskoj Krajini i Dalmaciji. Pa ipak samo to saznanje brzo je dalo rezultate, jer su brigade u novoj situaciji sa uspjehom napadale, na primjer na Livno i Duvno, zadržavajući dovoljnu slobodu dejstva. Iako su brigade nešto kasnije, formiranjem divizija početkom novembra 1942. godine bile djelimično vezane vezama organizacije i zadacima divizija, bilo da su se dejstva odvijala u sve užem sadejstvu među brigadama, ili da su zadaci ishodili iz zadataka divizija itd., ipak navedeni primjeri govore da su one i dalje sačuvale onu prvobitnu manevarsku sposobnost, da je ojačala njihova udarna moć i da su im se mogli davati još složeniji zadaci koje su one izvršavale sa primjernom inicijativom i uspjehom. A njihova dragocjena iskustva i te kako su koristile divizije, koje su — s obzirom na svoju veću brojnu jačinu i kvalitativne osobine — prirodno ispoljavale daleko veću udarnu snagu, zadržavajući i same veliku manevarsku sposobnost i mogućnost izvođenja dejstava na još mnogo širim teritorijama.

*

Iznošenje ovih primjera imalo je za cilj da se uoči način izvođenja marševa i taktičkih dejstava brigada (a donekle i bataljona) da bi se iz tog dijela razne prakse mogla izvući odgovarajuća iskustva. Međutim, na ove primjere se ne smije gledati kao da su se odvijali odvojeno od postojećih opštih taktičkih načela, već samo kao na njihovu dopunu i oživotvorenje u specifičnim uslovima tog vremenskog razdoblja. Iz iznijetih primjera vidi se da su brigade tada dejtvovalale samostalno i u grupama ili u sastavu divizije. Prirodno je da su dejstva brigada u početku imala izvjesne osobenosti prelaznog perioda — od akcije partizanskih odreda ka kombinovanim dejstvima regularnih jedinica. Naime, taj period pokazuje kako su

brigade, oslanjajući se na ranija iskustva odreda, sve uspješnije prelazile na primjenu metoda dejstva pokretnog rata. On pokazuje kako su one vješto razvijale i prilagođavale taj metod živoj ratnoj praksi i kako su saobražavale važeća načela postojećim uslovima. Nema sumnje da se na osnovu naše ratne prakse, njenog razvitka i posljedica takvog razvitka može sagledati osnova taktike narodnooslobodilačkog rata. Pri tome primjeri služe kao ilustracija koja umnogome pomaže da se uoče raznovrsnosti i karakteristike borbenih dejstava, jer se samo iz dobro sagledane ratne prakse može dobiti odgovor na mnoga pitanja naše taktike u tom i u sljedećim periodima narodnooslobodilačkog rata. Tu se mogu uočiti ona izrazita ofanzivnost i majstorstvo vojničkih dejstava prvih brigada u različitim uslovima, zatim ogromna uloga brigada i sve ono što je činilo njihovu unutarnju snagu koja je narastala u takvoj praksi, i ono što je omogućavalo objedinjavanje prakse i gledanja teorije. Jasnim sagledavanjem osnovnih načela (primjenjivanih u praksi), kojim se rukovodilo u akcijama, može se doći do izvjesnih opštih zaključaka o karakteru bojeva i operacija Narodnooslobodilačke vojske i o njihovoj unutarljivoj povezanosti.

Brigade su odmah poslije osnivanja dobile zadatak da *traže neprijatelja i vode borbu širom zemlje* — drugim riječima, da ne čekaju napade neprijatelja, da bi tek onda reagovala u cilju odmazde, ili preduzimanja opsježnih mjera protivnapada, ili protivudara u grupama. Taj zadatak je odgovarao karakteru narodnooslobodilačkog rata — nizu ustanaka, ili sličnih borbenih akcija u raznim krajevima zemlje. *To je, u suštini i bilo naše osnovno, upravo životno načelo naše taktike.*

*

Iako je većina borbenih dejstava izvođena po direktivi ili naredbi više komande, ipak su se u izvođenju snažno ispoljavale inicijativa i odlučnost štaba brigade, a posebno njenog komandanta. U njihovim odlukama ogledale su se opšte namjere i opšti plan više komande (ili čak Vrhovnog štaba u konkretnim situacijama), naročito u rejonu dej-

stva Glavne operativne grupe. Inicijativa starješina onemogućavala je pojavu nekih unaprijed strogo određenih i sasvim propisanih postupaka, jer je šablonizam bio potpuno stran njihovom iskustvu i vaspitanju. U stvari brigada je izvodila dejstva u skladu sa konkretnim situacijama, bilo u kompletnom sastavu (3—6 bataljona), grupama bataljona (2—3 bataljona) ili svakim bataljonom posebno. Dejstva samostalnih bataljona bila su sve rjeđa ukoliko je broj brigada više rastao. No, brigade su dejstvovala i u grupama, često i pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba (Glavna operativna grupa Vrhovnog štaba bila je sastavljena u početku od proleterskih i udarnih brigada), glavnih štabova, ili operativnih štabova pojedinih pokrajina. U tom slučaju njihova dejstva su imala karakter većih operacija na širem prostoru, a u tome se i ogleda razlika između njihovih dejstava u početnom periodu i onih koja su kasnije izvođena. *Tako je rasla i razvijala se njihova početna tzv. „mala taktika“ koja je imala presudan značaj za našu taktiku u cjelini*, jer se ova zasnivala na osnovnim principima te „male taktike“.

Ovdje ću, radi boljeg razumijevanja navedenih primjera, najprije iznijeti kako su brigade izvodile marševe u taktičkom smislu, sa izvjesnim obrazloženjima zašto su tako postupale, a zatim iznijeti jedan primjerak istorijskih borbenih dokumenata, iz koga se, barem u gruboj mjeri, može vidjeti kako su izvodile borbena dejstva.

KAKO SU BRIGADE MARŠEVALE

Da bih dao bar približnu skicu o tome kako su izgledali naprijed navedeni i drugi slični marševi, ovdje ću se ukratko osvrnuti na neke taktičke postupke koji su, razumije se, izvođeni u skladu sa poznatim taktičkim načelima za izvođenje marševa, ali koji su ipak imali i dosta specifično našeg, jer su odgovarali tadašnjim opštim i posebnim uslovima i našim stremljenjima.

Klasični maršmanevri, kao što je poznato, vršeni su u toku nekoliko dana sa ciljem da se sopstvene trupe dovedu na određenu prostoriju u najpovoljnije vrijeme i u najpo-

desnijem borbenom poretku za izvođenje neke unaprijed-predviđene bitke, razumije se, vodeći računa i o sigurnosti i o ugodnosti samog marša. Klasični marš u taktičkom smislu vršio se u neposrednoj blizini neprijatelja, tako da je svakoga časa moglo doći do sudara, utoliko prije ukoliko je i neprijatelj imao ofanzivne namjere. Tada se marševski cilj birao za svaki dan, odnosno noć, s tim što se moralo voditi računa koliko o sigurnom dostignuću postavljenog cilja (zauzimanje nekog položaja, tjesnaca, mosta, izbijanje na neku rijeku ili mostobran i sl.), toliko i o bezbjednosti za vrijeme marša.

Marševi naših brigada, odnosno grupa brigada, imali su neke elemente klasičnih maršmanevara, jer su — kao što se vidi — vršeni na velike daljine — krajnji marševski cilj bio je prostorno veoma daleko, ali ovdje stvarni cilj nije morao da bude dovođenje snaga u najpovoljniji položaj za tučenje neke bitke, već je mogao, na primjer, da bude — prenošenje težišta ustanka u neki kraj, stvaranje slobodne teritorije, likvidacija neprijateljskih posada, podizanje morala tamošnjeg stanovništva i sl. Druga osnovna razlika bila je u tome što se na našim marševskim pravcima mogao svakog časa očekivati sudar, bilo po našoj ili neprijateljskoj inicijativi. Treća razlika je u tome što smo mi, s obzirom na takvu situaciju, ponekad izbjegavali sudare, a ponekad planirali da „usput“ likvidiramo neprijateljske snage i objekte, naročito ako bismo došli do ključka da bi nam se to „isplatilo“.

Izbor marševskog cilja. Krajnji marševski cilj obično je postavljalo pretpostavljeno vojno rukovodstvo (najčešće Vrhovni štab) s obzirom na opštu vojno-političku situaciju i operativni odnosno strategijski cilj koji je trebalo postići na nekoj udaljenoj teritoriji. U skladu sa tim krajnjim ciljem, a na osnovu direktiva pretpostavljene komande, ili samoinicijativno, brigade su određivale usputne marševske i *neposredne borbene ciljeve*, rukovodeći se pri tome stvarnom situacijom koja vlada na njihovim pravcima kretanja. Osim toga, brigade su pri izboru pravca kretanja vodile računa:

- kako najbrže i najlakše da dođu do cilja;
- kako da skriveno dođu do cilja;

— kako da izbjegnju neželjene sukobe sa neprijateljem prije dolaska na marševski cilj ili po dolasku pred položaj koji će napadati;

— kako da dovedu svoje jedinice što odmornije i spremnije za eventualno dejstvo;

— kako da obezbijede ranjenike i bolesnike;

— kako da obezbijede održavanje veze i borbenog porotka;

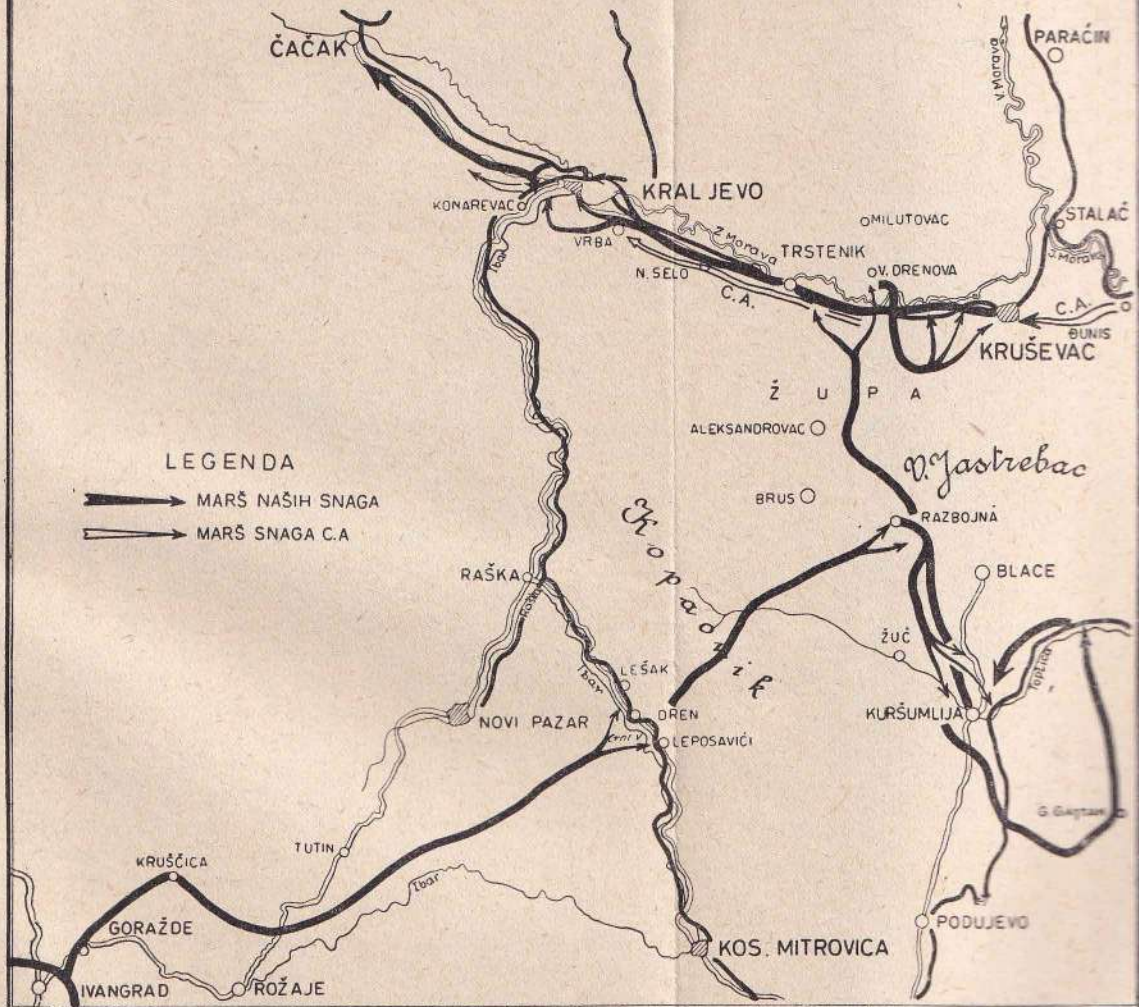
— kako da obezbijede snabdijevanje, itd.

Tako je, recimo, 4. proleterska brigada u okviru grupe proleterskih brigada, prilikom pohoda u Bosansku krajinu, imala usputne ciljeve: upad u dolinu r. Bosne na komunikaciju Sarajevo — Konjic, onesposobljavanje željezničke pruge, likvidiranje neprijateljske posade u Hadžićima, brzo izbijanje u rejon Kreševa, zatim na Vranicu, a odatle upad u dolinu Vrbasa itd. Pri tome su komande brigada imale punu inicijativu u pogledu načina izvršenja marševa i izvođenja dejstava, s tim što im je bilo određeno vrijeme napada na Prozor i G. Vakuf.

Karakteristično je da su brigade težile da svoje borbene akcije u toku ovih marševa izvedu što iznenadnije, i brže i da se poslije izvršenja tih akcija što prije udalje, kako bi neprijateljska intervencija bila uzaludna — upravo dok bi neprijatelj udarao u prazno, brigade bi se već približavale i ugrožavale sljedeći objekat i tako redom, ili bi se u miru odmarale na prenoćištu ili predanku na nekom sigurnijem mjestu, odakle bi kasnije po planu nastavile svoj marš (kao što je bio slučaj sa 2. i 4. proleterskom brigadom poslije likvidacije Kreševa i izbijanja na Vranicu pl. pred upad u dolinu Vrbasa).

Na izbor pravca kretanja, naročito između pojedinih objekata za napad, imalo je velikog uticaja i zemljište, jer je prirodno da su brigade težile da izaberu najpogodniji pravac koji pruža najviše ugodnosti, tim prije što su naše jedinice bile zamorene od tako dugih marševa i čestih borbi, a k tome još i slabo obuvjene i odjevene. Međutim, one nijesu prezale ni od toga da se kreću i najvrletnijim zemljištem samo ako je iziskivala potreba sigurnosti ili tajnosti. Takvi napori, u takvim uslovima, teško bi se mogli oče-

MARŠ 4. PROLETERSKE BRIGADE U SRBIJU 1944. GODINE
U SASTAVU 2. PROLETERSKE DIVIZIJE

kivati od jedinica neke druge vojske, naročito vojske koja nije u tolikoj mjeri kao naša prožeta visokim moralom i revolucionarnim duhom.

Dužina marša. Marševi naših brigada po svojoj dužini znatno prevazilaze klasične marševe propisane u taktikama i ratnim službama svih vojski. Oni se razlikuju i po vremenu trajanja, jer su bili takoreći permanentni, sa rijetkim prekidima, naročito u slučajevima kada se težilo dostignuću cilja koji bi postavio Vrhovni komandant. Tada se nije znalo ni za umor, ni za „nesavladljive teškoće“, tada se znalo samo za natčovječanske napore. Tada su savladivane dotada nečuvene daljine (i preko 70 km dnevno), čak i preko zemljišta sa najrazličitijim preprekama. Što su brigade u tome uspijevale, pored njihovih moralnih i fizičkih kvaliteta, znatno je doprinosila i njihova formacijska struktura, jer su bile slobodne od nekog teškog balasta. Istina, ranjenici i bolesnici su im pričinjavali najveće teškoće, jer ih nijesu nikada ostavljali neobezbijedene i nezbrinute. Bilo bi dovoljno pogledati borbeni put bilo koje naše proleterske brigade, pa da se svako uvjeri u ovu istinu. (Vidi skicu „Borbeni put 4. proleterske crnogorske brigade od 17. juna 1942. do 15. maja 1945. godine“). A ako bi se računao broj kilometara koji su prošle pojedine brigade u toku rata onda bi se došlo do sljedećih približnih podataka: da je 1. proleterska udarna brigada od 21. decembra 1941. do 15. maja 1945. godine u toku 1.240 dana prešla oko 17.300 km ili prosječno oko *14 km na dan*; da je 2. proleterska udarna brigada od 1. marta 1942. do 15. maja 1945. godine za 1.170 dana prešla oko 15.250 km, ili prosječno oko *13 km na dan*; da je 4. proleterska udarna brigada od 17. juna 1942. do 15. maja 1945. godine za 1.060 dana prešla oko 17.000 km, ili prosječno oko *16 km na dan*; da je 1. krajiška udarna brigada od 21. maja 1942. do 15. maja 1945. godine za 1.080 dana prešla oko 15.000 km, ili prosječno oko *14 km. na dan* itd. Ovi podaci rječito govore o imponantnom borbenom putu naših brigada i o njihovom udjelu u stvaranju i usavršavanju naše taktike.

Vrijeme izvođenja marša. Kao i u klasičnim uslovima brigade su izvodile dnevne, noćne i kombinovane dnevno-noćne ili noćno-dnevne marševe. Ovdje neću ulaziti u

prednosti jednih nad drugim marševima, već ću samo napomenuti da smo noćne marševe koristili najviše onda kada je trebalo da se neopaženo provučemo pored nekog položaja ili mjesta gdje bi u toku dana bili svakako primijećeni i otkriveni, ili u slučajevima kada je trebalo iznenadno napasti neprijatelja, jer nam je noć bila veliki i nezamjenljivi saveznik. To znači da smo se opredeljivali uvijek prema situaciji — čas smo tražili sukob sa neprijateljem, čas smo ga izbjegavali, da bi ga u pogodnom času opet zametnuli i tako redom. Ako se napadalo danju onda je noć korišćena za prikriveno i tajno približavanje neprijateljskom položaju, dok je vrijeme pred pad mraka obično iskorišćavano za orijentaciju i naknadno prikupljanje podataka za izvršenje napada noću ili pred zoru, s tim što je moglo biti i drukčijih kombinacija za dejstva danju i noću.

Pripreme za marš vršene su u tajnosti da neprijatelj ne bi saznao naše namjere i preduzeo mjere — bilo da nas napadne u toku marša ili da pojača mjere opreze u svojim garnizonima. Štabovi su na osnovu zadataka i raspoloživih podataka vršili studiju zemljišta po karti i upoznavali potčinjene starješine. Same pripreme jedinica bile su nešto drukčije nego u normalnim uslovima ratovanja, jer naše brigade nijesu raspolagale obezbjeđenom pozadinom (često su se kretale kroz neprijateljsku teritoriju načičkanu garnizonima), niti sredstvima za protivvazдушnu odbranu, sem puške i puškomitraljeza, te su morale poklanjati prvenstvenu pažnju tajnosti i vještini kretanja. Zato su naši obavještajci, starješine i borci pred marš i u toku njegovog izvršenja unosili dezinformaciju kod stanovništva o pravcu i cilju marša, jer se mogao naći poneki stanovnik — izdajnik koji će obavijestiti neprijatelja o pokretu i namjerama naših snaga.

Poslije dobijanja instrukcija u štabu, starješine su upoznavale svoje jedinice sa ciljevima marša i načinom njegovog izvođenja, dok su politički organi vršili političku pripremu boraca, ukazujući im na značaj svakog marša i akcije i tražeći od boraca i starješina da ulože svoju umješnost i napore da se marš izvrši prema planu, da bi organizovano i spremni za borbu došli pred cilj i izvršili zadatak

sa najmanje žrtava (vidi zapovijest Štaba 1. krajiške udarne brigade od 26. novembra 1942. godine).

Uoči marša jedinice su prikupljane na određenu užu teritoriju koja je morala biti što zaklonjenija kako od ugleda iz vazduha, tako i sa zemlje, iz razloga koje sam ranije istakao. Tu su borci i starješine vršile tehničke pripreme za izvršenje marša — uređivale obuću i odeću, podešavali oružje i opremu za nošenje, rješavali pitanje ranjenika i bolesnika, popune municijom i snabdijevanja hranom itd.

Izviđanje i obezbjeđenje. Prije otpočinjanja marša prikupljani su podaci o prostoru koji treba savladati i o neprijatelju koji se nalazio na toj ili široj prostoriji kojom se kretalo da bi se izbjegla eventualna iznenađenja i marš završio po planu. Karta je služila samo kao gruba orijentacija starješinskog kadra, jer su osnovni podaci dobijani od stanovništva i izviđanjem. U tom cilju su iz obližnjih naselja uzimani mlađi i bistriji ljudi koji su zadržavani u jedinici za sve vrijeme pripreme. Sa njima su utanačavane pojedlinosti terena, provjeravalo se da li mogu služiti kao vodiči, bilo da su slati sa patrolama ili da su se kretali sa glavninom. Kad god je bilo moguće prethodno su slate patrola za hvatanje veze sa našim organizacijama na terenu gdje je trebalo izvršiti marš ili su dan-dva ranije slati obavještajni oficiri sa po nekoliko boraca sa zadatkom da izvide teren, da se povežu sa terenskim organizacijama i donesu što detaljnije podatke o neprijatelju i pravcu kuda će biti vršen marš (tada su korišćeni vodiči). Tako je pred marš proleterskih brigada u Bosansku krajinu 1942. godine jedna grupa partijskih radnika iz istočne Bosne došla u Vrhovni štab u dolini Sutjeske i dala mu sve potrebne podatke o situaciji u istočnoj Bosni i neke podatke o situaciji u Bosanskoj krajini. Iako su podaci za istočnu Bosnu bili detaljni, ipak se Vrhovni štab, s obzirom na opštu situaciju i perspektive borbe, odlučio da izvrši pohod u Bosansku krajinu, koristeći pri tome šture, ali ipak dragocjene podatke koje su mu prikupili ovi partijski radnici. Bila je redovna pojava da su se partijski radnici probijali ka našim jedinicama, prelazeći po stotinak kilometara da bi dali objašnjenja i sugestije našim jedinicama koje su nastupale u tom pravcu.

Ovdje ću iznijeti još jedan primjer iz koga će se vidjeti kako su zamašne zadatke dobijali i izvršavali pojedine izviđačke grupe. Na dan 11. avgusta 1943. godine štab Druge proleterske divizije je po nalogu Vrhovnog štaba NOV i POJ poslao grupu od 17 boraca (pod rukovodstvom Miloša Stamatovića i Živka Žižića) iz istočne Bosne iz rejonu s. Seona u Crnu Goru i Sandžak⁶⁴) sa zadatkom da što prije uspostave vezu sa političkim rukovodstvom i našim snagama u Sandžaku i da prenese pismenu poruku Vrhovnog štaba drugu Ivanu Milutinoviću, članu VŠ, koji se tada nalazio u Crnoj Gori. Osim toga grupa je imala zadatak da izvijesti Milutinovića o svojim zapažanjima i podacima koje bude prikupila na putu kroz Sandžak i Crnu Goru.

U poruci Vrhovnog štaba data je ocjena tadašnje međunarodne situacije i postavljeni vojni i politički zadaci u vezi sa očekivanom kapitulacijom fašističke Italije, zatim direktiva za oživljavanje partizanskih akcija u San-

⁶⁴ Objava za put čiji se original nalazi kod Miloša Stamatovića, glasi:

„Štab II proleterske divizije
11 avgusta 1943 god.

OBJAVA

za druga Miloša Stamatovića, oficira II proleterske divizije, koji po nalogu Vrhovnog štaba, a preko II proleterske divizije, ide specijalnim zadatkom na njemu određenu teritoriju.

Naređuje se svim partizanskim odredima i jedinicama Narodnooslobodilačke vojske da mu ukažu svu pomoć.

Drug Stamatović putuje kao komandir grupe od 17 drugova, sa komesarom drugom Živkom Žižićem.

Drugovi nijesu dužni nikome, pa ni višim štabovima, otkrivati svoj zadatak, dok su viši štabovi dužni shvatiti misiju ovih drugova kao vrlo važnu i hitnu.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

(pečat Štaba
II proleterske
divizije)

Za Štab divizije
Komandant
Peko Dapčević”

džaku, Crnoj Gori i Hercegovini, za organizovanje novih i omasovljenje postojećih partizanskih jedinica na tom terenu, kao i pripreme za formiranje i dolazak jedinica Drugog udarnog korpusa NOVJ iz istočne Bosne u Sandžak i Crnu Goru.

Prije polaska na izvršenje zadatka štab Druge proleterske divizije upoznao je Stamatovića sa zadatkom Drugog udarnog korpusa prilikom njegovog skorog pokreta ka Sandžaku i Crnoj Gori i ovoj grupi drugova dao zadatak da izviđa teren kojim bude prolazila, s tim da o rezultatu obavijesti političko i vojno rukovodstvo u Sandžaku i Crnoj Gori.

Ova grupa se od 11. do 24. avgusta 1943. godine kretala usiljenim maršem pravcem: dolina r. Krivaje do ispred Olova — Brezik — Romanija — Sjetlina — Jahorina — Miljevina — Brod na Drini — s. Mješaje (splavom preko Drine) — Ljubišnja — Lisac — put Pljevlje — Žabljak i dalje prema istoku r. Tara — Sinjajevina — Uskoci — Lukavica s. i od Nikšića.

Prilikom prolaska pored jedinica 2. proleterske brigade, zamjenik komandanta 2. proleterske brigade Lune Milovanović dao joj je sekcije terena kojim se morala probijati i jednu desetinu boraca za pratnju do ispred varošice Olovo. Grupa se kretala pod izvanredno teškim uslovima, jer se morala probijati teritorijom na kojoj su se još nalazile manje jedinice ustaša, Njemaca, domobrana, muslimanske milicije i četnika. Ona je nailazila i na naše pozadinske radnike, članove SKOJ-a, simpatizere NOR-a i borce koji su ranjeni još u toku Pete neprijateljske ofanzive.

Prolazeći kroz Miljevinu, sredinom avgusta 1943. godine, saznala od jednog ranjenog borca 2. proleterske brigade da su tih dana u selu Vrbnici kod r. Sutjeske, četnici Draže Mihajlovića (pod komandom kapetana Draškovića) zaklali dr Simu Miloševića, profesora Univerziteta, Gorana Kovačića, književnika i neke druge ranjene i bolesne drugove.

Sa Oblasnim komitetom KPJ za Sandžak povezala se oko 20. avgusta, i poslije toga produžila i stigla 24. avgusta 1943. godine u Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru i

Boku u kome se nalazio Ivan Milutinović, član Politbiroa ČK KPJ i član Vrhovnog štaba NOV i POJ.

Pošto se nije mogla prebaciti preko mosta kod Broda na Drini, na kome su se nalazile jedinice jedne četničke brigade Draže Mihajlovića, grupu je uzvodno kod sela Mješaja splavom prebacio splavar Rade Čosović koga su četnici kasnije takođe zaklali.

Po dolasku iz Bosne u Sandžak 20. avgusta grupa se povezala sa tamošnjim političkim i vojnim rukovodstvom, i pošto je ostavila komesara grupe Živka Žižića uskoro je produžila preko r. Tare, Sinjajevine i Uskoka i 24. avgusta stigla na Lukavicu, u Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru i Boku, gdje se nalazio Ivan Milutinović.

Komandir grupe Miloš Stamatović predao je 24. avgusta 1943. godine Ivanu Milutinoviću, pismenu poruku Vrhovnog štaba isporuke štaba 2. udarnog korpusa i podnio podrobniji usmeni izvještaj, sa zapažanjima tokom probijanja i izvidanja sa terena kađa je grupa pošla.

Ivan Milutinović je zadržao komandira grupe kod sebe, a ostale borce poslao u boračke jedinice.

Poslije dolaska ove grupe ubrzo su, ostvarujući svoj manevar u vezi sa postavljenjm zadatkom, došle iz istočne Bosne i jedinice 2. udarnog korpusa u Crnu Goru i Sandžak i ovladale većim dijelom teritorije Crne Gore i Hercegovine.

Poruke koje su prenijeli Stamatović i Žižić pomogle su da se brže aktiviraju naše snage na toj teritoriji i brzo prerastu u bataljone i odrede, što je umnogome olakšalo dejstva snaga 2. udarnog korpusa, čije su jedinice ubrzo bile popunjene, a formirane i nove brigade i 29. udarna divizija u Hercegovini.

Prikupljanje podataka naročito sa užeg rejona na pravcu kretanja vršeno je patrolama koje su slate na 10—15 km u dubinu, tako da su borci tih patrola kasnije služili kao prvoklasni vodiči svojih jedinica, jer su poznavali rejon kojim su jednom već prošli, a partizanu je bilo dovoljno za orijentaciju da samo jednom prođe nekim terenom. Pored toga, borci tih patrola vršili su obilježavanje raskrsnica i mjesta i prolaza gdje bi moglo doći do skretanja sa pravog puta, pa i do lutanja.

Brigade su morale poklanjati veliku pažnju obezbjeđenju zato što su se većinom kretale kroz nepoznatu teritoriju, pored neprijateljskih garnizona i posada, a i zato što se neprijatelj kretao ili imao mogućnosti da brzim motorizovanim jedinicama, ako otkrije pokret, brzo i iznenadno napadne naše jedinice i nanese im ozbiljne gubitke. Zato su naše jedinice u slučajevima kada o tome nijesu vodile računa, trpjele nepotrebne gubitke i ponekad bile ometane u izvršenju glavnog zadatka. Prema tome, trebalo se boriti protiv one nekako naslijeđene navike nehata partizana da se kreću slobodno i bez obezbjeđenja, jer je bilo pojava kad su govorili: „Nek se neprijatelj obezbjeđuje i ne spava, a mi smo tu da ga napadnemo; nek se obezbjeđuje ko se boji“ itd.

Marševski poredak brigade zavisio je od konkretnih uslova u kojima se marš vrši. Kretalo se kolonskim putevima, stazama ili pored onesposobljenih željezničkih pruga. Najčešće se marševalo u jednoj koloni, a ponekad i u više kolona, po bataljonima, ako je za to bilo uslova, naročito ako je trebalo jednovremeno i sa raznih pravaca stići pred cilj napada. Dubina kolone nije bila velika ni onda kada se brigada kretala i u jednoj koloni, jer su njene jedinice bile relativno male i neopterećene, tako da su se u slučaju potrebe mogle vrlo brzo razviti za borbu. Ponekad je i nekoliko brigada marševalo u jednoj koloni. Na primjer, sve tri brigade, 2. proleterske divizije kretale su se u jednoj koloni sa svim dijelovima divizije preko Čvrsnice i doline Drežnice kada su u toku četvrte neprijateljske ofanzive upale u dolinu Neretve u kojoj su se tek počele razvijati za borbu.

Marševski poredak brigade bio je sličan klasičnom marševskom poretku. Brigada je isturala prethodnicu na različita udaljenja, zavisno od zemljišta i doba dana — danju do na 1 km, a noću znatno bliže. Za prethodnicom se kretala glavnina brigade, bataljon za bataljonom, s tim što se štab brigade nalazio na čelu glavnine, ili na čelu 2. bataljona. Prateća četa se obično kretala na začelju glavnine, a iza nje bolnica, obezbjeđena sopstvenim manjim obezbjeđenjem od nekoliko naoružanih sanitetskih radnika. Zaštitnica brigade kretala se na trista do petstotina me-

tara iza brigade. Bočna obezbjeđenja određivao je obično svaki bataljon za sebe.

Ako se brigada kretala u dvije kolone ili po bataljonima onda se svaka kolona, odnosno bataljon posebno obezbjeđivao, s tim što se štab brigade nalazio kod one kolone ili bataljona gdje se mogao očekivati sukob sa neprijateljem, ili na onom pravcu koji je štab brigade cijenio kao najvažniji. Na tom pravcu obično se kretala i Prateća četa.

Ispred marševskog poretka brigade (ispred prethodnice) na 1 do 2 km kretala se izviđačka patrola jačine jedne desetine sa puškomitraljezom. Prethodnicu jačine jedne čete isturao je čelni bataljon na 600—1.000 metara ispred glavnine, s tim što se prethodnica obezbjeđivala patrolama prethodnicama. Patrole prethodnice i patrole pobočnice bile su slabije — od 3—5 boraca i kretale su se na raznim odstojanjima, odnosno rastojanjima — od nekoliko stotina metara do jednog km. U slučajevima prolaza glavnine preko nekih opasnih mjesta, brigada je određivala stalnu pobočnicu jačine do jedne čete ojačane inženjerijskim sredstvima, koja se poslije prelaska brigade svijala na njeno začelje. Takve pobočnice slale su, na primjer, brigade 2. proleterske divizije kada su upale u dolinu Drežnice, s tim što su se nalazile na grebenima udaljenim po 2—3 km pa i više.

U zaštitnicu brigade obično je određivana jedna desetina ponekad i vod, koja je pored obezbjeđenja glavnine od napada iz pozadine, imala zadatak da prihvata nekog iznemoglog ili zaostalog borca i da sa puta sklanja sve što bi neprijatelju moglo da posluži za otkrivanje pokreta kolone.

Obezbjeđivanje brigade za vrijeme odmora na predanku ili prenoćištu vršeno je pomoću straža i stalnim patroliranjem, s tim što je svaki bataljon vodio brigu o svom obezbjeđenju. Čelni bataljon je na pravcu kretanja slao patrole radi obezbjeđenja rejona razmještaja i radi dobijanja podataka, i to na odstojanje 2—3 km., s tim što su se ove patrole nekoliko puta smenjivale za vrijeme boravka na tom mjestu, zavisno od njegovog trajanja. Sjećam se kako je 1. bataljon 4. proleterske brigade bio iznena-

đen kod Bugojna odmah poslije prvog napada samo zato što se nije obezbijedio niz cestu i nešto dalje.

Održavanje veze u toku marša bilo je organizovano preko kurira koji su često krstarili kolonom i obavještavali svoje starješine o stanju kolone, povezivali prekinutu kolonu orijentišući borce i starješine u toku marša. Osim toga na čelu i začelju svakog voda i čete, bataljona i brigade bili su aktivirane grupe boraca radi održavanja veze. Vezu duž kolone obezbijedivale su i starješine koje su u pratnji kurira povremeno prolazile pored kolone i uspostavljale poredak, ako bi bio eventualno narušen. To su čak vršili i komandanti brigada. To znači da su u brigadi bili svi zaduženi da se staraju o održavanju veze. U našem slučaju to je bilo naročito važno, jer je izostajanje boraca, gubljenje veze ili pravca kretanja moglo imati veoma teške posljedice, tim prije što smo se često kretali preko teritorije koja je bila pod kontrolom okupatora ili kvislinga, tako da bi izostali pojedinci ili jedinice u tako dugim marševima bili izloženi uništenju.

Prenošenje naredjenja na maršu vršilo se glasno od borca na borca, ali ako se radilo o naredjenju koje je dolazilo pred neku opasnost, kada se trebalo obezbijediti od napada ili pak pripremiti za napad, onda je to vršeno preko kurira koji su obično usmeno prenosili naredjenje od starješine na starješinu.

Disciplina na maršu obezbjeđivana je urednim kretanjem naših boraca i jedinica i mjerama opreze koje su preduzimane prije i u toku marša: zabrana pušenja, paljenja vatre, upotrebe vatrenog oružja bez naredjenja, zabrana glasnog govora, pjevanja, dovikivanja, bacanja predmeta koji mogu stvoriti buku (kamenja, balvana itd.), vikanja na konje ili drugu stoku u koloni itd. Bilo je teškoća u početku da se sve to postigne, ali što se više marševalo sve je više rasla disciplina, tako da su se čitavi bataljoni provlačili pored naseljenih mjesta a da nijesu bili primijećeni. Naši borci ubrzo su shvatili značaj i potrebu besprekorne discipline za takve pokrete kakvi su bili naši borbeni marševi u toku kojih se svakog časa moglo stupiti u borbeni okršaj i kolona razviti u borbeni poredak. Iznenadnost napada zavisila je od organizovanosti i iznenadnosti

izvršenja marša, a ni o jednom ni o drugom nije moglo biti ni govora bez izvanredne discipline na maršu. Zastanci od 10—15 minuta davani su poslije svakog sata ili sata i po pješačenja, a odmori poslije polovine ili $2/3$ pređenog marša zavisno od toga da li je bio teži prvi ili drugi dio marša što je sve zavisilo od zadatka i situacije. Odmori su trajali 1—2 sata i korišćeni za to da se borci i starješine odmire i nahrane. Obično je kuvana i neka supa da bi se borci zagrijali i osviježili. Za vrijeme odmora su izdavana dopunska naređenja, sređivane jedinice, naročito bolnica, spremana nova suha hrana ako je to bilo moguće. Ako je poslije dnevnog marša trebalo prenoćiti u određenom rejonu, onda se marš prekidao nešto prije mraka, da bi se jedinice razmjestile još za dana i izaslale svoja obezbjeđenja i pripremile hranu borcima i starješinama. Naročito se vodilo računa o obezbjeđenju čitavog rejona razmještaja brigade i razmještaja svakog bataljona. Zato su, kao što sam već napomenuo, odmah slate patrola u nekoliko pravaca na 2—3 kilometra od rejona razmještaja, koje su smjenjivane u toku noći i nadopunjavane patrolama bataljona i neposrednim obezbjeđenjem rejona prenoćišta. Slične mjere preduzimane su i poslije noćnog marša za vrijeme razmještaja na predanku, samo se tada moralo daleko više voditi računa o maskiranju, mjerama obezbjeđenja od eventualnog napada iz vazduha od strane neprijateljske avijacije.

Opterećenje boraca opremom i oružjem bilo je pod stalnom kontrolom starješina, bez obzira na to što su i oprema i oružje bili i onako ograničeni. Zbog veoma čestih i napornih marševa nije se smjelo dopustiti da se borci opterete kojekakvim stvarima koje bi ih onesposobile za izvršenje dugih i napornih marševa. Zato je borcima dozvoljavano da nose vojničke torbe i manje ruksage, koje su starješine povremeno pregledale i naređivale da se iz njih izbaci sve što je bilo suvišno. Međutim, iskustvo je pokazalo da se borci nijesu nikad rastajali: od puške, municije, torbice, porcije, šatorskog krila i ćebeta, dakle od onog što im je bilo neophodno. A da bi se olakšalo izvršenje marša i teret oružja ravnomerno podijelio na sve borce, trebalo je ustanoviti red nošenja puškomitraljeza,

minobacača, pa i mitraljeza u slučajevima kad su konji bili pobijeni ili kad su se mitraljezi morali nositi na rukama iz bilo kojih razloga. Naime, borci su ih nosili naizmjenično za određeno vrijeme, s tim što su u težim slučajevima korišćeni konji komandanata i komesara bataljona za nošenje automatskog oružja i municije, a nekad su za nošenje uvrstavane i niže starješine.

Snabdijevanje toplom hranom u toku marša bilo je vrlo rijetko, jer nije bilo ni brdskih ni poljskih kuhinja u kojima bi se hrana pripremala za vrijeme kretanja. Zato se hrana većinom spremala i dijelila pred marš (vidi zapovijest 1. krajiške brigade), tako da ju je svaki borac i starješina nosio u svojoj vojničkoj torbi. Od boraca se tražilo da čuvaju hranu i da je troše u određenom vremenu itd., ali su i sami borci o tome vodili računa. Snabdijevanje hranom u toku marša vršeno je izuzetno ako bi neposredno pred marš bila zaplijenjena hrana i municija od neprijatelja i ako je jedan dio trebalo podeliti u toku marša, tj. ako se to nije moglo učiniti za vrijeme priprema marša, odnosno ako se jedinica brzo otisnula od mjesta plijena i komora prihvatila plijen.

Obezbjedenje ranjenika i bolesnika na maršu predstavlja posebno poglavlje naših marševa. Naime, i ako su teški ranjenici prije marša upućivani u pozadinske bolnice uvijek je jedan broj lakših ranjenika i bolesnika ostavljan u brigadi, bilo u brigadnoj bolnici, bilo u bataljonima. To je bio samo dio problema, jer smo za vrijeme borbi u toku marševa često imali nove ranjenike koji su sve više opterećivali jedinice na maršu. Naročiti problem su bili teški ranjenici koje su borci i starješine morali nositi u toku čitavog marša. To je bila primjerna briga i izraz drugarske pažnje i požrtvovanja. Za vrijeme sukoba oni su obično prikupljeni na jednom mjestu, s tim što je za njihovo obezbjedenje odvajana posebna manja jedinica da bi bataljoni mogli svim snagama da učestvuju u borbi.

U slučaju sukoba sa neprijateljem primjenjivani su razni postupci. Ali u svim tim slučajevima naša izvanredna pokretljivost i spremnost za brzu reakciju dolazili su dopunog izražaja, u čemu smo imali velike prednosti u odnosu na neprijatelja. Prilikom izdavanja zapovijesti i in-

strukcija za marš uvijek je davana pretpostavka o mogućnosti sukoba s neprijateljem. A poznato je da u susretnoj borbi izgleda na uspjeh uvijek ima ona strana koja uspije da se prije razvije za borbu i u samom početku uhvati neke ključne pozicije. Zahvaljujući budnosti na maršu, lakoći i pokretljivosti naših jedinica i inicijativi svakog našeg borca i starješine koji nijesu znali za paniku, mi smo veoma brzo prelazili iz marševskog u borbeni poredak i redovno uspijevali da tučemo neprijatelja. Naime, čelna četa ili bataljon su se brzo razvijali za borbu, izviđajući i zadržavajući neprijatelja. Čim bi dobio izvještaj od čelne čete ili saznao o sukobu, štab brigade je ubrzavao pokret ostalih bataljona upućujući ih da djeluju na bokove, a neke dijelove i u pozadini neprijatelja. Bataljon koji se prvi sukobio sa neprijateljem imao je zadatak da izvrši energičan napad da bi se dočepao nekog ključnog položaja na kome bi upornom borbom obezbjedilo potrebno vrijeme za razvoj brigade za borbu. Pošto je od izvršenja zadatka čelnog bataljona zavisio ishod borbe, njegovi borci i starješine su se, bez obzira na velike gubitke, istrajno borili, a povremeno vodili i tešku pozicijsku odbranu. Brzim stupanjem u borbu drugih bataljona, obilaskom neprijateljskih snaga i ovladavanjem nekih ključnih tačaka (vidi susretni boj 4. proleterske brigade pred forsiranje Ibra), neprijatelj bi obično bio razbijen ili primoran da odstupi uz velike gubitke. Razumije se, poslije tako uspješne borbe brigada je produžavala marš do izvršenja postavljenog krajnjeg cilja.

KAKO SU BRIGADE IZVODILE BORBENA DEJSTVA

Iznijeću neke karakteristike dejstva kompletne brigade (u čemu će mi pomoći i iznijeti primjeri), jer su dejstva bataljona nužno i logično izlazila iz opšteg zadatka i dejstva brigade na jednom širem taktičko-operativnom prostoru. Ona su se odvijala po direktivama ili narednjima štaba (komandanta) brigade, i onda kada su izvođena po grupama i bataljonima, pa i onda kada su se, za kraći

ili duži period vremena, odvijala samostalno (primjer 1. proleterske brigade odmah po njenom osnivanju). Zato mislim da će kratka analiza dejstava brigade omogućiti da se sagledaju i dejstva njenih elemenata. Brigada je činila jednu skladnu taktičku cjelinu, jer „sve jedinice u brigadi moraju biti osposobljene za potpuno samostalne akcije“. To je bilo načelo koje je opredijelilo mjesto brigade, a time i ulogu svakog njenog bataljona. Ona je dobijala zadatke od više komande usmenim ili pismenim putem, zavisno od cilja i konkretne situacije. To su mogli biti djelimično konkretizovane direktive ili detaljne pismene zapovijesti. Evo jedne takve zapovijesti:

Štab

1 krajiške N. O. udarne brigade⁶⁵

26. XI. 1942. god.

1. AKCIJA:

Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i Partizanskih odreda Jugoslavije stavio je u zadatak, posle čišćenja međuprostora Novi — Ljubija, snagama 1 Bosanskog NO Udarne Korpusa i Korpusa NO Vojske Hrvatske da likvidiraju neprijateljsko uporište u Bosanskom Novom i da na taj način oslobode vrata Krajine. Ova akcija pretstavlja nastavak gonjenja neprijateljskih snaga na prostori Bihać — Slunj u međuprostoru između Bos. Novog i Ljubije. U vezi sa ovom zapovješću Vrhovnog Štaba, Štab 1 Bosanskog Udarne Korpusa stavio je pred naše Krajiške brigade zadatak čišćenja neprijateljskih uporišta oko Bos. Novog, s desne obale rijeke Une do lijeve obale rijeke Sane, upad u neprijateljsko uporište Bos. Novi i likvidaciju istog.

2. PODACI O NEPRIJATELJU:

Bosanski Novi: sa okolnim uporištima broji — 4—500 Nijemaca i 1000—1500 domobrana, ustaša i legionara. Raspored neprijateljskih snaga vidi se iz dviju skica i spiskova, koji se prilažu zapovijesti.

Raspored i veličina neprijateljskih snaga je promenljiv usljed prebacivanja snaga od strane neprijatelja s jednog fronta na drugi i gubljenja položaja na Novskoj Planini.

U Bosanskom Novom postoji oklopni voz, koji se može upotrijebiti pri odbrani Vješala i kosa u dolini rijeke Une.

⁶⁵ Original u arhivi CK KP za BiH, Dokument br. 13-1 k. 787.

Postoji mogućnost da je neprijatelj na izvjesnim mjestima oko Novoga postavio izvjesna minska polja.

U Matijevićima nalazi se nešto Nijemaca, koji su napustili Vidovića brdo.

Dvor: Prema neprovjerenim podacima nalaze se tri bojne „Gorskog zdruga“. Snage tog Zdruga stalno se premještaju na prostoriji Bosanski Novi — Prijedor — Lubija — Banja Luka.

Hrvatska Kostajnica: ima oko 150 Njemaca i 17 tenkova, koji krstare prema Sunji.

Bosanska Kostajnica: Satnija ustaša.

Dubica: Snage nepoznate, ali nepromijenjene.

Prijedor: Oko 1.000 raznih neprijateljskih vojnika. Nove snage nijesu došle u Prijedor.

Ljubija i Sanski Most: Brojno stanje uglavnom nepromijenjeno. Na pruži Prijedor — Novi i Novi — Kostajnica postoje bun-keri navodno na svakih petsto metara sa posadom od 10—12 do-mobrana; a na železničkim stanicama posade u jačini ispod jedne satnije; U Bos. Novom navodno nema više tenkova, dok se prisustvo tenkova osjeća u garnizonima Ljubije, Prijedora i Banja Luke.

Zadaci naših jedinica

a) Sa zapadne strane rijeke Une, na neprijateljska uporišta Matijevići i Dvor, i vjerovatno između Kostajnice i Volinje, napadaju snage Korpusa NO Vojske Hrvatske sa 4 brigade i to: I i II Ličkom i VII i VIII Hrvatskom brigadom.

b) I Krajiška brigada napada i čisti neprijateljska uporišta na Radišićima, Kamenu, Veljkić Brdu, Vješalima i Ekića brdu, tj. kod (uzduž — primjedba P. D.) rijeke Une do Piramide i preko tog sektora upada u grad.

c) II Krajiška brigada napada na grad na sektoru istočno od Vješala do rijeke Sane. Jedan bataljon II Krajiške brigade ostaje kod tromeđe za blokadu Ljubije, Stare Reke i Starog Majdana.

d) II i III bataljon VI Krajiške brigade napašće na kose zapadno i jugozapadno od Blagaja a u cilju čišćenja i zaposedanja istih.

e) V Krajiška brigada prebacuje se preko rijeke Sane i u pravcu Krana; ostavljajući izvjesne snage u zasjedi na pruži od Prijedora. S izvjesnim snagama napada preko Kulskog brda na železničku stanicu. Sadejstvuje sa snagama koje napadaju između Piramide i Novoga, s tim što s leđa napada neprijateljska utvrđenja i bunkere na prostoru Piramida — Novi.

f) *Zadaci artiljerije:* Tačno u 23 časa 26 novembra otvara brzu paljbu iz tri haubice na sam grad. Brza paljba trajati će pola sata. Iz Bihaća tući će također jedna haubica grad Bos. Novi.

Na osnovu zapovesti Štaba I Bosanskog NO udarnog korpusa, Štab brigade izdaje slijedeću

ZAPOVIJEST

Zadatak naše brigade: Naša brigada napada na sektoru od Une do Piramide, čisteći neprijateljska uporišta na Veljkića brdu, Ekića brdu, Piramidi i Jablanici, po mogućstvu jednim djelovima uvlači se u sam grad ne prihvatajući borbu i otvara vatru u gradu i na Jablanici, istovremeno sa početkom napada na isturene neprijateljske položaje oko Bos. Novog.

Zadatak naših jedinica u akciji na Bos. Novi je sledeći:

I bataljon: napadaće na neprijateljsko uporište Jablanicu probijajući se do istog bez borbe. S jednom četom direktno se probija u grad, takođe bez borbe. Dvije čete I bataljona po likvidaciji neprijateljskog uporišta na Jablanici ostavljaju na Jablanici jedan vod, koji će imati zadatak da dočekuje i razoružava raspršene i razbijene neprijateljske vojnike sa Piramide, a sa ostalim snagama ubacuje se u grad, zauzimajući kuću po kuću;

II bataljon: napada sa dvije čete na neprijateljsko uporište Piramidu (Vješala), a sa jednom četom napada neprijateljsko uporište na Ekića Brdu. Po izvršenju zadatka, snage II bataljona ubacuju se u grad desno od I bataljona naše brigade, održavajući sa istim vezu, a na Ekića Brdu ostavlja jedan vod za zaštitu. Na desnom krilu održava vezu sa jedinicama II Krajiške brigade;

III bataljon sa dvije čete napada Veljkića brdo likvidirajući neprijateljske bunkere i rovove, a sa jednom četom probija se bez borbe do Vidorijske, hvatajući se tvrdih zgrada i produžavajući napredovanje u gradu uzimajući kuću po kuću. Po likvidaciji neprijateljskog uporišta na Veljkića Brdu, spuštaju se u grad i ostale 2 (dvije — primjedba P. D.) čete. Jedna od tih dviju četa ulazi u grad po mogućstvu niz samu rijeku Unu.

Četa pratećih oruđa: Postaviće dva teška mitraljeza na Ličkome Brdu, s lijeve obale Une (Banija), sa zadatkom da tuku neprijateljska uporišta na Veljkića Brdu i eventualni pokret neprijateljskih jedinica cestom i prugom. Bacač 75 mm stavit će se na raspolaganje II bataljonu. Protiv-kolski top ići će uz štab brigade i dejstvovati će prema mogućnostima i prema potrebama.

I, II i III bataljon vodiće računa o pravilnoj upotrebi teških oruđa iz pratećih vodova. Teški mitraljezi ići će uz štabove bataljona i biće postavljeni na mjesta odakle najbolje mogu tući neprijateljska uporišta.

Način razbijanja i likvidiranja neprijateljskih uporišta:

Pošto linija neprijateljskih uporišta pretstavlja niz dobro utvrđenih bunkera, i rovova međusobno povezanih, jedinice naše brigade upotrijebiće i ovoga puta isprobani način razbijanja ne-

prijateljskih utvrđenih linija s time što će svaka četa ponaosob izbjegavati frontalni nastup, razbijajući klinove posred neprijateljskih linija i zabacivanjem i obuhvatom neprijateljskih utvrđenja s boka i s leđa napasti neprijatelja. Ovo je naročito važno za snage I bataljona, koje se probijaju u grad preko Jablanice.

Zborno mjesto prije napada: biće na Novskoj Planini kod Sajka za snage II i III bataljona. Na navedenom mjestu biće izvršena smotra snaga II i III bataljona i održan pripremni govor pred akciju. Snage I bataljona ostaće skupljene na Pošti, zaklonjene od artiljerije i bacačke neprijateljske vatre, u 16 h.

Početak napada: Sve snage koje napadaju Bos. Novi, udariće istovremeno, tj. 26 ov. mj. u 23 časa. Do tog vremena sve jedinice naše brigade moraju se privući neprimjetno do napadnih položaja. Tačno u 23 časa paljba naših haubica daće znak za početak napada. Napad mora biti brz, odlučan i silovit.

Borbeni znaci za ovu akciju jesu:

26 XI „Kozara-Kordun“, jedan dugačak zvižduk — dva kratka.

27 I „Lika — Krajina“, zvučni znaci: Kukavica — žaba.

28 XI „Banija — Grmeč“, imitacija mačka — pas.

Svjetlosni znaci: Zauzeti Matijevići i Lebrenica označice se sa dvije velike vatre i izbacivanjem po 3 crvene raketle po više puta. Zauzeta Vješala označice se sa jednom velikom vatrom i izbacivanjem po 3 zelene raketle više puta.

Napredovanje naših jedinica označavati sa vatrom. (Paljenje sijena, daščara).

Veze: Štabovi I, II i III bataljona odrediće po 5 otresitih, dobrih drugova, koji će biti pridodati štabu brigade. Ovi drugovi sa jednim brigadnim kurikom idu uz štab bataljona do mjesta napada, a zatim se poslije prvog okršaja sa neprijateljem vraćaju do štaba brigade, štabovi bataljona trebaju odmah poslije prvog okršaja, a i docnije, redovito izvještavati štab brigade o razvitku borbe.

Štabovi bataljona će iz svake čete uzeti još po 2 partizana, koji će se zajedno sa jednim bataljonskim kurirom kretati sa četama i održavati vezu između četa i bataljona. Veze ovoga puta moraju dobro funkcionisati i izveštaji se moraju redovno slati štabu brigade, jer je isti telefonski povezan sa štabom Korpusa i mi moramo redovito izvještavati štab Korpusa o razvoju situacije.

Borba protiv minskih polja: Postoji mogućnost da je neprijatelj na izvjesnim prilazima građu postavio mine i za taj slučaj potrebno je da četa nabavi po nekoliko dugačkih motki, kojima će se pri puzanju (privlačenju) neprijatelju ispitivati teren na 3—4 metra ispred bombaša. Ovo ispitivanje s motkom vršiti udaranjem motke o zemlju. Ovo napominjemo radi toga, što su naši borci kod Ljubije naišli na nagazne mine.

Borba protiv oklopnog voza: Snage I bataljona, koje se probijanju u grad kod tunela, imaju za zadatak da prekinu šine na usjeku na izmaku samog tunela ka Vidoriji. U tu svrhu šaljemo I bataljonu 10 kg dinamita i potrebnu kordu, kao i kapisle. Stab I bataljona naći će među drugovima partizanima jednog bivšeg минера, koji će pokidati drugu. Za ovo može poslužiti drug Dušan Vujnović intendant bataljona.

Borba protiv tenkova: Sve naše jedinice moraju biti snabdjevene benzinskim flašama i u slučaju pojave tenkova, zapaliti ih pomoću flaša sa benzinom. Ukoliko bi se pojavili tenkovi, mi ćemo upotrebiti nagazne mine.

Sanitet: Stabovi bataljona pobrinuće se da sanitetska služba po četama pravilno funkcionise. Pri tome paziti da četni bolničari ne budu u samom streljačkom stroju, već pozadi stroja na nekoliko desetaka metara u zaklonu, da bi mogli pravilno vršiti svoju dužnost.

Brigadni sanitet nalaziti će se na Pošti. Drug sanitetski referent brigade napraviće poveći šator i po mogućnosti naložiti vatru radi previjanja ranjenika. Šatorska krila ili cirade potražiće od Intendanture ove brigade ili od bataljonskih intendantura. Sve ranjenike kojima nije potrebna hirurška intervencija, treba upućivati direktno u najbliže bolnice. U slučaju težih povreda kod fraktura, raskomadina, trbušnih povreda, upućivati što brže u hiruršku ekipu, koja će biti kod kuća Čerana u Čađavici. Brigadni referent saniteta preduzeće potrebne mjere preko odbora za kola za prevoz ranjenika.

Evakuacija plijena: Plijen treba što prije evakuisati za Veliku i Malu Rujišku. Naše jedinice evakuisaće samo municiju i zaplijenjeno oružje i upućivati ga do najbližih pozadinskih vlasti. Sav plijen treba popisati, ali voditi računa da to ne oduzme mnogo vremena.

Evakuacija zarobljenika: Zarobljenike slati pod jakom stražom u Malu i Veliku Rujišku, a odatle Komandi područja u Benakovac.

Rezervna hrana: Brigadna intendantura postaraće se da se izdijeli hrana za 27. XI. o. g. Hrana mora biti izdijeljena najkasnije 26 ov. mj. do 16 časova. Ishranu za vrijeme borbe organizovaće brigadna Intendantura u zajednici sa Intendanturom bataljona.

Značaj akcije: Likvidacija neprijateljskih uporišta oko Bos. Novog i samog grada je od velikog vojničkog i političkog značaja. Ova akcija dolazi kao nastavak naše uspješne ofanzive koja je dobila zamaha oslobođenjem Bihaća, Bos. Krupe, Cazina, Vel. Kladaše, Slunja i Mrkonjić Grada. Ona je u duhu velike pobjede Crvene Armije kod Staljingrada i na Kavkazu, u duhu pobjeda savezničke vojske u Sjevernoj Africi, ona je u duhu dnevne zapovijesti našoj vojsci povodom proslave Oktobarske Revolucije, dnevne zapovijesti našeg Vrhovnog komandanta, druga Tita.

Oslobođenjem grada Bos. Novog i okoline, mi na siguran način obezbeđujemo našu oslobođenu teritoriju i stvaramo moguć-

nost za uspješna napredovanja. Politički to znači konačno pridobijanje za Narodnooslobodilačku borbu kolebljivog življa ovih krajeva.

Naša borba i ove naše pobjede protiv svih neprijatelja našeg naroda najbolji je odgovor izbjegličkoj četničko-jugoslovenskoj vladi u Londonu, jer nasuprot njenom pozivu da još nije vrijeme za oružanu borbu, mi oslobađamo sve nove gradove i krajeve i stvaramo našu slobodnu Jugoslaviju.

Držanje drugova u akciji: Svi naši borci treba da budu svjesni svoga zadatka i da ga pravilno izvršavaju. Ni jedan naš borac ne smije dozvoliti ni sam sebi ni drugima samovoljno uzimanje kojekakvih stvari, ne zalaziti u civilne kuće, sem po potrebi pretresa. Sve što se zarobi (zaplijeni, primjedba P. D.), ima se predati komandama četa, a komande četa štabovima bataljona i štabu brigade koji će izvršiti pravilnu raspodelu. Sa civilnim stanovništvom treba da bude najlepší postupak.

Sve zadatke koje je Vrhovni štab postavljao pred našu brigadu, mi smo uvijek dosljedno izvršili. Rukovođeni time, nadamo se da ćemo i ovoga puta u potpunosti izvršiti i ovaj postavljeni zadatak!

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Pol. Komesar;
Mladen s. r.

Komandant
Todorović s. r.

Kao što se vidi naredjenja, odnosno zapovijesti su sadržavale: opštu zamisao; podatke o neprijatelju; cilj, zadatak i, u opštim crtama, način njegovog izvršenja. Ovi elementi nijesu kruto postavljeni, jer je komandant brigade imao pravo da, na osnovu svoje vlastite procjene situacije, donosi odluku o formi manevra kojom će ostvariti opštu zamisao, naročito u pogledu postrojavanja borbenog poretka.

Proces organizacije i planiranja boja u komandi brigade odvijao se slično uobičajenom procesu kao i kod odgovarajućih formacija drugih armija. Najprije bi se pristupilo shvatanju i rješavanju zadatka po karti, a zatim je slijedilo izviđanje i provjera odluke na zemljištu (razumije se, ako je za to bilo vremena, jer su dejstva često bila iznenadna i brza da bi se postigao uspjeh ili su se odigravala u susretu. Dakle, proces je skraćivan zbog karaktera dejstva i pokretljivosti brigade, poznavanja zemljišta (u većini slučajeva) i zbog toga što se organizacija sadejstva svodila

uglavnom na sadejstvo između streljačkih formacija i njihovih manjih ojačanja. A pošto su ojačanja većinom ulazila u formacijski sastav brigade, to je njihovo sadejstvo bilo dobro uigrano i unaprijed obezbijeđeno. I pripreme su kraće trajale (jer je i to bio jedan od uslova iznenađenja i uspjeha). Blagodareći tome neprijatelj nije stizao da preduzima neke efikasnije protivmjere.

Tako su naše jedinice, poslije skrivene i brze koncentracije i marševa od 30 do 40 km stupale u borbu, napadajući često i utvrđene i za odbranu solidno organizovane tačke ili rejone neprijatelja. Pošto nijesmo imali dovoljno artiljerijskih oruđa, a ni minobacača, u bataljonima su formirane tzv. bombaške grupe, koje su se skriveno i tajno približavale neprijateljskim bunkerima ili mitraljeskim gnijezdima i, kad bi došle na blisko odstojanje, iznenada su ih zasipale bombama. To je bio snažan i tačan udarac, koji je veoma uspješno zamjenjivao vatreno dejstvo artiljerije i krčio put streljačkim jedinicama. Zadaci bombaških grupa bili su veoma teški i skopčani sa velikim opasnostima, ali se uvijek našlo toliko dobrovoljaca, da se svi prijavljeni nijesu mogli ni uključiti u bombaške grupe. Prednost ovih grupa, u odnosu na artiljeriju, ogledala se u tome što one nijesu sputavale slobodu kretanja i manevrovanja bataljona i brigada, jer su se mogle svuda kretati i prikriveno prilaziti neprijateljskim položajima, naročito noću. Razumije se da su bombaške grupe bile izraz nužde, jer su prednosti artiljerije notorno poznate. Zato su skromna artiljerijska sredstva cjelishodno upotrebljavana za najvažnije zadatke.

Kao i u prikazanom primjeru brigade su u najviše slučajeva koristile noć za izvođenje svojih dejstava, tako da se sa pravom može reći da nam je noć bila nezamjenljiv i vjeran saveznik u toku čitavog narodnooslobodilačkog rata. Ona nam je omogućavala da se iznenada pojavljujemo tamo gdje nas neprijatelj najmanje očekuje; ona je skrivala naše pokrete i naše snage; ona nam je omogućavala da se iznenada toliko približimo neprijatelju da ga lišimo podrške artiljerije i avijacije; ona nam je pomagala

da se isto tako iznenada i nečujno izvučemo iz nezgodne situacije; ona je sprječavala neprijatelja da uoči naše namjere i manevre itd.

Komandant brigade i njegov štab prilazili su shvatanju zadatka i izvodili organizacioni proces prema konkretnoj situaciji, s tim što se pri procjeni odnosa snaga, kao što sam ranije istakao, nijesu rukovodili nikakvim šablonom. Zbog toga su često i donošena takva rješenja koja su izgledala suprotna nekim u teoriji važećim normama, a koja su ustvari bila i pravilna i cjelishodna.

Komanda brigade primala je na sebe odgovornost za izvršenje zadatka, a to joj je i omogućavalo da ispoljava inicijativu i da brzo donosi odluke prema situaciji. Pri tome su dolazile do izražaja izvanredno visoke boračke i starješinske sposobnosti našeg boračkog i starješinskog sastava i otkrivene sve veće mogućnosti naših formacija, koje se nijesu smjele mjeriti samo njihovim efektivima. Ona nije gubila vrijeme za rješavanje nekih sporednih problema, već je brzo organizovala borbu, vodeći računa o tome šta je najbitnije i najhitnije. A borba je izvođena smjelo, vješto, iznenadno, takoreći munjevito, da je neprijatelj većinom dovođen u zabunu. Tako su naše starješine, bez obzira na oskudna početna vojna znanja (stečena u službi u bivšoj jugoslovenskoj vojsci i školama rezervnih oficira) uspijevale da, s osloncem na živu revolucionarnu praksu pred rat i u toku rata, umješno i uspješno komanduju svojim formacijama. One su u izmijenjenim situacijama samoinicijativno vršile potrebne korekcije u postavljanju i izvršavanju zadataka.

Brigade su težile da što prije postignu nadmoćnost na jednoj ili na nekoliko najosetljivijih tačaka neprijateljskog rasporeda, bilo sa sređivanjem jačih snaga, bilo pogodnim i iznenadnim manevrom. Proboj na izabranom odsjeku morao se izvoditi brzo i silovito skoro svim snagama i sredstvima, sa težnjom da se zadatak izvrši skoro u jednom zamahu, tj. bez nekog složenog pregrupisanja snaga. U otvorenoj borbi naše trupe su brzim pokretom obično dolazile bočno prema izabranom dijelu neprijateljskog porotka ili u njegovu pozadinu. Zbog toga su najčešće uspi-

jevale da brzo prinude neprijatelja na povlačenje, bez obzira na njegovu brojnu nadmoćnost.

Poznavanje zemljišta takođe je bila velika prednost naših brigada, jer su one mogle i noću i danju da vrše skrivene pokrete, čak i na onim pravcima na kojima je to izgledalo nemoguće. A to je i bio jedan od osnovnih preduslova za postizanje iznenađenja sa svim njegovim posljedicama. Time su i brigade nadoknađivale svoj nepovoljan početni odnos snaga u živoj sili i tehnici. Manevri brigade bili su jednostavni, ali i snažni. One su u njih stalno unosile novo i izvodile ih vješto i uspješno, iako su često imale posla sa neprijateljskim brdskim divizijama i alpskim pukovima.

Pri izvođenju takvih manevara one su većinom ostavljale samo najnužnije snage za obezbjeđenje i dejstva na frontu („desetina na frontu“), a snage koje su služile kao rezerva, angažovane su u odlučnom trenutku da bi što prije opredijelile ishod borbe u našu korist. Pri tome se nije strahovalo da će neki pravac ostati nezaštićen ili da će neki dio naših snaga biti izložen udaru, jer su akcije toliko brzo izvođene da neprijatelj nije imao vremena da interveniše ili ne bar toliko vremena dok naše snage ne izvrše zadatak ili se ne pojave na drugom mjestu, odnosno pravcu. Na takvim manevrima, na velikoj brzini dejstva i iznenađenjima, zasnivala se većina akcija naših brigada, jer je to bila jedina mogućnost da se postigne uspjeh oskudnim snagama i sredstvima kojima su one raspolagale. Razbacivanje snaga onemogućilo bi izvođenje krupnijih akcija (zbog slabosti snaga) unosilo bi nesigurnost i negativno bi se odražavalo na dalji razvitak našeg metoda i borbenih dejstava u cjelini. Samo smišljena brza i organizovana koncentracija i drskost mogli su obezbijediti snagu početnog i odlučujućeg završnog udarca. Zato je neprijatelj skoro redovno zakašnjavao i bio tučen prije nego što se i organizovao za borbu ili često uclarao u prazno, blagodareći izvanredno brzom dekoncentraciji naših snaga poslije izvršenja zadatka.

U izvođenju nastupnih dejstava bilo je naročito važno da postignemo što veći početni uspjeh. Kao što sam rekao, većina takvih dejstava pripremana je skriveno i prilično

daleko (čak i na 40 km) od neprijateljskih položaja, utvrđenih rejona ili tačaka. Pri tome su naše trupe dan prije napada i uoči samog napada prelazile desetine kilometara radi koncentracije za njegovo izvršenje. U napad brigade su polazile u kolonama, koje su za vidjela i skriveno dobijale opštu orijentaciju na terenu. Poslije tako dobijene orijentacije, prelazeći još posljednje odstojanje od nekoliko kilometara, naše trupe bi, poslije najnužnijeg izviđanja i prikupljanja podataka, iz pokreta vršile iznenadan, energičan i obično jednovremen noćni napad. U tim borbama naši borci, a naročito starješine, ispoljavali su veliku vještinu, kao pravi majstori, i time nadoknađivali nedostatak tehnike i artiljerijskog dještva. Vodovi čelnih četa prvog ešelona isturali su *bombaške grupe i grupe za rušenje* (sastavljene od inžinjerskih grupa sa eksplozivom). Ponekad su te grupe ojačavane takvim grupama iz inžinjerskog voda ili iz brigadne inžinjerske čete (brigade su većinom imale inžinjerski vod ili četvu). Čelne čete i ove udarne grupe su snažnim naletom probijale neprijateljsku odbranu na nekoliko tačaka i prodirale u njegovu dubinu i tako stvorile povoljne uslove za nastupanje ostalih naših snaga. Bombaške grupe za rušenje dolazile su naročito do izražaja pri napadu na utvrđena naseljena mjesta. One su, poslije uklinjavanja, odvažno i brzo prodirale naprijed ka određenom cilju koristeći nekoliko prolaza, pa čak i jedan ako nije bilo uslova da se više otvore (zauzimajući Livno, krajem 1942. godine, 2. bataljon 4. proleterske brigade 2. proleterske divizije je poslije teške borbe u toku čitave noći ostvario svega jedan prolaz). U stvari, bilo je glavno da se naše snage, makar i jednim pravcem uvuku u naseljeno mjesto, jer su one u većini slučajeva unosile takvu zabunu kod neprijatelja da mu nije pomoglo ni dovlačenje snaga sa drugih odsjeka i zatvaranje mjesta prolaza. Čim bi jednom probile ili nagrizle neprijateljsku odbranu, naše snage (bataljoni i brigade) su vješto sabijale neprijatelja na jednoj ili na nekoliko tačaka, a zatim ga zarobljavale ili uništavale.

Prilikom napada na naseljena mjesta ili utvrđene tačke brigade su primjenjivale različite manevre. U svakom slučaju trebalo je na neki način ubaciti se u grad makar i

dijelom snaga da bi se neprijateljska odbrana načela i pokolebala iznutra, a zatim djelovati najpogodnijim pravcima spolja. Ulične borbe trajale su obično jedan ili dva dana, dok su se borbe na otvorenom polju završavale mnogo prije, zato što su ove bile jednostavnije i što je manevar naših snaga u borbama na otvorenom polju dolazilo do punog izražaja. Ponekad je neprijatelju polazilo za rukom da se dijelom snaga probije iz naseljenog mjesta, naročito onda ako je borba trajala nekoliko dana, ili ako bi mu stiglo pojačanje sa drugog sektora.

Kada bi započela borba, naše snage su težile da se uklone u neprijateljev raspored, bilo sitnim manevrima, ili skupnim udarom na jednoj ili više tačaka, pri čemu su svi borci i starješine predstavljali odlučne jurišnike, a svaka grupa ili vod malu ali snažnu udarnu pesnicu. Svak je djelovao i svak je jurišao, a svi ti juriši i sva ta mala dejstva bili su dobro i smišljeno povezani i usmjereni ka određenom cilju. Svakom našem borcu bilo je jasno da je i od izvršenja njegovog zadatka zavisio opšti uspjeh i sljedeći manevr. On je znao zašto se bori. I kao što se danas svaki borac Kozare, Sutjeske ili sličnih operacija ponosi svojim učestvovanjem u njima, tako su se oni i za vrijeme tih bojeva ponosili i duboko u srcu nosili ideal pobjede. Zar se drukčije može objasniti činjenica da su naše jedinice mogle izdržati te velike bitke i sačuvati se od zarobljavanja i uništenja? Ima li vojske na svijetu koja se ne bi predala u vrletima Sutjeske i sličnim operacijama?!⁶⁶)

⁶⁶ U oktobru 1943. na slobodnu teritoriju Dalmacije stigao je poručnik bojnog broda britanske ratne mornarice M. Minšel, jedan od prvih savezničkih pomorskih oficira koji su došli u dodir sa borcima NOV i POJ. Iznenadeñ njihovom izdržljivošću, hrabrošću i moralnom snagom, on je svoje utiske ovako opisao:

„U poređenju sa mnogim drugim vojnicima, partizani su odista izdržljivi. Oni stvarno djeluju pod uslovima u kojima bi većina drugih vojski odmah popustila. Oni zaista imaju sposobnost da vode borbu uz najmršavija sledovanja, a sama činjenica da nemaju obuće ili da raspolažu nedovoljnom odećom usred zime smatra se kao normalan tok stvari...

...Ovde posfoji više od obične hrabrosti i žilavosti ranjenika. Ovde je osnovno duh koji ih vodi kroz sve neprilike i jedno žarko

*

Kvalitativan skok u razvoju brigade učinjen je kada je ona postala jezgro Narodnooslobodilačke vojske. Taj skok se ogledao koliko u njenoj pokretljivosti, toliko i u sposobnosti da sama ili u sadejstvu sa drugim brigadama i partizanskim formacijama izvršava i najkomplikovanije borbene zadatke. Držeći se osnovnih vojnih načela za vođenje borbe, ona je, zadržavajući partizanski duh, napuštala kratkotrajne, razdrobljene i krute partizanske akcije vezane za jednu teritoriju, pretvarajući ih u veoma elastična i dinamična dejstva koja se brzo prenose iz jednog rejonu u drugi. Ona je takvim dejstvima sve više bogatila našu ratnu praksu i davala joj nove, sadržajnije i efikasnije vojničke forme. To, međutim, nije značilo negaciju partizanskih odreda koji su i dalje vodili borbu protkanu novim iskustvima već jedno umjesno razgraničenje i neophodnu podjelu rada koja je bila nužna na datom stepenu razvitka ustanka. To je omogućilo vojno-političkom rukovodstvu da preduzima smjele akcije, da utiče na tok ustanka i na razvoj narodnooslobodilačkog pokreta i da preko brigada razvija taktiku Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u cjelini. Može izgledati čudnovato, ali je u suštini tačno da je brigada istovremeno bila i osnovno jezgro naše nove vojske, i osnovni tvorac i izvršilac naše taktike, i osnovni instrument u rukama našeg vojnog i političkog rukovodstva za ostvarenje operativnih i strategijskih zadataka. Kao organizacija i formacija ona se zadržala do kraja rata, razumije se usavršena, prekaljena i puna dragocjenih ratnih iskustava, koje je brzo prenosila na ostale mnogobrojne brigade, koje su u drugom periodu rata nicali kao pečurke poslije bujne kiše i toplog vremena.

Združivanje brigada i divizije i više jedinica Narodnooslobodilačke vojske i izvođenje dejstava takvim jedinicama, borba je, prirodno, dobijala daleko širi razmah i

vjerovanje u pravednost njihove stvari... Ljudi i žene bore se rame uz rame u prvoj borbenoj liniji, dijeleći podjednako sve opasnosti i sve teškoće... Ne može se desiti da neki partizan bude nesvjesno hrabar”.

značaj. To su bile operacije novog sadržaja, čiji je ton opet davala brigada. U stvari operacije, gledano u cjelini, bile su zbir taktičkih dejstava brigada povezanih osnovnom idejom komande više jedinice ili Vrhovnog štaba u slučajevima kada je neposredno rukovodio operacijama. Zbog toga je, naročito u našem slučaju, teško povlačiti granice između taktike i operatike, ili između operatike i strategije, ili, bolje reći, između taktike i strategije. Ovo i zato što su mnoga taktička dejstva, na prvi pogled sitna i beznačajna, imala i te kako veliki operativni pa i strategijski značaj, zavisno od toga gdje su i u kojem momentu izvođena i kakve su bile njihove posljedice.

Vrhovni komandant drug Tito, govoreći o dejstvima 1. proleterske brigade, odmah poslije njenog osnivanja, kaže da je ona u istočnoj Bosni izvršila svoj grandiozni zadatak time što je dala primjer kako se treba boriti i stvarati bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije. On je time očigledno istakao ogroman vojni, politički i operativno-strategijski značaj njenog zadatka.

Međutim, treba uočiti činjenicu da sve ono što je činilo praksu i metod naše nove vojske nije bilo ni napisano ni propisano, iako su mnogo ranije vođeni partizanski ratovi (mnogo malih ratova u svijetu), a nedavno i španski rat, u kome je učestvovao veliki broj naših starješina koji su komandovali elitnim taktičkim formacijama Narodno-oslobodilačke vojske. Uostalom, mi se nijesmo ni trudili da sve propisujemo, ne samo zato što nije bilo vremena, već zato što je praksa bila tako živa, nepresušna, raznovrsna i neprekidno usavršavana da bi ubrzo bilo prevaziđeno ono što bi prije toga bilo propisano. Dakle, tada nije bilo vremena da teorišemo, već da djelujemo u najsavršenijoj školi — u stvarnom ratu, u kome je ratna praksa kao neumitni sudija ocjenjivala što je bilo dobro, a što se nije moglo održati i što se moralo napuštati. To ne znači da je teorija nepotrebna, već samo to da se morala dati prednost praksi, da bi se kasnije — u miru, kada ne bude bilo rata — mogla dati prednost teoriji da uopšti ono što je dala praksa. Međutim, to ne znači da mi nijesmo i u toku rata na neki način svakodnevno uopštavali svoju praksu (počev od komande čete preko bataljona, brigade i divizije do Vrhov-

nog štaba), izvlačili iz nje pouke, dolazili do saznanja i primjene nekih normi, koje su nam odgovarale, do načela i putokaza kojim treba dalje razvijati i usavršavati svoju taktiku, bez obzira na forme koje su nam za to služile (škole, kursevi, pismeni uputi, vježbe, analize akcija, savjetovanja, direktive itd.). Očigledno je da su povremene direktive Vrhovnog štaba najsvеobuhvatnije uopštavale pređenu praksu i davale osnovne smjernice za dalji rad, kojih se trebalo pridržavati dok ih nova praksa ne bi prevazišla. No, to nijesu bili neki propisi za čiju je izradu bila potrebna dugotrajna studija i analiza kao što je to nužno u toku mirnodopske obrade ratnih iskustava i izrade pravila. Takvi propisi bi sigurno zakašnjavali, jer ne bi bili rezultat adekvatne (ni približne) obrade našeg neposrednog iskustva, u stvari, oni bi više štetili nego koristili, jer ne bi mogli ići ukorak sa živom i svakidašnjom praksom. Takvim propisima se nikada ne bi mogao obuhvatiti naš način ratovanja, naročito ono što ga je činilo *našim*: ono što je omogućavalo da takva dejstva uspjevaju i bez nekih krutih propisa. I dobro je što je to bilo tako, jer se u protivnom ne bi mogla ni ispoljiti tako velika snaga naših mobilnih i dinamičnih formacija, niti bi mogla doći do izražaja raznovrsnost njihovih dejstava. Bila bi sreća za ljude koji bi učestvovali u budućim ratnim događajima ako bi se prethodna iskustva pravilno i potpuno mogla uopštiti, ako bi se iz ogromne riznice ratnih iskustava izljuštilo baš ono što je najbitnije i najpotrebnije, imajući u vidu da se pri tome gleda unaprijed, jer je poznato da se istorija ne ponavlja i da se budući događaji ne mogu odvijati na isti način. To je i prirodno, jer je dovoljno da se izmijeni samo neki od elemenata koji opredjeljuju situaciju — a sve je izloženo promjenama — pa da ishod nekog poduhvata bude drukčiji. Nesumnjivo je da bi propisi, koji bi bili dobar odraz onoga što se u ratu odigrava — kao što je, na primjer, bio „Statut proleterskih brigada“, o kome je već bilo riječi — gurali praksu unaprijed i činili je tačnijom, sigurnijom i perspektivnijom. Ali joj ni tada oni ne bi smjeli oduzeti nove priloge, nova rađanja u novoj praksi, u svemu tome novom i stalno rastućem. To što je praksa vučni voz teorije i što teorija ne može da uhvati uvijek njen hod,

to je neizbježan raskorak između prakse i teorije, s jedne, ali i pomoć novoj praksi koja dolazi na bazi jednom već uopštene prakse, s druge strane. Taj raskorak se morao osjećati utoliko više u narodnooslobodilačkom ratu, iz prostog razloga što su naše brigade, pri izvođenju svojih raznovrsnih dejstava, morale da vode računa o politici i o strategiji, a često i da im se sasvim ili umnogome potčinjavaju. One su u tome pronalazile pravu mjeru, jer su izdašno koristile predratnu revolucionarnu praksu Komunističke partije i radničke klase, tim prije što su starije i mnogi borci tih brigada već bili naučili kako se treba i mora boriti u teškim uslovima ilegalnog rada sa do zuba naoružanim snagama reakcije. To znači da je brigada i u tom pogledu predstavljala snažnu i monolitnu formaciju koja je vješto dejstvovala kao nova vojno-politička kategorija Narodnooslobodilačke vojske, kao najsigurniji instrument za sprovođenje taktike i vojne prakse u cjelini.

ZAŠTO SMO BRIGADAMA DALI NAZIV PROLETERSKE I UDARNE

U vezi s navedenim odlikama, mogućnostima i zadacima dato je i ime brigadama „proleTERSke“. To je nekima (koji nijesu shvatili karakter narodnooslobodilačkog rata) moglo zvučati sektaški i izgledati da je „netaktično“, prerano, da nije u skladu sa širinom borbe itd. Međutim, to ime je od samog početka jasno izražavalo naš opšti strategijski cilj, opredjeljivalo naš kurs ka revolucionarnom društvenom preobražaju i borbi do kraja — za slobodu i nezavisnost zemlje. Mi smo to u početku nazivali borbom za novo, što je potpuno odgovaralo našim uslovima. Karakteristično je da su na naziv „proleTERSke“ sa velikim čuđenjem i „bojazni“ reagirali svi naši saveznici (i oni sa Zapada i oni sa Istoka), jer su vjerovatno strahovali od ciljeva naše strategije, tim prije što su im izgledali isuviše „čudni“ i neusklađeni sa njihovim planovima. Drug Tito o tome kaže:

„...Ja sam u Foči dobio radio-depešu od rukovodilaca Sovjetskog Saveza, u kojoj su nas prilično *korili* što smo stvorili Prvu proletersku, tvrdeći da mi na taj način razbijamo jedinstvo naroda Jugoslavije. Jednom riječju, njima je smetalo što mi stvaramo *revolucionarnu Armiju* (podvukao P. D.). Oni su imali svoje račune, bojali su se da im mi ne pokvarimo plan koji su imali zajedno sa Englezima...“ (Sjećanje druga Tita na dane stvaranja Prve proleterske brigade, „Gardist“ br. 10, od 1950. godine).

A mi smo, nasuprot njima po svaku cijenu htjeli baš *tu i takvu revolucionarnu armiju*. Nama je trebala takva Narodnooslobodilačka vojska koja će sigurno i na toj bazi obezbijediti ciljeve narodnooslobodilačkog rata (jedan od najvažnijih je bio „Bratstvo i jedinstvo“ naših naroda i socijalističkog društvenog preobražaja. Bila nam je potrebna vojska koja će biti u stanju da se bori ne samo protiv okupatora nego i protiv klasnog neprijatelja i koja će se uspješno suprotstavljati raznim planovima i kombinacijama (jer smo od samog početka znali da će postojati i „drugi“ planovi koji se nikako neće poklapati sa našim stremljenjima). A pošto smo znali i to da samo revolucionarna vojska može ostvariti ono što smo zamislili, mi smo Prvoj brigadi dali takvo ime, a kasnije i drugim našim brigadama, naročito onima koje su formirane u prvoj polovini 1942. godine. Nazivom „proleterska“ mi smo u samom početku jasno istakli svoja stremljenja kako u pogledu gledanja na rješavanje pitanja revolucionarnog društvenog preobražaja, tako i u pogledu gledanja na pitanja taktike i strategije narodnooslobodilačkog rata.⁶⁷) Zato su proleterske brigade — kao osnovno jezgro Narodnooslobodilačke vojske — bile ne samo oružana snaga za rješavanje čisto vojnih zadataka, već i prvi pioniri i kovači bratstva i jedinstva naših naroda, nosioci ideje borbe za slobodu, širine pokreta, socijalizma i internacionalizma. Zato su takvi zadaci i postavljeni u „Statutu proleterskih brigada“, u

⁶⁷ Ime često ne znači sve, kao što i u ovom slučaju nije bilo sve. Ono je bilo više orijentacija nego sužavanje baze, jer je opšti politički program ostao isti.

kome je „Bratstvo i jedinstvo“ naših naroda proklamovano kao jedna od glavnih parola narodnooslobodilačkog rata.

Naše brigade su mogle dobiti i izvršavati takve zadatke što su njihovi borci i starješine predstavljali najprogresivniji i najborbeniji dio naših naroda, upravo osnovnu polugu narodnooslobodilačkog pokreta, kao što se to vidi iz pisma koje je Vrhovni komandant drug Tito uputio drugu Marku 31. maja 1942. godine:

„...Uvjeren sam da kada mi krenemo sa jedno četiripet proleterskih brigada u jednom pravcu, neće biti te sile koja bi nas zaustavila, da će opet biti oslobođene teritorije. Ako još tome dodamo hercegovačke udarne bataljone, biće to strah i trepet za neprijatelja. Eto vidiš, ja sam optimista, i to sam realni optimista, jer je to sasvim ostvarljivo“. (Josip Broz Tito, „Stvaranje i razvoj JA“, izdanje 1949. godine).

I zaista, bili smo optimisti i čvrsto ubijedeni da ćemo uspješno izvršiti postavljene zadatke, jer smo znali šta hoćemo i šta možemo. A znali smo da bez revolucionarnog elana i proleterskog sagorijevanja nema vatre revolucije i juriša koji su joj potrebni. Zbog toga je i razumljivo što je drug Tito pomoću prvih proleterskih brigada ubrzo ostvario svoju veliku operativno-strategijsku zamisao — pohod proleterskih brigada u Bosansku krajinu. Njima je pripala velika vojnička čast da budu pioniri tako značajnih i zamašnih operacija Narodnooslobodilačke vojske.

Nazivom *udarna brigada*, *udarna divizija* i *udarni korpus* željeli smo da istaknemo ofanzivnost i udarnu snagu ovih jedinica — takvu neodoljivu snagu, koja ruši sve na svome nezadrživom putu. Zbog toga je, našim proleterskim i udarnim brigadama palo u dio da budu nosioci ofanzivnih dejstava i u isto vrijeme borci revolucije; da budu stvaraoci i izvršioci naše taktike i da tu taktiku usavršavaju i prenose na druge naše jedinice. A osnovne odlike te taktike bili su: smjeli pokreti i udari, smjeli prodori u bok i pozadinu, uklinjavanje u odbranu utvrđenih gradova, udari bombaša, nezadrživi juriši i veoma vješto izbjegavanje udara nadmoćnijih neprijateljskih snaga.

Sam sastav proleterskih i nekih udarnih brigada — komunisti, skojevci i bliski simpatizeri Partije iz raznih di-

jelova zemlje — bio je garancija da će one uspješno izvršiti sve zadatke koji im se postave. Od nekoliko hiljada već prekaljenih boraca i starješina, koliko su brigade imale prilikom formiranja, bilo je više od polovine članova Partije i SKOJ-a. A ako se ima u vidu da je razlika između partijaca i skojevaca bila više u tome što su ovi drugi bili mlađi i manjeiskusni, onda je jasno da brigade, kao što su bile 1, 2, 4. i 5. i još neke, nijesu mogle ni nositi drugo ime osim „proleterske“. Zato su se takve brigade i mogle tući do posljednjeg čovjeka — za stvar radničke klase, za slobodu i nezavisnost zemlje, za socijalistički društveni preobražaj i za veliku ideju internacionalizma i svjetske slobode. Te ideje i duh začeli su partizani u partizanskim odredima, a brigade su im dale pun sadržaj i još sigurniji smjer.

Za uspješno izvršenje zadataka brigade mnogo duguju svojim izgrađenim kadrovima. U stvari, brigade su i bile sastavljene od samih kadrova, jer je takoreći svaki njihov borac odmah poslije nekoliko bojeva i okršaja bio sposoban da rukovodi i komanduje manjom ili većom jedinicom. Tako su proleterske brigade služile kao neiscrpan rezervoar vojničkog i političkog kadra za novoformirane brigade i jedinice. Ti ljudi, odgojeni u Partiji pred rat i u početku i u toku rata u brigadama i u Partiji, dobijali su puno povjerenje i velike zadatke da se kao starješine bore širom zemlje; da podižu nove i sebi ravne kadrove, i da prenose taktiku brigada i našu vojnu misao na ostale jedinice Narodnooslobodilačke vojske.

Borbeni put naših proleterskih i udarnih brigada u velikom oslobodilačkom ratu bio je sličan, ali posebno mjesto pripada onim brigadama koje su činile glavninu Operativne grupe, koja je pod neposrednom komandom Vrhovnog komandanta rješavala glavne operativno-stratezijske i političke zadatke. S obzirom na sastav brigada, njihovo veliko ratno iskustvo i činjenicu da su postale nosioci bratstva i jedinstva naroda Jugoslavije, baš zato što su i prilikom formiranja i kasnije po svom sastavu bile srpske, crnogorske, hrvatske, slovenačke, makedonske itd., kao i to što su pod svojom proleterskom zastavom izvojevale

više pobjeda nego što bi se moglo ispisati na njihovim zastavama, one su imale daleko veći vojnički i politički uticaj i značaj no što bi to odgovaralo njihovoj brojnoj jačini. To najočiglednije dokazuju desetine hiljada kilometara koje su prešle na tom velikom putu, obilježenom mnogobrojnim poprištima i jurišima na neprijatelja, na njegove topove i tenkove, bunkere i bodljikave žice, na njegove osvajačke planove i želje. Zato su mnoga geografska imena naše zemlje vezana za imena brigada, za njihove ratne pohode i bojeve.

*

Formiranje naših taktičkih gledanja i njihovo oblačenje u ruho koje će odgovarati potrebama Narodnooslobodilačke vojske išlo je dosta brzo i bez većih potresa, jer se u rat pošlo sa koncepcijom koja je odgovarala snagama i mogućnostima partizanskih odreda. Odredi su formirani sa ciljem da se otpočne rat, s tim da se u toku rata, na osnovu sve intenzivnije ratne prakse, stvara Narodnooslobodilačka vojska i njena taktika. Ustanci i njima slični oružani pokreti koji su ubrzo izbili na velikom dijelu jugoslovenske teritorije i upravo tako buran početak i razmah dejstava, pokazali su da partizanski odredi i tadašnja vojna organizacija nijesu dovoljni da odgovore ni toj a kamo li novoj situaciji. To znači da se moralo pribjeći stvaranju Narodnooslobodilačke vojske, čiji je put i način stvaranja činio najveću specifičnost narodnooslobodilačkog rata. Početni period u nekim rejonima bio je burniji i skokovitiji nego što se očekivalo, tako da se nijesu potpuno ostvarila ranija planiranja i pretpostavke o tome da će se dejstva na nivou partizanskih odreda održati nešto duže. Zbog toga smo se morali brzo prilagođavati novoj situaciji. Naime, stare forme bile su preuske, a ustanak preširok tako da je postojala opasnost — iako je na značajnijim i prostranijim dijelovima jugoslovenske teritorije bio raskinut obruč okupacije — da neprijatelj iskoristi tu širinu i još nedovoljnu povezanost partizanskih odreda i njihovu još uvijek vojnički labilnu organizaciju.

Partizanski odredi bili su pogodni kao početna forma vojne organizacije za borbu protivu jakih okupatorskih trupa. Oni su bili pogodni i kao inicijalna organizaciona forma ustanka, ali su ih privremeno dignute mase na ustanak počele kao lavina zatrpavati, organizaciono slabiti i do te mjere razvodnjavati da je rukovođenje tim ustaničkim masama postalo veoma teško, jer je prevazilazilo mogućnosti partizanskih odreda. Iako su ustanci bili velika stvar, naročito kao mjerilo spremnosti našeg naroda da masovno učestvuje u oružanoj borbi protiv okupatorskih snaga, oni su ipak u sebi nosili velike opasnosti i nepredviđene komplikacije koje bi mogle nastupiti poslije mogućnih poraza, ako se ne bi blagovremeno preduzele mjere da se brzo savlada taj raskorak između postojeće organizacione forme odreda i novih uslova koji su diktirali da se te forme prilagođavaju i mijenjaju. Međutim, vrijeme je bilo isuviše kratko da se nađu najpogodnije forme i organizuju snage koje će se sasvim uspješno suprostaviti okupatorskim trupama, koje su vješto iskoristile te naše početne slabosti. Naša vojna organizacija se tek stvarala, tako da tu nikakva taktika nije mogla mnogo pomoći, jer se većina seljaka, uslijed snažnih udara okupatorskih trupa, vratila kućama, dok se znatno manji dio sklonio po šumama, od kojih se dobar dio vratio kući čim je najezda prošla. Na našu sreću ti porazi nijesu bili onako teški kako je neprijatelj očekivao, jer su još uvijek postojale naše borbene sposobne snage (iako u smanjenom obimu), tj. reorganizovani odredi, sastavljeni većinom od komunista, njihovih simpatizera i komunističkih omladinaca. Iako su privremeno bile u odstupanju, te snage su ponovo počele preuzimati inicijativu i obnavljati borbena dejstva, negdje brže, a negdje sa malim zakašnjenjima (Crna Gora, Hercegovina, Srbija itd.) zavisno od mnogih objektivnih i lokalnih uslova. Pošto je izvučeno potrebno iskustvo, taktika takvih vojnih formacija je sve uspješnije izgrađivana i primjenjivana, a uporedo s tim se usavršavala i njihova vojna organizacija. U tome se negdje išlo brže, a negdje sporije, zbog različitih objektivnih i lokalnih uslova i zbog subjektivnog stava i gledanja nekih rukovodstava na dalje organizaciono učvršćenje vojnih formacija, na način i vri-

jeme prelaska u novo nastupanje. Međutim, svima je bilo jasno da treba što prije prilagoditi taktiku novim događajima i stvarati organizovanu vojsku, jer naoružani-pobunjeni narod, bez jake vojne organizacije, koja bi se oslanjala na tu snagu, u tom periodu više nije odgovarao. Postavlja se pitanje na koji način treba postupiti da se savlada kriza poslije osjeke ustanka. Izlaz iz toga bilo je što brže otpočinjanje novih, organizovanijih i sistematskijih akcija, tj. bezuvjetno preuzimanje inicijative od okupatorskih trupa. No, ponegdje se strahovalo da će to u odnosu na ranija masovna i vrlo rasprostranjena dejstva značiti izvjesnu degradaciju i da zato treba ponovo dizati ustanak, jer se nije shvatalo da su ove nove akcije u stvari produženje ustanka, koji, kao dugotrajan proces, u raznim situacijama dobija različite oblike. Dakle, iako su partizanski odredi bili svedeni na manji broj politički najsvjesnijih boraca i starješina, oni su, blagodareći svojoj moralnoj čvrstini i riješenosti na borbu, bili dovoljno jaki da prekinu odstupanje i ponovo pređu u još efikasnije nastupanje.

Postojala je opasnost da će se partizanski odredi u nekim rejonima (kao na primjer u Crnoj Gori i Hercegovini, a u mnogo manjoj mjeri i u nekim drugim krajevima) svojim pasivnim držanjem izolovati od masa (jer je zastrašeni narod vršio pritisak na njih da obustave akciju) i da će se suziti baza borbe i time spriječiti uvlačenje većeg broja boraca u odrede. Na sreću to se nije dogodilo u ozbiljnijoj mjeri, tako da i nije bilo težih posljedica. To se nije desilo zbog velikog opšteg razmaha borbe — kad se ta borba posmatra u cjelini — jer se radilo o veoma složenom procesu političkog i vojnog organizovanja masa, tako da su odredi u tom procesu mogli rasti, zatim se raspadati (na primjer u maju i junu 1942. godine u Crnoj Gori i Hercegovini) i opet se aktivirati.

Iako je period partizanskih odreda bio komplikovan iz razloga koje sam već naveo, ipak su i u tom periodu obavljani mnogi poslovi, jer su stvoreni uslovi za uspješan rad brigada (divizija). Taj period je (naročito u njegovom drugom dijelu) komplikovan pojavom četnika i njihovim svrstavanjem u kakve-takve vojne formacije, koje su u na slonu na okupatorske trupe, pored vojnih činile i velike

političke teškoće narodnooslobodilačkom pokretu, jer su ga opterećivale i nekim elementima nepoželjnog građanskog rata. A pošto odredi u novoj situaciji nijesu bili u stanju da podnesu sav taj teret i da obezbijede revolucionarni društveni preobražaj u sljedećim etapama, pristupilo se formiranju brigada, a kasnije i većim vojnim formacijama. To je imperativno nalagalo da se usavršava i njihova taktika i taktika naše vojske u cjelini. Brigada, kojom je učinjen kvalitativan skok u organizacionom pogledu, bila je najpogodnija formacija za ostvarenje tih ciljeva, a o tome kako ih je ostvarivala bilo je dosta govora u odeljku o brigadama.

Zadatak je bio težak, jer je od njegovog ostvarenja zavisilo hoće li praksa na vrijeme biti usmjerena u pravcu koji će odgovarati potrebama rata ili će se, ostajući na zaostalim formama dejstava odreda, koje ne bi bile u stanju da odgovore sve intenzivnijoj praksi vojske i sticanju potrebnih vojnih atributa, ostate na pola puta. Razlike između perioda odreda i brigada brzo su uočene. Brigade su dobile i izvršile zadatke koji su im postavljeni zahvaljujući činjenici što su u sebi sadržavale sve najbolje osobine naše prošlosti i živih ljudi koji su ostvarili to prelomno i veliko poglavlje naše istorije.

Kada se govori o specifičnostima narodnooslobodilačkog rata, onda se bez dvojbe može reći da ona, u punom smislu te riječi, potiču najvećim dijelom iz rada i bogate ratne prakse brigade, jer su one udarile specifičan pečat načinu formiranja metoda upotrebe svih vojnih formacija — specifičan pečat našoj taktici u cjelini. A odgovor na to u čemu su se sastojale te specifičnosti i kako su i čime uslovljavane, može se naći samo u našoj praksi i kompleksnom sagledavanju svih faktora koji su je formirali i od narodnooslobodilačkog rata učinili tako velik i uspješan poduhvat. Međutim, teško je utvrditi gdje i kada su te specifičnosti dolazile najviše do izražaja, tim prije što bi bilo nemoguće odrediti neke tačne granice u tom tako složenom procesu kao što je rat. Nagadati da li je to bilo onda kada su naše snage prerasle u korpuse i armije, ili se to dogodilo koncem rata sasvim je suvišno, jer se taj proces odigravao neprekidno i u uzročnoj povezanosti sa prethod-

nim i sljedećim događajima. Zato sam se u ovom radu i ograničio na partizanske odrede i brigade, smatrajući da se i iz njihovih dejstava mogu uočiti zakonomjernosti formiranja naše taktike u narodnooslobodilačkom ratu. No, to nikako ne znači da se time iscrpljavaju široke mogućnosti studije taktike ne samo u okviru naših viših jedinica, nego i u okviru samih odreda i brigada, jer sam svjestan da sam ovo široko područje vojne nauke možda samo tek dodirnuo.

Brigade su, nastavljajući praksu partizanskih odreda, morale prevaliti određeni put da bi odgovorile tako teškim zadacima. One su unaprijed napustile svaki povratak unazad i trasirale perspektivu punu vojničkih i političkih uspjeha. A da bi to postigle one su morale voditi računa o svim specifičnostima narodnooslobodilačkog rata, stvarajući uslove koji će im omogućiti da ih potčine sebi, jer inače ne bi mogle postići tako velike rezultate i odigrati onu misiju koja im je pripala i koju su časno ispunile.

Brigada je bila osnovno jezgro Narodnooslobodilačke vojske i prvi začetak naše sadašnje armije. Ona je bila najvažniji instrument u rukama našeg vojnog i političkog rukovodstva za rješavanje mnogobrojnih vojničkih i političkih zadataka. Ona je bila neumorni pionir u izgradnji, usavršavanju i primjeni naše taktike; ona je unosila u tu taktiku dotada nepoznate veličine, kršeći klasične norme i teorije, prevazilazeći mnoge dotadašnje principe i otkrivajući u vatri borbe nova načela koja su odgovarala sasvim novoj situaciji — bolje reći, situacijama koje klasična teorija nije mogla ni zamisliti, a kamoli tretirati. Ona je, dakle, najvažniji tvorac naše taktike koja je, razumije se, uključila u sebe sve što je bilo dobro i što je odgovaralo iz klasične teorije taktike i njene primjene. Međutim, bilo bi pogrešno misliti da je bolje što pripadnici brigade — borci i rukovodioci — u početku nijesu znali tu teoriju i njenu primjenu na praksi. Naprotiv, oni su kroz ratnu praksu otkrivali mnoga već davno poznata načela, ali po cijenu izvjesnih žrtava. Samo je sva sreća u tome što su to bili misaoni borci, koji su dijalektički posmatrali stvari i koji su se stvaralački odnosili prema svim iskustvima, ne zadovoljavajući se samo iskorišćavanjem onoga što se već

iskusilo, nego gledajući unaprijed i predviđajući ono što se može dogoditi. Oni su dakle, išli u susret praksi i obratno — od prakse ka teoriji, odnosno uopštavanju. Brigada je bila i kovač bratstva i jedinstva naših naroda, te dragocjene tekovine narodnooslobodilačkog rata, te dragocjene zaloge naše mirnodopske izgradnje, napretka i boljeg života naših ljudi. Ona je tu parolu slavno prenosila širom naše zemlje, okupljajući u svoje redove najnaprednije sinove naših naroda. Za sve to brigade su zaslužile najveću slavu i priznanje, kao što im je to u više mahova istakao i Vrhovni komandant drug Tito.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	5
-----------	---

Prva glava

USLOVI U KOJIMA JE STVARANA I PRIMJENJIVANA NAŠA TAKTIKA	7
Uslov borbe u okruženju	39
Uslov brojne i tehničke nadmoćnosti neprijatelja	64

Druga glava

KARAKTER NAŠIH DEJSTAVA U POČETNOM PERIODU NOR-a	88
Izvođenje samostalnih akcija odreda uporedo sa akcijama ostalih naših snaga	88
Borba na Koščelama	95
Neke karakteristike partizanskih dejstava u Srbiji	107
Gerila	120
Specifičan razvoj gerile u Vasojevićima	131
Zlatarska gerila	145
Zaključak o gerili	147
Formiranje taktičkih načela za upotrebu i organizovanje partizanskih odreda	149

Treća glava

BRIGADE	177
Uloga brigada u formiranju naših taktičkih gledanja	177
Analiza statuta proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada	189

Dejstva 1. proleterske brigade od Rogatice i igmanski marš — — — — — — — — — — — — — — — —	217
Dejstva 1. proleterske brigade na sektoru: Prozor, Bugojno, Duvno, Livno 1942. god. — — — — — — — — — —	221
Dejstva 1. proleterske brigade na Palisatu u drugoj polovini 1944. godine — — — — — — — — — — — —	230
Marš 4. proleterske brigade u Bosansku Krajinu 1942. godine — — — — — — — — — — — — — —	234
Marš 4. proleterske brigade iz istočne Bosne u Crnu Goru i zauzimanje Kolašina 1943. godine — — — — — — — — — —	242
Marš 4. proleterske brigade 1944. godine u Srbiju u sastavu 2. proleterske divizije — — — — — — — — — —	248
Kako su brigade marševale — — — — — — — — — — — —	258
Kako su brigade izvodile borbena dejstva — — — — — — — — — —	272
Zašto smo brigadama dali naziv proleterske i udarne	287

PEKO DAPČEVIĆ
TAKTIKA PARTIZANSKIH ODREDA
I BRIGADA U TOKU NOR

*

Jezičku redakciju izvršila
Stana Stanić

*

Tehnički urednik
Slobodan Mitić

*

Korektori
Gordana Roši
Nada Vesić

*

Štampanje završeno juna 1961. god.
Tiraž: 3.000